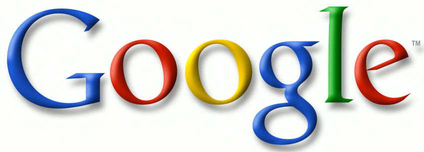





600079366.

To the Bodleian Library, O
Presented by
the a

BRUNETTO LATINOS

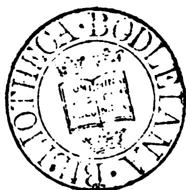
LEVNET OG SKRIFTER.

BRUNETTO LATINOS

LEVNET OG SKRIFTER.

AF

THOR SUNDBY.



Siati raccomandato il mio *Tesoro*
Nel quale io vivo ancora; e più non cheggio.
Dante, *Inferno* XV, 119—20.

I ET TILLÆG:

PHILIPPI GUALTERI *MORALIUM DOGMA*,
ALBERTANI BRIXIENSIS *ARS LOQUENDI ET TACENDI*,
VERSIO ISLANDICA C. XXVI *MORALIUM DOGMATIS*.

KJØBENHAVN.
JACOB LUNDS BOGHANDEL.
LOUIS KLEINS BOGTRYKKERI.
1869.



I.

BRUNETTO LATINOS LEVNET.

Brunetto Latino var født i Florents i begyndelsen af det 13de aarhundrede. Ikke at tale om, at hans fornavn ved omsætning undertiden bliver til Burnetto, er der ogsaa nogen usikkerhed med hensyn til den rette form af hans tilnavn, der i almindelighed skrives *Latini.* I sit digt *Il Tesoretto* [1], hvor rimet ikke tilsteder nogen tvivl, kalder han sig dog selv *Latino.* Denne form finder man ogsaa i *Etica d'Aristotile* [2], i *Il Tesoro* [3] og i indledningen til

[1]) *Il Tesoretto e il Favoletto* di Ser Brunetto Latini, ridotti a miglior Lezione dall' Abbate Gio. Batista Zannoni. Firenze 1824, p. 7 og p. 195. [2]) *Etica d'Aristotile* compendiata da Ser Brunetto Latini. Venezia 1844, p. 4. [3]) *Il Tesoro* di Brunetto Latini. Venezia 1839, I, p. 48 & p. 104; II, p. 8 & p. 371.

Rettorica di Ser Brunetto Latini[1]. I den 15de sang af Dantes *Helvede* (v. 32) ere vi tilbøielige til at troe, at man ligeledes bør læse *Latino*, skjøndt de fleste udgaver have *Latini*[2]; og i Boccaccios commentar til stedet hos Dante finde vi en støtte for denne mening, idet ikke blot selve commentaren, men ogsaa citatet af Dante, hvortil den slutter sig, give formen *Latino*[3]. Til denne form, der saaledes synes at være den oprindelige, ville vi holde os, da der ikke forekommer os at være tilstrækkelig grund til at forandre den af hensyn til en senere brug.

Da man i *Tesoretto* (p. 95) og i *Favolello* (p. 247) finder Brunetto benævnet *fi di Latino* eller simpelthen *di Latino*, have nogle troet, at hans faders døbenavn var Latino. Dette er imidlertid urigtigt: disse benævnelser betyde ikke søn, men ætling af Latino. Af et par documenter fra 1254 og 1255[4] fremgaaer det, at Brunettos fader, der var død før det første documents affattelse, hed Buonaccorso Latino. Slægtnavnet maa altsaa føres

---

[1]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto* p. XIII—XIV. Zannoni antager, at indledningen hidrører fra Brunetto selv. [2]) *La Divina Commedia*, Joh. Numeister, fol., 1472 — udg. Venet. 1477, fol. — Firenze 1481, fol. — Vinegia 1544, 4⁰ have alle *Latini*; men to codices paa det kongelige bibliothek (Thottske saml. Nr. 411 fol. med commentaren og gl. kgl. saml. Nr. 436 fol.), samt ed. Nidobeatina, 1478, have *Latino*. [3]) *Opere di M. Gio. Boccacci*, Firenze (ɔ: Napoli) 1724, vol. 6, p. 289. See ogsaa en anden commentar til Dante, anført af Laur. Mehus, *Ambrosii Traversarii Latinæ Epistolæ*, Florentiæ 1759, fol., *Vita Ambrosii*, p. CLIII: *Ser Bruneto Latino fo un fino Notaro Fiorentino* ec. [4]) Fr. Ildefonso di San Luigi, *Delizie degli Eruditi Toscani*, Tom. 8 p. 138 & 142, cit. af Zannoni, *Pref. al Tesoretto* p. VI. Af *Delizie* ec. findes kun de første 6 bind paa det kgl. bibliothek. Paa ryggen af dem alle findes urigtig: Girolamo da Siena, *Opere Toscane*. V. 3—6 indeholde: Antonio Pucci, *Poesie*. Da denne feil har havt tilfølge, at værket er urigtig opført i catalogen, vanskeliggjør den eftersøgelsen.

længere tilbage, men hvor langt lader sig neppe afgjøre: efter Luigi Franceschini skulde det være til Brunettos bedstefader. Han siger nemlig, at Buonaccorso var en søn af Latino di Scarniano[1]. Hvorvidt dette er rigtigt kunne vi ikke sige; men urimeligt er det ialfald, naar Fauriel uden at anføre nogen hjemmel siger, at Brunettos bedstefader hed Latino L a t i n i[2].

I hvilket aar Brunetto er født, lader sig ikke bestemt angive. Nogle have antaget, at det var i 1230[3]. Skjøndt Zannoni og, efter ham, Fauriel have paaviist, at dette maa være urigtigt, har Chabaille dog villet fastholde det nævnte aarstal[4]. Han har imidlertid ikke kunnet finde nogen anden støtte for sin paastand end indskriften paa en afbildning af Brunetto, der er stukken af Franc. Allegrini 1761, og som man vist neppe kan tillægge nogen beviiskraft.

Derimod har man adskillige vidnesbyrd for, at Brunetto maa være født tidligere. Filippo Villani († 1405) siger[5], at Brunetto i Frankrig, *skjøndt allerede* gammel, *hurtigt og forbausende godt tilegnede sig det franske*

---

[1]) *Messer Brunetto Latini* (ɔ: Il Pataffio). In Napoli 1788, p. XI: .... *Brunetto Latini. Egli nacque in Firenze da Buonaccorso figlio di Latino de' nobili di Scarniano.* — Jfr. Filippo Villani, *Le Vite d'Uomini Illustri Toscani* colle annotazioni del Conte Mazzuchelli. Venezia 1747, 4°, p. LV: *Brunetto de' nobili da Scarniano.* Jfr. Mazzuchellis note 1, ibid. og Crescimbeni, *Comentarj intorno alla sua storia della volgar poesia.* Venezia 1730, 4°, vol. II, parte II, p. 63. I F. Villanis latinske original (?) findes intet herom. [2]) *Histoire littéraire de la France.* Paris 1842. T. XX, p. 276. [3]) F. Ex. forfatteren af *Elogj degli Eruditi Toscani* (Lucca 1772, 8°), s. Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto* p. VII. [4]) *Li Livres dou Tresor,* Introd. p. I cf. p. XXIX, og Hoefers *Biographie générale.* [5]) Philippi Villani *Liber de civitatis Florentiæ famosis civibus* nunc primum editus, cura et studio G. C. Galletti, Florentiæ, 1847, 4°, p. 30. Cf. Mehus, *Vita Ambrosii,* p. CLI.

tungemaal, og Domenico di Bandino d'Arezzo († 1413) fortæller[1], at Brunetto, *da han paa grund af borgerkrig, skjøndt allerede* gammel, *blev nødt til at forlade sit kjære fædreland, drog til Frankrig, hvor han snart lærte det franske sprog.* Som man seer, er der nogen forskjel mellem disse to fortællinger. Om Domenico d'Arezzo kun mindre omhyggelig har gjengivet Villanis ord, eller støttende sig til andre oplysninger, forsætlig har forandret dem, kan neppe afgjøres; men dette spørgsmaal bliver ialfald af mindre betydning, naar man betænker, at Brunetto kun opholdt sig 6—7 aar i Frankrig og i den tid udarbeidede sit vidtløftige franske værk. Det er da klart, at der ikke kan være gaaet lang tid hen efter hans ankomst til dette land, inden han har lært dets sprog, hvad der jo ogsaa udtrykkelig fremhæves af begge de anførte forfattere. Man maa derfor aabenbart give Zannoni medhold i, at det vilde være urimeligt at kalde Brunetto gammel, da han kom til Frankrig 1260, hvis han ikke var født før 1230, selv om man vil holde sig til Villanis ord og udlægge dem saaledes, at han var gammel, forsaavidt der var tale om at lære et fremmedt sprog.

Kunde Brunetto kaldes gammel i 1260, er det øiensynligt, at døden i 1294 ikke kan siges at have ramt ham i en tidlig alder. Man kan i spørgsmaalet om hans alder altsaa ikke beraabe sig paa de ord, som Dante har lagt ham i munden i den femtende sang af *Helvede* v. 58–60:

---

[1]) *Fons Rerum Memorabilium Universi*, der nok endnu er utrykt, s. Mehus l. c. p. CLII & CXXX, cf. Grässe, *Lehrbuch der Litterärgeschichte* 2 Bd., 3 Abth., 2 H. p. 899, hvor titelen og henviisningen til Mehus dog ere uneiagtige.

E s'io non *fossi sì per tempo morto*,
Veggendo il cielo a te così benigno,
Dato t'avrei all' opera conforto.

Dermed siger Brunetto kun, at hans deeltagelse for den yngre digter og hans store værk kunde bringe ham til at ønske, at han havde levet endnu længere, men ingenlunde, at han er død i en ung alder. Heri og i Dantes agtelse og kjærlighed for Brunetto[1] har man ogsaa tilstrækkelig forklaring af Dantes egne ord, *Inferno* XV, 79—81:

Se fosse tutto pieno il mio dimando,
Risposi lui, voi non sareste ancora
Dell' umana natura posto in bando.

Et andet vidnesbyrd om, at Brunetto maa være født før 1230 har Zannoni meddeelt[2] efter et haandskrift, hvoraf det fremgaaer, at hans datter Bianca i aaret 1248 ægtede Guido di Filippo da Castiglionchio. Man kan heraf slutte, at Brunetto maa være født omtrent 1210, og vel snarere før, end senere[3].

Hvem der var moder til Bianca og hendes brødre, af hvilke een førte navnet Perso eller Persio[4], er ubekjendt ligesaavel som den tid, paa hvilken hun ægtede Brunetto.

---

[1]) Zannoni, *Prefazione al Tesoretto* p. X—XI; Luigi Carrer, *Il Tesoro di Brunetto Latini*, Venezia 1839, vol. I, p. VIII—IX. [2]) *Prefaz. al Tesoretto* p. IX. [3]) *Hist. litt. de la France*, XX p. 277, cf. *Ricordano Malispini*, *Storia Fiorentina*, illust. da Vinc. Follini, Firenze 1816, 4°, c. 164, p. 131 (aar 1259): *Le più delle pulcelle aveano anni XX o più innanzi ch'andassono a marito.* [4]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. XX. Efter Franceschini, *Il Pataffio* p. XV, skal denne søn, som han kalder Perseo, have været den eneste, der overlevede Brunetto.

I begyndelsen af *Tesorettos* 2det capitel fortæller Brunetto saalunde:

Lo Tesoro comenza. —
Al tempo che Fiorenza
Fiorio, e fece frutto,
Sì ch' ell' era del tutto
La donna di Toscana,
Ancora che lontana
Ne fosse l'una Parte,
Rimossa in altra parte,
Quella de' Ghibellini,
Per guerra de' vicini:
Esso Comune saggio
Mi fece suo messaggio
All' alto re di Spagna,
Ch'or è re della Magna,
E la corona attende;
Se Dio non gliel contende;
Che già sotto la Luna
Non si trova persona,
Che per gentil legnaggio,
Nè per alto barnaggio
Tanto degno ne fosse
Com' esto re Nanfosse.
E io presi compagna
E andai in Ispagna,
E feci l'ambasciata,
Che mi fu comandata.

Chabaille har i vers 23 troet at see tilstrækkelig hjemmel til at opstille den paastand, at Brunetto giftede sig i aaret 1260, det tidspunct, paa hvilket han overtog den omtalte sendelse til Alfons den tiende af Castilien. Skulde dette være rigtigt, maatte Brunetto - hvis datter Bianca dengang jo allerede havde været gift i 12 aar — i aaret 1260 have giftet sig for anden gang. Dette er der imidlertid ingen grund til at antage. Her som andetsteds, hvor Chabaille har slaaet sig løs fra Zannoni og Fauriel for at gaae paa egen haand, har han været saa uheldig at fare vild. Det vers, han støtter sig til, betyder ikke, at Brunetto tog sig en livsledsagerinde: *compagna* staaer her istedenfor *compagnia*; og meningen er, at han valgte det følge, der skulde ledsage ham paa reisen til Spanien.

Da Ghibellinernes magt ved de guelfiske Bologneseres seier over Fredrik den andens søn Enzo i maimaaned 1250 havde faaet et knæk, lykkedes det i september

samme aar de fordrevne florentinske Guelfer at tilføie deres ghibellinske landsmænd et nederlag. Da de overvundne Ghibelliner vendte tilbage til Florents, greb denne byes befolkning til vaaben og samlede sig for at gjøre dem modstand. Folket valgte en *capitano del popolo*, og gav sig den 20de october under navn af *popolo vecchio* en ny forfatning, der lagde magten i hænderne paa denne *capitano* og tolv *anziani*, to for hvert quarteer (*sesto*)[1]. At Brunetto Latino, der var notarius og hørte til det guelfiske parti, har havt sin andeel i disse begivenheder, saaledes som Zannoni formoder, er meget rimeligt, skjøndt man ikke kan anføre nogen bestemt hjemmel derfor[2]. En saadan synes derimod Fauriel at have fundet for, at det var Brunetto, der 1253 (1254?) sluttede en fred med Siena, hvorved denne by blev tvungen til at støtte Guelferne[3].

Freden varede ikke længe, men Guelferne i Florents forstode dog en tidlang at hævde deres overmagt. I aaret 1260 toge sagerne imidlertid en anden vending. Siena, hvor de fordrevne Ghibelliner havde samlet sig, satte sig i forbindelse med Manfred, der nu havde befæstet sit herredømme i Syditalien. Guelferne i Florents besluttede derimod at søge hjælp hos Alfons den tiende af Castilien, der 1257 af fire af kurfyrsterne var bleven valgt til keiser. Sendelsen blev, som vi alt have omtalt, betroet Brunetto

[1]) *Ricordano Malispini* c. 135 sqq., ed. del Follini, p. 111 sqq. Efter Fauriel, *Hist. litt. de la Fr.*, XX, p. 277 og Raumers *Geschichte der Hohenstaufen*, 2te Aufl. Leipzig 1842, V, p. 196, skulde denne forfatning først være indført efter Fredrik den andens død (13de dec. 1250).
[2]) *Prefaz. al Tesoretto*, p. XXV. [3]) *Hist. litt. de la Fr.* XX, p. 279, hvor Fauriel anfører Malavolti, *Istoria de' fatti e guerre de' Sanesi* (Siena 1574 eller Venezia 1599, 4°) V, 1; cf. *Malispini* (1254) c. 152, ed. del Follini p. 124.

Latino, der altsaa drog til Spanien og udførte sit hverv[1]. Men inden han kom tilbage havde Florentinerne lidt et afgjørende nederlag i det blodige slag ved Monte Aperti, hvor Bocca degli Abati ved sit forræderi gjorde udslaget. Den berømte bannervogn (*Carroccio*) og krigsklokken (*Martinella*) gik tabte, og slagne af rædsel flygtede de florentinske Guelfer kun til deres hjem for kort efter at forlade det og saaledes ved frivillig landflygtighed undgaae Ghibellinernes truende hævn. Slaget fandt sted den 4de september 1260, og udvandringen begyndte den 13de. Den samtidige guelfiske krønikeskriver Ricordano Malispini († 1281) opregner navnene paa alle de familier, der udvandrede, uden at omtale nogen enkelt person. Kun een undtagelse gjør han herfra, idet han særlig nævner Ser Brunetto Latino og hans familie[2]. Da han nu et andet sted[3] siger, at slaget ved Monte Aperti fandt sted, førend Brunettos sendelse til Spanien var tilendebragt (*fornita*), ɔ: førend Brunetto var vendt tilbage til Florents[4], er det klart, at denne maa være kommen tilbage efter den 4de september 1260, at han paany forlod sin fødeby den 13de september samme aar, og at grunden til hans bortgang var hans parties nederlag og frygt for Ghibellinernes hævn. Dette bestyrkes ogsaa af hans egne yttringer i *Li Livres dou Tresor* p. 46 og p. 102[5]. Det maa derfor ansees for en poetisk fiction, naar Brunetto i sit digt *Il Tesoretto* (c. II, v. 27--50) fortæller, at han paa sletten ved Roncisvalle mødte en student fra Bologna, der underret-

---

[1]) S. det ovenfor p. 10 anførte sted af *Tesoretto*, v. 25: *E feci l'ambasciata.* [2]) *Malispini*, ed. del. Follini, c. 172 p. 139. [3]) *Ibid.* c. 166 p. 132. [4]) S. ovf. p. 10, vers 25. [5]) Jfr. ogsaa indledningen til *Rettorica di Ser Br. Latini*, meddeelt af Zannoni i fortalen til *Tesoretto* p. XIII.

tede ham om Guelfernes fordrivelse fra Florents, ligesom der heller ikke er nogen grund til at antage den forklaring for rigtig, som Boccaccio giver af hans landflygtighed. Han agtede, siger Boccaccio, sig selv og notariatet saa høit, at han — da han ved en contracts affattelse havde begaaet en feil og i den anledning blev anklaget for falsk — foretrak at dømmes som falskner for at tilstaae, at han havde feilet, og at han i sin harme forlod Florents[1]. Som man seer strider denne beretning ikke blot mod Malispinis og mod Brunettos eget udsagn, men er i sig selv saa usandsynlig, at den ikke engang behøvede at nævnes, hvis den ikke gjennem adskillige af Dantes commentatorer havde vundet saa stor udbredelse.

Efter at have forladt sin fædrenestad begav Brunetto sig til Frankrig, sandsynligviis til Paris, som Boccaccio siger[2]. Her traf han en meget rig, hovisk og klog landsmand og meningsfælle, der beviste ham megen ære og var ham til stor nytte, hvorfor Brunetto ogsaa kaldte ham sin *havn*. Det var efter denne vens ønske, at han oversatte og commenterede Ciceros Rhetorik[3]. Foruden denne oversættelse, *Il Tesoretto* og maaskee *Il Favolello*[4], der alle ere skrevne paa italiensk, udarbeidede han ogsaa i Frankrig sit store franske værk *Li Livres dou Tresor*. Kan man fæste lid til en beretning, som findes i en commentar

---

[1]) Boccaccio, *Opere*, VI p. 289. [2]) Brunetto selv, Filippo Villani og Domenico di Bandino — s. ovf. p 8 og *Li Livres dou Tresor* p. 102 — nævne kun Frankrig. Det er mærkeligt nok, at Brunetto ingensteds nævner Paris, undtagen i et exempel i Rhetoriken, *Li Tresors*, p. 547, hvor han har sat det i stedet for Athen. [3]) S. indledningen til dette skrift i Zannonis fortale til *Tesoretto*, p. XIII. [4]) Af disse to digte er idetmindste *Il Tesoretto* forfattet i Frankrig, og ikke i Florents, som Boccaccio siger. S. nedenfor p. 41.

til den femtende sang af Dantes *Helvede*, er Brunetto Latino ogsaa i Paris optraadt som lærer i philosophi[1].

At Brunetto ikke, som Boccaccio siger, blev i Frankrig til sin død, er vist; men man har ikke nogen bestemt angivelse af det tidspunct, da han forlod dette land[2]. Ved efterretningen om Manfreds nederlag og død i slaget ved Benevent, den 26de februar 1266[3], kom Guelferne i Florents i bevægelse. Det kom vel ikke til nogen kamp, men Ghibellinerne fandt det alligevel raadeligst at forlade byen Mortensdag 1266. I januar 1267 sluttede dog de to partier forlig, og Ghibellinerne vendte tilbage; men da Guelferne henvendte sig til kong Carl om bistand, og Guy de Montfort med 800 Franskmænd 1ste paaskedag den 17de april 1267 ankom til Florents, forlode Ghibellinerne atter staden[4]. Under disse omstændigheder er det ikke rimeligt, at Brunetto Latino ret længe har opsat sin hjemreise, som vel altsaa har fundet sted 1266 eller 1267.

---

[1]) Mehus, *Vita Ambrosii Trav.* p. CLIX. [2]) I *Bulletin de la Société de géographie*, IV[e] série, Paris 1858, t. XV, p. 175 omtaler D'Avezac et brev, som Brunetto skulde have skrevet paa en reise i England, før han udarbeidede *Li Tresors*. I dette brev berettes om et besøg, Brunetto i Oxford skulde have gjort Roger Bacon, der skulde have viist ham magnetnaalen. Notitsen om dette brev, der ogsaa anføres af Thomas Wright i fortalen til Alexander Neckams *De naturis rerum* (London 1863, p. XXXVII), har D'Avezac taget fra J. Klaproths *Lettre sur l'invention de la boussole* (Paris 1834, p. 45—46). Klaproth støtter sig til *Monthly Magazine*, June 1802, som vi ikke have havt leilighed til at see. En velvillig meddelelse af professor van Mehren sætter os dog istand til at oplyse, at D'Avezac nu anseer brevet for uægte. [3]) Ric. Malispini (Follinis udg.) c. 187, p. 154 og Gio. Villani, *Storia* 1587, 4°, VII, 9, p. 193, sige, at slaget stod en fredag, den sidste dag i februar 1265. Dette aarstal, som man ogsaa finder i *Li Livres dou Tresor* p. 100, skriver sig fra, at man først regnede aaret fra paasken. Men med hensyn til datum er det at mærke, at den 26de februar var en fredag, og at der altsaa er en modsigelse i chronisternes angivelse. Cf. Pilgram, *Calendarium Chronolog.*, Viennæ 1781. [4]) Malispini c. 190—92, p. 156 sqq.

Ialfald var han 1269 protonotarius hos kong Carls generalstatholder i Toscana, formodentlig den ovennævnte greve af Montfort[1], der i Viterbo den 13de marts 1271 for at hævne sin fader, greven af Leicesters død myrdede den engelske prinds Henrik, en søn af Richard af Cornwall. Om posten som statholder i Toscana er bortfalden ved greven af Montforts flugt, er ikke klart; ligesom man heller ikke af Malispinis beretning kan see naar det overherredømme er ophørt, som Florentinerne 1267 havde overdraget kong Carl paa 10 aar[2]. I Brunetto Latinos stilling var der i ethvert fald 1273 indtraadt en forandring, der synes at have været en følge af omvexlinger i de offentlige anliggender. Han kalder sig nemlig i et document, som han i det nævnte aar har udstedt, *notarius og skriver ved republiken Florents's raad*[3]. Fauriel formoder, at han kort efter er traadt tilbage i privatlivet, fordi man fra de følgende 5—6 aar ikke finder noget actstykke, der vidner om hans deeltagelse i det offentlige liv[4]. Vi kunne ikke gjendrive denne formodning, der dog maa synes noget dristig, naar man betragter Brunettos senere virksomhed.

I aaret 1279 henvendte baade Guelferne, blandt hvilke der var opstaaet indbyrdes stridigheder, og de fordrevne Ghibelliner sig til pave Nicolaus den tredie og bade ham om at mægle fred mellem Guelferne indbyrdes og mellem Guelferne og Ghibellinerne. Paven sendte da sin søstersøn, cardinal Latino, til Florents. Efter 10 dages forløb, den 18de october 1279, lykkedes det den pavelige legat at stifte forlig mellem alle parterne, der hver maatte stille

---

[1]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. XVII, n. 22 cf. Malispini, c. 208 p. 171 og Pauli *Geschichte Englands*, Hamburg 1853, III, p. 835. [2]) Malispini c. 192, p. 159. [3]) Ildefonso, *Delizie degli Eruditi Toscani* t. 8, p. 129, cit. af Zannoni p. XIX. [4]) *Hist. litt. de la Fr.* XX p. 282.

nogle mænd som borgen for dets overholdelse[1]. Det er klart, at man hertil kun valgte mænd, der nøde den største anseelse. Den omstændighed, at Brunetto Latino var blandt Guelfernes forlovere[2], er derfor et vidnesbyrd om den fremragende plads, han vedblev at indtage blandt sine meningsfæller, et vidnesbyrd, der ikke er enestaaende.

I september 1284 sluttede Florentinerne med Genueserne, Luccheserne og andre et forbund mod Pisanerne[3]. For at aftale dette samledes de forskjellige stæders syndici i Florents, og i disses møder førte Brunetto forsædet[4].

1287 finde vi Brunetto som medlem af den florentinske republiks regjering. Den forfatning, som ved cardinal Latinos mægling var bleven vedtagen i aaret 1279, og ifølge hvilken regjeringen førtes af 14 *gode mænd*, 8 Guelfer og 6 Ghibelliner, afløstes 1282 af en ny, mere demokratisk forfatning, efter hvilken styrelsen, foruden en *podestà* og en *capitano del popolo*, kom til at bestaae af 3, senere 6 og endelig 12 *priori delle arti*, der skulde bestyre republikens formue og vaage over, at myndigheder og embedsmænd gjorde enhver ret og skjel[5]. Af fortegnelsen over disse priori, der fungerede i 2 maaneder, seer man, at Brunetto Latino fra 15de august til 15de october 1287 har beklædt denne post[6].

I aaret 1289 var Brunetto blandt de *arringatori*, eller officielle ordførere, som af podestaen beskikkedes til i den almindelige raadsforsamling at fremsætte og anbe-

---

[1]) Malispini (Follinis udg.) c. 219, p. 179. [2]) Ildefonso, *Delizie degli Eruditi Toscani*, t. 9 p. 84 & 102, cit. af Zannoni og af Fauriel, hos hvem man finder aarstallet 1280. [3]) Giacotto Malispinis fortsættelse af Ric. Malispinis krønike, c. 243, p. 201. [4]) *Il Pataffio*, p. XIII. [5]) Dino Compagni, *Istoria fior.*, Pisa 1818, p. 8; Gio. Villani VII, 79. [6]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. XIX.

fale et forslag om at begynde krig mod Arezzo, hvor Ghibellinerne 1287 havde bemægtiget sig herredømmet. Det var sandsynligviis ikke første gang, at Brunetto optraadte som *arringatore;* men at man ved saa vigtig en leilighed overdrog ham dette hverv, vidner om, at aarene ikke havde gjort noget skaar i den anseelse, han nød for sin dygtighed og veltalenhed. Forslaget blev vedtaget, krigen erklæret, og Aretinerne overvundne i slaget ved Campaldino, den 11te juni 1289[1].

Her tabe vi Brunetto af syne som deeltager i det offentlige liv, paa samme tid, som vi første gang see Dante træde i republikens tjeneste, idet han som fireogtyveaarig yngling kjæmper med i slaget ved Campaldino. Vi behøve imidlertid ikke nogen saadan, blot udvortes sammenstilling for at sætte disse to mænd i forbindelse med hinanden. Havde Brunetto Latino intet andet krav paa eftertidens opmærksomhed, vilde han dog fortjene denne som *Dantes lærer*, en betegnelse, der næsten er bleven et tilnavn, men hvis rette betydning er noget usikker.

> ... In la mente m'è fitta, ed or mi accora
> La cara e buona imagine paterna
> Di voi, *quando nel mondo ad ora ad ora*
> *M' insegnavate come l'uom s'eterna:*
> E quant'io l'abbia in grado, mentre io vivo
> Convien che nella mia lingua si scerna.
>
> *Inferno XV, 82—87.*

Det er paa dette sted hos Dante, at man bygger, naar man siger, at Brunetto har været hans lærer; og stedet berettiger virkelig til at antage et saadant forhold,

---

[1]) Ildefonso, *Delizie* ec. IX, p. 286, cit. af Zannoni i fortalen til *Il Tesoretto*, p. XIX, og Gio. Villani, VII, c. 130.

ikke blot paa grund af selve de ord, der ligefrem hentyde dertil, men ogsaa fordi de i det hele udtrykke en sønlig ærefrygt og taknemmelighed, der ligeledes trænge sig frem paa andre steder, f. ex. i de vers, vi have anført ovenfor s. 9.

I saa henseende fortjener det ogsaa at bemærkes, at Dante tiltaler Brunetto med *voi*, som han kun anvender ligeoverfor mænd, han vil vise dyb ærbødighed[1]. Det forekommer os nu ganske indlysende, at Dantes ord ikke tillade den fortolkning, at Brunettos virksomhed kun middelbart havde udstrakt sin indflydelse til ham, uden at der forudsættes nogen ligefrem meddelelse eller noget personligt forhold imellem dem. En saadan opfattelse vilde desuden kun daarlig stemme med den yttring, Dante lægger Brunetto i munden:

Se tu segui tua stella.
Non puoi fallire al glorioso porto,
Se ben m'accorsi nella vita bella.
Inferno XV, 55—57.

Ved den forklaring, som heri vil see en forudsigelse, der skulde være støttet paa en astrologisk beregning, ville vi slet ikke dvæle[2]. Heller ikke synes disse ord at hentyde til Dantes litterære virksomhed, som desuden ved Brunettos død ikke havde givet anden frugt, end *Vita nuova*, 1292, om end ideen til hans *Commedia* allerede dengang havde begyndt at spire i hans sjæl[3]. Der er vistnok heller ikke nogen, der har opfattet de anførte ord paa denne maade. Den eneste naturlige forklaring synes

---

[1]) L. G. Blanc, *Vocabolario Dantesco*, Leipsic 1852, p. 558. [2]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. XXVI. [3]) Fauriel, *Dante et les origines de la langue et de la litt. ital.* Paris 1854, I, p. 409.

at være den, at Brunetto taler om de iagttagelser, han i livet har havt leilighed til at gjøre med hensyn til Dantes id og evner, og om den fremtid, han derefter mener at turde forudsige digteren[1]. Men medens vi altsaa ansee det for givet, at Dante ved hiin yttring har hentydet til et personligt forhold, maae vi derimod indrømme, at det ikke er klart, om han i vers 84—85 blot sigter til det udbytte, han har havt af sin omgang og sine samtaler med Brunetto, eller om man skal tænke paa en formelig underviisning. Dantes commentatorer og biographer synes, som sagt, ikke at have havt andet at støtte sig til, end digterens egen fremstilling, og skjøndt de i almindelighed synes at holde sig til den sidste udlægning, finder man dog ogsaa commentarer, der kunne opfattes paa den første maade. Vist er det dog, at Brunetto allerede i det fjortende aarhundrede uden videre benævnes ***Dantes lærer***, og at denne benævnelse i ethvert fald ikke kan siges at være urigtig[2].

I en besynderlig uovereensstemmelse med den ærefrygt, Dante viser sin lærer, staaer den plads, han har anviist ham i ***Helvede.*** Den femtende sang skildrer nemlig det sted, som er bestemt for dem, der i tilfredsstillelsen af deres sandselige lyster have krænket naturens orden. Den skurrende modsætning mellem denne Dantes

---

[1]) Boccaccio, *Opere*, VI, p. 293. [2]) Mehus, *Vita Ambrosii*, p. CLII—CLIII; Boccaccio, *Opere*, VI, 298; *Storia della vita di Dante Alighieri* compilata da Pietro Fraticelli, Firenze 1861, p. 58. At Brunetto ogsaa skulde have været Guido Cavalcantis lærer, er kun en formodning. Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto* p. XVIII. — I Bayles *Dictionnaire hist.* voc. *Dante* tales der om muligheden af at Dante kunde have studeret i Paris under Brunettos veiledning. At dette er urigtigt, er indlysende: Dante var født 1265 og Brunetto forlod Paris senest i aaret 1269, men efter al sandsynlighed 1266 eller 1267.

adfærd og hans yttring, at Brunetto har lært ham *come l'uom s'eterna*, har ganske naturlig bragt mange til at tvivle paa, at Brunetto virkelig skulde have fortjent den straf, som Dante lader ham lide. Nogle have derfor søgt at forklare digterens fremgangsmaade som en hævn, fordi Brunetto med tilsidesættelse af sit modersmaal havde skrevet *Li Tresors* paa fransk, en forklaring, som dog tilstrækkelig gjendrives ved en henviisning til den maade, hvorpaa dette værk omtales i Dantes digt[1]. Andre have meent, at den ghibellinske digter ved saaledes at brændemærke sin guelfiske lærer har søgt en tilfredsstillelse af sit politiske had[2]. Denne anskuelse vil man dog neppe billige, naar man erindrer, at Dante ikke har betænkt sig paa at give den høisindede Ghibellin, Farinata degli Uberti, plads i *Helvede* blandt udødeligheds-fornegterne, medens Carl af Anjou har faaet adgang til skjærsilden. Men om man end ikke kan antage, at digteren i sin dom har ladet sig lede af politisk had og hævnlyst, tør man maaskee nok troe, at han har taget sig undersøgelsen af de omstændigheder, hvorpaa han byggede dommen, endeel lettere, end han burde. Man kunde nu mene, at Dante, naar han ikke havde havt et almindeligt rygte at holde sig til, neppe vilde have vovet saa kort tid efter en høit anseet mands død at fremføre en slig beskyldning imod ham. Deri vilde man dog feile. Var tiden end ikke, som Zannoni mener, mere lastefuld end vor tid, saa er det dog afgjort, at den var mindre omhyggelig i at tilsløre det anstødelige og mindre tilbøielig til at tage forargelse.

---

[1]) Giulio Perticari, *Degli Scrittori del Trecento*, l. I, c. IV, *Opere*, Venezia 1835, I, p. 210—12. - See mottoet paa titelbladet. [2]) Luigi Carrers fortale til *Il Tesoro di Brunetto Latini*, Venezia 1839, p. IX—XI.

Intet under derfor, om Dantes samtid forargedes mindre over en saadan hensynsløshed, som Fauriel ikke troer at kunne forklare paa anden maade, end ved at antage, at Dante kun har anbragt sin lærer paa dette sted i ***Helvede,*** for ved den mørke baggrund saa meget desto stærkere at fremhæve sin usvækkelige kjærlighed, ærefrygt og beundring[1].

Zannoni, der synes at være meget angst for at træde Dante for nær, er ikke slet saa øm over Brunettos rygte. For at redde dette anføre andre[2] et sted af Brunettos digt ***Il Tesoretto,*** cap. XXI:

321. Ma tra questi peccati
Son vie più condannati
323. Que' che son *soddomiti.*
Deh come son periti
325. Que', che contra natura
Brigan cotal lussura!

Den fordømmelse, Brunetto udtaler i disse Linier, er Zannoni derimod saa langt fra at regne ham tilgode, at han netop vender den imod ham. Han sætter nemlig stedet i forbindelse med det skriftemaal, Brunetto omtaler i begyn-

---

[1]) *Hist. litt. de la Fr.*, XX, p. 285. Fauriels yttring kunde adskillige maaskee være tilbøielige til blot at ansee for en pæn phrase, eller ialfald for en vild og vovelig gjætning. Dem bede vi dog betænke, om det ikke bliver nødvendigt at indrømme, at Dante imellemstunder har ladet sig lede af digteriske grupperingshensyn, naar man f. ex. seer, at Ulysses straffes som forræder for sin list med træhesten (*Inferno* XXVI, 56), eller at Cato Uticensis, skjøndt selvmorder, ikke findes i *Inferno* XIII, men i *Purgatorio* I, medens Brutus og Cassius, som de værste forrædere næst Judas, have faaet plads i *Giudecca* (*Inferno* XXXIV, 63 sqq.). Andre exempler paa Dantes besynderlige fremgangsmaade ville vi komme til at omtale i det følgende. [2]) Chabaille, *Li Tresors de Br. Lat.* Introduction, p. V, cf. *Li Tresors*, p. 300, 306, 380, 464.

delsen af capitlet, som om det ligefrem udgjorde en deel af Brunettos eget skriftemaal[1]. Dette er ikke ganske ærligt, eller i det mindste noget vel letsindigt. Skriftemaalet maa selv antages at være en poetisk fiction, bestemt til at indlede den oversigt over de syv dødssynder og deres forgreninger, som udgjør indholdet af digtets 21de capitel, der ganske svarer til et capitel i *Li Tresors*[2]. Men selv om skriftemaalet ikke skulde opfattes paa denne maade, vilde det dog være høist urimeligt, om man i det anførte sted vilde see en bekræftelse af Dantes beskyldning mod Brunetto. Indeholdt capitlet en liste over actuelle synder, i hvilke den stakkels notarius skulde have gjort og bekjendt sig skyldig, vilde selv en Dantes indbildningskraft have havt ondt ved at anvise ham en plads i *Helvede* uden ved at gjøre ham allestedsnærværende. Nei, er der nogen yttring af Brunetto, man skulde kunne beraabe sig paa, maatte det vel snarere være den, som han i det anførte capitel retter til sin ven:

Sai, che siam tenuti
Un poco *mondanetti*[3].

Mondano, brugt om Brunetto, gjenfinder man hos Giovanni Villani, der dog maaskee netop har taget ordet fra det her anførte vers[4]. Men selv om man ikke tør

---

[1]) *Prefaz. al Tesoretto*, p. XXXII. [2]) *Li Tresors*, L. II, part. II, c. CXI, p. 464. [3]) *Il Tesoretto*, c. XXI, p. 205. [4]) Gio. Villani, *Storia Fiorentina*, L. 8, c. 10: *E fu dittatore del nostro Comune, ma fu mondano huomo.* Da det ellers ikke er let at see nogen modsætning mellem det, at han var *republikens skriver* og en *verdslig mand*, vilde det vel neppe være for dristigt at antage, at *mondano huomo* her er brugt i betydning af *lægmand*, *secolare*, en betydning, som ordet sikkert kan have, ligesom *mondain* i gammelfransk, s. Dufresne Cange, *Glossar.*, voc. *mundalis*. Der vilde da fremkomme en rimeligere forbindelse. Det var nemlig vistnok dengang det almindeligste, at slige poster beklædtes

antage dette, og selv om man vilde give ordet en værre betydning end den sædvanlige, hvad der aldeles ikke synes at være nogen grund til[1], vilde man dog derfor ikke have noget beviis for paalideligheden af Dantes dom.

Zannoni havde altsaa ingensomhelst klækkelig grund til at godkjende Dantes sigtelse; og havde man intet andet at holde sig til, vilde man kun have anledning til at undre sig over at træffe Brunetto i ***Helvede,*** ganske paa samme maade som man undres over, at Ezzelino da Romanos søster, Cunizza, ***quæ fuit magna meretrix***[2], af Dante er funden værdig til at optages i ***Paradiis*** (IX, 32).

Nu er der vel senere fremkommet et indlæg i sagen, der ved første øiekast synes at forandre dens stilling, men hvis betydning vi dog trøste os til at svække. Zannoni erklærer, at Filippo Villani i sit skrift ***om berømte Florentinere*** ikke har sagt noget, der kan tjene til oplysning i denne sag[3]. Dette er ogsaa ganske rigtigt, naar man holder sig til den af Mazzuchelli udgivne italienske text,

---

af geistlige, ofte de eneste, der i ældre tider havde dannelse nok til at paatage sig et saadant hverv. Da denne conjectur imidlertid vilde kræve en nøiere undersøgelse, end vi her kunne indlade os paa, maae vi nøies med at henstille den til videre overveielse. Zannoni fjerner rigtignok ordet *ma*, men dette er i strid med den almindelige læsemaade. *Pref. al Tesoretto*, p. XXI. [1]) I noten til det anførte sted af *Il Tesoretto* søger Zannoni at hævde, at *mondanetto* her og *mondano* hos Villani ikke skulde betyde *verdslig*, men *udsvævende*. Han maa imidlertid indrømme, at ordet i denne betydning ikke findes i Cruscas ordbog; og den analogi, han henter fra *mondana=meretrix* er ikke tilstrækkelig. At ordet undertiden bruges euphemistisk, medfører naturligviis ikke, at man uden videre kan antage, at det her er brugt paa samme maade. Det vilde da ogsaa være løierligt, at forklare ordet saaledes netop her, hvor der er brugt en formindskelsesform og endda tilføiet *un poco*, som Zannoni lader uændset. [2]) Commentar i *Codex Caetanus*, cit. af L. G. Blanc, *Vocabolario Dantesco*, p. 144. Cf. Arrivabene *Il secolo di Dante*, Firenze 1830, I, p. 232, n. 1. [3]) *Prefaz. al Tesoretto*, p. XXII.

der dog i almindelighed kun antages for at være en gammel oversættelse. I den latinske text, der ansees for at være originalen, og for første gang blev udgiven 1847, treogtyve aar efterat Zannoni havde skrevet sin fortale til *Tesoretto*, lyder derimod slutningen af den artikel, som handler om Brunetto Latino, saaledes: ***Profecto virtutum omnium habitu felix**, **si repentinæ libidinis aculeos impudicos potuisset arcere***[1]. Dette vidnesbyrd kunde nu synes afgjørende, men vi skulle dog vise, at der er al rimelighed for, at Filippo Villani i denne henseende kun støtter sig til Dantes fremstilling. Herfor kan man ikke alene anføre den almindelige grund, at det maa have været ligesaa vanskeligt dengang som nu, at modstaae den vidunderlige illusion, hvoraf man betages under læsningen af det storartede digt, og for hvilken man bagefter, naar historien gjør sit krav gjældende, har saa ondt ved at frigjøre sig. Man finder i selve Villanis skildring af Brunettos landsmænd og samtidige, der have faaet en lignende medfart i den *Guddommelige Comœdie*, tydelige spor af en saadan paavirkning, og det uagtet han nedlægger en bestemt indsigelse mod, at man uden videre stoler paa sandheden af de domme, digteren fælder. Om den berømte retslærde, Francesco d'Accorso, hvem man i den 15de sang af *Helvede* møder som en af Brunettos lidelsesfæller, siger Filippo Villani:

---

[1]) Philippi Villani *Liber de civitatis Florentiæ famosis civibus*. Cura et studio G. C. Galetti, Florentiæ 1847, p. 30. Et andet sted i artiklen siger han: *Vir quidem, si dicere fas est, priscis oratoribus eloquentissimis conferendus*, *ni* obscenæ libidinis turpitudo, *bono semper adversa viro, famam emeritam, paululum obumbrasset*. Cf. F. Villani, *Le vite d'uomini illustri fior.*, Venezia 1747, p. LIX: *Per abito di tutte le virtù felicissimo, se con più severo animo* le ingiurie della furiosa patria *avesse potuto con sapienza sopportare.*

»Hic quamquam doctrina moribusque patri par fuerit, uno »tamen defecisse vitio, sed occulto, insecutores sui nominis vo»luere, cui ignominiæ *falsæ*, ut puto, *comicus noster*, *famæ »infamiæque spectator potius, quam veri exactor*, videtur »adnuere, cum velit ostendere, insignes viros magnique præconii »persæpe vitiis turpibus laborasse. quæ potius damnare videtur »ipsum[?], quam ipsos homines; hunc astruit in Venerem tur»pissimam corruisse[1].«

Om den navnkundige guelfiske fører, grev Guido Guerra, siger han:

... »Cumque omni bonitate conspicuus haberetur, uno solo »vitio laboravit, silentio transigendum, ni illum poeta noster Co»micus hoc peccato notasset[2].«

Det synes klart, at han ikke har andet at støtte sig til, end *Helvedes* 16de sang (v. 38). Her tilføier han dog ogsaa en slags indsigelse, som han paa andre steder ikke finder fornøden, skjøndt det er aabenbart, at kun Dante har været hans kilde, og skjøndt han selv har anerkjendt, at man maa være varsom med at øse af dens væld. Saaledes siger han om den høisindede Farinata degli Uberti, at han var *Epicureus et qui mollitie delitiarum facile solveretur*[3]. Det er hos Dante, man skal søge forklaringen af disse ord, der ved første øiekast kunde synes at indeholde en tautologi. I 10de sang af *Helvede* see vi nemlig *den Høisindede* blandt *Epicuræerne* ɔ: udødelighedsfornegterne:

---

[1]) Ph. Villani *L. de civit. Flor. fam. civibus*, p. 23. [2]) Ph. Villanus, l. c., p. 39; cf. *Dante Alighieris Göttliche Comœdie* metr. übertragen von Philalethes (kong Johan af Sachsen) 2te Aufl., Dresden und Leipzig 1839, I, p. 113 note: *Ueber Guidos Schuld ist nichts bekannt.* [3]) Phil. Villanus, l. c., p. 39.

Suo cimitero da questa parte hanno
Con Epicuro tutti i suoi seguaci,
Che l'anima col corpo morta fanno.
Inferno X, v. 13—15.

Resten af den anførte sætning slutter sig til vers 79 i 6te sang, hvor Farinata nævnes som en af dem, Dante ventede at finde blandt de *nydelsessyge*. Naar F. Villani endelig betegner Dantes ven, Guido Cavalcanti, som Epicurs tilhænger, kommer det kun deraf, at han, ved en misforstaaelse, paa Guido har overført Dantes dom om hans fader, Cavalcante[1]. Man seer saaledes, at der ikke fra F. Villanis yttring kan hentes nogen bestyrkelse for beskyldningens sandhed.

Et vidne, som vi ikke kunne forbigaae, er Dantes søn, Pietro Allighieri. I sin commentar til 15de sang af *Helvede* siger han:

»Fingendo ex eo quod vitium et peccatum sodomiticum frequentatur magis inter scientificos et doctrinatos juvenes, quam in aliis. Dicens se invenisse ibi *Priscianum et alios, quos nominat*, **et** *ipsum Andream*, quem ex tali vitio Papa, qui se dicit servum servorum Dei, translatavit de Episcopatu Florentino, ubi est flumen Arni, ad Episcopatum Vicentiæ, ubi est flumen Bacchiglione[2].«

Skjøndt forbindelsen er mindre heldig, kan man ikke tvivle om meningen. Det er tydeligt, at Pietro di Dante

---

[1]) *Inferno* X, 60. At forklare sig denne misforstaaelse er ikke let; men dens tilstedeværelse er utvivlsom. Af de beviser herfor, som anføres af Mazzuchelli i noten til F. Villanis *Vite d'uomini illustri* ec. p. XCIX, skulle vi fremhæve et citat af Domenico di Bandino d'Arezzo, der udtrykkelig henviser til det anførte sted hos Dante, men forresten har en umiskjendelig lighed med Villanis ord. [2]) Petri Allegherii *super Dantis, ipsius genitoris, Comœdiam Commentarium*, nunc primum editum, curante Vincentio Nannucci. Flor. 1846, p. 177.

stiller sig anderledes med hensyn til Andrea de' Mozzi, hvis navn forøvrigt ikke er anført i digtet, end med hensyn til Priscian og de *andre*, som Dante *nævner*. Foruden Priscian nævner nu Dante i hele sangen kun to, nemlig Francesco d'Accorso og Brunetto Latino. Grunden til, at man møder mester Brunetto paa dette sted i *Helvede* er altsaa kun den, at han har hørt til de lærde, om hvem det formodes, at de fremfor andre ere udsatte for at forfalde til den last som straffes der[1].

Pietro Allighieris forklaring støttes ikke blot af det almindelige forbehold, F. Villani tager i anledning af Francesco d'Accorso, men ogsaa af Dantes egne ord:

100. Nè per tanto di men parlando vommi
Con ser Brunetto, e domando chi sono
Li suoi compagni più noti e più sommi.
103. Ed egli a me: Saper d'alcuno è buono:
Degli altri fia *laudabile tacerci,*
Chè il tempo saria corto a tanto suono.
106. In somma sappi, che *tutti fur cherci*
E letterati grandi, e di gran fama,
D'un peccato medesmo al mondo lerci.

Inferno, XV.

Det er altsaa kun hensyn til tiden, der gjør, at vi ikke faae en lang liste over de store og berømte lærde, der dele skjæbne med Brunetto.

---

[1]) Kun med hensyn til Priscian, om hvem man heller intet veed, der kunde berettige Dante til at nævne ham i *Helvedes* 15de sang, har Boccaccio gjort en lignende forklaring gjældende. *Opere*, VI, p. 301. Hvad han lægger vægt paa er, at han har været lærer for de unge. — Da *Il Pataffio*, som Del Furia har godtgjort (see nedenfor p. 56 sqq.) ikke er af Brunetto, kan man i dette digts indhold ei søge nogen støtte for Dantes sigtelse mod Brunetto.

Overveier man alt dette, vil man vist betænke sig lidt paa at kjende Dantes dom for god og gyldig. Men, om man end ikke forhaster sig med at kaste den anden steen, blot fordi Dante har kastet den første, bliver det dog heller ikke nødvendigt, at tye til nogen forklaring, der forudsætter, at Dante har ladet sig lede af uædle bevæggrunde.

Forøvrigt skildrer F. Villani mester Brunetto som en lærd og skarpsindig mand, der vel forstod at vække latter ved beleven skjæmt, men dog af natur og sæder var alvorlig og tarvelig.

Brunetto døde i Florents i aaret 1294[1], og blev begraven i kirken Santa Maria Maggiore, i hvis kloster man endnu har en søile, der ved sin indskrift tilkjendegiver dette[2]. Hans billed, malet af Giotto, findes tilligemed Dantes i Florents i Podestà-paladsets capel, og en medaillon af ham smykker Dantes grav i Ravenna, hvor man har givet ham en plads mellem Virgil, Can Grande og Guido[3].

Om Brunettos deeltagelse i det offentlige liv og den agtelse han nød som politiker, have vi allerede talt ovenfor. Her skulle vi kun tilføie, at der fortælles, at kongen af Neapel (Carl II?) af hensyn til Brunettos dygtighed tillod

---

[1]) Gio. Villani, L. VIII, c. 10; cf. Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. VII, note 7 og Filippo Villani, *Vite* ec. p. LIX, note 7, hvor det paavises, at det er en feiltagelse, naar man har sat hans dødsaar til 1295. [2]) Zannoni, *Pref. al Tesoretto*, p. XX. Chabaille feiler, naar han siger, at Brunettos grav findes i kirken Santa Maria *Novella*. Paa dennes kirkegaard vare derimod den ovenfor (s. 9) nævnte Persio Latinos børn begravne. *Li Tresors*, Introd. p. IV. [3]) G. Vasari, *Le Vite de' più eccellenti pittori, scultori & architettori*. In Fiorenza, 1568, 4°, vol. I, p. 120. Cf. *Hist. litt. de la Fr.*, XX, p. 285, og *Li Tresors*, Introd., p. IV—V.

hans søn Persio til familiens vaaben, der bestod af sex roser, at føie et rødt felt med gyldne lilier, det mærke i familien Anjou's vaaben, der angav dens forbindelse med det franske kongehuus[1].

Om den anseelse, Brunetto som forfatter stod i hos sine landsmænd, vidner ikke blot Dantes fremstilling, men ogsaa den omtale, han har faaet hos senere skribenter. Blandt disse skulle vi fremhæve Giovanni Villani († 1348), der siger, *at han var en stor philosoph og en udmærket mester i rhetoriken, baade i tale og skrift*, og at det var ham, *der begyndte at sætte skik paa Florentinerne, og først lærte dem at tale godt og at styre republiken efter politikens regler*[2]. Den betydning, man tillagde hans forfattervirksomhed, fremgaaer desuden af den omstændighed, at man kort efter bogtrykkerkunstens opfindelse, gjentagne gange, med korte mellemrum trykkede den italiénske oversættelse af hans franske værk *Li Tresors*, medens originalen, skjøndt Franskmændene længe vedbleve at sætte stor priis paa den, dog synes at være gaaet tidligere i glemme, siden den ikke var blandt de skrifter, der tildroge sig de første franske bogtrykkeres opmærksomhed.

Nu have Brunettos skrifter vel ikke en saadan betydning for nogen af de to nationer. Hverken som digter eller som videnskabsmand var han snilrig eller oprindelig nok til senere at hævde den rang, han bevarede i det første par hundredaar efter sin død. Men den interesse tiden har røvet hans værker i een retning, har den netop

---

[1]) F. Villani, *Vite d'uomini ill.*, p. LX, hvor Mazzuchelli henviser til F. L. del Migliore (*Firenze illustrata?*) Cf. *Hist. de l'Acad. des Inscriptions*, t. VII, Paris 1733, p. 296. [2]) Gio. Villani, *Storia Fior.*, L. VIII, c. 10.

givet dem i en anden. De have ikke opnaaet den udødelighed, der kun tilfalder geniets skabninger, hvis tiltrækningskraft bestandig virker paa alle uden forskjel. Men der er en beskednere uforgjængelighed, der synes at skulle blive Brunettos skrifter til deel. Som et værdifuldt mindesmærke om datidens sprog og aandelige liv ville de stedse gjøre krav paa opmærksomhed hos dem, der sysselsætte sig med middelalderens litteratur og de romanske sprogs historie.

II.

BRUNETTO LATINOS ITALIENSKE SKRIFTER.

Hos Giovanni Villani (VIII, 10) finder man en kort angivelse af Brunetto Latinos skrifter:

»Fu quelli che spuose la *Retorica di Tullio*, e fece il »buono e utile libro detto *Tesoro*, e'l *Tesoretto*, e la *chiave* »*del Tesoro*, e più altri libri in Filosofia, e *di vizj e di* »*virtu.*«

Som vi skulle see, kjender man nu ikke alle de skrifter, som her nævnes, og paa den anden side er der værker, som med eller uden grund tillægges Brunetto, men som ikke omtales af Gio. Villani.

Nogle af Brunettos skrifter staae i saa nøie forbindelse med *Li Tresors*, at det vil være rigtigst, her kun at nævne dem med en henviisning til det sted i det følgende hvor vi behandle de tilsvarende afsnit af det nævnte værk.

1. **Etica d' Aristotile** — s. nedenfor III, B, 1.

2. **Il Libro dei Vizj e delle Virtù** — s. nedenfor III, B, 2 i slutningen.

3. **Rettorica di Tullio** — s. nedenfor III, C, 1 i begyndelsen.

4 & 5. **Il Favolello** og **Il Tesoretto.**

Første gang ere disse to italienske digte trykte sammen med ***Rime di Petrarca**, **estratte da un originale*** ec., Roma, Grignani, 1642, in fol. De findes ogsaa i det optryk af denne bog, som besørgedes af Santi Bruscoli, Torino, Stamperia Reale, 1750, in 8°[1], og i [***Il Pataffio di***] ***Messer Brunetto Latini,*** in Napoli, 1788, Tommaso Chiappari, in 12°, p. 189—290[2]. Det er den samme ukritiske text, som indeholdes i disse 3 udgaver, kun at der i den sidste er foretaget nogle forandringer i retskrivning og skilletegnenes brug samt nogle rettelser, der dog alene grunde sig paa udgiverens conjecturer[3].

En ny kritisk udgave besørgede Gio. Batista Zannoni efter flere haandskrifter: ***Il Tesoretto e il Favoletto di Ser Brunetto Latini, ridotti a miglior lezione,*** Firenze, Molini, 1824, in 8°[4].

4. **Il Favolello** er et kort riimbrev til den florentinske digter Rustico di Filippo[5]. Efter at have bebreidet sin ven, at han har glemt ham, giver Brunetto en skildring af de forskjellige slags venner og slutter med en bøn om, at Rustico dog vil skrive ham til.

---

1) Gamba, *Testi di lingua*, 4ta ed., Venezia 1839, Nr. 753 og Nr. 591. 2) Denne sidste udgave er maaskee den samme, som i *Hist. litt. de la Fr.*, v. XX, p. 286 in marg., anføres saaledes: Naples, 1790, in 8° — s. nedenfor p. 56. 3) *Il Pataffio*, p. 190; Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. LX, sqq. Zannoni udtrykker sig forøvrigt, som om der fandtes andre udgaver, end de ovenfor nævnte. 4) Gamba (*Testi di lingua*, 1839, p. 183, n.) nævner som skrifter, der kunne tjene til textens yderligere berigtigelse: Salvatore Betti, *Emendazioni ad alcuni luoghi dell' edizione Zannoniana del Tesoretto*. Roma 1833, in 8°, *Antologia di Firenze*, T. 16, p. 140 sqq. og *Memorie di Religione* ec. (Modena) T. 4, 1834, p. 163 sqq. Adskillige rettelser har ogsaa V. Nannucci foretaget i de brudstykker, han har givet plads i *Manuale della letteratura del Imo secolo*, 2da ed., Firenze 1856, I, p. 430—477. 5) Syv af Rusticos sonetter meddeles af Vinc. Nannucci, *Manuale*, I, 484—88.

Titelen er med urette af Zannoni forandret til *Favoletto. Favolello* er nemlig det italienske ord for det provençalske *Flabel* (det nordfranske *Fabliau*). I et riimbrev til Sordello, *il Mantovano*, fra Americ de Peguillan kalder denne selv sit digt *Flabel*, og dette ord saavelsom den digtart, det betegner, har Brunetto formodentlig lært at kjende under sit ophold i Frankrig[1]. Da man ikke paa anden maade kan bestemme den tid, paa hvilken Brunettos riimbrev er skrevet, turde man maaskee heraf slutte, at det rimeligviis er blevet til under Brunettos landflygtighed. Dets indhold viser tilstrækkelig, at det ikke har noget at gjøre med *Il Tesoretto*, skjøndt de ældre udgaver havde indlemmet det deri.

5. **Il Tesoretto** er et læredigt, skrevet i rimede jambiske vers paa syv stavelser. De 2,945 vers ere inddeelte i 22 capitler af meget forskjelligt omfang: det korteste, det niende, indeholder kun 26 vers, medens det længste, det eetogtyvende, bestaaer af 354.

Den form, hvori Brunetto har meddeelt sin *rige skat* af Kundskab er aabenbaringens. Denne indklædning er ikke ualmindelig hos middelalderens forfattere, der ofte lade abstracte begreber som dyder, kunster, videnskaber træde op som handlende og talende personer ved siden af oldtidens berømte Mænd, som de have stor tilbøielighed til at mane frem.

Brunetto fortæller, hvorledes han, efter at have udført sin sendelse til Alfons den tiende af Castilien, paa tilbageveien modtager underretning om Guelfernes nederlag

---

[1]) Gio. Galvani, *Osservazioni sulla poesia de' Trovatori.* Modena 1829, p. 229 sqq.

og fordrivelse fra Florents (see ovenfor p. 12). Sørgmodig og tankefuld over, at tvedragt hersker i hans fædrestad, forvilder han sig i en skov (c. II). Pludselig seer han sig midt i naturens værksted. ***Naturen***, der viser sig for ham som en idelig omskiftende kvindeskikkelse, modtager ham venligt, oplyser ham om, hvorledes hun har sin oprindelse fra Gud og sin begrændsede virkekreds, om verdens skabelse og indretning, om syndefaldet og menneskets væsen o. s. v. Efter at have indviet ham i sine hemmelige raad, foreskriver hun ham den vei, han skal følge for at søge videre belæring gjennem nye aabenbaringer (C. III—XII).

Gjennem vildsomme egne vandrer han da frem, indtil han paa den tredie dag kommer til en yndig slette, hvor han seer keisere og konger, stormænd og vise syslende med aandelig idræt. Alle lyde de en keiserinde, hvis navn er ***Dyden***, og hvis fire døttre ere ***Viisdom***, ***Maadehold***, ***Styrke*** og ***Retfærd***. Disse fire dronninger, der snart synes at smelte sammen i een skikkelse, snart igjen at skilles, boe hver i sin borg, passe hver sin dont og have hver sin æt (C. XIII—XIV). Brunetto taler ikke om alle de kongelige møer, han finder hos dem i deres fire borge, men nævner kun deres tal[1]. Derimod fortæller han, hvorledes han slutter sig til en skjøn riddersmand, og meddeler læseren de raad og lærdomme, han hører denne modtage af de fire ridderlige Dyder, ***Gavmildhed***, ***Høviskhed***, ***Troskab***, alle døttre af Retfærdigheden, og ***Tapperhed***, der er en datter af Styrken. (C. XV—XVIII).

---

[1]) Inddelingen af de fire cardinaldyder stemmer ikke med den som findes i *Li Tresors*, skjøndt han lover, at han i dette værk vil give nøiere oplysning — c. XIV, v. 88—94.

Efter at have taget afsked fra ridderen, vandrer han videre, ganske optagen af tanken om alt, hvad han har seet og hørt, indtil han kommer til en eng, som er oversaaet med blomster. Snart synes den rund, snart fiirkantet; snart omgiven af mørke, snart af lys og glands. Nu seer han en vrimmel af mennesker, derpaa slet ingen; nu et telt, saa huse og taarne; en ligger, en anden løber; en flyer, en anden forfølger; en er glad, en anden rasende; en klager, en anden jubler. Forbauset over denne evindelige omskiftelse søger han oplysning om stedet og dets beboere. Han erfarer da, at han er i *Elskovs* rige, og seer, efter at have fortsat sin vandring i nogen tid, den blinde elskovsgud, beskjæftiget med at afskyde sine pile og omgiven af fire statelige kvinder, som dele herredømmet over alle, der færdes paa dette sted — nemlig *Frygt* og *Attraa*, *Kjærlighed* og *Haab*[1]. Disse lidenskaber virke sammen og ere, saa at sige kun een: *Elskov.* Dennes magt søger digteren at undgaae, men det lykkes ham ikke. Dette vilde han helst fortie, hvis han ikke netop maatte bruge sin tilstaaelse som undskyldning for manglerne ved hans digt, *da den som er forelsket saa ofte skifter tilstand.* Han føler sig altsaa ramt, seer sig om efter hjælp og faaer da øie paa *den store Ovid*[2], der hjælper ham til at flye; men paa reisen maa han udstaae saa megen møie, frygt og sorg, at han beslutter, før han gaaer videre, at vende sig til Gud, yd-

---

[1]) Sammenlign — nedenfor p. X — indledningen til *Moralium Dogma*, hvor de fire lidenskaber, efter Boethius, siges at være *frygt* og *glæde*, *sorg* og *haab*. [2]) *Ovidio maggiore*; i middelalderen benyttes forøvrigt dette udtryk hyppig til at betegne digtet *Metamorphoses*. Dante, *Il Convito*, tratt. III, c. 3. Nannucci, *Manuale*, I, 446 n. 1. Zannoni, *Il Tesoretto*, p. 190, note til v. 179.

mygt at skrifte sine synder for præsterne og forelægge dem sit digt og alt, hvad han har skrevet[1], til bedømmelse og rettelse, for at der intet skal findes, som strider mod den christelige tro (C. XIX).

Brunetto opgiver nu for en stund aabenbaringsformen, men — som vi alt (p. 22) have fremhævet — ingenlunde den poetiske fiction[2]. I slutningen af det nittende capitel beder digteren den, til hvem han dedicerer sit digt, om tilladelse til at raadføre sig med en ven om det *Skriftemaal,* til hvilket han har bestemt sig. Som indledning til dette fremsætter han da, idet han henvender sig til den omtalte ven, nogle betragtninger over døden og alle tings forfængelighed (C. XX). Derpaa fortæller han om sit skriftemaal, opmuntrer sin ven til at følge hans exempel, og giver en fremstilling af de syv dødssynder med alle deres forgreninger. Styrket ved dette skrifte, føler han mod til at drage ud for at deelagtiggjøres i nye aabenbaringer, men tillige utilbøielighed til at udsætte sig for nye fristelser. Han opgiver derfor sit tidligere forsæt, at opsøge *Lykken,* hvorimod han nok vil gjøre bekjendtskab med *de syv Kunster*[3] (C. XXI).

Paa en festdag vender han da tilbage til hiin skov, i hvilken han havde forvildet sig, og rider saa længe til han en morgen tidlig befinder sig paa toppen af bjerget

---

[1]) Heraf fremgaaer, at han ikke har begyndt sin forfattervirksomhed i Frankrig eller med *Il Tesoretto.* [2]) Nogle afskrivere have anseet *Il Tesoretto* for sluttet med det 19de capitel og betragtet det følgende som et eget digt *La Penitenza.* Til dette vilde man ialfald kun kunne henregne det 20de og det 21de capitel, men ikke det 22de. Man vil imidlertid let see, at det ikke er muligt at udskille noget af disse capitler. Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*, p. XLV—XLVII. [3]) *Trivium*: Grammatik, Dialectik, Rhetorik — og *Quadrivium:* Musik, Arithmetik, Geometri, Astronomi.

Olymp; *og her* — siger han — *opgiver jeg rimet for tydeligere at sige, hvad jeg nu saae. Jeg saae nemlig hele verden, rund som den er, og hele jorden og havet, og ilden over luften: det er de fire elementer, som ere alle skabningers bærere.* Førend han *opgiver rimet* fortæller han dog, hvorledes han træffer paa Ptolemæus, *mester i astronomi og philosophi,* og beder ham om oplysning om de fire elementer, og hvorledes Ptolemæus

Rispose in questa guisa:
. . . .

Dette er den sidste linie i det 22de capitel, hvormed digtet ender, og saaledes gaaer man ganske glip af Ptolemæi svar, der formodentlig skulde være givet i ubunden stiil. Enten nu Brunetto ikke har udarbeidet dette afsnit, eller afskriverne i en senere tid, da man havde faaet *Li Tresors* oversat paa italiensk, ikke have anseet det for at være uleiligheden værdt, at afskrive det, saa er det dog sandsynligt, at digtet ikke har været bestemt til at ende med dette prosaiske stykke. Havde dette været bestemmelsen, maatte stykket ialfald have været temmelig langt, og det maatte tillige have indeholdt den egentlige slutning, med hensyn til hvilken der ikke kunde være nogen grund til at *opgive rimet.*

Dette er iøvrigt ikke det eneste sted, hvor Brunetto har indflettet prosa i sit digt, eller idetmindste har havt det isinde. I c. V, siger han saaledes:

99. Quando vorrò trattare
Di cose, che rimare
101. Tenesse oscuritate,
Con bella brevitate

103. Ti parlerò *per prosa*,
E disporrò la cosa,
105. Parlandoti *in volgare*,
Che tu intende e appare[1].

Lignende yttringer findes ogsaa i c. X, v. 75 og c. XI, v. 195. Zannoni antager derfor, at Brunettos plan har været, at give et værk, sammensat af vers og prosa. Han henviser til Boethii ***De consolatione philosophiæ*** som det forbillede, Brunetto mulig kunde have søgt at efterligne. Da Boethius i middelalderen nød saa overordentlig stor anseelse, kunde der intet være at sige herimod, hvis ikke versene hos mester Brunetto netop maatte ansees for den væsentligste deel, medens det omvendte er tilfælde med hensyn til Boethius. Det er vel rimeligere, med Galvani at antage, at Brunetto har havt provençalske mønstere for øie. Man finder rigtignok ikke saadanne provençalske skrifter opbevarede, som ganske stemme med den forestilling, man maa danne sig om ***Il Tesoretto***, naar man tænker sig den gjennemvævet med prosaiske stykker; men man har dog exempler paa compositioner, hvor der er fulgt en lignende fremgangsmaade[2].

I sproglig henseende synes Brunettos digt ogsaa at være paavirket af troubadourerne[3]; men aldeles urigtig er

---

[1]) Nannucci læser *con siffatto volgare*. Da hele digtet er skrevet paa italiensk, maa man, hvis man holder sig til Zannonis læsemaade, oversætte *i et sprog* (*paa et italiensk*). Anderledes i c. XIX, v. 193, *Mi rispose in volgare*, hvor *volgare* maa være *italiensk* i modsætning til latin, skjøndt det er lidt besynderligt, at Brunetto fremhæver, at Ovid svarede ham paa italiensk. [2]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto*. p. XLVII—LIII; Gio. Galvani, *Osservazioni sulla poesia de' Trovatori*, Modena 1829, p. 179—80. [3]) Nannucci, *Manuale*, II[da] ed., I, 429.

den paastand, som er fremsat af Bettinelli[1], at *Il Tesoretto* skulde være et plagiat efter mester Peire de Corbiacs, eller Corbians, værk *Lo Tesaur*. Dette er ligesom *Il Tesoretto* et encyclopædisk læredigt; men, ikke at tale om, at det er af langt ringere omfang end Brunettos digt, er det i hele sin form ganske forskjelligt fra dette. *Lo Tesaur*, der bestaaer af 840 alexandrinske vers, alle paa et riim, behandler ganske vist tildeels de samme emner, som *Il Tesoretto;* men selv hvor ligheden er størst, er den dog aldrig saa stor, at der kan siges at være skygge af grund til hiin beskyldning. Nannucci har foretaget en sammenligning, til hvilken vi kunne henvise dem, der ønske at forvisse sig herom[2]. Den lighed, der findes, forklares ganske simpelt af, at de formodentlig have benyttet de samme kilder. Det gaaer heller ikke an, med Quadrio[3] at antage, at Brunetto i det mindste skulde have taget ideen til sit digt fra Peire de Corbiac, og deraf slutte sig til at denne troubadour, hvis levetid man ikke paa anden maade har meent at kunne bestemme, skulde have været tidligere end mester Brunetto[4]. Den indklædning, som denne har givet sit digt, findes der ikke spor af hos troubadouren; og der findes desuden i *Lo Tesaur* en passus, der viser, at dets forfatter maa have skrevet senere end Brunetto. Peire omtaler sin kundskab til Frankrigs historie paa følgende maade:

---

[1]) Saverio Bettinelli, *Risorgimento d' Italia*, parte I^ma^, cap. IV—V. *Opere*, Venezia 1780, 8°, t. III, p. 124—25 og p. 176, n. *a*. [2]) Nannucci, *Manuale*, II^da^ ed., I, 464—70. [3]) *Storia e ragione d'ogni poesia*, Bologna 1739, 4°, T. II, p. 218. [4]) I *Hist. litt. de la France*, XIX p. 502, siges, at P. de Corbiac formodentlig er død omtr. 1260, da hans neveu Aimeric de Bellinoi ifølge Nostradamus døde 1264. Efter den artikel om Aimeric, som findes i samme bind p. 507—12, skulde denne endog ved sin død have været temmelig gammel.

D'estorias de Francx sai ieu continuamens
e del fort Clodoyer, que pel sermonamens
sans Remezi, que fon arcivesques de Rems,
crezet la ley de Dieu e ls seus establimens;
e del *rey Lodoyc, qu'er aucis e ferens,*
anc no fo negus reys qu'estes pus engalmens,
c'anc non gazanhet terra nin perdet autramens,
e de Carle Martel que tolc los demamens,
de Pepin lo petit co visques lialmens,
de Carl' e de Rotlan, los greus conquerens,
que feron en Espanha ab las pajanas gens[1],

Den Ludvig, der døde kjæmpende, der var den retfærdigste konge, og aldrig anderledes [end retfærdigen] tabte eller vandt noget land, kan, som allerede Millot har fremhævet, ikke være nogen anden end Ludvig den hellige[2]. Den orden, troubadouren følger, kunde vel synes besynderlig ved første øiekast, men man maa lægge mærke til, at han fremhæver den første[3] og den sidste konge, han kjender; og at han derpaa særlig omtaler et saadant mellemliggende glandspunct, som de mægtigste Carolingers tid, vil da slet ikke forekomme paafaldende. Men naar Peire de Corbiac taler om Ludvig den helliges død, kan han jo ikke have skrevet *Lo Tesaur* før 1270, og hermed er det ogsaa afgjort, at Brunetto aldeles ikke kan skylde denne digter noget. Som vi skulle vise maa nemlig *Il Tesoretto* være skreven adskillige aar før denne tid.

---

[1]) Dr. Sachs, *Le Trésor de Pierre de Corbiac*, Brandebourg 1859, IIe éd., p. 33. [2]) *Histoire littéraire des troubadours*, Paris 1774, III, p. 230. Dette værk er udarbeidet af Millot efter Lacurne de Sainte-Palayes haandskrifter. [3]) Chlodvig, der 496 lod sig døbe i Reims af den hellige Remigius.

Il Tesoretto indeholder selv saadanne yttringer, hvorved vi temmelig nøie kunne fastsætte dens affattelsestid. Da Brunetto omtaler Guelfernes fordrivelse fra Florents i september 1260 (see ovenfor p. 12), er digtet følgelig forfattet efter dette tidspunct. Paa den anden side henviser han digtets læsere til ***Li Tresors***, som ***han vil skrive for dem hvis sind stræber høiere:***

Ma chi'l vorrà trovare,
89. Cerchi nel *gran Tesoro*,
Ch'io farò per coloro,
91. Ch'hanno lo cor più alto.
Là farò il gran salto
93. Per dirle[1] più distese
Nella lingua franzese.
Il Tesoretto, c. XIV.

Da nu Brunetto vendte tilbage til Florents senest i 1269, og sandsynligviis endogsaa et par aar tidligere, da han skrev ***Li Tresors*** før sin hjemreise, da udarbeidelsen af dette hans franske værk, paa grund af dets omfang, maa have medtaget flere aar, og ***Il Tesoretto*** er skrevet under hans ophold i Frankrig, men før ***Li Tresors***, feiler man neppe meget, naar man sætter digtets affattelsestid til 1262 eller 1263, altsaa i det mindste 7—8 aar, førend Peire de Corbiacs digt kan være blevet til[2].

Som man seer af det nys anførte citat af ***Il Tesoretto*** kalder Brunetto ***Li Tresors***, det franske prosaværk, ***il gran Tesoro***. Denne benævnelse bruger han i modsætning til ***Il Tesoro***, som er den egentlige titel paa det

---

1) *Le altre virtù.* 2) Vi ville dog ikke undlade at bemærke, at Peire de Corbiacs digt, efter *Hist. litt. de la Fr.* XXIII, p. 332, i et modenesisk haandskrift er dateret 1254.

digt, vi her omhandle: saaledes kalder nemlig Brunetto det selv, som man kan see af det første vers i den anden sang, der er meddeelt ovenfor p. 10. *Il Tesoretto* er imidlertid den titel, der bruges af Gio. Villani (ovenfor p. 31) og Boccaccio[1], og har saaledes 500 aars hævd for sig. At Brunetto skulde have laant titelen fra Peire de Corbiac, eller at denne, som Dr. Sachs mener[2], skulde have været den første, der havde benyttet den, maa, efter hvad vi nys have fremført, ansees for urigtigt. Det samme gjælder om den formodning, som er fremsat af Dantes tydske oversætter, Philalethes[3], at ideen til *Tesoro*, og dermed vel ogsaa titelen, skulde være laant fra Alfons den vise. Her maa aabenbart en fuldstændig misforstaaelse finde sted. Da der jo ikke kan sigtes til den spanske oversættelse af *Li Livres dou Tresor*, som Alfons har besørget, enten selv eller ved en anden[4], menes der vel hans digt *Tesoro;* men dette, der forøvrigt handler om guldmagerkunsten, er først forfattet i aaret 1272[5], saa at man aabenbart snarere maatte antage, at den lærde castilianske konge har laant titelen fra den florentinske notar, end omvendt. Det navn, Brunetto har valgt til sit digt, synes forøvrigt i det trettende aarhundrede at have været meget yndet og brugt, saa at man ved bedømmelsen af forholdet mellem to skrifter, der begge have denne titel, neppe kan tillægge denne overeensstemmelse nogen videre vægt. Blandt de forfattere, der have benyttet denne

---

[1]) *Opere*, Firenze 1724, VI, p. 289. [2]) *Le Trésor de Pierre de Corbiac*, p. 2. [3]) *Dante Alighieris Göttliche Comœdie*, 2te aufl. 1839, I, p. 103. [4]) Sarmiento, *Memorias para la historia de la poesia*, 8⁰, Madrid 1775. *Obras posthumas*, t. I, p. 286. [5]) Sarmiento, *ibid*, p. 283.

benævnelse, finder man saaledes ogsaa Sordello; som ifølge Aliprandis riimkrønike[1]:

Un bel libro, lo qual si fu chiamato
Thesaurus Thesaurorum, compiloe.
Lo quale libro si è molto famato.

Det første capitel af ***Il Tesoretto***, som vi endnu ikke have omtalt, indeholder dedicationen. Den sammenblanding, som tidligere var skeet af ***Il Favolello*** med ***Il Tesoretto*** (p. 33 ovf.), havde bevirket, at man længe ansaae denne tilegnelse for at være rettet til Rustico di Filippo[2]. Skjøndt Zannoni klarlig har viist, at denne paastand er aldeles urigtig, finder man den dog uden videre gjentagen af Chabaille i indledningen til ***Li Tresors***, p. VIII[3]. Vi have allerede (p. 36) omtalt, at Brunetto i slutningen af det 19de capitel beder den, hvem digtet er tilegnet, om tilladelse til at raadføre sig med en af sine venner om det skriftemaal, hvortil han føler trang. Den maade, hvorpaa han i det 21de capitel tiltaler vennen, er ganske forskjellig fra den, hvorpaa han henvender sig til hiin ubekjendte velynder. Medens han siger ***Du*** til vennen, der maaskee nok kunde være Rustico di Filippo, tiltaler han stedse velynderen med ***I***, og kalder ham ***en mægtig herre af høi byrd, der ikke har sin lige i fred eller krig; hvem herredømmet tilkommer over alt land, som solen omkredser og havet beskyller; der ligner Salomon i viisdom, Alexander i høimod, Achilles og Hector, Lancelot og Tristan i tapperhed, Cicero i veltalenhed,***

---

1) *Aliprandina* sive *Chronicon Mantuanum* i Muratoris *Antiquitates italicæ*, (Mediolani 1741, fol.), vol. V, col. 114. 2) *Il Pataffio*, p. 191, n.; cf. *Prefaz. al Tesoretto*, p. XLII, n. 57. 3) *Pref. al Tesoretto*, p. LIII sqq.

og som i sin vandels reenhed overgaaer Seneca og Cato. Man maa ubetinget give Zannoni ret i, at en saadan beskrivelse kun passer paa en fyrstelig hersker. Dette gives ogsaa temmelig tydelig tilkjende i følgende vers:

> . . . Voi *corona e manto*
> Portate di franchezza
> E di fina prodezza.

Men er dette først givet, er der ikke mange at gjætte paa; og seer man sig om efter en fyrste paa den tid, hvis dyder gjorde ham værdig til en saadan roes, kommer man vel snarest til at tænke paa Ludvig den hellige. For denne mening har ogsaa Zannoni erklæret sig[1]. Betænker man imidlertid, at Brunetto havde havt leilighed til at træde i personligt forhold til Alfons den vise, hvem han ansaae for den retmæssige keiser[2], vil man finde det nok saa rimeligt, at han kunde have dediceret sit digt til denne fyrste, der jo ogsaa synes at have næret særlig interesse for hans forfattervirksomhed, siden han har sørget for en spansk oversættelse af *Li Tresors* (ovf. p. 42). Medens nogle af Brunettos udsagn nok saa godt passe paa Alfons som paa Ludvig, er der andre, om hvilke dette vel neppe kan siges; men man maa ikke glemme, at saadanne tilegnelser jo næsten aldrig ere frie for overdrivelser, og at den lovpriisning, som denne tilegnelse indeholder, maatte ansees for at være overdreven selv om den skulde gjælde hiin kongelige helgen.

At der er en vis overeensstemmelse mellem *Il Tesoretto* og *Li Tresors*, have vi allerede havt leilighed til

---

[1]) *Pref. al Tesoretto*, p. LVI. Cf. *Hist. litt. de la Fr.* t. XXIV, p. 552. [2]) Cf. *Il Tesoretto*, II, 17–22, som ere anførte ovenfor p. 10.

at antyde; men vil man sammenligne det uddrag, vi have givet af digtet, med hvad vi nedenfor anføre om prosaværket, vil man let kunne forvisse sig om, at det er urigtigt, hvad nogle have paastaaet, at digtet kun er et kort indbegreb af det franske værks indhold.

Vidnesbyrd om den betydning, man har tillagt *Il Tesoretto*, ere ikke blot de forskjellige udgaver, man har foranstaltet af dette digt, men ogsaa den omstændighed, at La Crusca (1612) til sin ordbog har taget en mængde exempler derfra. Nogle have endogsaa meent, at Dante fra dette Brunettos digt skulde have hentet ideen til sin *Commedia*, og have i den anledning mindet om, at det er indklædt i aabenbaringsform, og at forfatteren forvilder sig i en skov, beskriver phantastiske steder og fremstiller dyder og laster i billedlig skikkelse[1], hvortil man da kunde føie, at Ovid tjener Brunetto til veiviser, som Virgil tjener Dante. Det kan nu vistnok ikke negtes, at der i saa henseende er nogen lighed, eller at der paa sine steder findes vendinger og udtryk, om hvilke man mindes i den *Guddommelige Comædie*[2]; men overeensstemmelsen er dog ikke saa stor, at man tør erklære hiin paastand for berettiget. Hvad der derimod er vist, og nødvendigviis maa fortjene nogen opmærksomhed, det er, at Brunetto Latinos navnkundige lærling har fundet, at hans digt ialfald ikke var ganske uværdigt til studium og efterligning.

6. **La Chiave del Tesoro.** Som man vil erindre (ovenfor p. 31) siger Gio. Villani, at Brunetto Latino har for-

---

[1]) Cf. Ferri di S. Costante, *Lo Spettatore ital.*, vol. I, p. 70, cit. af Zannoni, *Pref. al Tesoretto*, p. XLI. [2]) Nannucci har i sin *Manuale*, 2da ed., I, p. 461—463 foretaget en sammenstilling.

fattet et skrift med denne titel; han siger: *Il Tesoretto, e la chiave del Tesoro.* Da man imidlertid aldeles ikke kjender noget til en saadan bog, har der været fremsat forskjellige gjætninger om den. Saaledes har Zannoni meent, at dermed kun har været sigtet til en angivelse af indholdet af capitlerne i *Li Tresors*[1]. Nannucci[2], som finder denne mening barnagtig og latterlig, hylder derimod den læsemaade af stedet hos Villani, som er meddeelt af Manni[3]: *Il Tesoretto, ch'è la chiave del Tesoro.* Zannoni siger rigtignok, at skjøndt han har seet mange haandskrifter af Villanis krønike, har dog ingen af dem læst saaledes; men Nannucci mener, at da Zannoni dog ikke har seet dem alle, da den gjængse læsemaade meget vel kunde skyldes afskrivernes vilkaarlighed, og da Manni var for samvittighedsfuld til at foretage en forandring uden at have nogen hjemmel i haandskrifterne, bør man holde sig til Mannis læsemaade. Til styrke for denne beraaber han sig paa det sted i *Il Tesoretto*, hvor Brunetto Latino henviser til *Li Tresors* (see ovenf. p. 41), en henviisning, som han antager, giver tilstrækkelig beføielse til at kalde digtet en forberedelse, en *nøgle* til det senere franske værk. Om dette kan siges at være saa, forekommer os rigtignok tvivlsomt; men da vi mangle de behørige data til en nøiere undersøgelse, maae vi lade denne forklaring staae ved sit værd.

7. 8. 9. **La Penitenza, Sulla Povertà dei Dotti**[4] og **La Gloria de' Pedanti Ignoranti.** *La Penitenza* er formodent-

---

[1]) *Pref. al Tesoretto*, p. XXXIX. [2]) *Manuale*, II, p. 320 (2da ed.). [3]) ? I *L'Etica di Aristotile*, Firenze 1734, 4°. [4]) Crescimbeni, *Comentarj intorno alla sua storia della volgar poesia.* Venezia 1730, 4°; vol. II, parte II, p. 64. Chabaille, *Li Livres dou Tresor*, Introd., p. VIII, har: *Povertà dei (!) Stolti.*

lig ikke andet end cap. XX—XXI af *Il Tesoretto* — see ovenfor p. 36, n. 2.

Om de andre to skrifter veed man kun, at de af Doni og Negri tilskrives Brunetto; og Nannucci mener, at dette vidnesbyrd er af for ringe vægt til, at man skulde tillægge det videre betydning[1].

10. Et par smaadigte af Brunetto, **Lauda per un Morto** og en **Sonetto**, findes meddeelte i ***Il Pataffio***, p. 291—93. Ifølge Nannucci[2] ere disse, som han med rette kalder ***ben poca cosa***, de samme, der ere optagne i ***Raccolta di Rime Antiche Toscane.*** Palermo 1817, 1—4 in 4°[3].

11. Francesco Trucchi tillægger ogsaa Brunetto forfatterskabet til et større digt, **Mare amoroso,** som han har fundet i et haandskrift. Af dette digt, der skal være det første exempel paa anvendelsen af riimfrie vers, meddeler Trucchi et brudstykke i ***Poesie Italiane Inedite di Dugento Autori***, Prato 1846, I, p. 165—166. I denne samling findes desuden en *Canzone* af Brunetto, som vi her gjengive med udgiverens anmærkninger.

Canzone.

Estratta dal codice dei Trovatori Italiani,
detto *il libro reale*, 3793 vaticano.

S'io[4] son distretto innamoratamente
E messo in grave affanno,
Assai più ch'io non posso sofferire.

---

[1]) Nannucci, *Manuale*, 2da ed., II, p. 320, hvor der ogsaa omtales et par oversættelser, som man uden grund har tillagt Brunetto. [2]) *Manuale*, 2da ed., I, p. 426, n 4. [3]) Gamba, *Testi di lingua*, 1839, Nr. 809, p. 247. [4]) *Se* qui vale *quantunque*, *benchè*.

Non mi dispero nè smago[1] niente,
Membrando che mi danno
Una buona speranza li martíre
Com'io deggia guerire[2]:
Che lo bon sofferente
Riceve usatamente[3]
Buon compimento dello suo disire.

Dunque, s'io pene porto lungamente,
Non lo mi tegno a danno;
Anzi mi sforzo ognora di servire
Lo bianco fiore auliso, pome aulente[4],
Che nova[5] ciascun anno
La gran beltate e lo gaio avvenire[6].
Così mi fa parire[7]
Fenice veramente,
Ch'ella similemente
È sola, e poi rinnova suo valore.

Pertanto mi conforto coralmente
Che ne ricevo inganno,
Poi m'è lontano ov'io non posso gire.
Ma vo seguir lo cervo umilemente,
Che, poi[8] conquiso l'hanno,
Ai cacciator ritorna per morire.
Ed io vo rivenire
Al mio amor sovente,
Sicchè lo suo vedente
Ello m'aiuti ov'iami[9] a perire.

---

[1]) piglio tristezza, sbigottimento ec. [2]) Int. I martíri mi danno buona speranza che io debba guarire. [3]) per il solito. Manca al Vocabolario un esempio poetico. [5]) *Fioraliso* o *fiordaliso*, giglio. — *Pome aulente*, pomo odoroso. Cioè, la donna amata. [5]) rinnova, si rinnova. *Novare* manca di esempi poetici nel Vocabolario. [6]) Sebbene non ne conosca altri esempi, spiegherei il sostantivo *avvenire* per avvenenza nell' operare. Nel qual significato abbiamo nel Vocabolario il verbo. [7]) parere. [8]) poichè. [9]) *Iami* per vada; *iamo, iate, iuto*, per andiamo, andate, andato, son voci dell'antica lingua, ancor vive nel dialetto napolitano

Ormai m'inchino e son mercè cherente
Agli amador, che sanno
Chi in balia m'ave e facemi languire;
La movano a pietate dolcemente.
Quando con ella[1] stanno,
Che a se m'accolga e facciami gioire;
Ch'io non posso campire[2].
Se prossimanamente[3]
Ella, che fue ferente,
Non mi risana e fa gioia sentire.

Vattene, canzonetta mia piacente,
A que' che canteranno
Pietosamente dello mio dolere;
E dì che in mare frango malamente,
Ma contro a tempo spanno[4],
Che al dritto porto non posso temere[5].
Pregali che in piacere
Mettano all' avvenente[6],
Che mi dea prestamente
Conforto tal, che mi deggia valere.

12. Oversættelser af tre eller fire af Ciceros taler: **Le tre Orazioni di Tullio dette dinanzi a Cesare,** ***per Ligario, per Marcello e per lo Re Dejotaro*** samt maaskee ***La Prima Orazione contro Catilina***[7].

---

[1]) con lei. [2]) *Campire* per campare fu aggiunto alla Crusca con un solo esempio del nostro Brunetto. [3]) presto. Il Vocabolario ha un solo esempio del Bembo, dove *prossimanamente* non è avverbio di tempo futuro, com'è qui. [4]) Int. Sciolgo la vela, ancorchè il tempo sia sinistro. [5]) Pare che questo verso del maestro dettasse all' Allighieri quello del c. XV dell' Inferno [ovf. p. 18]: *Non puoi fallire a glorioso porto.* [6]) Pregali che facciano sì, che piaccia alla bella donna di darmi ec. [7]) Cf. Paitoni *Biblioteca degli autori antichi greci e latini volgarizzati.* Venezia 1766, 4°, I, p. 226.

Af de tre første, som ere trykte første gang tilligemed *L'Etica d' Aristotile*, Lione 1568, 4°, er talen *pro Ligario* utvivlsomt oversat af Brunetto. Dette bevidnes nemlig eenstemmig af alle forhaandenværende haandskrifter[1]. Et saadant vidnesbyrd har man derimod ikke med hensyn til talerne *pro Marcello* og *pro rege Dejotaro;* men Rezzi, der 1832 har udgivet alle de oven anførte oversættelser[2], har fundet og p. 56 meddeelt et brev fra Brunetto, der gjør det meget sandsynligt, at ogsaa disse to taler ere oversatte af ham. Brevet, som af Brunetto er sendt med oversættelsen af talen *pro Ligario* til Dedi Buonincontri, Lamberto degli Abati eller Manetto della Scala[3] lyder saaledes:

»Ora io ho, caro amico, assai satisfatto alle tue preghiere. »Ma conviene che sii studioso leggitore a via più bene intendere, »perciocchè le ragioni sono molte, e sono forti e sottili. Ma, »come più l'userai, e più t'avranno savore. Per ciò io sono molto »guernito di libri, e spezialmente di detti di Marco Tullio Cicerone, »scelto quasi per una mia sicura colonna, siccome fontana che »non istagna. E infra l'altre cose io ho la diceria ch'elli fece »*per Marco Marcello*, e quella ch'elli fece *per lo re Dejotaro*,

---

1) Mehus, *Vita Ambrosii Traversarii*, p. CLVIII. 2) *Le tre Orazioni di M. T. Cicerone* ec. *volgarizzate da Brunetto Latini.* Testo di lingua citato a penna, corretto da Luigi Maria Rezzi. Milano 1832. Efter et kobberstik i denne er det portrait af Brunetto udført, som findes ovenfor p. 5. Oversættelsen af talen *pro Ligario* er ogsaa udgiven af Manni sammen med Boezio, *Della Consolazione.* Firenze 1734, 8°. 3) Haandskrifterne ere uenige. *Le tre Orazioni* ec. p. 25 cf. Mehus, *Vita Ambrosii*, p. CLVIII—CLIX. Meest taler maaskee for, at det er til Dedi (Diotidiede) Buonincontri, der selv synes at have beriget den italienske litteratur med oversættelser. Han antages saaledes, 1288, at have besørget den italienske oversættelse af Aegidii Romani (Egidio Colonna) *De Regimine Principum* efter Henri de Gauchi's franske oversættelse. See Mehus *l. c.; Hist. litt. de la France,* XX, p. 168—74; Nannucci, *Manuale,* 2da ed., II, p. 323.

»e la tencione tra lui e Sallustio, e molte altre buone cose. Per»ciò, se questa ti piacerà tanto che tu vogli *dell'altre*, io sono »e sarò apparecchiato di fare e dire tutto tuo grado e piacere.«

Brunetto havde altsaa begge de omhandlede taler og ventede kun paa et ord af sin ven for at oversætte dem. Da man nu har oversættelser af dem, som ere fra det 13de aarhundrede, som i gamle haandskrifter ofte følges med talen *per Ligario,* og som i sprog stemme overeens med denne, synes det ikke for dristigt at antage Brunetto for oversætter ogsaa af disse to taler[1].

Oversættelsen af den første tale *in Catilinam*[2] er det mindre sikkert, om man tør henføre til Brunetto. Hvad der taler herfor er den indre overeensstemmelse med de andre taler og den omstændighed, at man i haandskrifter finder den sammen med disse[3]. — Alle fire oversættelser citeres i Cruscas ordbog, om end under andre titler (*Dicerie diverse* ec.)[4].

Foruden talerne har Rezzi ogsaa, p. 161—67, meddeelt en stump af en krønike, *Storietta Antica,* som han har antaget for at være af Brunetto. Da forfatteren imidlertid har været ligesaa ivrig Ghibellin, som Brunetto var Guelf, siden han, p. 167, siger: *l'una parte è Guelfi traditori, e l'altra sono i Ghibellini paterini,* maa denne antagelse, som Nannucci bemærker[5], aabenbart være aldeles forkastelig.

13. Oversættelse af nogle brudstykker af Sallusts *Catilina.* See nedenfor III, C, 1.

---

[1]) Rezzi, *Le tre Orazioni* ec., Prefaz. p. IX; cf. Mehus, *Vita Ambrosii Trav.*, p. CLIX. [2]) Denne oversættelse er ogsaa trykt særskilt: *La Prima Orazione contra Catilina.* Firenze 1834, in 8⁰. [3]) Cf. Nannucci, *Manuale,* 2da ed., II, p. 282 og p. 299. [4]) Rezzi, *l. c.*, Prefaz. p. XX. [5]) *Manuale,* 2da ed., II, p. 321.

14. **Fiore di Filosofi e di Molti Savi.** Dette er en samling af tankesprog fra oldtiden, som først er meddeelt af Nannucci i den første udgave af hans *Manuale*, Firenze 1837–39. Den gjenfindes i den anden udgave II, p. 301—319, og er paany udgiven af Antonio Cappelli i *Scelta di Curiosità Letterarie*, dispensa LXIII, Bologna 1865. Efter Cappelli stemmer den ogsaa med en dog noget vidtløftigere text, som under en lignende titel er optagen i F. Palermos *Raccolta di Testi Inediti del Buon Secolo*, Napoli 1840.

I middelalderen fandt man stort behag i alleslags ordsprog og tankesprog; man søgte dem sammen allevegnefra; man skrev bøger der — som man kan see i de latinske afhandlinger, vi meddele i tillægget — kun vare meer eller mindre systematisk ordnede samlinger af sententser, indfattede i en ofte meget spinkel ramme, der skyldte samleren selv sin tilblivelse. Intet under da, at man foranstaltede forskjellige udvalg af philosophernes *gyldne ord*, samlinger, der ligefrem gik ud paa kun at give *blomsten* af deres yttringer. Disse samlinger, der naturligviis først foretoges i det latinske sprog, og tidt versificeredes for saa meget desto lettere at kunne indpræntes i hukommelsen, bleve da efterhaanden oversatte paa de nyere sprog. Ved en saadan overførelse modtoge ikke blot selve tankesprogene hyppig en stærk omdannelse, men ogsaa forfatternes navne, der tidt vare feilagtig angivne i de latinske texter, undergik endnu større forvanskninger ved oversættelsen.

Et ret snurrigt exempel paa en saadan samling har man i *Les Dicts Moraulx des Philosophes*[1]. Da vi dog

---

[1] Denne samling er første gang trykt under titlen: *Cy commence*

senere skulle omtale dette skrift, vil det for sammenligningens skyld ikke være af veien, allerede her at skjænke det lidt opmærksomhed. Efter Paulin Paris, *Les Manuscrits François de la Bibl. du Roi*, V, p. 1—9, skal det være oversat fra latin af Guillaume de Tignonville († 1414). Det meddeler tankesprogsamlinger af følgende forfattere[1]:

I.	Sedechias.	XII.	Platon.
II.	Hermes.	XIII.	Aristote.
III.	Vac.	XIV.	Alexandre.
IV.	Zaqualquin.	XV.	Ptholomee.
V.	Homer.	XVI.	Assaron.
VI.	Zalon.	XVII.	Longinon.
VII.	Zabion.	XVIII.	Anese.
VIII.	Ipocras.	XIX.	Sacdarge.
IX.	Pitagoras.	XX.	Thesille.
X.	Diogenes.	XXI.	Galien.
XI.	Socrates.	XXII.	Prothege.

Derpaa følge enkelte tankesprog af:

Azee, Figance, Discomes, Niconnia, Thimetus, Amonius, Dichomates, Oricas, Samaron, Gregoire, Thales milesius, Pigones, Eugene, Adrian, Hermes, Quirianus, Dimicrates, Molens, Phelippe roy de masedonne, Arsides, Pitagoras, Anaxagoras.

---

un petit traittie moult prouffitable intitule les dicts moraulx des philosophes Et primierement de Sedechias. Impressum Brugis per Colardum mansionis. S. a., fol. Dette oldtryk er meget sjældent: franske bogkjendere omtale kun tre endnu bekjendte aftryk, nemlig eet i Biblioth. impér. i Paris, eet i Lille og eet i Kjøbenhavn (kongl. Biblioth.). G. Brunet, *La France Littéraire au XV^e Sièle*, Paris 1865, p. 67. [1]) De ubekjendte forfatteres løierlige navne angives noget anderledes af P. Paris og G. Brunet.

Derefter kommer atter et stykke om ***Aristote qui fut le souverain philosophe***, nogle uddrag af Aristoteles' Ethik og andre ***Moralités***, ***Pluiseurs bonnes parolles de Seneque***, ***Les enseignemens de Cathon*** og endelig ***Le livre des meurs de Seneque*** ɔ: Martini Dumiensis ***Liber de Moribus.***

Endeel af de sententser, som meddeles i dette skrift, findes ogsaa i ***Fiore di Filosofi***, der dog er meget forskjelligt fra hiint, og navnlig mindre phantastisk. Det skildrer saaledes Socrates som meget styg, medens ***Les Dicts Moraulx*** fremstiller ham som en smuk mand; og de besynderlige navne, man støder paa i Tignonvilles oversættelse, finder man ingen af i ***Fiore di Filosofi.*** Vi anføre dennes forfatternavne efter Cappellis text, der i anordning og omfang afviger noget fra Nannuccis:

Pittagora, Democrito, Ippocrate, Socrate, Platone, Diogene, Aristotile, Epicuro, Teofrasto, Papirio, Scipio Africano, Plato [sic], Cato, Marzia (*figliuola di Cato)*, Julio Cesare, Tullio, Ottaviano Augusto, Marco Varo, Seneca, Quintiliano, Trajano, Adriano, Secondo, Origene, Giulio Cesare [sic].

De grunde, man har anført for, at Brunetto skulde være forfatter eller compilator af dette skrift, som vi forøvrigt antage for kun at være en gjengivelse af en ældre latinsk samling, forekomme os at være meget svage. I Biblioteca Marciana i Venezia findes et haandskrift: ***Detti di Secondo, filosofo ateniese, volgarizzati da Brunetto Latino.*** Nu er rigtignok Brunettos navn tilføiet af en nyere haand, men da dette skal være skeet i henhold til et gammelt haandskrift, antager Nannucci, at disse ***Detti di Secondo*** virkelig maae henføres til Brunetto. Da endvidere de nævnte ***Detti*** ere de samme, som findes ind-

lemmede i *Fiore di Filosofi,* og sproget i begge er eens, troer Nannucci at have tilstrækkelig hjemmel til at antage hele blomstersamlingen for et værk af Brunetto Latino. Hvad Cappelli anfører til bedste for denne formodning, er ikke mere overtydende. Han beraaber sig paa det ovenfor, p. 50, anførte brev, hvormed Brunetto har ledsaget sin oversættelse af talen *pro Ligario: Io sono molto guernito di libri, e spezialmente di detti di M. T. Cicerone.* Han antager at *detti* her skal tages som substantiv, *dicta*, og da *Fiore di Filosofi* indeholder en temmelig stor mængde tankesprog af Cicero, mener han heri at see en bestyrkelse for hiin formodning. Ordet *detti,* der ogsaa har voldet Rezzi nogen betænkelighed, saa at han har foreslaaet at læse *dicerie*, forekommer os imidlertid simpelthen at være brugt for at undgaae gjentagelse af *libri* og at betyde *samme*, *saadanne;* kun saaledes bliver der god mening i stedet. Men det er da aabenbart, at dette i saa fald ikke kan tale til fordeel for Nannuccis og Cappellis antagelse. Den sidstnævnte indrømmer iøvrigt ogsaa, at han i den store sammenhobning af sententser, som man finder i *Li Livres dou Tresor*, livre II, partie II[1], kun har fundet een eneste af dem, som stemmer ganske med en tilsvarende i *Fiore di Filosofi.*

At Brunetto skulde være forfatter (samler) eller oversætter af denne bog, maa saaledes ialfald ansees for meget tvivlsomt.

---

[1]) Hvorfra Brunetto har laant disse, skulle vi oplyse nedenfor III, B, 2.

Il Pataffio.

Endnu maae vi omtale *Il Pataffio* (ɔ: pitaffio, epitaffio). Dette skrift, der i uforstaaelighed kappes med visse mythiske oldskrifter, og i skamløshed kan maale sig med Pietro Aretinos ***Puttana errante*** og ***Sonetti lussoriosi*** eller Gio. della Casas ***Capitolo del Forno***, har længe været tillagt Brunetto og er trykt under hans navn: ***Messer Brunetto Latini***, in Napoli, 1788 in 12°. Aarstallet kan iøvrigt ikke være rigtig angivet, da der foran i bogen findes et brev, som af udgiveren, Luigi Franceschini, er rettet til Angelo Maria Bandini, og som er dateret den 5te Mai 1789, saavelsom et svar fra Bandini af 19de Mai samme Aar[1].

Dette løierlige digt, der er skrevet i terziner, bestaaer af 1165 vers i 10 capitler[2]. Ihvorvel Franceschini,

---

[1]) Cf. ovf. p. 32, n. 2. [2]) *Il primo modello delle Terze Rime* (!) siger udgiveren, p. IX. — For at imødekomme dem, der kunde ønske at see en prøve af digtet, som er meget vanskeligt at opdrive, meddele vi dets slutning (cap. X, v. 52—67), der er fuld af bogstavriim og underlige sammenstillinger. Forøvrigt henvise vi til Nannuccis *Manuale*, 2da ed., I, p. 481-84, hvor han har aftrykt de første 48 vers af det første capitel.

. . . .

52. Uno speziale è morto, ed a cadere
Comincia, e dice: costaci persona:
Un pa' di Frati presel per tenere.
55. Questo fu a mal abbi in Falterona
Presso a Umiliato: o enne o esse,
Quando fu ritediosa tal persona.
58. E'n Percussina catun percotesse;
Perchè Matteo vi fu, pur Mattio:
Così 'l Romano a Romena non stesse.
61. D'accegge un pa' di nozze (o Guelfo Dio!)
Che campa nulla: ver la campanella
Questo fa 'l Conte, che canta: Amor mio.

p. XVII, mener, ***at en Latino ikke kunde skrive ord uden sammenhængende mening***, synes dog endnu ingen at have fundet nogen rigtig sammenhæng i ***Il Pataffio:*** idetmindste har ingen hidtil prøvet paa at fremstille den. Tværtimod siger Fr. del Furia[1], at der i hele skriftet ***ikke er noget, hvorom der væsentlig tales, ikke fremstilles nogen handling, ikke er nogen gang og sammenhæng, men at ordene for største delen ere meningsløse, og snarere maae fremkalde væmmelse og harme, end vække latter eller yde fornøielig og lærerig underholdning.*** Gjennemgaaer man digtet, kan man ikke andet end sande disse ord; har man efter omhyggeligt studium endelig fundet nogenlunde sammenhæng i en snees vers eller saa, slipper pludselig traaden, og man seer ikke andet for sig end ***tusinder af glosser, talemaader, ordsprog og mundheld, som fordum brugtes i Florents, og af hvilke man nutildags neppe forstaaer eet blandt hundrede***, som allerede Varchi sagde i det sextende aarhundrede. Rigtignok er ***Il Pataffio*** senere blevet omhyggelig commenteret, først af Fr. Ridolfi (***il Rifiorito***), der 1666, paa pave Alexander VII's opfordring overtog dette vanskelige arbeide, senere af Anton Maria Salvini († 1729), og endelig af udgiveren, L. Franceschini, men trods al den oplysning, man kan finde i disse commentarer, der dog ofte maa blive staaende ved løse gisninger, kommer man

---

64. Perchè la stalla molt' acqua distilla
Pe' falli folli che son troppo felli,
Che fan le fiche con floca favilla;
67. Fin vo far, che vi sien rotti gli anelli.

Lignende kunstleri finder man forøvrigt selv i Pulcis *Morgante maggiore*; f. ex. canto XXIII, st. 47. [1]) *Atti dell' Accademia della Crusca*, t. II. p. 251. Firenze 1829.

ikke væsentlig videre. Dog, hvor dunkel og uforstaaelig bogen end ellers er, een ting er tydelig nok, at den er fuld af plumpe og usømmelige ord og skildringer.

Medens Franceschini gaaer ud fra, at Brunetto er forfatter til *Il Pataffio*, og deraf slutter, at der følgelig maa være gang i dens tale, gaaer Del Furia derimod ud fra digtets mangel paa sammenhæng og andre lyder, fra hvilke han slutter til umuligheden af, at det kan hidrøre fra Dantes lærer og forfatteren til *Li Tresors*. Naar man kjender det sømmelige sprog og den ærbare tone, som herske i Brunettos skrifter, maa man ogsaa tilstaae, at der kun er liden sandsynlighed for rigtigheden af en saadan paastand. Denne finder da heller ikke nogen bestyrkelse hos de ældre forfattere, der have omtalt Brunetto: hverken hos Giovanni eller Filippo Villani, hos Domenico di Bandino d'Arezzo eller i nogen af de gamle commentarer til Dantes *Commedia*, Boccaccio, Pietro Allighieri, L'Ottimo Comento, Benvenuto da Imola, Francesco da Buti, kan man finde nogen hjemmel derfor. Den første der har tillagt Brunetto forfatterskabet til dette skrift er Benedetto Varchi († 1565)[1]. Alle de, der senere have omtalt det som et værk af Brunetto, have gjort det i henhold til hans yttringer, som ikke kunne være afgiørende, da han, trods al sin lærdom, ikke altid er omhyggelig i slige angivelser. Man har i det hele ikke noget meget gammelt haandskrift af *Il Pataffio*, men af de ældste, man kjender, angiver intet Brunetto som forfatter; og A. M. Salvini, digtets lærde commentator, har i sin egen afskrift ogsaa kun tilføiet, at *det siges at være af Brunetto Latino*. Cruscas ordbog anfører rigtignok ogsaa

---

1) *Ercolano*. Milano 1804, in 8°, I, p. 134 og 143—44.

Il Pataffio under Brunettos navn, men da ordbogens forfattere med hensyn til slige spørgsmaal ikke have anvendt nogen stræng kritik, og derfor ofte have feilet i saa henseende, kan man heller ikke tillægge denne omstændighed nogen vægt. Grunden til, at man er falden paa at udgive Brunetto for ophavsmanden til digtet, har, som Del Furia mener, maaskee været F. Villanis udsagn om ham, at han var *motteggevole . . . e di certi motti piacevoli abbondante*; men er dette saa, har man overseet det følgende *non senza gravità e temperamento di modestia*[1].

Det er saa meget mindre sandsynligt, at dette arbeide skyldes Brunetto, som han da maatte have udført det i sin alderdom. Som Del Furia har gjort opmærksom paa, omtaler digtet nemlig *I priori dell' arti*, hvis virksomhed, som vi ovenfor p. 16 have omtalt, først begyndte 1282. Men der er tillige ved dette sted en anden omstændighed, som vi skulle fremhæve. Verset (c. VI, v. 120, p. 117) lyder saaledes:

Ed il Caca da Reggio è de' Priori.

Da denne *Caca* efter Salvini var en berygtet røver, er det høist usandsynligt, at Brunetto, der 1287 selv beklædte posten som *priore*, skulde have spøget saaledes med denne værdighed.

---

[1]) F. Villani, *Le Vite d'uomini illustri fiorentini.* Venezia 1747, 4°, p. LVIII. Den latinske text lyder saaledes: *Fuit B. scurrilis, doctus, acutus atque schommatis* emendatæ *cultor et observator. Non tamen sine gravitate et temperamento modestiæ, quæ jocis fidem videretur perjucundissimam adhibere.* Ph. Villani *Liber de civitatis Florentiæ famosis civibus.* Florentiæ 1847, 4°, p. 30.

Et andet sted i digtet, c. IV, p. 61--62, hedder det:

43. Il messerino storpio col maneo,
Sguazzerà sorso a sbacco[1], e *faentina*;
Non dabo a te ceterucolo meo.
46. Mencia non è la buona panichina?
Al nome di *San Gal* co' gran bendoni
Egli è pur cuore e cuffia, e non ha gina.

Rigtignok forekommer det os mindre rimeligt, at der ved *San Gal* skulde være sigtet til *porta S. Gallo*, men denne tvivl kan vel ikke gjøres gjældende med hensyn til *porta Faentina*, der ligesom hiin først opførtes i aaret 1284 (Gio. Villani VII, 98), altsaa paa en tid da Brunetto allerede var en gammel mand. Medens vi nu ikke driste os til at gaae videre, end til heri at søge en støtte for den nys anførte slutning, troer Del Furia i digtet at have fundet et sted, hvor forfatteren selv siger, at han ikke var gammel, da han skrev det:

70. Povero 'n canna son *col capo biondo;*
Son più leggier d'un can di ventott' anni:
Or non avess' i' peggio all' altro mondo.
Cap. IX, p. 168.

Hvorledes end stedet iøvrigt monne opfattes, forekommer det os ialfald ganske usikkert, at denne yttring af forfatteren skulde være brugt om ham selv, og vi ville derfor lade dette beviis staae ved sit værd.

Der omtales i digtet mønter, som først ere slaaede efter Brunettos død. I capitel VII, v. 41, p. 125, hvor

---

[1]) *Sbacco* antager Ridolfi for at være navnet paa et værtshuus. Ved Faentinerporten var der mange værtshuse.

det bebreides en kvinde [1], at hun ikke undseer sig ved at beklippe mønterne, hedder det:

Tu ti fai beffe de' *grossi tonduti.*

Da denne mønt, *grosso,* første gang blev slaaet 1296, to aar efter Brunettos død, kan han umulig være forfatter til digtet. — I det 9de capitel, v. 89, p. 170 finder man *un soldo rotto.* Om den imaginære *soldo*, der var en tyvendedeel af en guldgylden, kan her ikke være tale, siger Del Furia; der kan kun sigtes til en virkelig gangbar mønt, eftersom der siges *en brækket soldo*; men *soldi* udmøntedes ikke før 1462, og digtet maa herefter være næsten 200 aar yngre end Brunetto.

Del Furia mener fremdeles, at Brunetto som ivrig tilhænger af Guelferne vel neppe kunde være falden paa at spotte disse paa den maade, som det skeer i det 3die capitel, v. 29, p. 40, hvor der siges, at *naar æslet skryder, fødes der en Guelf.* Dette er vel ganske sandt, men deels lægges denne yttring i munden paa en af de optrædende personer, og deels tilføies der *som man siger:*

Quando l'asino ragghia. un Guelfo è nato.
Si dice.

Ialfald kan man ikke med vished sige at forfatteren har været Ghibellin. I capitel VI, v. 77, p. 111, bruges nemlig *Ghibellin marcio* som skjældsord, og i det eetogtresindstyvende vers af det 10ende capitel, som vi have anført ovenfor p. 56, n. 2, bruges det mærkelige udraab *o Guelfo Dio*, hvortil Ridolfi knytter den bemærkning:

[1]) Del Furia, *Atti* ec. p. 259, har *tosator di monete*, men efter forbindelsen maatte det være *tosatrice*. Nannucci har uden videre fulgt Del Furia.

quasi Dio non potesse esser de' Ghibellini, tenuti per nemici della Chiesa.

Af større betydning er det, at der i digtet forekommer hentydninger til værker, der først ere blevne til efter Brunettos død.

40. E mona Belcolore e Andreozzo
In guardaspensa entraron quinciritta,
Mostrando 'l desioso e 'l berlingozzo.
Cap. IX. p. 164.

Monna Belcolore er navnet paa heltinden i Boccaccios bekjendte fortælling ***Il prete da Varlungo*** (giorn. VIII, nov. 2), og dette navn saavelsom situationen gjør det rimeligt, at der ligefrem sigtes til denne. Men selv om dette ikke var saa, hentydes der dog til den tildragelse, der — som Manni har viist[1] — er benyttet af Boccaccio med bibeholdelsen af personernes virkelige navne. Da nu denne begivenhed maa være forefalden i aarene 1320—40, taler det anførte sted tydelig nok mod Brunettos forfatterskab.

Del Furia anfører ydermere nogle steder af ***Il Pataffio***, som han mener utvivlsomt indeholde hentydninger til Dantes og Petrarcas digte. Ihvorvel ligheden i et par tilfælde forekommer os at være mindre slaaende, skulle vi for fuldstændigheds skyld anføre dem alle, saameget mere som stederne ikke ere nøiagtigt angivne af Del Furia.

---

[1]) *Istoria del Decamerone*, Firenze 1742, 4°, p. 486—88. *Andreozzo* er forøvrigt ikke navnet paa nogen person i Boccaccios novelle, hvor præsten er ubenævnt. *Andreuccio da Perugia* i giorn. II, nov. 5, som ogsaa grunder sig paa en virkelig tildragelse fra begyndelsen af det 14de aarhundrede, kan ikke vel sættes i forbindelse hermed. Manni, *l. c.*, p. 204.

I. *Il Pataffïo*, c. III, v. 70, p. 47:

E valicato egli ha la merla il Pò.

Petrarca, *Rime*. Fir. 1832, I p. 144, canz. IX:

Fetonte odo, che 'n Pò cadde, e morìo:
E già di là dal rio passato è 'l merlo.

II. *Il Pataffio*, c. IX, v. 118—20, p. 174—75:

Ch' i' credo ben, che fusse maledetto
Il punto, l'ora, e 'l dì ch' i' nacqui al mondo,
Come chi è in pergamo interdetto.

Petrarca, I, p. 79, son. 39:

Benedetto sia 'l giorno, e 'l mese, e l'anno,
E la stagione, e 'l tempo, e l'ora, e 'l punto ec.

Dante, *Purgatorio*, XXIII, v. 99—102:

... Non sarà quest'ora molto antica
Nel qual sarà in pergamo interdetto
Alle sfacciate donne fiorentine
L'andar mostrando con le poppe il petto.

III. *Il Pataffïo*, c. IX, v. 25—27, p. 161—62:

La bufera infernal mai non s'affisse,
La qual' è febbre quartana contina:
Ch'ogni disamorato ne perisse.

Dante *Inferno*, V, 31—32:

La bufera infernal, che mai non resta,
Mena gli spirti con la sua rapina.

IV. *Il Pataffïo*, c. VI, v. 104, p. 115:

Non va dal gozzo 'n giù la sorba lazza[1].

---

[1]) Del Furia har *lazza sorba*, hvad rimet forbyder.

Dante, *Inferno*, XV, 65–66:

Ed è ragion; chè tra li lazzi sorbi
Si disconvien fruttare al dolce fico.

V. *Il Pataffio*, c. X, v. 10, p. 178:

Or s'i' avessi avuta l'epa croja . . .

Dante, *Inferno*, XXX, 102:

Col pugno gli percosse l'epa croja.

Til de af Fr. del Furia anførte steder skulle vi føie et par andre, der ogsaa forekomme os at maatte lede til Brunettos frikjendelse for dette forfatterskab. I capitel I, p. 12 siges der:

79. Cotesto non farebbe Cimabue,
Che dipinse nell'acqua il peto grosso[1]:
Tre se ne dà Ser Guinizzo per due[2].

Saa plumpt et mundheld er neppe opstaaet i Cimabues levetid; men Cimabue, der var Brunettos yngre samtidige, døde først i begyndelsen af det 14de aarhundrede. Ialfald vilde neppe nogen nedskrive sligt, medens mesteren levede, mindst vel Brunetto, hvis billede er malet af Cimabues discipel Giotto.

I det syvende capitel, v. 92, p. 133 hedder det:

E fu la maraviglia *del trecento.*

Efter Franceschinis forklaring skulde *il trecento* være brugt om det 4de aarhundrede. For en saadan brug af

---

[1]) Salvini commenterer: *Uno che si bagni e che spetezzi, col far venire le gallozzole dell' acqua a galla, fa visibile il peto.* [2]) Ridolfi: *Questo Ser Guinizzo è un notajo molto accorto ne' fatti suoi. Comunemente* aver tre pan per coppia *significa saper* trarre un notabil vantaggio *da qualche affare.*

ordet have vi ingensteds fundet nogen hjemmel, hvorimod det er bekjendt nok, at det stadig bruges om det 14de aarhundrede, *il buon secolo.* Stedet taler saaledes for, at digtet ikke kan være ældre end fra det 15de aarhundrede, i hvilket netop den slags digte blomstrede saa frodigt.

Fr. Palermo gjør desuden opmærksom paa, at den abbed Pacciano, som nævnes i digtets c. VI, v. 32, deeltog i Florentiner-conciliet 1439[1].

Det maa altsaa ansees for vist, at Brunetto ikke er digtets forfatter, og visheden bliver saa meget desto større ved den omstændighed, at Del Furia tillige har fundet et navn at knytte det til, og saaledes frelst det fra at blive ganske herreløst gods. Det ældste haandskrift, man kjender af *Il Pataffio,* er fra det 15de aarhundrede. Det findes i et bind[2], der heelt igjennem er skrevet med samme haand, og som, ved siden af digte af en mængde *trecentisti,* tillige indeholder *Il Tesoretto e il Favolello* med udtrykkelig angivelse af Brunetto som forfatter. Titelen paa *Il Pataffio* lyder saaledes: *Vocaboli Fiorentini, distinti in dieci Capitoli, chiamato,* Pataffio, *fatto per ....* de' Mannelli, *sendo in prigione.* Da fornavnet mangler, kan man ikke efter haandskriftet bestemme hvem denne de' Mannelli har været; men dets ord, at forfatteren har siddet i fængsel, da han skrev bogen, finde bestyrkelse i dennes 5te capitel, p. 94:

109. Non gite a genti brocole mie rime;
Perchè non porterebbon la gorgiera,
E farebbon di voi picciole stime.

---

1) Palermo, *I Manoscritti Palatini di Firenze.* Fir. 1853, 4°, p. 493. 2) Libreria Laurenziana, Banco 90 inferiore, No. 47. *Atti dell'Accademia della Crusca,* II, p. 26. Fir. 1829.

112. Ma gite come fa del sol la spera
A mogliama miglior che concubina;
E siate a lei in su la primavera.
115. Come si fa di rose. della spina
Faccia di voi ghirlande a catafascio:
L'amico cesar[1] abbia la più fina:
118. Che *in prigion mi vide* con ambascio.

Efter Bandinis mening skal hiin Mannelli dog ikke være nogen anden end Raimondo di Amaretto Mannelli, der levede i det 15de aarhundrede og var en broder til Francesco di Amaretto Mannelli, hvis afskrift af Boccaccios *Decamerone* er lagt til grund for en bekjendt udgave af dette værk (1761, 4⁰)[2].

Da V. Le Clerc trods alt dette holder paa, at Brunetto er forfatter til *Il Pataffio*, som han sammenligner med de franske *fatrasies*[3], have vi anseet det for nødvendigt at anføre alt, hvad der taler mod at tillægge Brunetto dette digt, som Monti kalder *il sozzo breviario de' bagascioni e de' pederasti*, medens Perticari betegner det som *una delle più triste e pazze cose che si abbia mai viste l'Italia*[4]. I denne bogs indhold havde man nemlig fundet en bestyrkelse for den tro, at Dante havde havt god grund til at nedstøde sin fordums lærer til den kreds i *Helvede*, hvor unaturlige udskeielser finde deres straf; ligesom man omvendt har benyttet denne omstæn-

---

[1]) Commentaren: *L'amico cesar* dicesi di persona consaputa e ch'intendesi senza nominarsi. siccome *l'amico fabio*. [2]) Palermo, *I Manoscritti Palatini di Firenze*, 1853 4⁰, I, p. 492. [3]) *Hist. litt. de la France* vol. XXIII, p. 505 & 507. [4]) Vincenzo Monti, *Proposta di alcune correzioni ed aggiunti al Vocabolario della Crusca*, Milano 1817—24, vol. I, p. XVII. — Giulio Perticari, *Degli Scrittori del trecento*, L. I, c. IV, *Opere*, Venezia 1835, I, p. 212.

dighed som beviis for, at Brunetto skulde have skrevet bogen.

Ogsaa paa grund af sproget i *Il Pataffio* har man angrebet Brunetto. *Dette djævelske sprog har aldrig været italiensk*, siger Monti, der næsten bliver ustyrlig i sin nidkjærhed, *det er et reent tyvesprog, et kragemaal, som er blevet til i skjøgernes huler, kun til fryd og gammen for galgens sprogmestere.* Til dette *gale tøieri* henviser Perticari stadig i sin bestræbelse for at forklare en nedsættende yttring af Dante, der dog ikke alene rammer Brunetto, men alle de samtidige toscanske forfattere. Kun skade, at den lærde greve havde uret i at ansee Brunetto for *autore dell' oscena e plebeo Pataffio*!

Hvad Dante bebreider Toscanerne er, at de skreve hver i sin byes særmaal, og ikke i det slebne høi-italienske fællessprog, som han kun gjenfinder hos Guido Cavalcanti, Lapo Gianni og *en anden Florentiner* (Dante selv) samt hos Cino da Pistoja[1]. Af Dantes ord frem-

[1]) Dantis *De Vulgari Eloquentia libri duo,* Parisiis 1577, in 8° p. 23. — *De la Volgare Eloquenzia,* Vicenza 1529, fol., I, 13 (b II). Denne italienske oversættelse, som blev udgiven af G. Giorgio Trissino, er ikke blot mærkelig fordi den udkom før grundtexten, men ogsaa paa grund af dens trykningsmaade, der gaaer ud paa, ved hjælp af græske vocaler, at skjelne det lukkede *e* og *o* fra det aabne. Da den udkom, reiste den en voldsom storm: man havde ganske glemt tilværelsen af dette skrift, og benegtede nu dets ægthed, skjøndt det var omtalt baade af Gio. Villani og Boccaccio. Iacopo Corbinellis udgave af originalen bragte vel de fleste til taushed; men der blev dog endeel tilbage, som ikke formaaede at overvinde deres tvivl. — Corbinelli, der ogsaa synes at have havt nogen andeel i udgivelsen af Brunettos oversættelse af *Aristoteles' Ethik*, dedicerede sin udgave af Dantes skrift til Henrik III,

gaaer det, at Toscanerne allerede dengang gjorde fordring paa, at deres mundart skulde have forrangen for de øvrige italienske dialecter. Han betegner nemlig dette krav som en taabelig anmasselse, og opstiller derimod den paastand, at der findes et *Vulgare illustre, cardinale, aulicum et curiale, quod omnis Latiæ civitatis est, et nullius esse videtur, et quo municip*al*ia Vulgaria omnia Latinorum mensurantur, ponderantur et comparantur*[1].

At der før Dante skulde have været et saadant ædlere fællessprog, som hævede sig over alle de forskjellige dialecter, maa nu bestemt benegtes. Det er heller ikke let at see, hvorledes et saadant som talesprog skulde have uddannet sig under Italiens daværende forhold. Vel medførte de indbyrdes kampe en mangesidig berøring mellem de forskjellige egnes befolkninger, men denne berøring var ingenlunde, som et varigere samkvem, tilstrækkelig til at opveie den adsplittelse, som det er forbeholdt vor tid at hæve. Der var intet fælles samlingspunct, som Dante selv fremhæver, naar han siger, at han kalder hiint ideale sprog *aulicum*, fordi det vilde herske i kongeborgen, dersom Italienerne havde en fælles hersker og et fælles hof[2]. Skulde et saadant fælles *Vul-*

---

hvis lærer han havde været. I slutningen af dedicationen, der er skreven af J. A de Baïf, sammenlignes Corbinelli med *Dante le gentil*:

Dante en exil le fit: et Corbinel en France,
Sans aucun sien meffait exilé de Florence,
. . . .
Remet ce livre au jour, d'une seule Coppie
Rescous du fons d'oubly: et d'exil le tirant,
Le rappelle de ban, à voz pieds le sacrant.

[1]) *De Vulg. Eloqu.*, 1577, p. 28—29. [2]) *De Vulg. Eloqu.*, 1577, p. 30—31.

gare illustre danne sig, maatte det altsaa være som skriftsprog; og at dette ikke var skeet **før** Dante, fremlyser tydelig nok af alle de texter, vi besidde fra den tid.

Men hvorledes skal man da opfatte Dantes ord? Som en paaviisning af den vei, han selv havde fulgt, og med ham adskillige af hans samtidige, der som han vare komne i tidens fylde til at fuldbringe sligt et værk, men som neppe havde magtet det uden hans hjælp. Denne opfattelse bestyrkes af den omstændighed, at de digtere, om hvilke Dante siger, at de have skrevet i *Vulgare illustre*, alle ere yngre end Brunetto. Dette gjælder ogsaa om Bologneseren, Guido Guinicelli, *maximus Guido*, der døde ung i aaret 1276; men selv om man ikke vil lægge nogen videre vægt herpaa, da Guido alligevel maa regnes for Dantes forgjænger, maa det dog fastholdes, at en enkelt mindre betydelig digter ikke kunde være tilstrækkelig til at fixere det nye skriftsprog, om han end havde formaaet at antyde veien. Sligt kunde kun udføres af en digter som Dante, der ogsaa synes at have været sig dette bevidst: han nævner nemlig flere steder sig selv og Cino som dem, der ene fuldstændig have fyldestgjort de fordringer, han opstiller[1], og man tør antage, at han ikke har været uvidende om, at forrangen tilkom ham selv[2].

At Dante — der for at skabe et *Vulgare illustre* havde brudt med den fremgangsmaade, som de italienske forfattere tidligere havde fulgt, hver at skrive i sin mundart — har følt trang til at gjøre rede for de grundsætninger, der havde ledet ham under udførelsen af dette

---

[1]) *De Vulg. Eloqu.*, 1577, p. 17 & 29: *Cinus Pistoriensis et Amicus ejus.* [2]) *Inferno* I, 87; *Purgatorio* XI, 97—99; XXIV, 49—60.

værk, er ganske naturligt. Hvad der derimod har vakt forundring, ja endogsaa harme hos adskillige, er den skarpe og nedsættende maade, hvorpaa han udtaler sig om sine forgjængere. Men, skjøndt han skrev *De Vulgari Eloquentia* mod slutningen af sit liv[1], stod han dog saa nær ved den fortid han bekjæmpede, at det ikke er noget under, om hans iver for at svække dens indflydelse og for at befæste sit eget værk, har bragt ham til at give sin opposition et skarpere udtrÿk, end der nu synes os fornødent. Vi behøve ikke at minde om, at her ikke er tale om en sammenligning mellem Dante og de tidligere forfattere i henseende til digterisk conceptionsevne, men kun i henseende til sproget. At Dante i saa henseende, idetmindste i visse retninger, har anseet kløften for større end den virkelig var, er indlysende; ellers vilde det jo heller ikke være muligt at forklare, hvorledes det er gaaet til, at Dante dog selv bidrog til at give det toscanske skriftsprog den overmagt, som det har bevaret til vore dage.

Havde Brunetto virkelig skrevet *Il Pataffio*, vilde sagen have stillet sig anderledes. Da kunde man visselig ikke ansee det for en overdrivelse, at Dante havde kaldt Brunettos toscanske maal et *turpiloquium;* det vilde tværtimod være høist besynderligt, om han da ikke særlig havde henviist hertil. Men hiin forudsætning er jo ganske

---

[1]) Boccaccio *Opere*, 1723, IV, *Vita di Dante*, p. 53. Efter Boccaccio har døden overrasket ham midt under dette arbeide, der skulde have bestaaet af 4 bøger, af hvilke han kun har fuldført de 2 første. C. Balbo paastaaer dog, at Dante havde fuldført idetmindste de 12 første capitler af 1ste bog inden 1305. C. Balbo, *Vita di Dante*, Torino 1839, II, p. 112.

falsk, og det er altsaa umuligt at følge Perticari i de slutninger han drager deraf.

Dante synes selv at sætte forskjellen saavel i stilen, som i brugen af adskillige udtryk, bøiningsformer og ordforbindelser. Navnlig i sidste henseende forekommer afstanden os ikke saa stor, som man skulde troe efter Dantes yttringer. Det er skade, at han i sit skrift ikke har anført flere exempler paa den florentinske talebrug. Han har kun meddeelt eet: ***Manichiamo introcque*: *Noi non faciamo altro*,** og dette kan ikke yde nogen oplysning om forholdet mellem Florentiner-maalet og hans ***Vulgare illustre*.** Thi, vil man ikke, hvad nok ingen hidtil har gjort, tage det andet led af exemplet som en forklaring af det første, saa at ***introcque*** ikke fik den sædvanlige betydning[1], men uden videre tage ***manichiamo introcque*** som eenstydigt med ***mangiamo intrattanto*,** saa sees det ikke, hvad det egentlig er Dante har villet dadle, da han selv har brugt ***manicare*** i ***Inferno*** XXXIII, 60, og ***introcque*** i ***Inferno*** XX, 130[2].

I henseende til stilen derimod er forskjellen betydelig større. Dante siger jo ogsaa om sig selv — ***Purgatorio*,** XXIV, 57 — at han har skrevet i en ***dolce stil nuovo*.** Betragter man sproget i Brunettos riimværk ***Il Tesoretto*** kan man ikke et øieblik betænke sig paa at indrømme,

---

[1]) Det forældede *introcque* (intra hoc) findes i den allerførste linie af *Il Pataffio*, hvor betydningen *imidlertid* ikke synes at passe. Hos Brunetto mindes vi ikke at have seet dette ord. [2]) *De Vulgari Eloquentia*, 1577, *Annotazioni*, p. 43 siger Corbinelli: *Credo che Dante vogli notare il verbo Manicare, et Manucare, che è poi rimasto nelle basse gente: per che mostra certa fame rabbiosa, et propria a' lavoratori, o all' Orco, che devorat omnia bella.* Cf. Muratori *Della perfetta poesia Ital.* con le annotazioni di A. M. Salvini. Venezia 1770, 4°, II p. 71, n. 1.

at dets gammeldags, troskyldige jævnhed, der snart falder i det løse og det vidtsvævende, snart i det tunge og ubehjælpsomme, danner en stærk modsætning til den frie og dog faste holdning i Dantes digtersprog, der overalt bærer vidne om mesterens overlegne herredømme. Det er nu netop hertil, man maa antage, at Dante fornemmelig har sigtet ved den yttring, at Brunetto ikke har skrevet i *Vulgare illustre.* Anden bog af skriftet *De Vulgari Eloquentia* indeholder kun regler for versification, og alle de forfattere, Dante nævner i hele sin afhandling, ere digtere. Men vil man erindre hvad vi ovenfor have fremført, at Dante selv maa ansees for skaber af *Vulgare illustre*, vil man sikkert indrømme, at han ved hiin yttring kun har villet angive forskjellen, den afstand, som han ved sit kjæmpeskridt havde lagt mellem Brunetto og sig selv, men ingenlunde kan have havt til hensigt, ganske og aldeles at bryde staven over Brunettos digtervirksomhed, endsige over al hans forfattergjerning. En saadan ubetinget fordømmelsesdom vilde jo ogsaa stride mod hans antydning af, at Brunetto, hvis han havde levet længere, kunde have ydet ham hjælp og opmuntring ved hans værk:

Dato t'avrei all' opera conforto.

See ovenfor p. 9.

Vi have forøvrigt tidligere (p. 45) omtalt, at der i den *Guddommelige Comœdie* findes steder, som minde om *Il Tesoretto,* men tillige fremhævet, at man ikke kan tillægge denne lighed nogen stor vægt, om den end ikke er ganske betydningsløs. Det er ialfald ikke i egenskab af digter, men af prosaisk skribent, at Brunetto har sin største betydning som Dantes forgjænger. Rezzi siger om Brunettos prosa, navnlig i hans oversættelser af Ci-

ceros taler, at den er *correct, ædel, værdig, siirlig, kortfattet og fyndig i saa høi grad, ja endog i høiere grad, end man kunde vente det af den tid*[1], og heri maa man sikkert give ham ret. Men dette kan ikke have været uden stor betydning for Dantes sprog. Selv det største geni voxer ikke frem ved en *generatio æquivoca*, ganske uden forbindelse med fortiden. Det kan ofte være vanskeligt at faae øie paa denne forbindelse, netop fordi de forhaandenværende elementer benyttes og optages saaledes i geniets værk, at dette ligesom med eet slag synes skabt ud af intet. Saaledes gaaer det ogsaa med *La Divina Commedia.* I saa ny en litteratur forbauses man med rette over den frihed og lethed, hvormed Dante, selv i den bundne form, formaaer at tale om aandens høieste anliggender, at behandle philosophiske spørgsmaal og tumle med de abstracteste emner. Men denne overlegenhed, der ellers vilde være ganske uforklarlig, peger dog hen til en tidligere behandling af sproget i lignende retning; og denne finde vi kun i Brunettos oversættelser af oldtidens forfattere. Slige oversættelser vare dengang noget nyt, og til selvstændig behandling af lignende emner — forsaavidt der i det hele kan være tale derom — var det almindeligt, at benytte det latinske sprog, fordi de nyere sprog endnu ikke fandtes egnede dertil, og denne brug af latinen havde atter en hæmmende indflydelse paa de nyere sprogs udvikling[2]. Vanskeligheden af det arbeide, Brunetto paatog sig ved sine oversættelser, kunne vi ogsaa

[1]) *Le tre Orazioni di M. T. Cicerone* ec. *volgarizzate da Brunetto Latini*, Pref. p. VII. [2]) Selv Dante havde jo først begyndt at skrive sin *Commedia* paa latin; heldigviis bestemte han sig dog, som Boccaccio siger, til at foretrække *il Fiorentino Idioma. Opere di Gio. Boccacci*, Firenze 1723, vol. IV, *Vita di Dante*, p. 51.

slutte os til af den anerkjendelse, han vandt derved, en anerkjendelse, som jo Gio. Villani udtrykte saaledes, at det var Brunetto, der ***først satte skik paa Florentinerne og lærte dem at tale godt*** (see ovenfor p. 29), og som vi gjenfinde i Dantes omtale af ***Li Tresors*** (Inferno, XV, 119—20), der skjøndt skreven paa fransk, for en deel falder sammen med hans italienske oversættelser.

Den ære, der skyldes Brunetto herfor, vilde det være uretfærdigt at forholde ham. Dantes storhed er saa iøinefaldende, at den ikke behøver at fremhæves ved at hans omgivelser forringes og nedsættes. En saadan fremfærd vilde navnlig være forkastelig i forhold til Brunetto, der som hans lærer sandsynligviis ogsaa i andre retninger maa have udøvet en indflydelse paa ham, som vel ikke haandgribelig kan paavises, men som ialfald burde bevirke, at man ikke søger at bortforklare den fortjeneste, som paaviseligen tilkommer ham for at have bidraget til Dantes udvikling.

III.

LI LIVRES DOU TRESOR.

Siati raccomandato il mio *Tesoro*
Nel quale io vivo ancora; e più non cheggio.
Dante, *Inferno* XV, 119—20.

Som bekjendt var Paris's universitet i middelalderen et samlingspunct for hele Europas studerende ungdom, navnlig for dem der lagde sig efter theologi og philosophi. Skjøndt latin var det videnskabelige sprog, er det dog indlysende, at opholdet i Frankrigs hovedstad maatte udbrede kjendskab til det nordfranske sprog over Europas forskjellige lande. Desuden havde Normannerne bidraget meget til udbredelsen af *la langue d'oïl*, der navnlig ved Englands erobring havde vundet saadant fodfæste i dette lands herskende samfundsklasser, at den franske poesi længe var den eneste, der fandt øre, og de anglo-normanniske digtere kappedes med fastlandets *trouvères* om at fremme den rige udvikling af den nordfranske poetiske litteratur, som vedvarede lige til det fjortende aarhundredes begyndelse.

Korstogene, i hvilke Franskmændene indtoge saa fremragende en plads, kunde heller ikke andet end øve en lignende indflydelse, hvorom vi have et mindesmærke i de

franske love og vedtægter (*assises*), som herskede i de lande, korsfarerne underlagde sig[1].

Det skorter heller ikke paa andre vidnesbyrd om den anseelse, det franske sprog havde vundet i middelalderen. Adans li Rois (*Adenès*), der skrev i den sidste halvdeel af det trettende aarhundrede siger i ***Berte aus grans piés:***

Tout droit à celui temps que je ci vous devis
Avoit une coustume ens el Tyois païs
Que tout li grant seignor, li conte et li marchis
Avoient entour aus gent françoise tous-dis
Pour aprendre françois leurs filles et leur fils[2].

Da dette ikke vel kan gjælde om den tid, da Carl den stores moder, Bertha, levede († 783), og heller ikke tør antages at være grebet ud af luften, kan det kun forstaaes saaledes, at Adans li Rois har henført en skik, der var gjængs i hans samtid til det 8de aarhundrede. Denne forvexling, som forøvrigt er let forklarlig, bestyrkes ogsaa af det bekjendte raad i ***Kongespeilet***, der er forfattet i slutningen af det 12te eller begyndelsen af det 13de aarhundrede: ***Og vil du vorde fuldkommen i lærdom, saa lær alle sprog, men allerhelst latin og vælsk, thi de sprog gaae videst***[3]. Der kan heller ikke være tvivl om, at mange Skandinaver have fulgt dette raad, da man jo endogsaa har adskillige exempler paa, at mænd

---

1) *Assises de Jérusalem ou Recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIII^e siècle dans les royaumes de Jérusalem et de Chypre* — publiées par le comte de Beugnot. Paris, 1841, fol., t. I, *Introduction.* 2) *Li Romans de Berte aus grans piés* publié par Paulin Paris. Paris 1836, p. 10. 3) *Speculum Regale. Konungs-Skuggsiá. Kongespeilet.* Udg. af Keyser, Munch og Unger. Christiania 1848, p. VII og p. 6: „Ok ef þu vilt verða fullkominn í fróðleik, þá nemdu allar mállyzkur, en allra helzt latínu ok völsku, þvíat þær tungur ganga víðast“.

fra norden have opnaaet rectorposten ved universitetet i Paris, blandt hvilke vi ville fremhæve Petrus de Dacia eller mester Peder fra Visby, der vandt et navn som astronomisk forfatter[1].

Imidlertid har man vel neppe noget exempel paa, at en nordbo i middelalderen har skrevet paa fransk. Dette er derimod tilfældet med adskillige Italienere. I aaret 1257 begyndte Martino da Canale at oversætte en latinsk Venedigs-krønike paa fransk, et arbeide, som han dog maa have fortsat paa egen haand. Bogen bestaaer nemlig af to dele, af hvilke den første gaaer til 1257, den anden til Mai 1275. I indledningen siger han: *Por ce que lengue franceise cort parmi le monde, et est la plus delitable a lire, et a oir, que nule autre, me sui je entremis de translater l'anciene estoire des Veneciens de latin en franceis, et les euvres et les proeces que il ont faites et que il font*[2].

Mehus beretter, at den florentinske Dominicanermunk Guglielmo, der havde forfattet en *Tractatus de vitiis et virtutibus*, paa Philip den 3dies begjæring i aaret 1279 oversatte denne paa fransk, fra hvilket sprog den da atter blev oversat paa italiensk af Zuchero Bencivenni[3].

---

1) Petrus de Dacia var rector 1326. *Le Livre du comput*, som i manuscript findes paa det Kongelige Bibliothek, er en oversættelse fra latin. See N. C. L. Abrahams, *Description des manuscrits français du moyen âge de la Bibliothèque royale de Copenhague*. Copenh. 1844, 4°, p. 53. 2) *La Cronique des Veniciens de maistre Martin da Canal*, med italiensk oversættelse af Gio. Galvani, i *Archivio storico italiano*, t. VIII, p. 268. — Af *J. Arnaud* har man et skrift, *Les Italiens prosateurs français*, Milan 1861, som rigtignok væsentligst holder sig til den nyere tid, men som dog (p. 24) ogsaa kortelig nævner de ældre exempler paa Italienere, der have skrevet paa fransk. Cf. G. Libri, *Hist. des sciences mathématiques en Italie*, Paris 1838, II, p. 117. 3) Mehus, *Ambrosii Traversarii Latinæ Epistolæ*, Florentiæ 1759, fol., t. I, *Vita Am-*

Med hensyn til Marco Polos berømte reisebeskrivelse har der hersket stor uenighed: snart har man paastaaet, at den først var skreven paa latin, snart at den italienske text var den oprindelige, snart at den franske affattelse var den ældste. Men det forekommer os at være klart, at Pauthier, den nyeste udgiver af den franske text, har ret i sin paastand, at denne sidste virkelig er den ældste. Pauthier har ikke blot henviist til de grunde, man tidligere havde anført herfor, men tillige for første gang meddeelt et actstykke, der viser, at Marco Polo i aaret 1307 gav den første *afskrift* af sin bog til Thiebault de Cepoy, og da denne *afskrift* er fransk, synes der ikke længer at kunne være nogen tvivl om, at fransk er dens oprindelige affattelsessprog[1]. Det var i fængslet i Genua, at Marco Polo i aaret 1298 lod sin mærkværdige beretning nedskrive af sin medfange, Rusta Pisano (Rusticien de Pise), der har et navn i den franske litteratur som samler og bearbeider af de romaner, der høre til den bretonske sagnkreds, men om hvem man iøvrigt ikke veed ret meget[2].

De Italienere, vi her have nævnet, have alle dog kun fulgt Brunettos exempel: de have idetmindste alle skrevet senere end han. ***Li Livres doù Tresor*** er nemlig skrevet under hans ophold i Frankrig, men efter ***Il Tesoretto,***

---

brosii p. CLIV & CLXVI. [1]) *Le Livre de Marco Polo redigé en français sous sa dictée en 1298 par Rusticien de Pise*, publié p. G. Pauthier, Paris 1865, t. I, p. 1 cf. *Introd.* p. LXXXII sqq. [2]) Ibid. p. 4: *Lequel livré puis, demorant en la carsere de Jenes, fist retraire par ordre à messire Rusta Pisan qui en celle meisme prison estoit, au temps que il couroit de Crist MCCLXXXXVIII ans de l'incarnation.* Cf. *Introd.* p. LXXXVI & XIX — samt Libri, *Hist. des sciences mathém.* II, p. 144: . . . *un prisonnier qui dans les manuscrits est appelé* Pisan, *soit qu'il fût de Pise, soit qu'il fût de la famille Pisani de Venise.*

i hvilken han jo alt havde tilkjendegivet sin hensigt, at benytte det franske sprog (s. ovf. p. 41). *Li Tresors* maa altsaa være forfattet omtrent i aarene 1262—1266. Til forklaring af det fortrin han giver det fremmede tungemaal siger han i sin indledning: *Et se aucuns demandoit por quoi cist livres est escriz en romans selonc le langage des François, puisque nos somes Ytaliens, je diroie que ce est por .ij. raisons: l'une, car nos somes en France; et l'autre porce que la parleure est plus delitable et plus commune à toutes gens.*

Skjøndt dette vidnesbyrd jo ikke er enestaaende, synes Franskmændene dog med forkjærlighed at fremhæve den anerkjendelse, der saaledes er ydet deres sprog af Dantes lærer. Fra middelalderen, hvor den nationale bevidsthed endnu ikke var kommen til gjennembrud, skal man dog neppe finde nogen udtalelse, der vidner herom; men allerede Bayle har i sit *Dictionnaire historique* (art. *Burnettus*) henviist til de nys anførte ord, fordi de vise, at fransk allerede forlængst havde været *en vogue dans les païs étrangers.*

Li Tresors nød forøvrigt i middelalderen en meget stor anseelse i Frankrig; derom vidne ikke blot de mange haandskrifter som ere opbevarede af den[1], men ogsaa den maade, hvorpaa den omtales og benyttes af senere forfattere. Aimery du Peyrat, der i den sidste halvdeel af det 14de aarhundrede har skrevet en pavekrønike paa latin, har oversat et langt stykke efter Brunetto, hvem han kalder *Vir magnæ prudentiæ et venustæ facundiæ*[2]. Endnu i det 15de aarhundrede nævner Alain Chartier

---

[1]) Chabaille, *Li Tresors de Brun. Lat.*, *Introd.* p. XX. [2]) Chabaille, *l. c.* p. V.

(1386—1458) ham i sit skrift *L'Espérance* ved siden af Homer, Virgil, Livius, Orosius, Trogus Pompeius o. fl. som en af de berømteste ***historieurs***, hvem han anbefaler til læserens studium[1]. Ikke desto mindre forblev dog *Li Tresors* utrykt til vore dage. Under og efter Gjenfødelsestiden brød man sig ikke længer om indholdet; og for sprog- og litteratur-historiens skyld kunde der først i vort aarhundrede blive tale om at udgive den i trykken. Allerede keiser Napoleon den første gav befaling dertil, men først under Napoleon den tredie blev befalingen iværksat[2].

Li Livres dou Tresor par Brunetto Latini, publié pour la première fois par P. Chabaille, Paris 1863, 4°, udkom som en deel af *Collection de documents inédits sur l'histoire de France.*

Chabaille, der forøvrigt er bekjendt som udgiver af *Le Roman du Renard*, døde kort efter udgivelsen af Brunettos værk, paa hvilket han har anvendt megen flid og omhu. Til grund for sin udgave har han lagt et haandskrift, som findes i det Keiserlige Bibliothek i Paris, *198 supplément français.* Dette haandskrift (*F*), som er fra 1284, altsaa fra Brunettos levetid, og er affattet i Ile-de-France-dialecten, har han sammenlignet med en mængde andre haandskrifter, saavelsom med den italienske oversættelse, hvorfra han har hentet endeel berigtigelser[3]. Som grund til, at han har foretrukket et haandskrift i den nævnte dialect, anfører han, p. XXIII, den formod-

---

[1]) *Les Œuvres de maistre Alain Chartier* revues par André du Chesne. Paris 1617, 4°, p. 362. [2]) Libri havde i 1838 lovet en udgave af *Li Tresors*, der skulde udgjøre en deel af *Collection des documents relatifs à l'histoire scientifique de la France*, hvis udgivelse var ham overdragen, men det blev ved løftet. *Hist. des sciences mathém.* II, p. 152, n. 1. [3]) *Li Tresors, Introd.* p. XXIV cf. p. XXX.

ning, der maa være for, at Brunetto har benyttet denne. I dette spørgsmaal behøver man dog ikke at nøies med en formodning: Brunetto siger jo selv, at han skriver *en romans selonc le langage des François.* Dette vilde være en tautologi, hvis *le langage des François* ikke skulde tjene til at betegne dialecten. I Chabailles udgave af *Li Tresors* finder man, p. 87—101, et afsnit der ikke er optaget i de ældste haandskrifter, heller ikke i det oven nævnte (*F*), som iøvrigt er lagt til grund for udgaven. I disse capitler gives der en udsigt over Italiens skjæbne fra Berengars tid til Carl af Anjous seier over Conradin i slaget ved Tagliacozzo[1]; de ere altsaa skrevne ikke blot, som Chabaille siger[2], efter 1266, men efter august 1268. At de ere skrevne af en Guelf, er tydeligt nok; men med sikkerhed kan man rigtignok ikke sige, at de skyldes Brunettos pen. Da de imidlertid ere optagne i adskillige haandskrifter[3], er det dog, som Chabaille mener, ikke usandsynligt, at Brunetto efter sin hjemkomst til Florents har underkastet sit værk et gjennemsyn og tilføiet de omtalte capitler.

Disse capitler findes heller ikke i den italienske oversættelse[4], der skyldes Florentineren Bono Giamboni, en yngre samtidig af Brunetto, søn af Giambono del Vecchio, og muligviis af slægten de' Vecchi, som er omtalt af Dante i *Paradiso* XV, 115[5]. Denne mand, der var dommer i Florents, indskrænkede sig forøvrigt

[1]) *Li Tresors*, p. 100: *li petis Conrardins, li niés* (nepos) *l'empereour Fedrich.* [2]) *Introd.*, p. XXIII. [3]) Haandskrifterne *L*, *P*, *T* og *S*, hvilket sidste, der er fra aaret 1310, i henseende til dette afsnit er lagt til grund for udgavens text. I disse fire haandskrifter af anden affattelse mangle paa den anden side nogle naturhistoriske stykker. [4]) En spansk oversættelse have vi nævnt ovenfor p. 42. [5]) Mehus *Vita Ambrosii*, p. CLVI, og Nannucci *Manuale*, 2da ed., II, p. 352 sqq.

ikke til oversættelser fra fransk: efter Manetto della Scalas anmodning oversatte han Vegetius, og efter Lamberto degli Abatis ønske Orosius, begge fra latin. Sin oversættelse af *Li Tresors* har han sandsynligviis foretaget endnu i Brunettos levetid; og, saafremt man vil godkjende Chabailles forklaring af den uovereensstemmelse, som findes mellem de franske haandskrifter, kan man endogsaa temmelig nøie bestemme oversættelsens tidspunct[1]. Bono Giambonis gjengivelse slutter sig nemlig til den ældste affattelse, og maa derfor antages at være udført i aarene 1266—68. Oversættelsen er flere gange trykt, og de gamle udgaver beskrives saaledes i Gambas *Testi di lingua* (1839; p. 181):

Brunetto Latini, *Il Tesoro, volgarizzato da Bono Giamboni.* Treviso, Gerardo Flandrino (de Lisa), 1474, in foglio[2].
Lo stesso. Venezia, Fratelli da Sabbio, 1528, in 8°.
Lo stesso. Venezia, Marchio Sessa, 1533, in 8°.

Salviati, der forøvrigt antog, at Brunettos original var skreven paa provençalsk, roser meget sproget i Bono Giambonis oversættelse, men dadler den trykte text som

---

[1]) Bono Giambonis toscanske oversættelse er ikke den eneste italienske; Raimondo oversatte *Li Tresors* paa bergamaskisk, v. *Il Trattato della Sfera di ser Brunetto Latini* per cura di Bartolomeo Sorio, Milano 1858, p. XIII—XIV. [2]) I Maittaires *Annales typographici*, Ed. nova, Amstelodami 1733, 4°, t. I, pars prior, p. 334 anføres denne udgave saaledes: *Tesoro de. ser Brunetto. Latine* (ɔ: Latini). Heraf have nogle ladet sig forlede til at antage denne udgave for at være affattet i det latinske sprog, en vildfarelse, som ogsaa har fundet sted med hensyn til udgaven af 1528. See F. Villani, *Vite d'uomini ill. tosc.*, Venezia 1747, 4°, p. LVII n. 5, cf. Tiraboschi *Storia della lett. ital.*, Roma 1783, 4°, t. IV, p. 447, n.

unøiagtig og ufuldstændig[1]. Accademia della Crusca har dog ikke taget i betænkning at benytte udgaven af 1533, skjøndt denne efter Bottaris og Apostolo Zenos mening staaer langt tilbage for udgaven af 1474[2]. I samlingen ***Biblioteca classica italiana*** har Luigi Carrer optaget en fjerde udgave af ***Il Tesoro***, som i det væsentlige kun er et optryk af udgaven af 1533 med endeel rettelser efter den ældste:

> ***Il Tesoro di Brunetto Latini, volgarizzato da Bono Giamboni***, nuovamente pubblicato da Luigi Carrer. Venezia 1839, in 12°, I—II.

Den kritiske udgave af Gaspero Bencini, som allerede 1824 bebudedes af Zannoni, er aldrig udkommen[3], og man venter endnu paa en udgave efter haandskrifterne. Derimod har L. Carrer hist og her foretaget adskillige rettelser efter de latinske forfattere, som Brunetto middelbart eller umiddelbart har benyttet: Solinus, Plinius, Palladius, Horats og Sallust. Dette middel til textens berigtigelse kan imidlertid anvendes i langt større omfang.

I Chabailles indledning til den franske udgave sammenstiller han endeel steder hos Brunetto med tilsvarende steder hos andre gamle nordfranske og provençalske forfattere[4]. Hvor interessant man end finder en saadan sammenstilling, er den dog vildledende, da Brunetto for største delen har oversat sin text efter ældre eller yngre

---

[1]) Lionardo Salviati *Avvertimenti della lingua sopra'l Decamerone*, Venezia 1584, 4°, v. I, l. II, p. 104—105. [2]) Fontanini *Biblioteca dell' eloquenza ital.* con le annotazioni di Apostolo Zeno, Venezia 1753, 4°, II p. 320 n. 1, og Bottari *Lettere di Fra Guittone*, p. 299—300 cit. af A. Z. [3]) Zannoni *Prefaz. al Tesoretto*, p. XXXV. [4]) *Li Tresors*, Introd. p. XII sqq.

latinske skrifter[1]. Dette vil man ikke alene kunne forvisse sig om ved en sammenligning, men det findes endog ligefrem angivet i haandskrifterne, der i almindelighed benævne værket *Li Tresors lequel translata maistre Brunet Latin de latin en françois*[2]. Med undtagelse af 3die bogs 2den afdeling, som handler om Politiken, gjælder dette sikkert om den allerstørste deel af værket. Med hensyn til 2den bogs 1ste afdeling, Aristoteles' Ethik, og 3die bogs 1ste afdeling, Ciceros Rhetorik, kan der ikke være nogen tvivl; og med hensyn til 2den bogs 2den afdeling skulle vi i det følgende paavise de skrifter, som Brunetto har oversat. Saaledes staaer kun 1ste bog tilbage. Hvadenten det nu skriver sig fra, at vi ikke have havt de fornødne hjælpemidler, eller det er fordi nogle af de skrifter, Brunetto har benyttet, ikke længer ere forhaanden, er det, trods al vor søgen, ikke lykkedes os fuldstændig at udfinde kilderne til alle afsnit af denne bog. Dette er imidlertid heller ikke nødvendigt til løs-

---

[1]) I det første capitel af *Li Tresors* (p. 2—3) anerkjender Brunetto ligefrem at han har hentet sit stof fra andre: *Il* (cist livres) *est autressi comme une bresche de miel cueillie de diverses flors; car cist livres est compilés seulement de mervilleus dis des autors qui devant nostre tens ont traitié de philosophie, chascuns selonc ce qu'il en savoit partie; car toute ne la pueent savoir home terrien, porce que philosophie est la racine d'où croissent toutes les sciences que home puet savoir.* Men han siger ikke, at han i det væsentlige har indskrænket sig til at samle og oversætte latinske skrifter. [2]) *Il Trattato della Sfera di ser Brunetto Latini* per cura di B. Sorio, Milano 1858, p. XII. Undertiden finder man ogsaa blot: *lequel translata mestre B. L. en rommans* (*Li Tresors*, p. 620, n. 4), hvad der har foranlediget Scipione Maffei til at yttre tvivl, om Brunetto dog ikke først skulde have skrevet sit værk paa italiensk, v. *Giornale de' Letterati* VI, p. 475 cit. af Mazzuchelli i F. Villani, *Vite* ec. p. LVII, n. 5. — Mabillon antog derimod, at Brunetto efter at have skrevet *Li Tresors* paa fransk selv havde oversat den paa italiensk. Mabillon, *Museum italicum*, Paris 1687—89, 4°, t. I, pars I, p. 169.

ningen af vor opgave, der væsentlig gaaer ud paa at fremhæve den nytte, man kan drage af en sammenligning mellem Brunettos værk og de af ham benyttede skrifter. Idet vi derfor give en udsigt over indholdet af *Li Tresors*, ville vi søge at paavise hvorledes man i en slig sammenligning kan finde et frugtbart middel, ikke blot til berigtigelse af texten, men ogsaa til dens forklaring. Tillige skulle vi dog, saavidt muligt, stræbe at oplyse, hvilke ældre og yngre forfattere der paa hiin tid vare de bedst kjendte og meest benyttede, samt i det hele søge at kaste lys over den fremgangsmaade, man dengang fulgte ved litteraire arbeider. Havde Chabaille foretaget en saadan undersøgelse, vilde hans iøvrigt fortjenstlige udgave have vundet ikke saa lidet; men man kan rigtignok ikke oversee, at han derved vilde have forøget sit allerede besværlige arbeide saa meget, at han neppe havde oplevet dets fuldførelse.

Man venter imidlertid endnu paa en kritisk udgave af den italienske oversættelse af *Li Tresors*, og hvad der er forsømt ved den franske grundtexts udgivelse, kan maaskee indhentes ved en mulig 5te udgave af *Il Tesoro*. Om ikke paa anden maade, troe vi dog ved de i tillægget meddeelte latinske texter at have lettet arbeidet for en kommende udgiver.

Det vilde være uretfærdigt, om man ikke vilde anerkjende, at det 13de aarhundrede var besjælet af en stærk videnskabelig trang; det har frembragt mænd som Albertus Magnus, Thomas af Aquino og Roger Bacon, hvis genialitet, flid og skarpsindighed sikkert til enhver tid vilde have hævdet dem en anseet plads i videnskabens

historie. Ved første øiekast studser man derfor over, at disse mænd ikke bleve den moderne videnskabs grundlæggere, men kun dens forløbere. Men tiden frembød ikke de nødvendige forudsætninger for gjennemførelsen af en reform som den, Roger Bacon tilsigtede, idet han bekjæmpede auctoriteten og tog ordet for den frie forskning og den experimentale fremgangsmaade. Videnskabeligheden var polyhistorisk; man fattede endnu ikke ret nødvendigheden af en begrændsning; med rastløs iver, men uden kritik, søgte man at tilegne sig al den overleverede kundskab; og selv hiin dristige forsker, der ønskede at kunne brænde alle oldtidens værker for at tvinge sin samtid til selvstændigt arbeide[1], selv han synes ikke at have fattet, at arbeidets deling er ligesaa nødvendig i videnskaben som ved haandens gjerning.

Compilationen, den ukritiske sammenhobning af andres udsagn og domme, spiller derfor en stor rolle i det 13de aarhundredes litteratur, men ingensteds er den dog anvendt efter saa stor en maalestok som i *Speculum majus*[2]. Denne omfattende latinske encyclopædi skyldes dominicaner-munken Vincent de Beauvais († 1264), der var forelæser hos Ludvig den 9de, som ikke alene stillede sin bogsamling til hans raadighed, men ogsaa understøttede hans foretagende med penge. Ved bedømmelsen af dette værk kan man ikke bruge den samme maalestok, som ved senere encyclopædier, der ere tilveiebragte ved bidrag fra mange forskjellige. Med undtagelse af nogen hjælp ved afskrivningen udførte Vincent selv hele

---

[1]) Cuvier, *Hist. des sciences naturelles*, Paris 1841, I, p. 416. [2]) *Majus* i modsætning til et tidligere *Speculum* af mindre omfang. *Hist. litt. de la Fr.* XVIII, p. 460 & 473.

arbeidet. Man kan derfor ikke undres over, at han istedenfor en bearbeidelse i det væsentlige kun har foretaget en sammenstilling og systematisk ordning af andre forfatteres yttringer. Naar man betænker alle de vanskeligheder, der i hiin tid vare forbundne med et saadant foretagende, maa man tværtimod forbauses over hans kjæmpeflid. De tre store dele, *Speculum naturale*, *doctrinale* og *historiale*[1], indeholde citater af omtrent 500 forfattere[2], og behandle allehaande videnskaber. Værket skaffede Vincent en overordentlig berømmelse, og hvor kjærkomment det har været ikke blot for hans samtid, men ogsaa for de fire følgende aarhundreder, seer man af de mangfoldige afskrifter, de hyppige udgaver og oversættelser[3]. Man begriber let, at dette værk, skjøndt det iøvrigt har tabt sin betydning, dog endnu er af stor vigtighed for middelalderens litteraturhistorie. Dette gjælder ikke blot med hensyn til hiin tids latinske litteratur, men ogsaa med hensyn til den franske nationallitteratur, ihvorvel Vincent de Beauvais ikke ligefrem skjænker denne nogen omtale. Der er nemlig en mængde franske oversættelser, der slutte sig til skrifter som ere benyttede i *Speculum majus*, i hvilket man ofte kan finde gavnlige oplysninger. Vi ville derfor i det følgende ogsaa adskillige gange have leilighed til at henvise dertil. Derimod er der ikke, som man let kunde troe, nogen nøiere over-

---

1) Den 4de deel, *Speculum morale*, maa ansees for uægte. *Hist. litt. de la Fr.*, XVIII, p. 475—82. 2) Ibid. p. 483—84 n. 3) 1ste udg.: Argentorati 1473, 10 vol. in fol.; 2den udg.: Norimbergæ 1483—86; 3die—5te udg.: Venetiæ 1484, 1494, 1591; 6te udg.: Duaci 1624. Hertil komme forskjellige udgaver af enkelte dele, en fransk oversættelse af *Speculum historiale* ved Jean de Vignay (14de aarh.), trykt i Paris 1495—96, 1531, 1536 og 1541, samt andre oversættelser og uddrag. *Hist. litt. de la Fr.* XVIII, p. 469—73.

eensstemmelse mellem Vincents latinske encyclopædi og Brunettos franske, ikke engang i henseende til planen. I modsætning til Vincent har Brunetto i almindelighed fulgt den fremgangsmaade, i hver green af videnskaben at vælge en sammenhængende behandling, af hvilken han da har givet en ofte forkortet oversættelse. Afvigelser fra denne regel finder man ganske vist, men paa en saadan sammenstykning af citater, som den hvoraf *Speculum majus* bestaaer, har Brunetto ikke indladt sig, medmindre det skulde være i det naturhistoriske afsnit (III, A, 5), hvor dog de forskjellige stykker ere mere sammenarbeidede. Der findes rigtignok et andet afsnit i *Li Tresors*, nemlig 2den bogs 2den afdeling (III, B, 2), der kunde synes at vidne herimod; men sagen er den, at compilationen skyldes de forfattere, hvis skrifter ere oversatte af Brunetto (*Moralium dogma, Ars loquendi et tacendi, Summa de virtutibus*). Den fremgangsmaade, Brunetto har fulgt i *Li Tresors*, gjør at denne i det hele er ganske anderledes afrundet og overskuelig, medens den rigtignok er langt mindre udførlig.

Men har Brunetto ikke benyttet *Speculum majus* som grundlag, saa har det dog maaskee fremkaldt den tanke hos ham, at udarbeide en encyclopædi paa fransk? Det er vel muligt: Vincent de Beauvais, der forøvrigt maa have arbeidet paa sit værk i mange aar, antages vistnok med rette at have fuldført det i aaret 1256[1], altsaa 4 aar før Brunettos ankomst til Frankrig; men man maa dog erindre, at tiden synes at have følt en stærk trang til slige værker ikke blot paa latin, og dette har sikkert været tilstrækkelig opfordring for den, der

[1]) *Hist. litt. de la France* XVIII p. 456.

følte kald til at tilfredsstille denne trang, hvor forunderligt det end er, at kaldet til at yde en fransk encyclopædi netop skulde yttre sig hos en Italiener.

Da Brunetto udgav *Li Tresors*, fandtes der forøvrigt allerede en nordfransk encyclopædi, nemlig *L'Image du monde*, et riimværk af Gautier de Metz, der indtager en fremragende plads blandt det 13de aarhundredes læredigte. Det er forfattet 1245, og dets titel saavelsom en deel af dets indhold er laant fra *Imago mundi*, et latinsk prosaværk fra det 12te aarhundrede, som vistnok hidrører fra Honoré d'Autun, men har været tillagt Anselm og adskillige andre. Det kaldes ogsaa *Li Livres de clergie* og forekommer tillige i prosaisk form. Forholdet mellem riimværket og den prosaiske affattelse, der tilskrives mester Gossonin, og siges at være en oversættelse fra latin, er forresten ikke tilstrækkelig oplyst. Som vi senere (III, A, 3) skulle vise findes der vel nogen overeensstemmelse mellem *Li Tresors* og *L'Image du monde*, men da vi hverken have havt leilighed til at see noget haandskrift eller nogen udgave af det sidstnævnte skrift, men kun et ufuldstændigt tryk af William Caxtons engelske oversættelse, kunne vi ikke danne os nogen bestemt mening om den indflydelse, som *L'Image du monde* muligviis har havt paa Brunetto Latinos fremstilling. Men indflydelsen kan ialfald kun have strakt sig til den 1ste bog af *Li Tresors*. Til denne bog svarer nemlig *L'Image du monde*, der efter V. Le Clercs fremstilling kun omfatter følgende afsnit: Cosmogoni, Geographi, Astronomi[1].

---

[1]) *Hist. litt. de la Fr.* XXIII, p. 296—335. En fortegnelse over capitlernes indhold har F. Denis, efter Leroux de Lincy, meddeelt i *Le Monde enchanté*, Paris 1843, p. 319—21.

Ogsaa i det provençalske sprog finder man encyclopædiske digte fra det trettende aarhundrede. Af Ermengaud de Béziers har man saaledes ***Breviari d'amor*** (1288)[1], og af Peire de Corbiac ***Lo Tesaur.***

Med hensyn til det sidstnævnte digt have vi ovenfor, p. 39–41, søgt at vise, at det er yngre end ***Li Tresors.*** Men selv om dette ikke var saa, have vi paaviist, at det dog ikke kan have tjent Brunetto Latino til forbillede for ***Il Tesoretto;*** og at dette endnu langt mindre kan gjælde med hensyn til hans franske prosaværk, er saa indlysende, at det slet ikke behøver nogetsomhelst beviis.

At Brunetto heller ikke engang har laant titelen ***Skatten*** eller ***Skatkammeret*** fra Peire de Corbiac bestyrkes yderligere af den omstændighed, at han udførlig forklarer, hvad der har ledet ham til at vælge den. Han siger nemlig (p. 1—2), at han kalder bogen ***Skatkammeret,*** fordi han i den har samlet den viisdom, der kan hentes fra philosophiens forskjellige grene, ligesom en fyrste ikke blot for sin fornøielse, men til forøgelse af sin magt i krig og fred, paa en lille plet samler de kosteligste ting og de rigeste klenodier.

»Den ringeste deel af denne skat er som rede penge til bestridelse af de daglige fornødenheder; det vil sige, den handler om timelighedens begyndelse, de gamle tiders krønike, verdens indretning, og i korthed om alle tings væsen. Og dette henhører til den første deel af philosophien, ***theorica,*** som denne bog nedenfor siger. Og ligesom der, uden pengene, ikke vilde være noget fælles maal for menneskenes arbeide, hvorefter man kunde fastsætte dettes indbyrdes forhold, saaledes kan man ikke

---

[1]) *Hist. litt. de la Fr.* XXIII, p. 332.

vide tydelig besked om det øvrige, naar man ikke kjender denne bogens første deel.«

»Den anden deel, der handler om dyder og laster, er ædelstene, der skjænke menneskene glæde og dyd; det vil sige, den lærer hvad man skal gjøre og lade, og viser grunden, hvorfor. Og dette hører til philosophiens anden og tredie deel, til *practica* og til *logica.*«

»Den tredie deel af skatten er skjært guld, det vil sige, den lærer mennesket at tale efter veltalenhedens regler, og hvorledes fyrsten skal herske over dem, som staae under ham, især efter Italienernes sæd og skik. Og dette hører til philosophiens anden afdeling, *practica*; thi som guldet staaer over alle slags metaller, saaledes er kundskab i veltalenhed og statsstyrelse ædlere end nogen kunst i verden.«

Brunetto tilkjendegiver saaledes tydelig nok, at han vil dele sit værk i 3 hovedafsnit. Denne inddelingsmaade, som følges af de fleste franske haandskrifter og den ældste udgave af den italienske oversættelse, er med rette optagen af Chabaille, i hvis text de 3 bøger atter ere deelte i 9 dele, nemlig den første i 5, og de to andre i 2 hver. Derimod ere den italienske udgave af 1533 og Luigi Carrers optryk ligesom endeel haandskrifter deelte i 9 bøger, der omtrentlig svare til de 9 dele hos Chabaille[1]. Vi følge naturligviis dennes inddeling.

---

1) *Li Tresors*, Introd. p. X, n. 2.

A. FØRSTE BOG.

1. FØRSTE DEEL, CAP. II—XVIII.

COSMOLOGI OG THEOLOGI.[1]

Efter indledningscapitlet giver Brunetto i c. II—V en definition af philosophien og en oversigt over dens inddeling. ***Philosophien,*** siger han, ***er den sande granskning af de naturlige, guddommelige og menneskelige ting, forsaavidt mennesket formaaer at fatte dem.*** Vil man sammenholde denne definition med dem, som findes hos Vincent de Beauvais[2], vil man see, at den ikke ganske stemmer med nogen af dem. Det samme gjælder med hensyn til Brunettos inddeling af philosophien, der er noget uklar:

- Philosophie
  - théorique
    - théologie
    - physique
    - mathématiques
      - arithmétique
      - musique
      - géométrie
      - astronomie
  - pratique
    - éthique
    - économique
    - politique
      - mécanique
      - »celle qui est en paroles«
        - grammaire
        - dialectique
        - rhétorique
  - logique
    - dialectique
    - *efidique*
    - sophistique

[1]) Efter Fr. Zambrini nævne vi følgende udgave af den tilsvarende deel af *Il Tesoro*: *Il primo libro volgare del Tesoro di Ser Br. Lat.* recato alla sua vera lezione da Bartolomeo Sorio. (Trieste 1857, in 4° gr.). Cf. Fr. Zambrini *Le Opere volgari a stampa dei secoli* XIII e XIV. Bologna 1866. [2]) Vincentii Bellovacensis *Speculum doctrinale,* Duaci 1624, fol., l. I c. 13 sqq.

Det er ikke godt at see, hvorledes Brunetto opfatter forholdet mellem logiken og den anden deel af politiken, *celle qui est en paroles.* Som man vil see af hans tidligere meddeelte udsigt over værkets indhold, behandler han ikke logiken selvstændigt, men bemærker om den anden bog, den ethiske deel, at den henhører baade til ***practica*** og ***logica***, og i indledningen til den nævnte bog (p. 255) siger han, at han ***vil behandle disse to videnskaber noget iflæng***, ***da deres indhold griber saaledes ind i hinanden***, ***at det ikke godt vilde kunne skilles.***

Dialectiken henfører han ikke alene under logiken, men ogsaa under politikens anden deel. Her siger han (p. 9) om dialectiken, at ***den lærer at bevise vore udsagn og ord ved fornuftslutninger og saadanne grunde***, ***som skaffe de udtalte ord tiltro***, ***saa at de synes sande og antagelige.*** Som underafdeling af logiken bestemmes (p. 10) dialectiken som den videnskab, ***der lærer at skifte ord***, ***strides og disputere***, ***samt fremsætte spørgsmaal og forsvar.*** Her opfatter han altsaa dialectiken som disputerekunst, hist som beviislære. Men dette er ikke den eneste henseende, i hvilken der hersker forvirring i Brunettos inddeling af videnskaben. Medens logiken i middelalderen hyppigst inddeles i grammatik, dialectik og rhetorik, der tilsammen udgjøre *trivium*, følger Brunetto en anden fremgangsmaade. De underafdelinger, han opstiller, ere nemlig, foruden dialectiken, *efidique* og sophistiken, hvilken sidste han dog ikke vil erkjende for nogen ret videnskab. Og hvad er saa *efidique?* Chabaille veed det ikke, som man seer i registret (p. 673), og vi tvivle om, at der er nogen, der kan sige det. Sandsynligviis er det en fordreielse, som hidrører fra afskriverne, der synes at have været i forlegenhed dermed.

Nogle haandskrifter læse *affidique*, *fidique*, *afisique* og en mængde *fisique* eller *phisique*. Alle udgaver af *Il Tesoro* have, ifølge Carrer[1], *fisica;* men selv om man herved vil forstaae *metafisica*[2], vil ordet dog ikke passe til den definition, som Brunetto giver deraf. *Efidique*, siger han, *lærer at bevise ved rigtige fornuftslutninger*[3] *og sande grunde, at de ord, man har sagt, ere sande, og at det forholder sig som man siger*. Vil man holde sig til definitionen og dermed sammenstille det ord, *demonstrative*, som haandskriftet *F* sætter i stedet for *efidique*, og som aabenbart er en oversættelse deraf, tør man maaskee antage, at der skulde staae *apodictique*[4]. Om dette er saa, vil først kunne opklares, naar det lykkes at finde Brunettos kilde, som ialfald er forskjellig fra den, hvorfra han har hentet endeel af det følgende.

Efter nogle faa capitler om skabelsen og Guds forhold til naturen følger en række andre (IX – XVIII) om Guds, englenes og menneskenes væsen, der med undtagelse af nogle smaa indskud ere uddragne af Isidori Hispalensis *Sententiarum* lib. I, c. VI – XIII og c. XX[5], samt af *Originum* s. *Etymologiarum* lib. V, c. I (*Li Tresors* p. 24) og lib. XI, c. I (*Li Tresors* p. 21).

---

[1]) *Il Tesoro*, 1839, I, p. 70. [2]) Endnu hos Pascal har man exempel paa en saadan brug af ordet *physique*. *Pensées de Pascal* p. Faugère, I, 168 n. 2. [3]) Vi følge haandskr. *F* og *Il Tesoro*. [4]) Det gaaer vel ikke an at tænke paa *pistica* (πειστική). I Vincent de Beauvais' ordbog finder man *pisticum* men kun med angivelse af betydningen *fidele* (πιστικόν). *Spec. doctr.*, 1624, col. 66. Begge de omtalte conjecturer findes tilskrevne i et haandskrift af *Li Tresors* (p. XXXIII). [5]) Cap. XVIII i *Li Tresors* er sammensat af *Sentent.* l. I, c. XX og c. X slutn.

Vi ville sammenligne et par steder.

Isidori *Sentent.* I, IX.

Nullam esse naturam mali constat, quia natura omnis aut incommutabilis, ut Deus, est: aut commutabilis, ut creatura, est. Malum vero ideo natura nulla est, quia accedendo in bonam naturam efficit eam vitiosam, quod quum discedit, natura manet, et malum quod inerat nusquam est. [Ex eo quod vitium nocet naturæ, agnoscitur vitium naturam non esse:] quia nihil, quod naturale est, nocet . .

. . . .

Quam ob causam permiserit Deus mali oboriri statum, nisi ut ex contrariis malis bonæ naturæ decor emineret?

Li Tresors, p. 17, l. 3.

Et que mal ne soit par nature, apert tout clerement; car toute nature ou ele est parmenable, ce est Dieu, ou ele est remuable, ce est creature; mais *creature* n'est il mie, porce que se il vient sor la bone *creature*, si la fait il vicieuse, et quant il s'en depart, la nature demore; et cest mal n'est pas en un leu . . . .

et d'autre part il n'a nule chose qui soit naturel [?].

Aucun demandent por quoi Diex laissa naistre le mal, et je di: porce que la biauté de la bone nature fust conneue par son contraire.

Skjøndt *Il Tesoro* ogsaa har *per natura*, synes *par* for *pas* i første linie dog at være en afskriverfeil. Det samme gjælder om *creature*, der heller ikke giver nogen god mening; og i den sætning, vi have ledsaget med et spørgsmaalstegn, mangler der aabenbart noget. *Il Tesoro* (I, p. 17) læser: *e anche nulla cosa* cambia *ch'è naturale*, hvilket dog er i strid med den foregaaende deel af texten.

I slutningen af det anførte stykke af *Li Tresors* have vi fremhævet je di. Da Brunetto ikke alene benytter Isidor, uden at anføre ham, men endogsaa fremsætter hans ord paa en saadan maade, som om de udgik fra ham

selv, kunde man troe, at han havde til hensigt at skjule sit laan. Dette er dog neppe tilfældet; i indledningscapitlet gjør Brunetto udtrykkelig opmærksom paa (p. 3), at *bogen kun er compileret af beundringsværdige yttringer af forfattere, der før hans tid havde skrevet om philosophi.* Efter datidens opfattelse maatte Brunetto ansee en saadan anerkjendelse for fuldkommen tilstrækkelig til at frie ham for ansvar, selv om han ligefrem udskrev den ene forfatter efter den anden. Da nutiden imidlertid tænker anderledes, kunde man meget let falde paa at antage Brunetto for den første ophavsmand til alle de yttringer, hvor han ligesom her taler i første person, medens denne vending kun synes at være benyttet for at give fremstillingen mere liv.

Isidori *Sentent.* I, XII.	*Li Tresors,* p. 21.
Vita corporis anima: vita animæ Deus est	L'ame est vie de l'ome, et Diex est vie de l'ame; et l'ame
Anima hominis non est homo: sed corpus, quod ex humo factum est, id tantum homo est. Inhabitando autem in corpore anima, ex ipso participio carnis, hominis nomen accepit: sicut Apostolus interiorem hominem dicit animam, non carnem conditam esse ad Dei imaginem.	de l'ome n'est pas home, mais son cors, qui fu faiz de moiste terre, seulement est hom se ame habite dedanz, et par cestui conjungement de la char est apelée home, selonc ce que li Apostres dit que l'ame fu trovée en la char, à l'ymage de Dieu.

Det er ikke lykkedes Brunetto at oversætte saaledes, at man seer forholdet mellem *homo* og *humus*, en af de faa etymologier hos Isidor, som den nyere tids sprogforskning ikke har underkjendt[1].

---

[1]) Max Müller *The Science of language*, London 1861, p. 367:

Isidori *Sentent.* I, X.

Angeli in verbo Dei cognoscunt omnia, antequam in re fiant: et quæ apud homines adhuc futura sunt.......... ....Prævaricatores Angeli, etiam sanctitate amissa, non tamen amiserunt vivacem creaturæ Angelicæ sensum. Triplici enim modo præscientiæ acumine vigent: id est, subtilitate naturæ, experientia temporum, revelatione superiorum potestatum.

Li Tresors, p. 19.

Li angle sevent toutes choses par la parole de Dieu avant que eles soient faites et qui encore sont à avenir as homes; et jà soit ce que li mauvais angle perdissent *les autres vertus* [al. *la saintee, sainctetė*], il ne perdirent mie la vertu dou sens qui fu doné as angles; et ce que pueent savoir devant est en III manieres: ou par soutillance de nature, ou par experience dou tens, ou par revelation de poestés qui mainnent desore.

Da varianten finder bestyrkelse i originalen, er den sikkert at foretrække.

Side 22, n. 4 finder man en sætning, som Chabaille har henviist til varianterne, men som efter originalen burde have sin plads i texten: *et en ce qu'ele espire, est ele apellée esperit* (Isidori *Orig.* l. XI, c. 1).

Vi skulle ikke anføre flere enkeltheder, men overlade enhver at foretage en videre sammenligning, som forøvrigt ikke blot vil være tjenlig til rettelse af Chabailles text, men i mangfoldige tilfælde tværtimod vil vise, hvor skjønsomt udgiveren har valgt mellem de forskjellige læsemaader.

Græsk *χαμαί* — Zend *zem* jord — Lit. *zeme* land, *zmenes* homines. Cf. Curtius *Grundzüge der griech. Etymologie*, Leipzig 1858, I, p. 165.

2. FØRSTE DEEL, CAP. XIX—LXII, SAMT ANDEN DEEL.

HISTORIE.

I slutningen af 1ste deel, der er helliget den Gamle Pagt, giver Brunetto en udsigt over de fem første verdensaldre. Uden at dvæle videre ved Brunettos chronologiske system, skulle vi henvise til den kritik, det er blevet underkastet af Bartolomeo Sorio[1]. Medens talangivelserne i den italienske text, til hvilken han holder sig, paa nogle steder stemme med dem, som findes i Chabailles text, afvige de paa andre. Saalænge man ikke med sikkerhed kan angive Brunettos kilde, er det vel ikke muligt at afgjøre, hvilke der ere de rette; men B. Sorios bemærkninger, som Chabaille ikke synes at have kjendt, kunde dog fortjene at tages under overveielse ved en undersøgelse af dette spørgsmaal.

Med undtagelse af enkelte afsnit, f. ex. Catilinas sammensværgelse, som Brunetto skjænker en sær forkjærlighed, er det historiske indhold meget magert og tillige temmelig fabelagtigt. Som oftest indskrænker det sig til et skelet af æt-lister. Som prøve paa disses beskaffenhed kan anføres, at ikke alene Agamemnon og Menelaus samt Romulus og Remus, men ogsaa kong Artus's stamfader, Brutus, og Merovingernes stamfader, Faramond[2], efter

---

[1]) *Il Trattato della Sfera di ser Brunetto Latini*, Milano 1858, p. 53—59. [2]) Efter Brunetto, p. 48, var Faramond en søn af *Comedes de Mar;* i de gamle latinske krøniker kaldes denne derimod Marchomir. Cf. *Gesta Francorum* i Dom Bouquets *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, fol., t. II, p. 543 og Roricons *Gesta Francorum*, ibid. t. III, p. 4.

Brunettos fremstilling hidlede deres herkomst fra Jupiter, hvis fader, Saturn, var en sønnesøn af Cres, ***der var den første græske konge.*** Cres var da atter en søn af Nimrod, Chams sønnesøn. Man kan saaledes led for led følge baade de græske og romerske, de britiske og frankiske herskerslægters afbyrd lige tilbage til Adam og Eva.

Som beviis paa Brunettos kritiske sands har man dog henviist til hans gjendrivelse af sagnet om, at Romulus og Remus vare blevne *fødte* (opammede) af en ulvinde[1]. Han siger nemlig, at den, de skyldte livets ophold, var ***une feme qui servoit à touz communement, et tels femes sont apelées en latin lues***[2]. Men denne forklaring tilhører ingenlunde Brunetto selv; man finder den ikke alene hos krønikeskrivere fra middelalderen, f. ex. hos Hélinand[3], men den er jo allerede fremsat af Plutarch og Livius.

I det hele er der vel neppe ret meget i dette afsnit, der tilhører Brunetto, men der er dog eet sted, om hvilket man kan sige dette med vished: det er en klage over hans byesbørns stridbare sind. Efter at have fortalt om Catilinas nederlag ved Pistoria[4] og erobringen af Fæsulæ siger han, p. 46, at Romerne anlagde »en anden stad, som nu hedder Florents. Og viid, at det sted, hvor Florents ligger, fordum kaldtes Mars's huus[5], det vil sige

---

[1]) Chabaille *Introduction* p. XV. [2]) *Li Tresors* p. 43. [3]) Vinc. Bellov. *Speculum historiale*, Duaci 1624, II, 96, col. 78. — Hélinand der først var *trouvère*, siden munk, levede i slutningen af det 12te og begyndelsen af det 13de aarhundrede. Af hans krønike findes brudstykker hos Vincent de Beauvais. *Hist. litt. de la Fr.* XVIII, p. 86—103. [4]) *Et por la* pestilance *de cele grant occision fu la cité apelée Pestoire* bemærker han. Et andet sted (p. 40) siger han, at *forum* havde sit navn efter Foroneus, *som først gav Grækerne love.* [5]) *Chies* (casa) huus; nu *chez* hos. Brunetto sigter formodentlig til *Camarte*, der efter nogle

krigens hjem, thi Mars, som er en af de syv planeter, kaldes krigens gud, og saaledes blev han forhen tilbedt. Derfor er det intet under, at Florentinerne bestandig ligge i krig og splid, aldenstund hiin planet hersker over dem. Sandheden heraf maa mester Brunetto Latino bekjende, thi der er han født, og han var, da han sammenskrev denne bog, i landflygtighed paa grund af Florentinernes krig.«

Et par steder henviser Brunetto de læsere, der ønske nøiere besked, til andre skrifter. Ved Trojas historie henviser han saaledes til *le grant livre de Troie*, hvorved man naturligviis ikke maa tænke paa Homers digte. Der sigtes vistnok heller ikke til middelalderens episke digte om Trojanerkrigen[1], men sikkert nok til et par apocryphe latinske skrifter, hvoraf middelalderen øste sin kundskab om dette emne. Det ene, ***De bello trojano,*** skulde hidrøre fra en Græker, Dictys Cretensis, der under Idomeneus's befaling havde deeltaget i Trojas beleiring. Ved hans død skulde hans haandskrift være nedlagt i hans grav paa Creta, men ved et jordskjælv under keiser Neros regjering skulde det være kommet for dagen, og derpaa være blevet oversat paa latin af Q. Septimius. Det andet skrift, ***De excidio Trojæ,*** skulde være forfattet af en trojansk præst, Dares Phrygius; det skulde senere være faldet i hænderne paa Cornelius Nepos, som da havde oversat det og helliget det til sin ven Sallust. Til disse

---

er en sammentrækning af *Casa di Marte,* efter andre af *Campus Martius* eller *Campus Martii.* Cf. Vinc. Borghini *Discorsi,* Milano 1808, t. I, p. 398 cf. p. 70. [1]) Benoît de Sainte-More en anglo-normannisk *trouvère* fra det 12te aarhundrede, har skrevet et digt paa 30,000 vers om Trojanerkrigen.

skrifter, og vel navnlig til det udførligste, det som tillægges Dictys, antage vi at der sigtes ved hine ord.

Forøvrigt har Brunetto heri vistnok kun fulgt den kilde, han i det hele har benyttet i dette afsnit. Dette antage vi ikke blot af hensyn til hans almindelige fremgangsmaade, men ogsaa fordi dette synes at være tilfældet et andet sted, p. 63, hvor han henviser til *la grant Bible*, skjøndt denne ikke directe synes at have tjent ham til kilde. Der findes nemlig ikke blot i hans fremstilling af den bibelske historie indblandet navne paa apocryphe personer, f. ex. Jonitus, der skulde være en søn af Noah[1], men der er i slutningen af 1ste deel en række capitler (XLIV—LXI), som have megen lighed med Isidori Hispalensis skrift *De vita et morte sanctorum*. Et exempel herpaa vil man finde i følgende sammenstilling:

Isidori *De vita et morte sanctorum* I, XXXV.

Helias Thesbites, sacerdos magnus atque propheta, habitator solitudinis, fide plenus, ... in sancta meditatione assiduus .... Verberavit tyrannos .... multisque signis virtutum effulsit, et triennii siccitate clausit imbribus cælum. Oravit rursum, et cælum dedit pluvias. Mortuum mulieris filium suscitavit. Cujus virtute hydria farinæ non defecit: vas

Li Livres dou Tresor, p. 55.

Helyas Tesbites fu prestres et prophetes, qui touzjors habita seus ès desers, et estoit plains de foi et de sainte pensée. Il ocist les tirans, il resplendi de granz enseignes de vertu, car il clost III ans le ciel de pluie, et puis par ses oraisons retorna la pluie. Il resuscita I home mort; par sa vertu ne defailli la farine qui en l'idre estoit, et de I vaissel d'oile une fon-

---

[1]) *Li Tresors* p. 29. — Ifølge Carrers note i *Il Tesoro* I, p. 73 skal denne Jonitus være omtalt i et skrift, som har været tillagt Methodius Patarensis.

olei perpetuo fonte manavit. Cujus verbo super sacrificium ignis de cælo descendit, duos quinquagenarios[1] cum militibus cælesti igne combussit. Jordanem transiens tactu melotis[2] abrupit. Post hæc igneo curru in cælum raptus ascendit.

taine fist il, de quoi tozjors ist huile. Par sa parole descendi li feus dou ciel sor le sacrefice, et par sa parole ardirent dui prince o tout lor chevaliers; il ovri le flum Jordan et le passa à sès piez. Il monta au ciel en un char de feu.

En saadan lighed kan ikke være tilfældig. Imidlertid findes der paa forskjellige steder i de omtalte capitler saa mange uovereensstemmelser, at man enten maa antage, at Brunetto ved siden af det nævnte skrift har benyttet andre kilder, eller — hvad der forekommer os rimeligere — at ligheden skriver sig fra, at han har benyttet en bearbeidelse af Isidors skrift, der har sluttet sig temmelig nøie til sin original.

I den anden deel, der handler om den Nye Pagt eller den 6te verdensalder, gives korte beskrivelser af apostlenes og evangelisternes levnet[3], en udsigt over det nye Testamentes bøger og en beretning om christendommens indstiftelse, samt om pavedømmets og keiserdømmets skjæbne.

3. TREDIE DEEL.

ASTRONOMI.

Efter at have paaviist forholdet mellem de 4 *complexiones* (varm, kold, tør, fugtig) og de 4 elementer, de 4 *humores* og de 4 aarstider, samt den rolle, complexio-

---

[1]) Høvedsmand over halvtredsindstyve. [2]) „*Melotes* pellis est caprina a collo pendens præcincta usque ad lumbos". Isidor. Hisp. *Orig.* l. XIX, c. XXIV. — *Regum* l. IV, II, 8: *pallium*. [3]) Ogsaa her findes tidt stor lighed med Isid. *Vita Sanct.*, f. ex. i Pauli levnet p. 72, hvor forøvrigt *apostolus gentium* er gjengivet ved *angles des homes*.

nerne spille ved alle tings sammensætning, gaaer Brunetto over til at tale om det 5te element, der — efter Aristoteles — ikke har noget tilfælles med de andre elementer men er *saa ædelt, at det hverken kan forandres eller fordærves. Derfor siger ogsaa Aristoteles, at dersom naturen havde dannet sit legeme af dette element, vilde det* (legemet) *være betrygget mod døden, fordi det* (elementet?) *ikke kunde døe paa nogen maade. Dette element kaldes* orbis, *det er en rund himmel, som omfatter og indeslutter i sig alle de andre elementer og de andre ting, der ere til, undtagen guddommen, og som for verden er ligesom æggets skal, der indeslutter og omgiver det, som er indeni. Og fordi* orbis *er ganske rund, er det aldeles nødvendigt, at jordens og verdens skikkelse maae være runde* (p. 110). Efter at have begrundet nødvendigheden heraf, fremsætter Brunetto da sin tids opfattelse af verdens bygning og elementernes virksomhed; derpaa udvikler han fremgangsmaaden ved kalenderberegningen og slutter med at omtale de sex maader hvorpaa naturen virker: ved *frembringelse, fordærvelse, væxt, aftagen, forandring* og *bevægelse* (p. 149).

Bartolomeo Sorio har under titlen *Trattato della Sfera di ser Brunetto Latini* (Milano 1858) udgivet en kritisk text af den italienske oversættelse af dette afsnit, dog med udeladelse af de første capitler[1]. I det capitel, hvor Brunetto (*Tresors*, p. 110) fremsætter begrundelsen af, at *verden er rund* bemærker B. Sorio (*Trattato*, p. 3, n.), at disse grunde synes at være uddragne af *Tractatus de sphæra* af Johannes de Sacrobosco (John Holy-

[1]) I denne text findes af og til nogle afvigelser, som Chaballle passende kunde have taget hensyn til.

wood?), som dengang benyttedes ved underviisningen. Vi have dog ikke fundet nogen saadan overeensstemmelse, at vi kunne antage det nævnte skrift for Brunettos kilde. Derimod har *Li Tresors* netop paa dette punct nogen lighed med *L'Image du monde*, som vi ovenfor, p. 89, have omtalt, men som vi rigtignok kun kjende af den engelske oversættelse (1480, fol.), der skyldes William Caxton, den første engelske bogtrykker.

Th Ymage or Myrrour of the World, cap. XIX.

God fourmed the world al round/ For of all the fourmes that be/ of what dyverse maners they be/ may none be so plenere ne resseyve so moche by nature. as may the fygure rounde. For that is the most ample of alle fygures that ye may take example by. For there is none so wyse ne so subtil in all thinges ne so moche can understande that may. for ony thing make a vessel be it of woode or of stone/ or of metal that may be so ample ne that may holde within it so moche in right quantite as shal do the rounde/ Ne fygure that ony may make may so sone meue ne so lightly make his torne to goo aboute. that ony can understande. but that it must take other place than this to fore/ sauf only the rounde

Li Livres dou Tresor, cap. CV, p. 111.

D'autre part, il n'est nule autre forme qui peust tant de chose tenir ne porprendre comme cele qui est reonde. Raison comment: il ne sera jà si soutis maistres qui de tant de marrien seust faire un vaissel lonc ou quarré ou d'autre forme, où l'on peust metre tant de vin d'assez comme en I tonel reont.

D'autre part, il n'est nule autre figure qui soit si atornée à movoir et à torner comme la reonde; et il covient que li ciels et li firmamens se tornent et se remuent toz jors; et se il ne fust reonz, quant

whiche may meue round without takyng other place/ for she may have none other than the first.

il se tornoie, il conviendroit à fine force que il revenist à autre point que au premier dont il estoit meuz.

Denne sammenstilling, der forøvrigt fremhæver Brunetto Latinos overlegenhed i fremstillingskunst, synes os dog ikke at vidne om, at Brunetto skulde have benyttet *L'Image du monde,* hvilket heller ikke finder nogen bestyrkelse ved en yderligere sammenligning. Rimeligere er det at forklare den tilstedeværende lighed ved at antage, at Brunetto og Gautier de Metz have benyttet den samme kilde. Skjøndt man ikke erfarer hvilken denne er[1], seer man dog af sammenligningen, at ikke engang det populariserende i fremstillingen skriver sig fra Brunetto selv, noget man ellers let kunde finde sandsynligt.

Da vi mangle behørig sagkundskab til at drøfte de spørgsmaal, som kunne fremkaldes af Brunettos yttringer om enkelte forhold, der ere af interesse for naturvidenskabens og culturens historie, f. ex. blodløbet (p. 115), magnetens polaritet (p. 147) osv., indskrænke vi os til herom at henvise til Libris ***Histoire des sciences mathématiques*** II, p. 64 og p. 153.

4. FJERDE DEEL.

GEOGRAPHI OG ŒCONOMI.

Brunetto begynder med at minde om, at jorden er omgiven af havet. En arm af dette er Middelhavet (*Mi-*

[1]) Den fælles kilde er ikke *Imago mundi* af Honoré d'Autun, som vel paa sine steder er benyttet af Gautier de Metz, men ikke af Brunetto. Sammenlign Honorii Augustodunensis *Imago mundi*, Basileæ 1544, l. I c. 5, p. 4 og *Th Ymage or Mirrour of the world* c. XVIII.

terreinne), som *deler og skiller de tre verdensdele.* Denne inddeling er dog ikke rigtig, *fordi den ene deel ikke er ligesaa stor som den anden; ' Asien udgjør nemlig godt og vel den ene halvdeel af hele jorden;* og paa grund af denne verdensdeels overlegenhed i størrelse giver han den ogsaa forrangen i sin beskrivelse. Heri skiller han sig fra Solinus, fra hvis *Collectanea* han har laant det meste af dette afsnits indhold [1]. Hos Solinus er ordenen: Europa, Africa, Asien; hos Brunetto: Asien, Europa, Africa; men iøvrigt følger Brunetto den samme orden som Solinus, hvem han dog ingensteds nævner. Imidlertid maa man bemærke, at Brunetto ofte gjør meget store spring, ikke blot fordi han forkorter Solins geographiske beskrivelser, men ogsaa fordi han udelader de naturhistoriske stykker, som Solin knytter til de forskjellige lande. Af disse stykker vil man dog finde meget igjen i det følgende naturhistoriske afsnit af *Li Tresors.* En antydning heraf finder man endog et sted hos Brunetto (p. 154), idet han ved Arabien vel nævner phœnix, men henviser læseren, der ønsker nærmere oplysning, til sin *Livre des oisiaus* (p. 214).

Som prøve paa ligheden hidsætte vi beskrivelsen af Tigrisflodens løb.

Solini *Collectanea* 37, 5. (Mommsen, p. 175).	*Li Livres dou Tresor,* p. 156.
In Armeniæ regione caput tollit . . . , conspicuo fonte in loco edito qui Elegos nomina-	Tigris est uns fluns qui eslieve son chief en Hermenie d'une noble fontaine qui est

[1]) C. Julii Solini *Collectanea rerum memorabilium.* Recognovit Th. Mommsen. Berolini 1864. Til denne udgave henvise vi i det følgende.

tur . . . . Primum pigre fluit non suo nomine: at quum fines Medorum invectus est, Tigris statim dicitur . . . . Influit in Aretisam lacum omnia pondera sustinentem: cujus pisces nunquam se alveo Tigridis miscent, sicut nec amnici pisces in stagnum transeunt Aretisæ, per quam dissimilis colore et volucri meat cursu. Mox Tauro resistente in profundum specum mergitur, quem subterlabens in altero ejus latere apud Zomada emicat . . . . Deinde identidem absconditur rursusque redditur: Adiabenos Arabasque præterfluit.

dite Elogiez; et au commencement court lentement sanz non. Et quant il touche la marche des Mediens, maintenant est apelez Tigris tant que il chiet ou lac qui est apelez Aretuse, qui sostient toutes les choses, comment que eles soient griès et pesanz, et s'en court en tel maniere parmi le lac, que li poisson de l'un n'entrent pas en l'autre; et court si fort que ce est une merveille, et sa color est devisée de cele dou lac. En ceste maniere s'en va Tigris corrant comme foudre, tant que il trueve Montor à l'encontre; lors entre desoz terre et ist de l'autre part à Zomonde, puis s'en entre desouz terre et court dedans tant que il apert en la terre des Jabeniens et des Arabiens.

Hos Brunetto gjenfinder man alle de fabler, som Solinus har laant fra Plinius, saaledes om nogle folk i Indien, hvis fodsaaler vende opad og som have otte tæer paa hver fod, om andre som have hundehoveder, om eenøiede, der kun have eet been, paa hvilket de løbe meget rask o. s. v. (*Tres.* p. 159, *Collect.* p. 207). Brunetto følger Solinus endog i saadanne tilfælde, hvor man skulde troe, at han maatte føle sig stærkest opfordret til at give noget af sit eget, saaledes med hensyn til Joppe (*Jafe*). Om denne stad, der var saa berømt paa Brunettos tid, siger han kun efter Solinus, at det er *den ældste by i*

hele verden, da den var grundlagt før vandfloden (***Tres.*** p. 154, ***Collect.*** p. 170).

Undertiden har han dog indseet, at det ikke gik an uden videre at oversætte den 900 til 1000 aar ældre geograph[1]. Capitlet om Europa (CXXIV, p. 162) er saaledes deelt i 2 paragrapher, af hvilke den anden slutter sig til ***Collectanea***, medens den første kun bærer meget svage spor af lighed med disse. Den største deel deraf omhandler Italien, men indeholder ikke meget andet end en oversigt over dets provindser, ***af hvilke Toscana er den første***, og en opregning af stifternes og ærkestifternes antal. Strædet ved Dardanellerne, som han i den anden paragraph (p. 165 og 166) benævner ***Ellespons***, kalder han her (p. 162) ***li bras Saint Jorge;*** og det græske keiserdømmes hovedstad[2], hvis navneskifte han omtaler i den historiske deel, p. 82, kalder han ikke, som Solin, Byzants, men ***Constantinoble***: iøvrigt tager han ikke hensyn til de forandrede forhold i Grækenland[3].

I den anden paragraph finder man vistnok ogsaa nogle ændringer, saaledes ved oversigten over Frankrigs provindser (p. 167), men ved Nordfrankrig, ***det rigtige Frankrig***, nævner han ikke engang Paris. Efter at have

---

[1]) Solins levetid kan ikke bestemt angives, men den falder rimeligviis i slutningen af det 3die eller maaskee i begyndelsen af det 4de aarhundrede e. Chr. Cfr. Mommsens fortale til *Collectanea* p. V—VIII. [2]) Navneskiftet fandt sted 330; da Solin bruger navnet *Byzantium* kan man med rimelighed heraf slutte, at han har skrevet før hiint aar. Med vished kan man dog ikke drage denne slutning, da det gamle navn ventelig har holdt sig i nogen tid ved siden af det nye. Desuden er Solins værk jo en reen compilation, og hvor lidet man i en saadan kan bygge paa slige enkeltheder, det seer man tydelig nok hos Brunetto. [3]) Kort før Brunetto skrev *Li Tresors*, nemlig 1261, havde Michael den 8de Palæologus fortrængt den sidste latinske keiser, Balduin den 2den, som døde i Frankrig 1272.

omtalt England, Irland og Skotland med angivelse af tallet paa deres stifter, nævner han ogsaa ***La terre de Norbe où il a I arcevesque o tout X(?) eveschiez*** (p. 168), ***la terre de Norowée*** og een ***Thile*** (p. 169), men ymter ellers ikke et ord om de nordiske lande.

Med hensyn til de andre verdensdele har han foretaget færre forandringer. Ved beskrivelsen af Africa (p. 169), nøies han ikke, som Solin, med at skjelne mellem Mauretania Tingitana og Cæsariensis (*Collect.* p. 124—28), men tilføier et tredie, i hvilket der laa en stad ***Sitim***[1]. Sitim skal sikkert være Sitifi, nu Setif, og det Mauretanien, han sigter til, er saaledes M. Sitifensis, der uvist naar, men formodentlig i det 4de aarhundrede var fremkommet ved en deling af Mauretania Cæsariensis. Brunetto er altsaa kommen et skridt videre end Solin, men han er dog ikke naaet til sin tid: han har kun laant en lille ændring hos Isidor af Sevilla (*Orig.* l. XIV, c. 5). Han bruger ogsaa af og til et enkelt nyere navn, saasom Bougie[2] ved beskrivelsen af Africas nordkyst, i hvilken navnene synes at være stærkt forvanskede. Man finder saaledes, p. 170, at han taler om en stad ***Septis***, der formodentlig skal være ***Leptis minor***, og ***la terre Chane***, der aabenbart svarer til ***promontorium Candidum*** (*Collect.* p. 130).

Ogsaa i beskrivelsen af Asien er der et par tilføielser, som fortjene at bemærkes. I Ægypten, som henføres under Asien, nævner Brunetto, p. 152, ***la cité de Babiloine et dou Caire.*** I den astronomiske deel af sit værk (p. 144) taler han om et andet Babylonia, som

---

1) „Une où fu la cité de Sitim, l'autre où fu Cesaire, la tierce où est la cité de Tingi.“ 2) *Salde*, som ikke nævnes af Solin.

ogsaa maa være en ægyptisk stad, men som er forskjelligt fra det her nævnte. I anledning af paaskens beregning omtaler han nemlig *fangenskabet i Babylon* paa en saadan maade, at derved kun kan sigtes til Jødernes ophold i Ægypten. Dette er allerede fremhævet af Bartolomeo Sorio[1], der tillige gjør opmærksom paa, at Dante sandsynligviis har havt det ægyptiske Babylon for øie paa det sted, hvor han siger, at Semiramis

> Tenne la terra, che il Soldan corregge.
>
> *Inferno* V, 60.

Men den lærde pater synes ikke at have bemærket, at der — idetmindste efter middelalderens opfattelse — maa skjelnes mellem 2 stæder i Ægypten, som begge skulle haveført navnet *Babylonia.* Jacques de Vitry, der havde været biskop i Acre, og kort før sin død, der indtraf 1240, blev udnævnt til patriarch i Jerusalem, siger i sin *Historia Orientalis*, at der har været 3 stæder af navnet Babylon: det ene med Babels taarn, ved floden Cobar [Kabor], havde været Nabuchodonosers kongesæde; det andet, ved Nilen, havde været Pharaos residentsstad, men var paa hans tid ødelagt; det tredie, *nova Babylonia*, ogsaa ved Nilen, men 5000 passus fra det ældre, var efter Soldanens [Saladin, 1174] befaling blevet forenet med det nærliggende *Cayer*[2]. Det Babylonia, Brunetto omtaler i den astronomiske deel (p. 144), er altsaa den ældre ægyptiske stad, medens det, han her (p. 152) sigter til, er *nova Babylonia*, som man seer

---

[1]) *Trattato della Sfera* p. 46, n. 2. [2]) Jacobi de Vitriaco, *Historia Orientalis* i Bongarsii *Gesta Dei per Francos*, Hanoviæ 1611, fol., I p. 1128. Om Jacques de Vitry see *Hist. litt. de la Fr.* XVIII, p. 209—246.

deraf, at han nævner Babylonia og Kairo tilsammen som en eneste by.

Fra Isidor[1], der forøvrigt ogsaa paa mange steder har udskrevet Solins værk, har Brunetto laant sin beskrivelse af det jordiske paradiis (p. 161), som han henlægger til Indien, og hvor han siger at de fire floder Phison (Ganges), Gion (Nilen), Tigris og Euphrat, have deres udspring, alle fra den samme kilde. Tidligere (p. 156) har han dog efter Solin (*Collect.* p. 174) berettet, at Euphrat udspringer i Armenien, og dertil knyttet den bemærkning, at efter Sallust's udsagn udspringer Tigris og Euphrat i Armenien af een og samme kilde. Det anførte udsagn findes ikke i noget opbevaret skrift af Sallust, men tillægges ham af forskjellige forfattere, blandt hvilke Isidor; og da det er vist, at Brunetto har benyttet dennes skrifter, er det rimeligt, at han ogsaa derfra har laant denne bemærkning[2].

Naar vi hertil føie den forklaring, Brunetto (p. 155) giver af navnet *Jordain*, at det nemlig skriver sig fra, at floden opstaaer af to kilder *Jor* og *Dain*, en forklaring, som ogsaa er laant fra Isidor (*Orig.* l. XIII, c. 21), saa have vi angivet de vigtigste afvigelser fra Solin, hvilke forøvrigt hverken ere mange eller store. Vi skulle nu paavise, hvorledes man ved en sammenligning bliver istand til at foretage nogle rettelser i *Li Tresors*, eller til at forklare den.

---

[1]) *Originum* L. XIV, c. 3. [2]) Isidori *Originum* l. XIII, c. 21: *Salustius autem autor certissimus asserit, Tygrim et Euphratem uno fonte manare in Armenia.* Med en lille forandring finder man ogsaa denne sætning i nogle codices til Vibii Sequestris *De fluminibus* etc. (ed Oberlin, Argentorati 1778, p. 9), ligesom den ogsaa skal findes i Hieronymi *Loca Hebr.* Cf. *Salustii Quæ exstant.* Recogn. Gerlach. Basileæ 1823, 4°, I, p. 256.

I Brunettos beskrivelse af det døde hav er der en sætning, som er temmelig uklar, om ikke meningsløs. Skjøndt han ved siden af Solin ogsaa har benyttet Isidor, er det dog kun hos den førstnævnte, at man kan finde forklaringen af det punct, hvorom det her dreier sig[1].

Solini *Collectanea* 1, 56 (Mommsen, p. 17.)

Bitumen in Judæa quod Asphaltites gignit lacus adeo lentum mollitie glutinosa, ut a se nequeat separari, enimvero si abrumpere partem velis, universitas sequetur, scindique non potest, quoniam in quantum ducatur extenditur. Sed ubi admota fuerint cruore illo [menstruali] polluta fila, sponte dispergitur.

Li Livres dou Tresor, p. 155.

. . . Le lac de Alphat. Et sachiez que la boe de celui lac est si tenans et si gluans que se uns hom en preist *une fiole*, *ele* ne se despeceroit jamais, ainz se tenroit tout ensemble, se *il* ne touchast au sanc menstruel des femes, qui tantost la depiece. Et cil lac est es parties de Judée.

Naar man iforveien veed, hvad meningen skal være, kan man maaskee nok presse den ud af stedet ved at henføre *ele* til *la boe*, og *il* til *uns hom*, men constructionen bliver da rigtignok meget uheldig, og forklaringen temmelig tvungen. Af varianterne og *Il Tesoro*, I, p. 161, der har *una manata* for *une fiole*, seer man da ogsaa, at stedet har sat afskriverne i forlegenhed. Meningen er jo, at naar man vil tage noget af asphalten, trækker den sig ud i en seig traad, der ikke vil skilles fra hovedmassen; og dette vilde blive tydeligt, naar man

---

[1]) Isidori *Originum* l. XI, c. 1 & l. XIII, c. 19: *mare Salinarum*, hos Brunetto *mer Salmaire*. Isidor skriver ud af Solin, men gjør nogle tilføielser; Brunetto compilerer.

turde læse *un fil* for *une fiole*; men det vilde da rigtignok ogsaa være nødvendigt at forandre pronominernes kjøn. Man bør derfor maaskee nøies med at benytte originalen til forklaring af stedet.

Solini *Collectanea* 50, 1. (Mommsen, p. 201).

Qua ab Scythico oceano et mari Caspio in oceanum eoum cursus inflectitur, ab exordio hujusce plagæ profundæ nives: mox longa deserta: post Anthropophagi gens est asperrima: dein feris spatia obsita ferme dimidiam itineris partem impenetrabilem reddiderunt. Quarum difficultatum terminum facit jugum mari imminens, quod Tabim barbari dicunt [1].

Li Livres dou Tresor, p. 158.

Par enqui se torne la mer de Scite et cele de Caspe en Oceane. Au commencement sont les très granz nois et parfondes, et après est la grant deserte. Après i sont Antropofagi, une gent molt aspres et fieres. Après i a une grandisme terre qui toute est plaine de bestes sauvages si cruels que on n'i puet pas aler. Et sachiez que cele male aventure avient par les grandismes *jons* qui sont sor la mer, que li Barbarin apelent Tabi.

Er texten iøvrigt rigtig, synes Brunetto vel at have misforstaaet slutningen af det anførte sted hos Solin, men det forekommer os dog lidet rimeligt, at han skulde have gjengivet *jugum* ved *jonc*; der bør vistnok læses *jous* (jougs) [2].

---

[1]) *Collect.*, p. 92: *mare quod Tabin vocant.* Mommsen skjelner mellem *Tabis jugum* og *Tabis mare* — p. 284. Begge de anførte steder hos Solin støtte sig til Plinii *Hist. nat.* VI, 53: *jugum incubans mari quod vocant Tabim.* [2]) *Il Tesoro* (I, p. 163) har *le grandi* onde *che'l mare vi fa.* — Udeladelsen af *g* (*jous*) omtales ikke af Burguy, *Grammaire de la langue d'oïl,* Berlin 1853, I, p. 85; derimod nævner Conr. v. Orelli alle *mutæ*, *Altfranz. Grammatik*, 2te Aufl., Zürich 1848, p. 58,

Om Nigerfloden, som Brunetto stadig kalder ***Tigre***[1], hedder det p. 170 i ***Li Tresors: li fluns de Tigre, qui engendre alun***[2]. Seer man efter paa det tilsvarende sted hos Solin, p. 131, finder man, at der staaer: ***qui Nilum*** parit. Det er i det hele taget især i navnene, at man vil finde en mængde urimelige forvanskninger. Vi tale naturligviis ikke om slige omdannelser som ***Bofre de Trace*** af Bosporus Thracius[3], men om virkelige fordreielser. Af disse finder man visselig mange i haandskrifterne til *Collectanea*, men da det er tydeligt, at Brunettos haandskrift ikke har hørt til de sletteste, er det rimeligt, at den største deel af forvanskningerne skyldes afskriverne af *Li Tresors*, medens dog endeel maaskee skrive sig fra udgiveren, der sikkert nok har havt megen vanskelighed ved at dechiffrere navnene. I det foregaaende har man allerede kunnet see adskillige af disse forvanskninger, der ere saa talrige, at vi ikke kunne tænke paa paa at gjennemgaae dem alle; vi tilføie kun et par prøver. Istedenfor ***Lycia*** med bjerget Chimæra (*Coll.* p. 183) finder man hos Brunetto, p. 157: *la terre de Scite* (c: Lice), *où li mons de Cimere est.* For ***Margine regio*** hos Solin, p. 198, læser man hos Brunetto, p. 158, *la terre de Termegire.*

Solini *Collectanea* 52, 17. (Mommsen p. 206).	*Li Livres dou Tresor*, p. 159.
Extra Indi ostium sunt insulæ duæ Chryse et Argyre	Hors de Inde sont II isles, *Erile* et *Argite;* où il a si

cf. *Li Tresors* p. 339, l. 7: *lons* (long). Forøvrigt finder man *jou* i *Li Tresors* p. 404, men p. 343 *joug* (var. *jou*). [1]) *Li Tresors* p. 153; *Collectanea* p. 155. [2]) *Il Tesoro* (I, p. 176): *allume.* [3]) *Tres.* p. 167, *Coll.* p. 103; *golfe de Trace* finder man i *Tres.* p. 166, cf. *Coll.* p. 87.

adeo fecundæ copia metallorum, ut plerique eas aurea sola habere prodiderint et argentea.	très grant chose de metal, que li plusor cuident que toute la terre soit or et argent.

Her bør upaatvivlelig læses *Crise* et *Argire.*

Undertiden hidrører dog uovereensstemmelsen fra, at Brunetto har oversat navnet: *mons Maleus* (*Collect.* p. 205) har han saaledes, p. 159, oversat ved *mont Martel*[1]. *Morimarusa*, der betegner en deel af det nordlige hav, gjengiver Brunetto, p. 167, efter Solins (og Plinii) exempel (*Coll.* p. 104) ved *la mer Morte*, uden at nævne det egentlige navn[2].

Ogsaa talangivelserne i *Li Tresors* synes undertiden at være urigtige. Som exempel herpaa ville vi kun anføre eet sted: efter at have omtalt den Caspiske Port, skildrer Solin (*Coll.* p. 197) det nærliggende land som en øde strækning, *octo et viginti milium passuum tractus;* men i *Li Tresors*, p. 157, er strækningen betydelig forkortet: *une espace de* XVIII^{m} *pas de terre par lonc.*

Der findes ogsaa forvanskninger af en anden art, men som utvivlsomt skrive sig fra Brunetto selv. Saaledes fortæller Solin (*Coll.* p. 86) som et vidunder, at bjerget Athos i Macedonien kaster sin skygge paa torvet i Myrina paa Lemnos. Dette har Brunetto, p. 166, lavet om til, at Athos ligger paa øen Lemnos, *où est li mons Athos, qui est plus haut que les nues.*

Den geographiske deel slutter Brunetto med en beskrivelse af havet og en undersøgelse af aarsagen til dets

---

1) *Maleus* er formodentlig *Malaya*, der betyder *bjerg*, og særlig bruges om de vestlige Ghates. 2) Hvilket hav Morimarusa betegner, er uvist. Nogle tænke paa Vesterhavet, andre paa Iishavet. Cf. Werlauff *Den nordiske ravhandel* i Vidsk. Selsk. hist. og philos. skrifter V, p. 301; Forbiger *Handbuch der alten Geographie*, Leipzig 1844, II, p. 3, n. 9.

flod og ebbe, p. 171—172. Medens den anskuelse forkastes, at verden er et levende væsen, og at havets bevægelse fremkommer ved dens aandedræt, billiges derimod den mening, som — efter Brunettos sigende — hyldes af de stjernekyndige, at flod og ebbe fremkomme som en følge af maanens indflydelse. Til denne fremstilling, som ogsaa er tagen fra Solin (*Collect.* p. 120) knytter Brunetto en opbyggelig betragtning om nødvendigheden af, at vi finde os i vor kundskabs begrændsning.

Hermed slutter Brunetto dog ikke dette afsnit: han tilføier endnu fem œconomiske capitler, om valget af den bedste agerjord, om valget af en byggeplads og bygningens opførelse, om anlæg af brønde og cisterner, samt om husets indretning og forsyning. De fire første af disse capitler ere, med undtagelse af side 174, uddragne af Palladius[1], som Brunetto ogsaa citerer, p. 173. Vi sammenstille et par steder.

Palladius, I, 5.	Brunetto, p. 175.
In terris vero quærenda fœcunditas: ne alba et nuda sit gleba, ne macer sabulo sine admistione terreni, [ne creta sola, ne arenæ squalentes,] ne jejuna glarea, ne aurosi pulveris lapidosa macies, [ne salsa vel amara], ne uliginosa terra, ne tofus arenosus [atque jejunus], ne vallis nimis opaca [et solida.]	Terre dois tu conoistre se ele est blanche ou noire, et que ele ne soit de maigre sablon sanz compaignie de terre, et que ele ne soit coverte de *poudre graille* [al. *clere*] ou de poudre dorée, ne coverte de pierres, et que ele ne soit argillouse ou pleine de areine, ne ne soit en oscure valée trop pendant.

---

[1]) *De re rustica.* Brunetto p. 173: Palladius I, 2, 3, 4 — Brun. p. 175: Pall. I, 4, 5 — Brun. p. 176: Pall. I, 7, 8 & XII, 15 — Brun. p. 177: Pall. I, 10, 18 til 21 — Brun. p. 177—178: Pall. IX, 8 til 10 — Brun. p. 179: Pall. I, 17.

For *poudre graille* synes det rimeligt at læse *poure glaire*. Da stedet ikke er videre omhyggelig oversat, vil man maaskee finde conjecturen lidt vovelig; men den forekommer os dog at støttes af den anførte variant (*clere: claire, glaire*).

Palladius, I, 18.	Brunetto, p. 177.
Cellam vinariam septentrioni debemus habere oppositam, frigidam vel obscuræ proximam, longe a balneis, stabulis, furno, [sterquiliniis], cisternis, aquis, et cæteris odoris horrendi.	Tes celliers doit estre contre septentrion, froit et oscur, et loing de baing et d'estable, et de four et de cisternes *viez* [al. *et d'aigue*], et de toutes choses qui ont fieres odors,

Som man seer stemmer varianten bedre med originalen, den støttes af *Il Tesoro* der har *e da acqua* (I, p. 183), og afvigelsen forklares let ved at antage, at der oprindelig har været brugt formen *eves*, i fleertallet[1].

Endnu maa vi fremhæve en løierlig forvanskning i det stykke, hvor Brunetto taler om valget af byggemateriale.

Palladius, I, 10.	Brunetto, p. 177.
Calcem quoque ex albo saxo duro, vel tiburtino . . . . coquemus, aut rubro, aut spongia, [aut marmore].	Et la chaus soit de pierre blanche et dure, ou rouge ou tiburtine ou d'*Espaigne* [al. *d'espoignes, despoignans*].

Spongia betyder her pimpsteen (*ponce, pumex*).

Det er vanskeligt at sige, hvorvidt forvanskningen skriver sig fra Brunetto, der forøvrigt i den følgende linie har sammenblandet Palladii regler om valget af kalken og sandet.

---

[1]) Andre læsemaader: *et de vies, et de voies.*

Side 174 er — idetmindste tildeels — laant fra en vis *Isaac*, som man seer af et brudstykke, der af Vincent de Beauvais er optaget i *Speculum doctrinale* XIII, 86[1]. Denne Isaac er sandsynligviis den samme, som af Jourdain siges at være en søn af Honain (809—73), og nævnes blandt de arabiske forfattere, hvis værker ere oversatte paa latin af Gherardo fra Cremona, der levede fra 1124 til 1187. Ish'aq Ben Honain skal være død i aaret 910 eller 911[2].

Isaac in *Diætis*.	*Li Tresors*, p. 174.
Originem sui cursus necesse est esse contra orientem aliquantulum septentrionali pertinens plagæ . . . Fluxus ejus necesse ut sit fortis et velox, currens super lapides parvos et arenas clarissimas, nullam habentes immunditiam. Hujusmodi aqua subtilis est et levis, quæ posita ad ignem seu ad solem citissime calefit: calida vero facta, si ad aerem ponatur, citissime refrigeratur; quæ citissima mutatio ejus de qualitate in qualitatem, suam significat levitatem, nec etiam il-	. . . . et la naissance de son cours [de l'aigue] soit vers orient et po declinant vers septentrion, et bien corranz et isnele sor petites pierres ou sus bele areine, ou au moins *sor crete* bien monde, *qui ait sa color rouge ou noire*; car ce est signes que cele aigue soit bien soutive et legiere, qui tost eschaufe au feu et au soleil, et tost refroide quant ele en est esloigniée, par sa legiereté, qui la fait bien movant de l'une qualité en l'autre, à ce que il n'i a nule chose *con-*

[1]) Og *Spec. nat.* V, 75. [2]) A. & Ch. Jourdain *Recherches sur les anciennes traductions latines d'Aristote*, nouv. éd., Paris 1843, p. 121—22 cf. p. 86. Gherardo skal have oversat Isaacs skrift *De definitionibus*. I Moréry's *Dict. hist.* tillægges et skrift med samme titel Isaac Benimiram (?), en arabisk læge, som skal have været samtidig med Averroës († 1198), hvilken tidsbestemmelse synes aldeles urigtig. Blandt hans skrifter anfører Moréry ogsaa et med titlen *De diætis*. — Cf. Ernst Meyer *Geschichte der Botanik*, Königsberg 1856, III, p. 140—44.

lam quidpiam terrestre habere. Sed omnibus aquis pluvialis est levior et electior, quæ vicini aeris suavitate cecidit, munda tamen si fuerit ab omni putredine, et ponatur in aqua cisternæ optime lotæ; talis enim erit aqua minus cæteris humida, et quiddam habens stipticitatis, unde non nocet stomacho, sed potius eum confortat.

traire [al. *ait nulle riens terrestre*]; mais sor toutes manieres d'aigues, est cele bone qui novelement est coillie de pluie, se ele est bien monde et mise en cisterne bien lavée netement, sanz toutes ordures, porce que ele a mains de moistor que les autres, et est un petit stitique, non mie tant que ele nuise au stomac, ainz le conforte.

Ogsaa her vil man see at varianten giver den rette læsemaade, *terrestre* for *contraire.*

Det sidste capitel er ret mærkeligt fordi det indeholder en skildring af Italienernes og Franskmændenes forskjellige maade at bygge paa, der vidner om en forskjel i sind og leveviis.

»Italienerne, der ofte krige med hinanden, sætte en fornøielse i at bygge taarne og høie steenhuse; og paa landet befæstes disse med grave og pæleværk, mure og vagttaarne, broer og faldporte, og forsynes med blider, stene og pile og alt, hvad der behøves til krig, saavel til værn som til angreb, samt til livets ophold for menneskene baade indenfor og udenfor.«

»Men Franskmændene have store og rummelige huse, der ere prydede med farver, og smukke værelser til moro og gammen, uden krig og kiv; og derfor forstaae de bedre at anlægge grønninger, haver og abildgaarde omkring deres bolig; thi det er en ting, der volder mennesket megen glæde.«

5. FEMTE DEEL.

NATURHISTORIE.

I slutningen af det foregaaende afsnit, p. 181, siger Brunetto, at han nu vil gaae over til at ***tale om dyrenes natur, og først om fiskene, som bleve skabte først, efter de sex dages orden.*** Disse ord vise os strax hen til en af de kilder, hvoraf middelalderen øste sin naturhistoriske kundskab. Adskillige af den ældste kirkes fremragende mænd have efterladt sig skrifter om de sex dages skaberværk: saaledes har man en ***Hexaemeron*** af Eustathius af Antiochien (4de aarh.), af Basilius af Cæsarea (329—79), af Ambrosius af Milano (340—97) m. fl. I disse skrifter meddeles en mængde naturhistoriske skildringer, der tjene til udgangspunct for opbyggelige betragtninger. Skildringerne, der ofte gaae meget i det enkelte, og undertiden synes at være tillempede efter øiemedet, bleve uden videre af middelalderens forfattere benyttede som naturhistoriske kilder.

Det samme var tilfældet med et skrift, ***Physiologus***, som man endnu kun kjender paa anden haand. Ambrosius af Milano har ogsaa været anseet som forfatter til dette skrift, men pave Gelasius I, der forkjættrede det paa en kirkeforsamling i Rom i aaret 496, siger i sit decret, at det er forfattet af kjættere, skjøndt det bærer Ambrosii navn[1]. Af denne forkjættrelse har man sluttet, at ***Physiologus*** maa have indeholdt theologiske og moralske betragtninger, hvad der ogsaa bestyrkes af den omstændighed, at slige betragtninger stadig gjenfindes i

[1]) A. Mai *Classici auctores*, Romæ 1835, t. VII, p. 588.

de senere skrifter, som, trods forbudet, anføre og benytte den[1]. Af det nævnte forbud fremgaaer det tillige, at *Physiologus* i det mindste maa være fra slutningen af det 5te aarhundrede, men der er megen sandsynlighed for, at den er langt ældre. Den anføres nemlig allerede af S. Epiphanius (310—403); og de steder, han anfører, stemme temmelig nøie overeens med de citater, som findes i de senere latinske skrifter[2]. Ja, man har endogsaa meent, at den kunde føres tilbage til det 2det aarhundrede, hvilken formodning støtter sig til den yttring af Tatian, at han havde forfattet en afhandling om dyrene[3]. Efter sin lærers, Justinus Martyrs, død († 165) paadrog han sig navn af kjætter ved nogle lærdomme, som maaskee ogsaa kunde have trængt sig ind i den omtalte afhandling, og fremkaldt Gelasius den førstes decret. Dette er imidlertid kun gisninger. Vi kunne heller ikke sige, om man tør tænke paa nogen forbindelse mellem Tatians nationalitet (der snart angives som assyrisk, snart som syrisk) og den omstændighed, at *Physiologus* eller en bearbeidelse deraf, ogsaa gjenfindes paa syrisk. Afgjørelsen af dette spørgsmaal maa naturligviis afhænge af undersøgelser, som vi ikke kunne foretage, saasom en prøvelse af sprogets ælde i *Physiologus syrus*, som er udgiven af O. G. Tychsen, Rostock 1795. Af den

---

[1]) Til disse andenhaands skrifter maae ogsaa henregnes de brudstykker, som ere meddeelte af A. Mai, *l. c.* [2]) S. Epiphanii Constantiæ, sive Salaminis in Cypro, episcopi *Opera omnia*. Rec. Dion. Petavius. Parisiis 1622, fol., II p. 186: *Ad Physiologum.* Consalo Ponce de Leon Hispalensi interprete et scoliaste. Efter P. de Leons eget udsagn (p. 188) er udgaven baade ufuldstændig og paa sine steder forandret. [3]) Tatiani *Oratio ad Græcos.* Rec. W. Worth, Oxoniæ 1700, p. 57: *καὶ περὶ μὲν τούτου ἒν τῷ περὶ ζώων ἀκριβέστερον ἡμῖν συντέτακται.* Worth formoder, at denne tale er skreven 168.

tilføiede latinske oversættelse fremgaaer det ialfald, at den ofte stemmer med de citater af *Physiologus*, som man finder andetsteds.

Den dobbelte characteer af underholdende naturhistoriske lærebøger og opbyggelige skrifter bevare middelalderens dyrebøger, *Bestiarii*, der alle have benyttet *Physiologus* som grundlag, men forøvrigt afvige mere eller mindre fra hverandre. Ch. Cahier, der tilligemed Arthur Martin i aarene 1847 til 1856 har udgivet et stort archæologisk billedværk, har i dette aftrykt nogle af de latinske *Bestiarii* efter haandskrifter, der skulle hidrøre fra det 8de, 9de og 10de aarhundrede[1]. Til disse texter har han føiet et par franske oversættelser og en indledende undersøgelse, som vi have benyttet i det foregaaende.

Foruden de navnløse latinske dyrebøger maae vi endnu nævne en *Bestiarius*, der tillægges Hugo af S. Victor († 1139) og findes optagen iblandt hans værker, samt en versificeret latinsk *Physiologus* af Hildebert († 1134), der var biskop af Mans og senere ærkebisp af Tours[2]. Hvorledes det end forholder sig med deres ægthed, bliver det dog altid af betydning, at man har tillagt det 12te aarhundredes meest ansete theologer skrifter, som slutte sig til *Physiologus*.

Medens man har en tydsk dyrebog fra det 11te aar-

---

[1]) Ch. Cahier & Arth. Martin *Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature*, Paris 1847—56, 4°, II, p. 89—90. Anledningen til Cahiers ovennævnte foretagende er den store betydning, disse *Bestiarii* have for udtydningen af de mange symbolske fremstillinger af dyrenes liv, som man finder i middelalderens kirkebygninger. [2]) Hugonis a S. Victore *Opera*, Rothomagi 1648, fol., II, p. 394 sqq. — Hildeberti *Opera*, Parisiis 1708, fol., col. 1173 sqq.

hundrede[1], er den ældste franske et hundredaar yngre. Den anglo-normanniske digter, Philippe de Thaun's rimede *Bestiarius*, der vel omtrent er skreven i aaret 1122, er udgiven af Thomas Wright[2]. Omtrent et hundrede aar senere skrev Guillaume le Normand sin *Bestiaire divin*, ligeledes et riimværk, der er udgivet af C. Hippeau[3]. Tillægget *divin* har givet Demogeot leilighed til at sige en vittighed, »at der ikke er andet *guddommeligt* ved bogen end titelen«[4]. *Divin* betyder imidlertid i denne forbindelse ikke *guddommelig*, men *theologisk*, *opbyggelig*[5]; og titelen angiver bogens symboliserende tendents, som den har tilfælles med de andre dyrebøger, der iøvrigt fordetmeste indskrænke sig til at omtale de dyr, som nævnes i den hellige Skrift. Ved siden af disse rimede bearbeidelser skulle vi nævne to prosaiske. Den ene, som er meddeelt af Cahier og Martin[6], er oversat efter befaling af Philippe Cœur[7], der var biskop af Beauvais fra 1175 til 1217. Oversætteren, Pierre le Picard, siger, at hans original er *le latin que* Fisiologes, *uns des bons clers d'Athènes*, *traita*. Den anden, *Le Bestiaire d'amour*, af trouvèren Richard de Fournival, der var kantsler ved kirken i Amiens, er som titelen ogsaa viser, et slags parodi og hører altsaa kun herhen, forsaavidt som den er et vidnesbyrd om, at *Bestiarii* allerede i det 13de aarhundrede begyndte at tabe noget af deres anseelse[8].

---

1) Cahier et Martin *Mélanges* II, p. 93 & 86. 2) Th. Wright *Popular treatises on science, written during the middle ages*, London 1841, p. 74 sqq., cf. p. IX. 3) *Le Bestiaire divin de Guillaume, Clerc de Normandie* par C. Hippeau, Caen 1852. 4) Demogeot *Hist. de la litt. fr.*, 5e éd., Paris 1862, p. 119. 5) I *Divina Commedia* har ordet *divina* egentlig samme betydning; og det engelske ord *divinity* betyder endnu *theologi*. 6) *Mélanges* II, 106—232; III, 203—288; IV, 55—87. 7) Ludvig den tykkes sønnesøn, Philip af Dreux. 8) *Le Bestiaire*

I det 13de aarhundrede see vi da ogsaa et andet slags naturhistoriske skrifter fremkomme, som vel benytte og citere ***Physiologus***, og ved siden af denne en mængde kirkelærere saasom Basilius, Ambrosius, Augustin, Isidor, Anselm o.s.v., men som tillige øse af profane græske, latinske og arabiske forfatteres værker: Hippocrates, Aristoteles, Plinius, Solinus, Isaac, Averroes o.s.v., hvorved man maa bemærke, at en stor deel af forfatterne ere anførte paa anden haand, og at de græske forfattere, navnlig Aristoteles, tildeels kun kjendtes gjennem arabico-latinske oversættelser. Disse naturhistoriske fremstillinger, der ere ukritiske compilationer, udgjøre i almindelighed en deel af større naturvidenskabelige encyclopædier. Foruden Vincent de Beauvais's ***Speculum naturale***, tilligemed en deel af ***Speculum doctrinale***, ere et par andre at mærke. ***De natura*** (naturis) ***rerum*** af Thomas Cantimpratensis (1201—1270), der aldrig er blevet trykt, anføres i almindelighed uden angivelse af forfatterens navn, og er efter Ernst Meyers vidnesbyrd det værk, som under den nævnte titel citeres paa mangfoldige steder hos Vincent de Beauvais[1]. Den samme titel, ***De naturis rerum***, fører et værk af Richard Løvehjertes diebroder, Alexander Neckam (1157—1217), der ofte skriver lige ud af Solinus, men forøvrigt bruger fremstillingen af dyrenes eiendommeligheder til udgangspunct for vidtløftige moralbetragtninger, og indflikker en mængde anecdoter. Af dette værks 5 bøger ere de to

d'amour par Richard de Fournival, suivi de la *Réponse de la dame*, publiés p. C. Hippeau, Paris 1860. Cf. *Hist. litt. de la Fr.* XXIII, p. 708—733. [1]) *Gesch. der Botanik* IV, p. 91—96, cf. p. 102. Hos V. de Beauvais kaldes det ogsaa *Liber rerum*. At det virkelig er af Thomas, fremgaaer af en yttring i fortalen til hans andet skrift *Bonum universale de proprietatibus apum*, hvor han siger, at han har brugt 15 aar til at compilere *De natura rerum*.

første udgivne 1863 af Thomas Wright[1]. Af en anden Englænder, Bartholomæus Anglicus (ikke de Glanvilla) har man endelig et værk, *De proprietatibus rerum*, der i lang tid vedblev at staae i stort ry, blev oversat paa adskillige nyere sprog, og mange gange trykt i slutningen af det 15de aarhundrede[2].

De proprietatibus rerum blev 1372, efter kong Carl den 5tes befaling, oversat af hans capellan, augustinermunken Corbichon. De uddrag af oversættelsen, som bleve indskudte i en ***Roman d'Alexandre*** fra det 15de aarhundrede, ere af Berger de Xivrey udgivne tilligemed et par texter, der ere langt ældre, og indeholde de meest fabelagtige skildringer af alle slags dyr, vanskabninger og phantastiske væsener, ledsagede af udgiverens bemærkninger om oprindelsen til de forskjellige fabler[3]. Den ene er en latinsk afhandling ***De monstris et belluis***, hvis første grundlag Berger søger i Augustins ***De civitate Dei*** l. XVI, c. 8; han antager, at den er forfattet i det 6te aarhundrede, og aftrykker den efter et haandskrift, der skal være fra det 10de. Den anden er den græske text til et brev, som foregives at være skrevet af Alexander den store til Olympias og Aristoteles om Indiens mærkværdigheder, og som er et uddrag af Alexanders historie af Pseudo-Callisthenes[4]. Alexanders brev, som middel-

---

[1]) Alexandri Neckam *De naturis rerum* libri duo, ed. by Th. Wright, London 1863 (*Rerum brit. medii ævi scriptores*). Artiklen om Alexander Neckam i *Hist. litt. de la France* XVIII, p. 522, er upaalidelig. [2]) Barth. Angl. hensættes ved en forvexling med Bartholomæus de Glanvilla ofte til det 15de aarhundrede. Jourdain *Recherches sur les traductions d'Aristote*, 1843, p. 358, og E. Meyer *Gesch. der Botanik* (1857) IV, p. 84; cf. Pouchet *Histoire des sciences naturelles au moyen âge*, Paris 1853, p. 485. [3]) J. Berger de Xivrey *Traditions tératologiques*. Paris 1836. [4]) Denne historie, som er bygget paa persiske traditioner,

alderen kun kjendte af temmelig frie latinske oversættelser, anføres baade af Vincent de Beauvais og Thomas de Cantimpré.

Af dette overblik vil det sees, at man i det 13de aarhundrede ikke kan vente at finde nogen kundskab til naturen, som er bygget paa selvstændig iagttagelse. Om end enkelte mænd, som Roger Bacon eller Albertus Magnus[1], i en og anden retning gjorde en undtagelse fra denne regel, see vi dog at største delen af hiin tids lærde mænd indskrænke sig til at samle hvad de fandt hos ældre og yngre forfattere. De anvende ingen kritik, men vise endog stor forkjærlighed for de fabler, som allerede fandtes hos oldtidens forfattere, men som i tidens løb vare blevne endnu eventyrligere ved allehaande udsmykninger eller misforstaaelser. Man kan derfor heller ikke vente at finde noget selvstændigt i Brunettos naturhistoriske skildringer, der dog langtfra kunne maale sig i eventyrlighed med adskillige af de samtidige fremstillinger. Som exempel herpaa skulle vi kun fremhæve, at Brunetto ikke medtager de berømte *bernaches* (*barnaches, barnacles*), et slags vildgjæs, som antoges at voxe paa træer[2]. At man forresten finder nok endda af det eventyrlige,

---

skal efter nogle være forfattet i det 11te aarhundrede af Simeon Sethos, medens andre henføre den til det 7de eller 8de aarhundrede. Af en latinsk oversættelse toge Lambert le Court og Alexandre de Bernay (Paris), i det 12te aarhundrede, stoffet til deres Alexanderkvad. [1]) Cuvier siger, at Albert med hensyn til zoologien i alt væsentligt støtter sig til Aristoteles og Araberne, *Hist. des sciences nat.* I, p. 413. Pouchet tillægger ham dog en større selvstændighed, *Hist. des sciences nat. au moyen âge*, p. 265 sqq. [2]) Cahier & Martin *Mélanges* II, p. 216; Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XVI, 40, *Spec. doctr.* XV, 150; Alex. Neckam *De naturis rerum*, p. 99. Cf. Max Müller *The science of language* II, London 1864, p. 533—51.

følger af sig selv, da det fandtes hos alle de forfattere, han kan tænkes at have benyttet.

Efter Chabailles mening er det Aristoteles, Plinius og franske *Bestiaires*, der have tjent til grundlag for dette afsnit af *Li Tresors*[1]. At man kan gjenfinde størstedelen af det, Brunetto meddeler, hos de nævnte forfattere, er ganske vist; men dette er ikke noget tilstrækkeligt beviis for Chabailles paastand. Efter sin almindelige fremgangsmaade følger Brunetto temmelig nøie sin kilde; men sammenholder man *Li Tresors* med hine forfatteres værker, vil man kun finde ringe overeensstemmelse i henseende til fremstillingsmaaden. Baade Aristoteles og Plinius nævnes af Brunetto; men begge ere citerede paa anden haand: Plinius (*Tres.* p. 182) efter Isidors *Origines* XII, 6, Aristoteles (*Tres.* p. 230) efter Palladius *De re rust.* VIII,. 4. I den følgende bog af *Li Tresors* p. 371 anføres *Li livres de la Nature des animaus*, som ogsaa er citeret paa anden haand, nemlig efter Guillaume Perrault[2].

Derimod synes det ikke som Ambrosius (*Tres.* p. 194) er anført paa anden haand. Vi have nemlig foretaget en omhyggelig sammenligning af hvert enkelt capitel i dette afsnit af *Li Tresors* med alle de forskjellige kilder, hvoraf Brunetto sandsynligviis kunde have øst, et arbeide, der er saa meget besværligere som de fleste capitler ere sammenflikkede af stykker fra forskjellige forfattere. Resultatet af denne sammenligning er, at Brunetto har taget alt sit stof fra Palladii *De re rustica* (huusdyrene), Solins *Collectanea*, Ambrosii *Hexaemeron*, Isidors *Originum l. XII*, *Physiologus* ɔ: de stykker, man finder citerede

---

1) *Introd.* p. XII. 2) Gulielmi Paraldi *Summa aurea de virtutibus*, Brixiæ 1494, 4°; VI, 8 *De temperantia*, fol. m. VI verso.

paa de oven anførte steder, og — saavidt man kan see af citaterne hos Vincent de Beauvais — ***De natura rerum*** af Thomas Cantimpratensis [1].

De faa puncter, som ikke kunne paavises at være tagne fra een af disse, vilde man sikkert kunne finde i ***Physiologus*** eller ***De natura rerum***, dersom man havde fuldstændige texter af disse skrifter. Dog er der enkelte af Brunetto Latinos meddelelser, som man maaskee skal have ondt ved at finde noget sted, saasom at de sorte faar sige ***meh***, men de andre ***beh*** (***Tres.*** p. 229), eller at bjørnene blive tykke og fede af prygl (p. 254), en paastand, som formodentlig er fremkommen ved en eller anden misforstaaelse [2].

Brunetto behandler kun dyreriget, som han inddeler i fiske, slanger, fugle og (patte)dyr. Til fiskene regner han bløddyr, amphibier, sæler og hvaler, ja endogsaa Sirenerne, hvilke han dog p. 189 efter Isidor (***Orig.*** XI, 3 cf. XII, 4) betegner som phantastiske skabninger, der i virkeligheden vare ***III meretrix qui decevoient touz les trespassanz et metoient en poureté*** [3]. Blandt fuglene omtaler han bien, og blandt (patte)dyrene chamæleon og myren.

I de forskjellige classer sporer man et tilløb til gjen-

---

1) Med hensyn til identiteten af *De nat. rer.*, som anføres af Vinc. de B., og Thomæ Cantimpratensis værk støtte vi os, som man vil erindre, til E. Meyers auctoritet. S. ovenfor p. 124. 2) *Il Tesoro* I, p. 266 giver et naivt lille tillæg: *Di questa bestia dicono i più che ella ingrassa per essere battuta, ma non ch'ella si diletti d'essere battuta, anzi gliene pesa molto niquitosamente.* — Det raad, Brunetto (p. 209) giver til forhindring af duernes flugt, er laant fra Palladius I, 24: *Neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid de strangulati hominis loro, aut vinculo, aut fune suspendas.* 3) Chabaille (*Introd.* p. XV) troer, at denne forklaring skriver sig fra Brunetto selv.

nemførelse af den alphabetiske orden, som dengang var meget yndet: den bruges f. ex. baade hos Bartholomæus Anglicus og Vincent de Beauvais. Afvigelserne ere dog temmelig hyppige og tildeels forsætlige; f. ex. har løven som *dyrenes konge* faaet den første plads i sin afdeling. For en deel lade afvigelserne sig ogsaa forklare ved, at han har tænkt paa vedkommende dyrs latinske navn.

Skjøndt Brunetto ogsaa har benyttet kilder, i hvilke de naturhistoriske skildringer kun tjente til grundlag for theologiske og moralske udviklinger (*Physiologus*, Ambrosius), har han dog udeladt disse; kun i enkelte henviisninger til Biblen, f. ex. ved *calandre* (p. 209), ravnen (p. 210) og pelekanen (p. 217) synes de at have efterladt nogle spor.

Da Plinius har compileret Aristoteles, Solinus atter Plinius, Isidor baade Plinius og Solinus og saa fremdeles, kan det tidt være vanskeligt nok at bestemme den rette kilde, men ligesaa tidt pege dog Brunettos ord tydelig hen paa en bestemt forfatter. Dette er saaledes tilfældet paa adskillige steder, hvor man strax sporer Isidors halsbrækkende etymologier.

Om *musculus marinus* siger Isidor (*Orig.* XII, 6), at den har navn efter sit kjøn: *A sexu, ut* musculus, *quod sit balenæ* masculus: *eius enim coitu concipere belua hæc perhibetur.* I *Li Tresors*, p. 183, læser man: *et ses maales si est li musles dont ele concoit.* Hos Plinius er der kun tale om venskab mellem de to dyr[1].

---

[1]) Plinii *Hist. nat.* IX, 186: *Amicitiæ exempla sunt balæna et musculus, quando prægravi superciliorum pondere obrutis ejus oculis infestantia magnitudinem vada prænatans demonstrat oculorumque vice fungitur.*

Isidori *Orig.* XII, 8.

Apes dictæ . . . pro eo quod sine pedibus nascantur. Nam postea et pedes et pennas accipiunt.

— — Hæ solertes in generandi mellis officio, assignatas incolunt sedes, domicilia inenarrabili arte componunt, ex variis floribus favum condunt, textisque ceris innumera prole castra replent.

— — Exercitum et reges habent, prælia movent, fumum fugiunt, tumultu exasperantur.

Has plerique experti sunt nasci de boum cadaveribus. Nam pro his creandis, vitulorum occisorum carnes verberant, ut ex putrefacto cruore vermes nascantur, qui postea efficiuntur apes. Proprie autem apes vocantur ortæ de bobus, sicut crabrones[1] de equis. fuci de mulis, vespæ de asinis.

Li Tresors p. 206.

Besainnes sont les mosches qui font le miel, qui naissent sanz piez et sanz eles, mais eles les recuevrent après lor naissance. Ces mosches portent grant diligence à lor miel faire, car de la cire que eles acoillent de diverses flors, edefient, par merveillous engin, maisons et estages, dont chascune a son propre leu où ele repaire touz jors sans changier. Et si ont *duz et rois* [al. *roy et ost*], et font batailles, et fuient la fumée, et se afichent par le son des pierres et des timbres et de tels choses qui font son et grant tumulte. Et si dient cil qui esprové l'ont, que eles naissent de charoigne de beuf, en ceste maniere que l'en bat molt et fort la char d'un veel mort, et quant ses sans est porriz, si en naissent vermines, qui puis deviennent besainnes. Autressi naissent *escharbot* [al. *escharaboz*] de cheval, et fuse de mul, et guespe de asne.

Hvis man ikke ligefrem vil holde sig til varianten, bør man sikkert læse *ost et rois* for *duz et rois*. Skjøndt

---

[1]) Ital. *calabrone*, humlebi. Uheldigviis mangler den tilsvarende sætning i *Il Tesoro* (I, p. 222).

det forekommer os lidet rimeligt, at Brunetto virkelig skulde have oversat *crabro* ved *escarbot*, tør vi dog saa meget mindre benegte det, som vi ikke vide, at der har existeret nogen gammelfransk form, der svarede til *crabro; crabron* er en moderne form. Brunettos gjengivelse af *fucus* kunde imidlertid lade formode, at han ikke vilde have næret nogen betænkelighed ved ogsaa at gjengive *crabro* ved et ord, der kun var en tillempelse af det latinske. -- Chabaille[1] har fremhævet den forbeholdenhed, hvormed Brunetto beretter historien om biernes fremkomst; af den foranførte sammenligning vil man imidlertid see, at udtrykkets varsomhed ikke hidrører fra ham selv, men fra Isidor.

Fortsættelsen af capitlet om bierne er laant fra Ambrosius[2]:

Ambrosii *Hexaem.* Dies V.	*Li Tresors* p. 207.
Solæ in omni genere animantium communem omnibus sobolem habent.	Et tant sachiez que *trestuit* animau dou monde *fors* seulement [al. *entre tous les animaus du monde, seulement*] les besainnes ont *en* toutes lor ligniées [et?] toutes choses communes,
— — — — Unam omnes incolunt mansionem, unius patriæ clauduntur limine, in commune omnibus labor, communis cibus, communis operatio, communis usus et fructus est communis volatus. Quid plura? communis omnibus generatio, integritas quoque corporis virginalis omnibus communis et	à ce que toutes habitent dedanz une maison, et issent dedanz la marche d'un païs, et l'uevre de chascune est commune as autres et la viande aussi, et touz usages et fruiz et pomes [sic] sont communes à toutes; *car plus* en est la [al. *et encore plus, car lor*]

[1]) *Introd.* p. XIV—XV. [2]) Ambrosii Mediolanensis *Hexahemeros*, ed. Masellus Venia, s. l. et a., fol. i 8 recto.

partus. Quoniam neque ullo concubitu miscentur, nec libidine resolvuntur .... Et subito maximum filiorum examen emittunt .... Ipsæ sibi regem ordinant, ipsæ populos creant... .... Rex autem non sorte ducitur, quia in sorte eventus est, non judicium etc.

generacion [*en est*] commune, et lor fil commun. Et jà soit ce que eles soient toutes chastes et virges sanz nule corrupcion de luxure, toutesvoies font eles soudainement filz à grant plenté: celes ordonent lor pueple et maintiennent lor communes et lor borgeisie. Eles eslisent lor roi non mie par sort, où il a plus de fortune que *en* droit jugement etc.

Af de steder, vi have fremhævet, skulle vi kun omtale det første. Littré har allerede gjort opmærksom paa, at det i sin nuværende skikkelse er meningsløst, og at varianten er at foretrække. Sammenstillingen viser tydelig, at han har ret[1].

Capitlet om oxen er taget fra Solin, Isidor og Palladius:

Solini *Collectanea.* (Ed. Mommsen).

P. 186. .... In his locis animal nascitur quod bonacum[2] dicunt, cui .... juba equina: cornua autem ita multiplici flexu in se recurrentia, ut si quis in ea offendit, non vulneretur ....

Quum in fugam vertit, proluvie citi ventris fimum egerit .... cujus

Li Livres dou Tresor, p. 227.

Buef sont de maintes manieres: un qui naissent es parties d'Aisie, et sont apelé *bovaton*, porce que il ont crins comme cheval, et lor cornes sont si grans et votices entor lor testes, que nus ne les puet ferir se sor les cornes non.

Et quant hom ou autre beste le chacent, il deslie son ventre et giete par derrieres I fiens si

---

[1]) *Journal des Savants,* 1865, p. 14. [2]) Plinius, VIII, 40: *bonasus.*

ardor quicquid attigerit amburit.	puant et si ardant que il brule ce que il touche.
P. 210. Sunt præterea boves unicornes .... solidis ungulis nec bifissis.	Un autre buef sont en Ynde, qui n'ont que une corne sanz plus, et lor ongle sont sode et enterin comme de cheval.
P. 108. Istis porro quos uros dicimus taurina cornua in tantum modum protenduntur, ut dempta ob insignem capacitatem inter regias mensas potuum gerula fiant[1].	P. 228. Autre buef [al. *buef sauvaige*] naissent en Alemaigne qui ont grans cors et sont bon por *sommier* et por vin porter.
[*Il Tesoro* I, p. 244: Li altri sono chiamati bufali, e dormono ne' fondi di grandi fiumi, e vanno così bene per lo fondo dell' acqua, come per terra. Ma i buoi che son dimestichi, e lavorano la terra ec....].	Li autre sont apelé bufle, qui dorment au parfont des grans fluns et vont autressi bien parmi le fons d'une aigue aval comme [— —] li buef domesches qui cultivent la terre;
Isidori *Orig.* XII, 1.	
Boum in sociis eximia pietas. Nam alter alterum inquirit cum quo ducere collo aratra consuevit, et frequenti mugitu pium testatur affectum si forte defecerit.	— la terre; *et* sont dous et piteus et aiment li un l' autre tendrement et de bone foi, selonc ce que il demostrent au cri que il font sovent et menu quant lor compaings est perduz.
Palladius *De re rustica* IV, 11. .... Sint boves novelli, quadratis et grandibus membris, ... magnis	Et porce que il sont molt profitable es gaains de la terre, donc li sires de la maison doit eslire buef juene qui ait mem-

[1]) Isidori *Orig.* XII, 1: *Uri agrestes boves sunt in Germania habentes cornua intantum protensa, ut regiis mensis insigni capacitate ex eis gerulæ fiant.* — Plinii *Hist. nqt.* XI, 126: *Urorum cornibus barbari septentrionales potant urnisque bina capitis unius cornua inplent.* Ed. Sillig. II, p 285.

auribus, latæ frontis et crispæ, labris oculisque nigrantibus, cornibus robustis, ac sine curvaturæ pravitate lunatis, patulis naribus et resimis, ... palearibus largis et circa genua fluentibus, pectore grandi, armis vastis, ventre non parvo, porrectis lateribus, latis lumbis, dorso recto et plano, cruribus solidis, nervosis et brevibus, ungulis magnis, caudis longis ac setosis, pilo totius corporis denso ac brevi, rubei maxime coloris...

Vaccas etiam nunc maxime parabimus. Sed eligemus forma altissima, corporis longi etc.

bres gros et quarrez, et grans oreilles et front large et crespé, oils et levres noires, cornes noires[1], non mie votices, comme lune, les narilles overtes et grans, gorge grant et pleniere et pendant jusqu'au genoil, large piz, grans espaules, grandisme ventre et lonc et lé, eschine droite et *pleine*, jambes dures et nervouses, petiz ongles, coe grant et bien pelouse; et toz les peus dou cors briès et espès, et meismement de rouge color.

Mais la vache doit estre moult haute et longue et de grant corsage etc.

Da *u* (*v*) hyppig forvexles med *n*, og *t* med *c*, er det rimeligt, at der for *bovaton* skal læses *bonacon*. — Kilden til Brunettos udsagn om bøffelen have vi ingensteds kunnet finde. Som stedet nu er, er det meningsløst. Jævnførelsen med den italienske text viser dog, at der kun behøves en meget lille forandring for at skaffe god mening i det. — Med hensyn til stedet om de tydske uroxer, er det klart, at enten maa man antage, at Brunetto ikke har forstaaet sin kilde, hvilket synes lidet rimeligt, eller ogsaa maa man forklare stedet anderledes end man vilde gjøre, hvis man ikke kjendte kilden. Det gaaer da navnlig ikke an at tage *sommier*[2] i betydning

---

[1]) *Il Tesoro* I, p. 244: *le corna nere e ferme.* [2]) *Il Tesoro* har *sonare*, som sikkert er urigtigt. — Af Chabailles varianter har een *corps* for *cors*; *Il Tesoro* har *corna;* i Brunettos nys anførte oversættelse af Palladius findes *cornes*; ligesaa i oversætt. af Solins *Collectanea*.

af *lastdyr*; man maatte vel snarere tænke paa en betydning, som bragte det i nærmere forbindelse med *sommelier*, der jo er af samme stamme; imidlertid savne vi de nødvendige analogier til spørgsmaalets afgjørelse. Grunden til, at vi ikke ansee det for rimeligt, at Brunetto har misforstaaet kilden, er deels, at denne ikke let synes at kunne misforstaaes [1], deels at han netop siger *por vin porter*. Derimod grunder vor mening sig ikke paa nogen overdreven tiltro til Brunettos omhu og nøiagtighed i gjengivelsen af sine kilder. Vi skulle endogsaa anføre et sted, hvor han har forvansket Solin paa en maade, der minder om øen *Teode*, som Marcianus Capella skabte ved at sætte *t* fra det foregaaende ord i forbindelse med *eodem* [2].

Solini *Collectanea* 52, 37. (Mommsen, p. 210).	*Li Livres dou Tresor*, p. 249.
Mantichora quoque nomine inter hæc nascitur . . . facie hominis, glaucis oculis, sanguineo colore, corpore leonino, cauda velut scorpionis aculeo spiculata. . . . . Pedibus sic viget, . . . ut morari eam nec	Manticores est une beste en celui païs meisme, qui a face d'ome et color de sanc, et oilz jaunes, cors de lion et coe de escorpion, et court si fort que nulle beste ne li puet eschaper; mais sor toutes viandes aime

[1]) Hos Solin *potuum gerula*; hos Isidor *uri agrestes*; hos begge *regiæ mensæ*. [2]) Solini *Collectanea* 56, 16, ed. Mommsen p. 230—31: *alteram insulam Junoniam appellari ferunt*... *Tertia huic proximat* eodem *nomine*. Marciani Capellæ *De nuptiis philologiæ et Mercurii etc. libri novem*, ed. Kopp, Francofurti 1836, 4°, VI, 702, p. 566: *Fortunatas insulas* . . . . *quarum prima Ombriana dicitur*, *secunda Junonia*, tertia Theode, *quarta Capraria* etc. Kopp betvivler dog, at navnet er fremkommet ved en saadan forvanskning. — Forøvrigt har Solin ikke behandlet Plinius bedre; og Plinius har givet Theophrast og andre omtrent den samme medfart. See Mommsens fortale til Solins *Collectanea*, p. IX.

extentissima spatia possint nec obstacula latissima ... Humanas carnes avidissime affectat. .... [triplici dentium ordine] coeunt[e] vicibus alternis.

char d'ome; et *s'assemblent en tel maniere* [var. Leur assemblemens est teus] *que ores maint li uns desouz, et ore li autres.*

Medens man stadig, ogsaa hos Brunetto, p. 246, finder beretninger om, at hyænen skifter kjøn eller idetmindste rolle[1], have vi ingensteds fundet noget saadant berettet om mantichora[2].

Physiologus[3].

Physiologus dicit de onagro quia (quod) vigesimo quinto die mensis faminoth, qui est Martius, duodecies in nocte rugit. Similiter et in die; et ex hoc agnoscitur quia æquinoctium est

Li Tresors p. 227.

Et sachiez que cist asnes sauvages que on apele onagres, à chascune hore dou jour et de la nuit crie une foiz, si que l'on puet cognoistre les hores et savoir certainement quant la

---

[1]) Hos Plinius, *Hist. nat.* VIII, 105, findes den samme historie om hyænen, men han tilføier: *vulgus credit, Aristoteles negat* — cf. Ovid. *Metamorph.* XV, v. 409—410. Hos Solin (*Coll.* p. 135), fra hvem Brunetto iøvrigt har laant sit capitel om hyænen, findes dog ikke den omtalte historie, som Brunetto derimod har hentet fra *Physiologus;* s. A. Mai *Classici auctores* VII, p. 593; *Physiol. Syrus* p. 21 sqq.; *De nat. rer.* i *Spec. nat.* XIX, 61. Vi kunde ogsaa henvise til Aelian *De nat. animalium* I, 25, men vi erindre ikke at have fundet Aelian citeret af nogen forfatter fra det trettende aarhundrede. [2]) I *Il Tesoro* (I, 262) ere Brunettos ord aldeles misforstaaede: *E ha quattro gambe di sopra e quattro di sotto. E tal fiata corre con quelle di sopra, e tale con quelle di sotto* ec. — Pierre le Picards beskrivelse af *Centicore* ligner hvad Solin siger om *eale*, Cahier et Martin *Mélanges* III, p. 223. — *Mantichoras* Plinius, VIII, 75. — Efter Aristoteles omtaler Bartholomæus Anglicus dette dyr som en art ulv. *De proprietatibus rerum* XVIII, 69. — Avicenna i Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XIX, 90. [3]) Cahier et Martin *Mélanges* III, p. 225. Cf. Bartholomæus Angl. *De proprietatibus rerum* XVIII, 76; Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XIX, 94.

diei vel noctis, ex numero horarum rugitus onagri per singulas [h]oras semel rugientis.

nuiz est igal[1] [al. *ingaus au jour, et quant il sont desingal*].

Meningen kan naturligviis ikke være, at det vilde æsel skryder een gang hver time, men at det eengang om natten, i eet træk, skryder saa mange gange, som natten har timer paa den tid, saa at man altsaa kan kjende jævndøgnstiden paa, at det skryder tolv gange. Det er tydeligt nok, at Brunetto ved slutningsordene har villet betegne jævndøgnet: men det synes ikke rimeligt, at han har udtrykt dette alene ved *la nuiz est igal*. Herimod vidne ikke blot de mange haandskrifter, som have en tilføining, men ogsaa hans udtryksmaade i den astronomiske deel af *Li Tresors*, p. 134.

Solini *Collectanea* 25, 2-5. (Mommsen, p. 125).

Igitur elephanti juxta sensum humanum intellectus habent, ... siderum servant disciplinam: luna nitescente gregatim etc.
. . . .
Oberrant agminatim; natu maximus ducit agmen, ætate proximus cogit sequentes . . . [Candore] d e n t i u m [intellegitur juventa, quorum] alter semper in ministerio est, alteri parcitur, ne hebetatus assiduo repercussu minus vigeat, si fuerit dimicandum. Quum venatu pre-

Li Livres dou Tresor, p. 243.

Et sachiez que en eus a molt grant sens; car il observent la discipline dou soleil et de la lune autressi comme li home, et vont grant torbe ensemble à eschieles, dont li ainznez est chevetains par devant touz, et li autres qui est après lui d'aage, les guie et les contraint par derriere. Et quant il sont à la meslée il n'usent que de l'un de *ces deus* [Tes. *delli denti*], et l'autre gardent au besoing. Et nepor-

[1]) *Il Tesoro* (I, p. 243): *quando è pare il dì con la notte e quando no.*

muntur, pariter affligunt utrosque, ut damnato ebore non requirantnr.

quant, quant il sont vaincu, il s'efforcent li un et li autre por gaster les andeus[1].

Det kan ikke være tvivl underkastet, at der bør læses *ses dens* for *ces deus*.

Physiologus[2].

Struthio sive asida ... non ponit ova, donec oriatur stella Vergilia[3] nomine, quæ oritur circa mensem Junium, quando æstas est; tunc elevans oculos in cælum, et videns eam ascendisse, fodit in terram, et ponit ova sua, et operit ea sabulo etc.

Li Tresors p. 221.

Por ce li avient aussi comme par amonestement de nature, que en esté, entor le mois de juing, quant il li covient penser de sa generation, il resgarde une estoile qui a non *Juizile* [Tes. *Vergilia*], et quant ele commence à lever, ele depose ses oes et les cuevre de sablon etc.

Juizile synes kun at kunne være fremkommet ved en urigtig læsning enten af afskriverne eller af udgiveren.

Isidori *Orig.* XII, 4.

Omnes autem serpentes natura sua frigidæ sunt, nec percutiunt nisi quando calescunt... Unde et venena eorum plus die quam nocte nocent. Torpent enim noctis algore, et merito,

Li Tresors p. 190.

Tuit serpent sont de froide nature, ne ne fierent, se il ne s'eschaufent; et por ce nuit li venins d'eulx plus de jor que de nuit; car dou tens de nuit se refroident il en eulx tout

---

[1]) Brunettos capitel om elephanten er hentet fra Solin, Isidors *Orig.* XII, 2, *Physiologus* v. Cahier et Martin *Mélanges* IV, p. 57, og med hensyn til Alexanders *ymages de coivre plaines de charbons ardans* rimeligviis fra Thomæ Cantimpratensis *De natura rerum* v. Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XIX, 43. [2]) Vincentii Bellov. *Spec. nat.* XVI, 138 cf. A. Mai *Classici auctores* VII, p. 589 og Cahier et Martin *Mélanges* III, p. 258. [3]) Bartholomæus Angl. *De proprietatibus rerum* XII, 33: *vergiliæ sive pleiades.*

quia frigidi sunt nocturno rore . . . Unde et hyeme in nodos torquentur, æstate solvuntur. Inde est quod, dum quidquam serpentium veneno percutitur, primum obstupescit . . . Omne autem venenum frigidum est, et ideo anima, quæ ignea est, fugit venenum frigidum . . . . .
. . . .
Venenum autem dictum, eo quod per venas vadit[1].

coiement por la froidor de la rousée, et tout yver se gisent en lor niz, et en esté s'en issent; et tuit venin sont froit. Et por ce avient il que li home quant il est feruz a paor tout avant; car *l'ome* [al. *l'ame*], qui est *chaus* [al. *chaude*] et de nature dou feu, fuit la froidure dou venin. Et por ce est il apelez venins que il entre dedanz les veines.

Medens det er tydeligt, at Brunetto har læst ***nidos*** for ***nodos***, og at ***niz*** altsaa er den rette læsemaade, er det derimod øiensynligt, at ***ame*** bør foretrækkes for ***ome***.

Fra Isidor[2] har Brunetto (*Tres.* p. 191) ogsaa taget beskrivelsen af de forskjellige ***aspis***-arter, men et par af navnene ere forvanskede; saaledes finder man ***aspides*** for ***dipsade*** [Tes. *difise*], og ***hypnalis***, som undertiden kaldes ***ipnalis***, er bleven til ***prialis***.

Basiliskens størrelse angives, p. 192, til sex fod: *et sa grandor est de VI piez,* men Isidor, fra hvem dette capitel tildeels er taget, har *longitudine* semi*pedalis*, saa at der sikkert bør læses *de mi pied*[3].

Et par steder finder man en forvexling af ***m*** og ***ni*** eller ***in***. I capitlet om bjørnen, p. 253, der iøvrigt for

---

[1]) Capitlet om slangerne i almindelighed er taget fra Isidors *Orig.* XII, 4 og XVII, 11 (*fenoil*), Ambrosii *Hexaem.* (*crachaz d'ome jeun*), samt *Physiologus* og *De nat. rer.* cf. Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XX, 7—8; Cahier et Martin *Mélanges* II, p. 144 og 218; S. Epiphanii *Opera* II, p. 205—211; Tychsen *Physiol. syr.* p. 55—62. [2]) Isidor følger forresten Solins *Collectanea* p. 137. [3]) Solin (27, 51): *est pæne ad semipedem longitudinis;* Plinius (VIII, 78): *duodecim non amplius digitorum magnitudine.*

største delen er taget fra Solin (*Collect.* 26, 3—10), siges at, naar den bliver syg eller saaret, helbreder den sig med en plante, som hedder *flonius*. Af Ambrosii *Hexaemeron*[1] seer man, at det rette navn er *flomus* eller *philomus*, kongelys[2]. — Om ulven hedder det, p. 247: *en la fin de sa coe a une* lame *de amors*. *Lame* burde rettes til *laine*, da det er en oversættelse af Solins ord (*Collect.* 2, 36): *villus amatorius*[3].

I capitlet om fuglen *calandre* (caladrius, charadrius) forekommer, p. 209, et ord, som vistnok er forvansket, men med hensyn til hvilket vi ikke driste os til at fremsætte nogen conjectur. Der siges nemlig, at fuglens lunge helbreder svage øine: *ses* poumons *garit des oscurtez des oilz*. Dette stemmer ikke med *Physiologus*, hvorfra capitlet er laant: der finder man enten *interior fimus*[4] eller *interius femur*, *pars interior femoris*, laarmarven[5]. Den sidste læsemaade bekræftes af et citat af Aristoteles hos Vincent de Beauvais[6]. Derimod have vi ingensteds fundet noget, der ligner *poumons*.

Vi slutte disse bemærkninger for at tilføie et par andre af en noget forskjellig art. I capitlet om væselen, p. 230, siger Brunetto, at den *concoit par l'oreille*

---

[1]) Cf. *De nat. rer.* i Vinc. Bellov. *Speculum nat.* XIX, 117. Ambrosius (*Dies sextus*) har *ursa*, en variant i *Li Tresors* har *ourse*. [2]) *Il Tesoro* (I, p. 266) har ogsaa *flonius*. [3]) *Il Tesoro* (I, p. 260): *lana*; Plinii *Hist. nat.* VIII, 83: *amatorium virus exiguo in villo.* [4]) Cahier et Martin *Mélanges* II, p. 130; A. Mai *Classici auctores* VII, p. 592; *Physiol. syr.* p. 88; *Physiol.* i Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XVI, 44. [5]) Cahier et Martin *l. c.* p. 129 cf. p. 130, n. 12; Philippe de Thaun i *Popular treatises* p. 112; Barthol. Angl. *De propr. rer.* XII, 22; Thom. Cantimpr. *De nat. rer.* i Vinc. Bellov. *Spec. nat.* XVI, 44; Hugonis a S. Victore *Opera* II, p. 413. [6]) *Spec. nat.* l. c.: *os crassum in crure, cujus medulla oculos caliginantes si quis linierit, eos clarificatos boni visus efficitur* (sic).

et enfante par la bouche, selonc ce que aucunes gens testmoignent; mais li plusor dient que ce est une chose faüsse[1]. Lignende sagn finder man allerede i oldtiden[2], og i middelalderen har man maaskee benyttet analogien heraf til forklaring af den ubesmittede undfangelse, paa samme maade som Ambrosius i *Hexaemeron* har anvendt en fabel om gribben, der findes optagen i *Li Tresors*, p. 221. Herfor vidner idetmindste Peire de Corbiacs udtryk i hans digt om den hellige Jomfru:

Domna joves e mesquina,
Fost a dieu obediens
En totz sos comandamens:
Per que la gen crestiana
Cre ver e sap tot l'afaire
Que us dis l'angel saludaire,
Que consebras per l'aurelha
Dieu que enfantes vergina[3].

Imidlertid er det ikke saa meget af denne grund, at vi fremhæve det omtalte sagn, som fordi det kan sættes i forbindelse med det bekjendte sted i Molières *L'École des femmes*, a. I, sc. 1:

Si les enfants qu'on fait se faisaient par l'oreille.

Den anden bemærkning angaaer *cocatris*, om hvilken der er blevet fortalt saa mange fabler, men hvis historie vi kun ville beskjæftige os med, forsaavidt den vedkom-

---

[1]) Af tilføiningen seer man, at Brunetto har taget denne yttring fra Isidor, *Orig.* XII, 3, skjøndt denne rigtignok siger *ore concipere, aure effundere partum.* — Vinc. Bellov., *Spec. doctr.* XV, 96: *De hac Clemens papa dicit quod ore parit.* [2]) Ovidii *Metarmorph.* IX, 323 (Galanthis). [3]) Raynouard *Choix des poésies des troubadours*, Paris 1819, t. IV, p. 466.

mer ordets etymologi[1]. ***Cocatris*** forvexles tidt med ***crocodile;*** saaledes i Guillaume le Normands ***Bestiaire divin,*** p. 244, og i Richard de Fournivals ***Bestiaire d'amour,*** p. 35 og 88, hvor forvexlingen dog betegnes som en misbrug[2]. Hertil kommer, at crocodillen paa spansk hedder baade ***cocodrilo*** og ***cocotriz.*** Navnlig naar man holder sig til formen ***cocodrille,*** der i gammelfransk er nok saa hyppig som ***crocodile,*** er det ikke til at undres over, at man har forklaret ordet ***cocatris*** som en fordreielse deraf. Vi troe dog, at forklaringen er urigtig, og skulle søge at vise det, idet vi sammenstille et par steder af ***Li Tresors*** med Solin og Isidor, de forfattere, som Brunetto har benyttet i sit capitel om crocodillen.

Solini *Collectanea* 32, 25. (Mommsen, p. 160).	*Li Livres dou Tresor,* p. 185.
Strophilos [3] avis parvula est: ea reduvias escarum dum adfectat, os belvæ hujusce paulatim scalpit et sensim scalpur-	Or avient que quant li oisiaus qui a non strophilos vuet avoir charoigne por mangier, il boute la bouche dou cocodrille, et li

---

[1]) Cf. Berger de Xivrey *Traditions tératologiques* p. 531 sqq.; Cahier et Martin *Mélanges* III, p. 216—18; *Physiol. syr.* p. 47. Om dens forvexling med basilisken cf. et citat af Furetière i Littré *Dictionnaire,* art. *cocatrix* og Cahier et Martin *l. c.* II, p. 213 (*basile coc*); sammenlign det engelske ord *cockatrice.* [2]) Le cocodrille. *C'est uns serpenz sauvages cui li comuns de la gent apelent* Caucatrix. — Chocatrix *qui est apelez par son droit non* Cocodrilles. – Det er snurrigt nok, at Chabaille ogsaa har forvexlet dem, som man seer af registret til *Li Tresors* p. 665. [3]) Trochilos hos Herodot, Aristoteles, Aelian og Plinius; den kaldes i middelalderen ogsaa Crochilos, og at her ikke blot er tale om en simpel forvexling, seer man deraf, at den hos Vincent de Beauvais opføres under bogstavet C (smlgn. *tremere*: *craindre*). *Crochilos in Italia appellatur rex avium* hedder det i Thomæ Cantimpr. *De nat. rer.*, citeret i *Spec. nat.* XVI, 65. I *Propriétez des bestes* kaldes den *roytellet* ou *roybertault* v. Berger de Xivrey *Trad. tératol.* p. 527.

rigine blandiente aditum sibi in usque fauces facit. quod ichneumon conspicatus [al. quod enhydrus conspicatus, alterum ichneumonum genus], penetrat belvam populatisque vitalibus erosa exit alvo.

grate tout belement, tant que il œvre sa gorge pour le grant delit dou grater. Lors vient I autres poissons qui a nom ydre, ce est cocatris [al. *qualquetrix*], et li entre dedanz le cors, et s'en ist de l'autre part, brisant et derompant son oste, en tel maniere que il l'ocist[1].

Cocatris svarer altsaa til ***ichneumon***; og ***enhydrus*** (enhydris), der skal betyde et slags fiskeodder[2], er af Brunetto forvexlet med ***hydrus***, en art slange. Et andet sted, i det geographiske afsnit af ***Li Tresors***, p. 161, hvor Brunetto ogsaa bruger ordet ***quocatrix***, tjener det til at gjengive ***hydrus marinus*** hos Solin, ***Collect.*** 54, 6, p. 224. Aarsagen til denne forvexling er at søge hos Isidor, som man kan see af et andet sted i capitlet om crocodillen, hvor det oplyses, at ***cocatris***, der ligesaavel som crocodillen i det foranførte stykke kaldes en fisk ɔ: et sødyr, dog ikke er nogen egentlig fisk. Isidor, der i ***Orig.*** XII, 2 kalder crocodilens fjende ***enhydros***, taler dernæst i cap. 4 om ***enhydris*** og ***hydros***.

Isidori ***Orig.*** XII, 4.

Enhydris coluber in aqua vivens[3].

Hydros aquatilis serpens a

Li Tresors p. 185.

Et sachiez que *cocatrix*, jà soit ce que il naist en l'aigue, et dedanz le Nile, il n'est mie

---

[1]) Paa mange afbildninger, hvor denne scene fremstilles, vil man bemærke, at crocodillens hoved er dreiet om, saaledes at underkjæben er øverst. Det kommer af, at det berettes, at crocodillens underkjæbe er ubevægelig, hvad tegnerne kun have formaaet at udtrykke ved at vende op og ned paa hovedet. [2]) Aeliani *De nat. animal.* XI, 37. [3]) Plinii *Hist. nat.* XXII, 82.

quo icti obturgescunt, cujus quidam morbum Boam dicunt, eo quod fimo bovis remedietur.

peisson, ainz est serpens d'aigue; car il ocist l'ome que il puet ferir, se fiens de buef ne le garit.

Efterat vi have seet, at *cocatris* er *ichneumon*, og hvorledes denne er bleven til en vandslange, staaer der endnu tilbage at forklare oprindelsen af ordet *cocatris*. Det tilsvarende italienske ord er *calcatrice*, som ogsaa er brugt paa vedkommende steder i *Il Tesoro* (I, p. 166, 199, 200). Dette ord tyder hen paa et latinsk *calcatrix*; og hos Dufresne du Cange finder man, at verbet *calcare*[1] i middelalderen betød »at efterspore«, *perambulando anquirere*, *investigare*, og substantivet *calcator* »en eftersporer«, *inquisitor*[2]. Da nu ἰχνεύω og ἰχνεύμων netop have samme betydning, synes det klart, at man ikke kan see andet end en oversættelse i *calcatrix*, der paa sædvanlig maade er blevet til *cocatris* eller *quocatrix*.

Inden vi forlade den 5te og sidste deel af 1ste bog, skulle vi med et par ord omtale et særegent afsnit deraf, som er helliget beskrivelsen af jagtfuglene, p. 197—204. Den første alinea i capitlet om høgene er tagen fra Ambrosii *Hexaemeron*, men forøvrigt kunne vi ikke angive Brunettos kilde. Den er hverken at søge i keiser Fredrik den 2dens bog om falconeerkunsten, i Alberti Magni afhandling om falke og høge, eller i noget af de skrifter, der ere samlede i Rigaults *Hieracosophion*[3], skjøndt man

---

[1]) Dette verbum er i en dobbelt form gaaet over i det franske sprog: *cocher* (drænke, træde) og *calquer*. [2]) *Glossar. med. et infimæ latinitatis*, ed. Henschell. Paris 1842. [3]) Friderici Secundi *De arte venandi cum avibus* et Alberti Magni *Capita de falconibus* etc. Ed. Schneider, Lipsiæ 1788—89, 4°, I—II. T. I, p. 182 anfører Albertus *Guillelmus, regis Rogerii falconarius*. T. II, p. 106 sqq. finder man en

i dem alle kan finde et og andet til oplysning, men vist neppe til textens berigtigelse[1].

Derimod skulle vi fremhæve den store lighed som findes imellem Brunettos text og et provençalsk digt paa ikke mindre end 3,600 vers, *Dels auzels cassadors* af troubadouren Deude de Pradas, af hvilket man finder prøver meddeelte hos Raynouard (*Choix* etc. V, p. 126—136), samt hos Gio. Galvani og Nannucci, der begge sammenstille det med *Il Tesoro*[2]. Af Deude har man blandt andet ogsaa et digt i anledning af en anden troubadours, Hugues Brunets død, der indtraf 1223[3]. Hvis det forholdt sig rigtig med Galvanis mening, at enten maa Deude have oversat Brunetto Latinos lille afhandling om falkene, eller Brunetto oversat en deel af Deudes digt, saa maatte man, efter hiin tidsbestemmelse at dømme, vel snarest antage, at det sidste var tilfældet. Rimeligere synes det os dog, at de begge have øst af samme kilde. Ligheden er imidlertid ofte saa stor, at en sammenligning kan være af interesse, saaledes med hensyn til et sted, som er fremhævet af Littré, fordi han deri finder ordet *grant*, som han ikke kjender[4]: *La quinte lignie* [des faucons], *est girfalc* [le gerfaut] *qui sormonte touz oisiaus de*

---

udsigt over den herhenhørende litteratur. — Nic. Rigaltii *Hieracosophion. Rei accipitrariæ scriptores*, Lutetiæ 1612, 4°. P. 183—200 findes en catalonisk oversættelse af et brev, der af Aquila, Symmachus og Theodotion skal være stilet til Ptolemæus, konge af Ægypten, og som anføres af de forskjellige forfattere. [1]) Dette afsnit af *Il Tesoro* skal være aftrykt i *Scritture Antiche Toscane di Falconeria* pubbl. da Alessandro Mortara, Prato 1851. Cf. Zambrini *Le Opere volgari a stampa dei secoli XIII e XIV*, Bologna 1866. [2]) Gio. Galvani *Osservazioni sulla poesia de' trovatori*, Modena 1829, p. 355 sqq. Nannucci *Manuale*, 2da ed., II, p. 371 sqq. [3]) Millot *Hist. litt. des troubadours* I, p. 320 cf. p. 409. [4]) *Journal des savants* 1865, p. 13.

son grant (*Tres.* p. 203). Littré mener, at sammenhængen tydelig viser, at *grant* skal betyde *slægt.* I det provençalske digt lyder det tilsvarende sted saaledes:

Lo quins es apelatz guirfalc
Cui auzels de son *gran* no valc.

Efter Raynonards *Lexique roman* har *gran,* det latinske *granum,* ogsaa betydningen *genre, race.* Hermed skulde man nu troe at sagen var klar, at Littré havde ret, og at Brunettos udtryk maatte ansees for en provençalisme. Imidlertid maa det dog bemærkes, at Brunetto ogsaa bruger ordet paa et andet sted i *Li Tresors,* p. 552, hvor det ikke synes at kunne have anden betydning end *grandeur*: . . . . *ou porce que il ne sont* d'un grant; *car se il dit*: *Cist hom a un home tué, il doit estre jugiez à mort autressi comme cil autres qui en ocist II; et tu nies son dit, porce que il ne fist si* grant *mal comme cil autres. Il Tesoro* har ogsaa paa begge de tilsvarende steder (I, p. 219; II, p. 340): *grandezza.*

B. ANDEN BOG.

1. FØRSTE DEEL.

ARISTOTELIS ETHICA NICOMACHEA.

Til dette afsnit af *Li Tresors,* som er et uddrag af Aristotelis *Ethica ad Nicomachum,* svarer den 6te bog i *Il Tesoro*[1]. Men desuden finder man ogsaa *L'Etica*

[1]) Luigi Carrers udg., Venezia 1839, II, p. 7—84.

d' Aristotile baade i haandskrifter og udgaver som et selvstændigt skrift. Den ældste udgave af *L'Etica* er besørget af bogtrykkeren Jean de Tournes efter et haandskrift, der tilhørte Iacopo Corbinelli, hvis andeel i udgivelsen er ubestemmelig:

> *L'Etica d'Aristotile ridotta in compendio da ser Brunetto Latini et altre tradutioni* ec. Lione, Gio. de Tornes 1568, in 4°.

Domenico Maria Manni, der ikke fandt denne udgave tilfredsstillende, besørgede en ny:

> *L'Etica d'Aristotile e di M. Tullio la Rettorica aggiuntovi il Libro de' costumi di Catone.* Firenze, Manni, 1734 in 4°.

En tredie udgave[1] skyldes Fr. Berlan, som foruden et haandskrift fra det 14de aarhundrede har benyttet et exemplar af Lyoner-udgaven, som Apostolo Zeno heelt igjennem har rettet og udfyldt efter et haandskrift fra 1410. Til denne udgave henvise vi bestandig i det følgende:

> *Etica d'Aristotile compendiata da ser Brunetto Latini e due leggende di autore anonimo*[2]. Venezia 1844, in 8°.

---

[1]) I *Bibliogr. Ital.*, 1837, finder man under nr. 2100 følgende titel: *Trattato delle quattro virtù cardinali compendiate da ser Brunetto Latini sopra L'Etica di Aristotile.* Ridotto a miglior lezione. Verona 1837, in 8., di pag. 16. Denne text, om hvilken vi forøvrigt ikke kunne give nogen oplysning, synes ialfald kun at kunne omfatte en deel af *L'Etica.* [2]) Den ene af disse legender er den samme som *En ynkelige historie af een fortabede siel ther giorde stoor kæremoll paa kroppen* o. s. v. Köpenhaffen, 1510. I den italienske text tillægges forfatterskabet *den hellige Bernhard.* Cf. N. M. Petersens *Danske Litteraturhistorie.* 2den udg. Middelald., p. 109.

Med hensyn til forholdet mellem *L'Etica* og de tilsvarende afsnit i *Li Tresors* og *Il Tesoro*, der i det væsentlige stemme overeens med hverandre, mener Chabaille, at Brunetto allerede havde oversat Aristoteles paa italiensk, førend han oversatte den paa fransk[1]. Denne ligesaa raske som nye afgjørelse, der ganske naturlig vilde føre til at antage den italienske text for originalen til den franske, maa dog ansees for aldeles urigtig, da Brunetto selv i sin indledning til oversættelsen siger, at den er skeet fra latin til fransk, *de latin en romans*[2]. Det nye i Chabailles mening ligger imidlertid ikke deri, at han troer, at den franske text skulde være oversat fra italiensk, men deri, at Brunetto selv skulde have foretaget oversættelsen fra latin til italiensk.

Der er nemlig en særegen omstændighed, som har bevirket, at man har forsøgt flere forklaringer af forholdet mellem de forskjellige texter. De italienske haandskrifter af *L'Etica* ere enten navnløse, eller ogsaa nævne de som oversætter den florentinske læge Taddeo d'Alderotto[3]. Desuden finder man i de ældre udgaver af Dantes *Il Convito* (Tratt. I, cap. 10) en yttring, der gaaer ud paa, at denne samme Taddeo skulde have oversat Aristoteles's Ethik:

»La gelosia dell' amico fa l'uomo sollecito a lunga prov»vedenza; onde pensando che per lo desiderio di intendere queste »Canzoni alcuno inletterato averebbe fatto il comento latino tras»mutare in volgare, e temendo che'l volgare non fosse stato »posto per alcuno che l'avesse laido fatto parere, come fece

---

[1]) *Introd.* p. XV cf. p. VI—VII. [2]) *Li Tresors* p. 256 cf. p. 470. [3]) L. Mehus *Ambrosii Traversarii Latinæ epistolæ*, Flor. 1759, fol., *Vita Ambrosii* p. CLVI—CLVII.

»quelli che trasmutò il latino dell'Etica, *ciò fu Taddeo Ippo-*
»*cratista*, provvidi di ponere lui [ɔ: il volgare], fidandomi di
»me più che d'un altro.«

Nogle have nu meent, at Taddeo havde oversat Aristoteles fra latin paa italiensk, at Brunetto dernæst havde oversat Taddeos italienske text paa fransk, og at Bono Giamboni endelig skulde have benyttet Taddeos text, istedenfor at give en ny oversættelse[1]. Da denne forklaring imidlertid strider ligefrem mod Brunettos ord, at han har oversat fra latin, har Paitoni villet gjøre gjældende, at *latino* meget vel kunde være *volgare italiano*[2]. Skjøndt denne fortolkning ialfald er meget søgt, kunde den maaskee endda lade sig høre, naar Brunetto havde skrevet de oven anførte ord paa italiensk, men da han har skrevet dem paa fransk: *de latin en romans*: er den aldeles uantagelig; og saaledes falder hele den forklaring, som er grundet derpaa.

Andre have antaget, at medens Bono Giamboni havde oversat hele den øvrige deel af *Il Tesoro*, skulde Taddeo, formodentlig endnu tidligere, have oversat *L'Etica* efter Brunettos franske oversættelse, og at Taddeos oversættelse derpaa skulde være indlemmet i *Il Tesoro*[3]. Denne paastand er i strid med Dantes ord i *Il Convito*, ikke

---

1) Zannoni *Prefaz. al Tesoretto* p. XXXV sqq. 2) *Ragguaglio del libro intitolato l'Etica d' Aristotile* ec. i *Raccolta d'opuscoli scientifici e filologici* pubbl. da A. Calogerà, Venezia 1750, t. 42, p. 208. 3) Mehus *Vita Ambrosii* p. CLVII. Gius. Maffei *Storia della letteratura ital.*, terza ed., Firenze 1853, I, p. 35. Cf. Fr. Berlans fortale til *L'Etica*, 1844, p. X. — Mabillon der stod i den urigtige formening, at Brunetto selv havde oversat hele sit værk fra fransk paa italiensk, antog altsaa ogsaa, at dette var tilfældet med *L'Etica*. Mabillon *Museum italicum*, Paris 1687—89, 4°, T. I, Pars I, p. 169: „*Thesaurus de origine omnium rerum* gallice primum, deinde italice *ab auctore* compositus.“

blot fordi Dante taler om en oversættelse fra latin; men ogsaa fordi han kalder den *laido*, hvilket endnu ingen har fundet at kunne passe paa den oversættelse, vi her have at gjøre med[1]. Saafremt altsaa det oven anførte sted af *Il Convito* i sin heelhed er at ansee for rigtigt, er sagen ganske klar: Taddeos oversættelse maa være en ganske anden end den, vi her omhandle, og denne maa tillægges Bono Giamboni. Som vi tidligere have sagt, ere nemlig den franske text, texten i *Il Tesoro* og i den særskilte udgave af *L'Etica* i det væsentlige overeensstemmende. Vi have ikke adgang til de ældre udgaver af *L'Etica*, men af Chabailles variantliste fremgaaer det, at de samme smaahuller som findes i *Il Tesoro* ogsaa findes i hine[2], og at den øvrige forskjel kun bestaaer i en deel afvigende læsemaader med hensyn til enkelte ord. Sammenligner man endvidere Fr. Berlans udgave af *L'Etica* med *Li Tresors*, viser det sig, at de allerfleste huller ere udfyldte efter de italienske haandskrifter, som udgiveren har benyttet uden at kjende den franske text. Fremdeles stemme de forskjellige texter i almindelighed ogsaa overeens med hensyn til de tilsætninger, der ere føiede til Aristoteles's ord. Var der nu tale om en fuldstændig oversættelse af *Ethica Nicomachea*, kunde man maaskee endda falde paa at antage, at den ene italienske text skyldtes Taddeo, den anden Bono Giamboni; men da det hele kun er et uddrag, er dette en umulighed, eftersom det er aldeles utænkeligt, at to mænd skulde kunne gjøre uddrag, der stemmede saa nøie med hinanden.

---

[1]) Nannucci *Manuale*, 2da ed., II, p. 382. [2]) Den største lacune findes i slutningscapitlet, hvor de sidste 20 linier ere udeladte. Mærkeligt nok er denne udeladelse ikke omtalt af Chabaille.

Imidlertid har man i den nyere tid paastaaet, at det er en afskriver, der har tilføiet de ord i *Il Convito*, der udtrykkelig nævne Taddeo: *ciò fu Taddeo Ippocratista*[1]. Er denne paastand nu rigtig, er det dog sandsynligt, at Dante sigter til Taddeo, og i saa fald bliver resultatet det samme.

Antager man derimod, at Dante har sigtet til en anden, kan man vel ikke med fuldkommen bestemthed benegte, at Taddeo er ophavsmand til den her omhandlede italienske oversættelse; men ifølge det foregaaende bliver det da kun muligt at antage, at han har oversat efter Brunettos franske text. Dette er dog høist usandsynligt. Naar Bono Giamboni har oversat den øvrige deel af *Il Tesoro*, vilde det være besynderligt, om han skulde have gjort en undtagelse med et enkelt afsnit, medmindre han kunde benytte en oversættelse af Brunetto selv; man kan derfor ikke antage, at han uden videre skulde have indlemmet Taddeos oversættelse i *Il Tesoro*. Herimod taler ogsaa den overeensstemmelse, der med hensyn til sproget findes imellem *L'Etica* og den øvrige deel af *Il Tesoro*. Endelig er det, som vi ovenfor, p. 82, have viist, ikke usandsynligt, at Bono Giamboni har foretaget sin oversættelse allerede i aarene 1266 - 68; og der er ikke megen rimelighed for at antage, at Taddeo kunde være kommen ham i forkjøbet.

Vi antage altsaa, at den italienske text skriver sig fra Bono Giamboni. Men dette være nu som det vil, een ting staaer fast: at Brunetto har oversat Aristoteles's Ethik fra latin paa fransk.

---

[1]) *Il Convito di Dante* con note di F. C. Pederzini, Modena 1831, p. 46, n. 7.

Kjendskabet til det græske sprog var i det trettende aarhundrede kun ringe, selv hos de lærdeste mænd, og græske haandskrifter vare en overordentlig stor sjældenhed. Aristoteles kjendte man derfor kun gjennem latinske oversættelser; og om end Brunetto ikke selv havde sagt det, vilde det derfor være en selvfølge, at det er af en saadan han har gjort sit uddrag. Der fandtes paa den tid tre eller fire forskjellige oversættelser, der svarede til de tre veie, ad hvilke man havde skaffet sig kundskab til den høit skattede philosophs værker. Den ældste af disse oversættelser, ***Ethica vetus***, maa efter Jourdains mening føres tilbage til en tid, der gaaer forud for scholasticismen, og maa vel saaledes antages at skyldes en directe overlevering fra oldtiden. Fra arabisk blev Ethiken oversat i aaret 1240 af Hermanus Allemannus; men i det trettende aarhundrede opnaaede man tillige at faae to nye oversættelser fra græsk, sandsynligviis fordi der ved korstogene og navnlig ved det latinske keiserdømmes oprettelse var opstaaet en livligere forbindelse med Grækenland. Medens man ikke veed, hvem der har foretaget den ene af disse to oversættelser, ***Ethica nova***, skal den anden ***Liber Ethicorum*** være udført af Robert Grosthead, biskop af Lincoln, der døde i aaret 1253[1]. ***Liber Ethicorum***, som er commenteret af Thomas fra Aquino, forekommer os efter den sammenligning, vi have foretaget, at være den text, Brunetto har lagt til grund for sin oversættelse. Hvad der bestyrker os i denne mening er, at Brunetto undertiden synes at have benyttet commen-

---

[1]) A. & Ch. Jourdain *Recherches sur les trad. d'Aristote*, 1843, p. 59—62 og p. 76—77. Efter andre er oversættelsen af Henr. Kosbien.

taren, hvorover man ikke kan undre sig, da den latinske text just ikke udmærker sig ved klarhed.

Vi have alt bemærket, at Brunettos oversættelse er et uddrag. Dette maa ikke forstaaes saaledes, at han fuldstændig har gjengivet visse udvalgte afsnit; hans uddrag er foretaget af alle ti bøger med større eller mindre udførlighed, og ofte uden tilstrækkelig omhu for at bevare gangen i Aristoteles's udvikling.

Brunetto har ikke blot stundom givet fremstillingen et ligefrem formanende præg, men endog sat sin egen anskuelse i stedet for Aristoteles's. Dette gjælder idetmindste med hensyn til et sted, hvor Aristoteles omtaler de forskjellige slags statsforfatninger, og erklærer sig for kongedømmet:

Ethicorum liber VIII, lectio 10[1].	*Li Livres dou Tresor*, p. 313.
Politicæ autem sunt species tres .... Regnum, Aristocratia, tertia autem ...., quam Timocratiam dicere conveniens videtur, politicam autem consueverunt ipsam plures vocare. Harum autem optima quidem regnum, pessima timocratia.	Seignories sont de III manieres: L'une est des rois, la seconde est des bons, ta tierce est *des communes*, *laquele est la très meillor entre les autres.* Et chascune maniere a son contraire; car la seignorie dou roi a contre li la seignorie dou tyrant etc.

Som ivrig republicaner og Guelf har Brunetto ikke kunnet finde sig i at tilstaae kongedømmet forrangen.

Undertiden søger han ogsaa at tillempe Aristoteles's ord efter de forandrede forhold:

---

[1]) Thomæ Aquinatis *Opera*, Venetiis 1593, fol., t. V, f. 110 r.º

Ethicorum l. VIII, lect. 9, k.

Omnes autem hæ [communicationes] sub politica consueverunt esse. Non enim præsens conferens politica appetit, sed in omnem vitam. Et sacrificia facientes, eas et quæ circa has congregationes honoresque tribuentes diis, et sibi ipsis requiem acquirentes cum delectatione. Antiqua enim sacrificia et congregationes videntur fieri post fructuum collectiones, puta primitiæ. Maxime enim vacabant in his temporibus.

Li Tresors p. 313.

Et por ce furent premierement ordenées *les sollempnitez de Pasques* et les offerandes des sacrefices, et les assemblemens des citez, que compaignie et amor nasquist entre les proismes, et honor à Dame Dieu. Et li ancien soloient faire les sollempnitez après les meissons des bleis, porce que en celui tens sont li home plus apareillié à aquerre amistié et à rendre graces à Dieu des biens qu'il ont receuz [1].

Medens Brunetto i almindelighed, som i det foranførte stykke, gjengiver *dii* ved *Gud*, oversætter han det dog ogsaa ved *Gud og hans engle.* Saaledes p. 330: *nos somes semblable à Dieu et à ses angles en ceste œvre de l'intellect*, hvilket sted er en gjengivelse af *Ethicor.* l. X, lect. 12, d.

Af tilsætninger finder man ogsaa endeel[2]. Medens *Li Tresors* p. 311 mangler en linie, som findes baade i *Il Tesoro* II, p. 63 og i *L'Etica* p. 64[3], mangle disse derimod følgende stykke, til hvilket man heller ikke finder noget tilsvarende i *Ethicorum* l. VIII, lect. 2:

---

[1]) Oversættelsen minder tildeels om Thomæ Aquin. commentar, som det dog her er overflødigt at anføre. [2]) P. 270 finder man en *Addicio*, som Chabaille med rette har henviist til noterne. Han synes dog ikke at have bemærket, at hele dette stykke ikke er andet, end en lidt afvigende copi af et sted i Rhetoriken, *Li Tresors* p. 528—29. [3]) „E non quello ch'è cotale secondo la verità, ma quello che (gli) pare". *Ethicor.* l. VIII, lect. 2, d: „Amat autem unusquisque non ens sibi bonum, sed apparens".

»Amistiez n'est pas sauvée en ce seulement; car li chas»teors vuet bien as autres, mais ne li convient pas estre amis »por ce; mais chastiemens est une amor qui requiert guerredon »semblable à s'uevre; et il convient que il s'entrechastient et »qu'il s'entreportent amor selonc la maniere de lor amistié«. *Li Tresors* p. 311.

Side 315 i *Li Tresors* finder man en tilføielse, som gjenfindes baade i *Il Tesoro* II, p. 67 og i *L'Etica* p. 68. Det er et forbehold, som Brunetto har anseet det for nødvendigt at knytte til Aristoteles's sammenstilling af Kjærlighed til forældre og til guderne (*Ethicor.* l. VIII, lect. 12, o):

»Mais l'amor de Dieu doit passer l'amor dou pere, porce »que li bien qui de lui viennent sont plus grant et plus noble«. *Li Tresors* p. 315.

Undertiden er tilsætningen kun forklarende:

Ethicorum l. IX, lect. 8, f.	*Li Tresors* p. 322.
Sed et proverbia omnia consentiunt, puta hæc: »una anima« et »communia quæ amicorum« et »æqualitas amici« et »genu tibiæ propinquum«: hæc enim omnia ad seipsum maxime existunt, maxime enim amicus sibiipsi, et amandum maxime se ipsum.	Et que ton ami soit un autre toi, se prueve par un proverbe qui dit: Entre amis est un sanc et une ame, et ont toutes choses communes selonc droit; et est l'un à l'autre si comme li genoils à la jambe; *et si comme li nés à la face, et le doi à la main.* Et por ce doit on amer son ami comme soi meisme ...

Medens Brunetto iøvrigt følger Aristoteles's orden, afviger han dog fra denne i capitlerne XXIX — XXXV, p. 299—304 og XXXVIII—XXXIX, p. 308—310. Skjøndt disse capitler for største delen ere nye uddrag af partier,

som han alt har excerperet, nemlig henholdsviis af *Ethicorum* l. III, lect. 16 til l. V, lect. 9 og af l. VII, lect. 7—10, er der dog indblandet et fremmedartet element, maaskee fra en eller anden fortolkning til Ethiken, dog ikke fra Thomas af Aquinos.

At Brunetto ellers har benyttet denne commentar, forekommer os utvivlsomt. Vi ville dog ikke anføre alle de steder, hvor dette viser sig, men indskrænke os til følgende, der er af større interesse[1].

Ethicorum l. IV, lect. 5, c.	*Li Tresors,* p. 285.
Qui quidem in talibus appellationibus, puta »parci«, »tenaces«, »cimibiles«[2], omnes datione deficiunt. Aliena autem non appetunt ...d. Hi autem rursus secundum acceptionem superabundant in undique accipiendo et omne, puta illiberales operationes operantes, et de meretricio pasti[3], et omnes tales, et usurarii, et in parvo et in multo. Thomæ *Op.*, V, f. 47.	... Aucune foiz est li hom avers en garder ses choses, et n'est mie avers de desirrer l'autrui et convoitier [al. *l'autrui et sont aucuns avers non en garder leur coses, mais en convoitier*], et ceste convoitise ne puet estre saoulée, et por ce s'efforce de gaaignier de male part, de putains et de *caoterie* et de prendre usures, et de *prester à geu de dez.*

Med hensyn til den indklamrede variant, er det aabenbart, at den hører hjemme i selve texten; den støttes ikke blot af *Il Tesoro* (II, p. 35) og *L'Etica* (p. 34), men

[1]) Man kan dog sammenligne et par linier af *Li Tresors* p. 261: „Une sole arondele *qui vieigne* ne uns seus jors *atemprés* ne donent „*certaine enseigne* dou printens" — med commentaren til *Eth.* l. I, lect. 10, g: „Sicut enim una hirundo *veniens* non *demonstrat* ver, nec una „dies *temperata*, ita nec etiam" etc. Texten har: „Una enim hirundo non „facit ver, nec una dies". [2]) *Ethica Nicom.* IV, I, 39, ed. Zell, Heidelbergæ 1820, t. I, p. 169: κίμβικες (sordidi). [3]) *Πορνοβόσκοι.*

ogsaa af grundtexten, hvor der skjelnes mellem de karrige eller paaholdne og de vindesyge.

Om ordet *caoterie* har Littré erklæret, at det er ham ubekjendt, og foreslaaet i dets sted at læse *caorserie*[1]. Vi betvivle dog rigtigheden af denne gisning; da der umiddelbart efter staaer *prendre usures*, vilde der ved *caorserie* fremkomme en tautologi. Varianterne *chanterie*, *tavernarie*, *tavernier* give ingen veiledning; men baade *Il Tesoro* og *L'Etica* have *ruffiani*. Dette stemmer med commentaren:

»Quidam vero lucrantur de turpibus et illicitis, puta de mere»tricio vel de aliquo simili, sicut *lenones*«.

Skulde man nu ikke kunne finde nogen analogi, der gjorde en gisning overflødig, kunde man vel tænke paa *cauretier*, *couratier* (curatarius-courtier).

Hvad endelig angaaer de sidste ord *prester à geu de dez*, et ogsaa i den græske text meget omtvistet sted (τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ), saa see vi ikke hvorledes de ere fremkomne, medmindre det skulde være ved en misforforstaaelse af commentarens ord: *usurarii qui accipiunt ultra sortem*.

Undertiden er oversættelsen saa stærkt forkortet og forvansket, at det næsten er umuligt at finde det tilsvarende sted i originalen, som man vil see af følgende exempel:

Ethicor. l. VII, lect. 6, c & d: »Ira autem naturalius et »difficilius concupiscentiis his, quæ superabundantiæ, et non ne»cessariis, quemadmodum respondens, quoniam patrem percutit: »Et enim iste,« dixit, »eum, qui sui ipsius, et ille eum, qui su»perius«, et puerum ostendens: »et iste me«, dixit, »quum vir

---

[1]) *Journal des savants*, 1865, p. 13.

»fiat; cognatum enim nobis«. Et tractus a filio quiescere jussit »apud ostia, etenim et ipse trahere patrem usque huc. Adhuc »injustiores magis insidiantes. Iracundus quidem igitur non in»sidiator, neque ira, sed manifestus; concupiscentia autem quem»admodum Venerem ajunt[1]: »Dolosæ enim Cyprigenæ« et »... »variam corrigiam«, et Homerus »Deceptio, quæ furata est in»tellectum spisse sapientis««.

Dette sted er af Brunetto, p. 307, gjengivet saaledes:

»Donques la incontinence de l'ire est plus naturel chose; »mais cele de concupiscence est plus en la volenté de l'ome; et »concupiscence quiert leu oscur, porquoi l'on dit que ele *abat* »et decoit *son fil* [al. *soef*]«.

Læser man *soef* med varianten, bliver dog *abat* til hinder for en god mening, og desuden have baade ***Il Tesoro*** (II, p. 58) og ***L'Etica*** (p. 59): ***»e perciò è detto di concupiscenza ch'ella abbatte lo figliuolo e trade lui.«***

Af dette exempel fremgaaer det, at man maa være varsom med at bygge paa sammenligningen med grundtexten. Imidlertid kan denne dog i adskillige tilfælde give nogen oplysning og veiledning.

Ethicorum l. I, lect. 14, b.	*Li Tresors* p. 262—63.
Si quidem igitur et aliud aliquod Deorum est donum hominibus, rationabile et felicitatem Dei datum esse et maxime humanorum quanto optimum.	Se aucuns *done* as homes dou monde *dis* [al. *Dieus*] glorious et soverains *faiz* [al. *fait*], l'en doit bien croire que cil dons soit beatitude, porce que est la mieudre chose qui estre puisse au monde.

Sætter man de vedføiede varianter i stedet, og for-

[1]) *Dolosæ* etc.? — *Variam* etc. *Iliad.* XIV, 214—217.

andrer man ***aucuns done*** til ***aucun don***, faaer man den rette læsemaade, som man vil gjenfinde i begge de italienske texter.

Ethicorum l. II, lect. 3, i.

Adhuc autem difficilius voluptati pugnare quam iræ, quemadmodum ait Heraclitus. Circa difficilius autem semper et ars fit et virtus . . . Quare et propter hoc circa delectationes et tristitias omne negotium et virtutis et politicæ.

Li Tresors p. 269.

. . . . . Eraclitus dit que es griès choses convient avoir *aïe*. Donques toute l'entention de l'ome qui governe la cité est que il face deliter ses citeiens en choses qui se convienent, et lors et où et tant comme il se convient.

Det er klart, at Brunetto har forvexlet Heraclits og Aristoteles's ord; men det synes os ligesaa klart, at man med ***Il Tesoro*** (II, p. 20) og ***L'Etica*** (p. 17) bør læse ***art*** for ***aïe***.

Ethicorum l. II, lect. 8, e.

. . . Circa pecunias autem, et aliæ dispositiones sunt. Medietas quidem magnificentia. Magnificus enim differt a liberali. Hic quidem enim circa magna. hic autem circa parva. Superabundantia autem apirocalia et banausia Defectus vero parvificentia. Differunt autem hæc ab his, quæ circa liberalitatem.

Li Tresors p. 272.

. . . Mais li mileu qui est en dignitez ou es hautes choses et grans, est apelez magnificence, et ses estremitez ***sont ses*** [al. *les*] ***propres nons.***

L'Etica p.20. ***Il Tesoro*** II, p.23.

E la suprabbondanza ***non ha nome latino***, ma in greco si dice aperochillia (pleonasmon) e lo poco si chiama parvificenzia (parvenza).

Slutningen af det anførte sted af ***Li Tresors*** er meningsløs; skjøndt der er skeet en tilsætning i de italienske texter, lede de os dog til at antage, at der bør læses

sont sanz propres nons (nemlig paa fransk), eller maaskee *ont lor propres nons* (nemlig paa græsk). Senere, p. 286, bruger Brunetto dog ordet *parvifique.*

Paa den følgende side, p. 273, bruger Brunetto forøvrigt et par græske ord, af hvilke dog det ene, *cataplex,* er blevet fordreiet til *cacophia* i *Li Tresors,* til *recoples* i *Il Tesoro* II, p. 24[1].

Andre ord oversætter han derimod, undertiden urigtig; saaledes gjengiver han *dyscolos* her, p. 273, ved *hom sanz escole* og senere, p. 290, ved *hom de male escole* (*Ethicor.* l. IV, lect. 14, o). *Bomolochos* oversætter han her ved *jugleor et menestrel*[2], og længere henne, p. 302, ved *jugleor* alene. Paa det sidstnævnte sted siger han:

»*Jugleor* est cil qui converse entre la gent à ris et à geu, »et moque soi et sa feme et ses enfans et touz autres«.

Disse ord hvormed V. Le Clerc troer, at Brunetto har villet skildre jongleurerne, og maaskee særlig den hensynsløse *trouvère* Rutebeuf[3], ere dog kun en fri gjengivelse af Aristoteles's skildring af *βωμόλοχοι,* og sigte ikke til nogen enkelt stand:

Ethicorum l. IV, lect. 16, b[4]: »Qui quidem in derisione »superabundant *bomolochi* videntur esse, et onerosi, desiderantes

---

[1]) Den altfor undseelige kaldes senere (p. 302) *non apensans* (al. *non aparissans*); *Il Tesoro* (II, p. 52) og *L'Etica* (p. 53) have *non pronto.* Det capitel, hvori denne oversættelse findes, c. XXXIII, hører til dem, som ikke ganske slutte sig til Aristoteles (see ovenfor, p. 155—56). [2]) I det følgende afsnit af *Li Tresors* (p. 412) oversætter Brunetto *Cynicus* ved *menestrel.* Cf. *Moralium Dogma* p. XXV. — *Juglers* og *menestreis*, p. 286, er en oversættelse af *histriones* og *comœdi* (*Ethicor.* l. IV, lect. 7, k). [3]) *Hist. litt. de la Fr.* XXIII, p. 92. [4]) Thomæ Aquinatis *Opera,* Venetiis 1593, t. V, f. 57, recto.

»omnino risum, et magis conjectantes risum facere, quam dicere »decora, et non contristare derisum convitiatum«.

Agroicus (*Eth.* II, 9, g) gjengiver Brunetto, p. 273, ved *forestier et champestre*. *Forestier* er fremhævet af Littré som en italianisme. Det fortjener dog at bemærkes, at dette ord ikke findes paa de tilsvarende steder i de italienske texter, af hvilke *Il Tesoro* kun har *campaino*, *L'Etica* kun *campìo*. Med undtagelse af dette ord og brugen af substantiver paa — *or* (*honor*, *odor*) som hankjønsord[1], har Littré, trods al opmærksomhed, ikke kunnet opdage nogen italianisme. Vi skulle dog henlede opmærksomheden paa *sont vesqu*, som man vil finde i det sted, der anføres nederst paa næste side.

Af forvanskede navne findes endeel, saaledes (p. 259, l. 4) *Homerus* for *Hesiodus*, (p. 317, l. 3 f. n.) *Pitagores* for *Protagoras*, og (p. 277, l. 14) *Godimone* for *Lacédémone*.

Det sted, hvori det sidste navn forekommer, er iøvrigt aldeles forvansket, som man vil see af følgende sammenstilling:

Ethicorum l. III, lect. 7, g.	*Li Tresors* p. 277.
... Sed neque de humanis omnibus, puta qualiter utique Scythæ optime conversentur, nullus Lacedæmoniorum consiliatur. Non enim et fiet utique horum per nos aliquid.	Encore des choses qui n'apartiennent à nos, ne doit hom conseillier, car nus ne doit conseillier comment les gens puissent habiter en terre de *Godimone*.

[1]) I de af os anførte stykker vil man finde adskillige exempler paa det modsatte saaledes i det, som er anført ovenfor p. 107: *sa color*. Cf. *Journal des savants*, 1865, p. 7.

L'Etica, p. 26, nærmer sig dog mere til meningen: »... neuno della terra di *Gedemonia* si consiglia in che modo »*le genti* hanno buona conversazione«.

Vi skulle anføre et andet sted[1], der er saa forvansket eller ialfald saa utydeligt, at man vel kan have nødigt at sammenligne det med grundtexten:

Ethicorum l. IX, lect. 7, e.

... Hoc [opus] utique diligunt [benefactores] magis quam opus [diligit] facientes. Hujus autem causa, quoniam Esse omnibus eligibile et amabile. Sumus autem in actu: in vivere namque et operari. Actu utique faciens est quodammodo opus. Diligunt namque opus quia et Esse. Hoc autem naturale: quod enim est potentia, hoc actu opus nuntiat.

Li Tresors p. 320—21.

... Chascuns aime plus sa faiture què ele lui, et especiaument les choses qui ont ame; neis li poete aiment lor vers durement. Et l'achoisons porquoi li hom aime naturalment sa faiture, est que la darrienne perfection de de ce que l'on fait est s'uevre; et quant une chose est *sans œvre ele est comme impossible* [al. *empossible*, *possible*, *passible*], *et est usée par œvre.*

Undertiden er meningen forstyrret ved en urigtig deling af sætningerne:

Ethicorum l. VIII, lect. 11 h.

Quæ autem fratrum [amicitia] et hetairicæ assimilatur. Aequales enim coætanei. Tales autem unius disciplinæ et unius moris, ut in multum[3]. Assimilatur huic utique et quæ secundum timocratiam ....

Li Tresors p. 314.

L'amor des freres est aussi comme amor de compaignons, porce que il *sont vesqu*[2] et norri ensemble et ont semblance de *passion*, ... || mais quant tirannie i sorvient, la justice est perdue et l'amor faut.

---

[1]) Dette sted mangler i begge de italienske texter (cap. 49, slutn.).
[2]) See forrige side. [3]) Ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, fordetmeste.

In transgressionibus autem quemadmodum et justum parvum est, sic et amicitia. Et nequaquam est in pessima; in tyrannide enim nihil aut parum amicitiæ. In quibus enim nihil commune est imperanti et imperato, neque amicitia, neque enim justum; sed velut artifici ad organum, et animæ ad corpus, et domino ad servum. Juvantur quidem enim hæc ab eis, quibus utuntur ad utilitatem. Amicitia autem non est ad inanimata, sed neque ad equum vel bovem, neque ad servum secundum quod servus: nihil enim commune est. Servus enim animatum organum, organum autem inanimatus servus.

Li sires et si subjit ont relation ensemble aussi comme uns arciens à son estrument, et aussi comme li cors à l'ame; et cil qui use son estrument en fait son profit, et por ce l'aime il, mais li estrumens n'aime pas lui, et li cors n'aime pas l'ame [al. *li corps est ausi comme uns sergans à l'ame*]; et estrumens est aussi comme uns *cors* sanz ame.

L'Etica & *Il Tesoro.*

... Lo strumento non ama colui che l'usa, e simigliamente lo corpo non ama l'anima; lo strumento si è come s e r v o lo quale non ama lo padrone (signore).

Skulde der komme rigtig sammenhæng i stedet, maatte der aabenbart læses *commune* for *passion*, som man dog gjenfinder baade i *L'Etica* (p. 67) og *Il Tesoro* (II, p. 66); men det hele er ialfald blevet endnu mere uklart ved at *Mais quant tirannie* etc. er skilt fra det følgende: *Li sires* etc., hvilket da heller ikke er skeet i de italienske texter. Med hensyn til slutningen er det vanskeligt at sige, hvorledes den bør lyde. Den indklamrede variant, som man kunde fristes til at antage for en forvanskning[1], bør dog vist optages i texten. Ialfald synes det rimeligt, at der i den sidste sætning skal læses *sers* for *cors*.

Som vi have anført et exempel paa en urigtig deling af sætninger, skulle vi ogsaa anføre et exempel paa en

[1]) *Li sers est aussi comme uns organs à* [*l'*]*ame.*

urigtig deling af ord. Side 297 og side 304 læser man: »*La seure justice est meillor que justice*«. Der er, som man ved første øiekast kunde troe, her ikke tale om *secura justitia*, men om den høiere retfærdighed. Stedet slutter sig til *Ethicor.* l. V, lect. 16, af hvilken det dog ikke kan siges at være nogen egentlig oversættelse. Det er imidlertid klart, at det, Brunetto sigter til, er *epiichia* ɔ: ἐπιείκεια, *æquitas*. Ordet burde sikkert skrives *seure-justice*. Baade i *L'Etica* (p. 47 og 55) og *Il Tesoro* (II, p. 47 og 55) finder man paa begge de tilsvarende steder *sopraggiustizia*.

Ved urigtig læsning af afskriverne er der ogsaa fremkommet feil. Side 328 hedder det:

»... Mais, *l'ame* [al. *la vie*] dou felix est avec vertu«. *Ethicorum* l. X, lect. 9, i: »Videtur autem felix vita secun»dum virtutem esse«.

I *L'Etica*, p. 82, findes ogsaa *vita; l'ame* er kun en læsefeil for *la vie*.

Endelig skulle vi fremhæve den sidste deel af slutningscapitlet, som man synes at have antaget for en henviisning til det følgende afsnit[1].

Ethicorum l. X, lect. 16, k-l.	*Li Tresors* p. 333.
Relinquentibus igitur prioribus imperscrutabile quod de legis positione, nos ipsos intendere magis melius forte et totaliter de politia, ut, ad potentiam, quæ circa humana philosophia perficiatur. Primum quidem igitur si quid secundum	...... Mais porce que nos cuidons consirer toutes humaines choses par guise de philosophie, si metrons tout avant les diz des anciens sages; et en ce penserons *que les* desordenées manieres de vivre corrumpent les bons us des

[1]) Antonio Cappelli i *Scelta di Curiosità letterarie*, Dispensa LXIII, Bologna 1865, p. XVI.

partem dictum est bene a progenitoribus, tentemus pertransire. Deinde ex congregatis politiis speculari qualia salvant et corrumpunt civitates, et qualia singulas politias, et propter quas causas hæ quidem bene, hæ autem contrarium civiliter agunt: consideratis enim his, forte utique magis conspiciemus, et qualis politia optima, et qualiter unaquæque ordinata, et quibus legibus et consuetudinibus utens.

citez, et li convenable les redrescent, et qui est l'achoison de male vie dedanz la cité et de la bone, et par quoi la loi est semblable as costumes.

L'Etica p. 91.

... Penseremo quali sono quelli modi di vivere li quali corrompono le buone usanze delle cittadi, e quali sono quelli che le racconciano, e ch'è la cagione della rea vita nelle cittadi e della buona, e perchè le leggi si assomigliano alle usanze.

Det synes rimeligt, at der for *que les* burde læses *queles*, som man vil see af grundtexten og den italienske oversættelse.

Sammenstillingen viser forøvrigt, at denne slutning er en oversættelse af Aristoteles's henviisning til sin Politik, men ikke nogen hentydning til det følgende afsnit af *Li Tresors*. Dette indeholder rigtignok en mængde udsagn af oldtidens viismænd, men de angaae ikke politiken, og ere heller ikke samlede af Brunetto selv.

2. ANDEN DEEL.

LES ENSEIGNEMENS DE MORALITÉ.

Vi have alt tidligere (p. 88) fremhævet, at man i denne afdeling finder en stor sammenhobning af citater baade af ældre og nyere, christelige og profane forfattere. At Brunetto ikke selv har samlet disse, faaer man allerede en mistanke om ved at bemærke, at der i nogle par-

tier af denne afdeling anføres forfattere, der slet ikke forekomme i andre. Ved nærmere undersøgelse viser det sig, at grunden hertil simpelthen er den, at Brunetto har sammensat dette afsnit af oversættelser af forskjellige skrifter, af hvilke hvert anfører sin række forfattere. For oversigtens skyld ville vi her strax nævne disse skrifter, som vi derpaa enkeltviis skulle gjennemgaae:

Moralium Dogma af Gautier de Lille;
De Arte Loquendi Et Tacendi af Albertano da Brescia;
De IV Virtutibus Cardinalibus af Martin af Dumio;
Summa De Virtutibus af Guillaume Perrault;
Libri Sententiarum af Isidor af Sevilla.

GUALTERI AB INSULIS

MORALIUM DOGMA.

Som denne compilations forfatter have vi angivet Gautier de Lille, der levede i slutningen af det 12te aarhundrede[1]. Indledningen til den ældste udgave (s. nedenfor, p. VIII) tillægger ham forfatterskabet, men tilføier dog, at dette efter andres mening tilkommer *Magister Vilhelmus, qui Henricum, filium comitis Endogaviæ de Campania Gallica, instruebat*[2]. Imidlertid nævner den af

[1]) *Histoire litt. de la France* XV, p. 100—119. [2]) Beaugendre, der har udgivet Hildeberti *Opera* (Paris 1708, fol.), har deri optaget *Moralium Dogma.* Hvad han støtter sig til (col. 959—60) er deels en yttring i et brev til Henrik I af England (col. 42), som aldeles ikke synes at sigte til *Moralium Dogma,* deels et sted (col. 6) i et andet brev, hvor Hildebert omtaler Senecas skrift *De Clementia,* hvilken omtale Beaugendre sætter i forbindelse med den aldeles urigtige paastand, at dette skrift er hyppig citeret i *Moralium Dogma.* I henhold hertil er *Mora-*

Hr. Th. Bjarnarson meddeelte, gamle islandske oversættelse af det 26de capitel af *Moralium Dogma* ogsaa en Meistari Valltirr som forfatter (nedenfor p. CXXI)[1]. Den kalder ham rigtignok Valltirr *af Sallibur,* men da vi forgjæves have søgt en Valter, paa hvem tilnavnet kunde passe, antage vi, at dette maa beroe paa en feiltagelse. Desuden vil man finde, at baade Vossius og Moréry[2], i henhold til ældre kilder, nævne *Moralium Dogma* blandt de skrifter, der hidrøre fra Gautier de Lille. I dette skrift forekomme adskillige tillempelser i de citerede vers af Juvenal, Lucan og Horats[3], der ikke blot vidne om en vis færdighed i latinsk versekunst, men ogsaa om en dristighed som den, der ikke veg tilbage for en *altitudinem materiæ, quam nullus veterum poetarum, teste Servio, ausus fuit aggredi perscribendam.* Disse ord ere af Gautier de Lille, og findes i fortalen til hans *Alexandreis,* et latinsk digt i ti bøger om Alexander den stores bedrifter: *Gesta ducis Macetum.* Hans byesbarn og samtidige, Alain de Lille (1114—1202), *doctor universalis*[4], spottede rigtignok i sit store allegoriske digt *Anticlaudianus* Gautiers latinske Musa[5]; men han formindskede dog ikke den anseelse, som *Alexandreis* havde er-

---

lium Dogma i *Hist. litt. de la Fr.* XI, p. 360 sqq. omtalt som et værk af Hildebert: *C'est une des plus belles productions de sa plume et qui se lit avec plus d'agrément.* Saalænge man ikke har andet at støtte sig til, maa Beaugendres mening ubetinget forkastes. [1]) Under Hr. Bjarnarsons fraværelse har Hr. Jon Sigurðsson været saa god at besørge correcturen af denne islandske text. [2]) Ger. Jo. Vossii *De veterum poetarum temporibus* libri duo, Amstelædami 1654, 4°, II *De poetis latinis* p. 74—75. Moréry *Dictionnaire hist.* art. *Philippe Gautier de Chastillon.* [3]) *Moralium Dogma* infra pp. LXIV, LXXI, LXXVI, LXXX. [4]) *Hist. litt. de la Fr.* XVI, p. 396-425. [5]) *Anticlaud.* I, 5. Alani de Insulis *Opera,* ed. C. de Visch, Antverpiæ 1654, fol., p. 326.

hvervet sig, og længe bevarede. Gautiers digt, der senere blev trykt mange gange og for nylig er blevet optrykt[1], blev i det trettende aarhundrede ogsaa oversat paa islandsk[2]. Alexandreis er dediceret til Guillaume de Champagne, der var ærkebisp i Reims fra 1176 til sit dødsaar 1202[3]. Det maa altsaa være skrevet før 1202; men efter al sandsynlighed er det fuldendt allerede i 1181[4]. Denne tidsbestemmelse tjener os til omtrentlig at fastsætte den tid, til hvilken *Moralium Dogma* bliver at henføre. I dette skrifts capitel XXXVI (p. LXIII) læses følgende vers, der i Brunettos oversættelse, *Li Tresors*, p. 440, anføres som et udsagn af *Alixandres*:

»Nobilitas sola est, animum quæ moribus ornat.«

Dette vers, der minder om Juvenals

». . . Nobilitas sola est atque unica virtus —«

og i udgaverne er indsmuglet blandt en mængde citater af denne digters 8de satire, have vi gjenfundet i *Alexandreis* L. I, v. 104. *Moralium Dogma* maa altsaa være skrevet efter 1181, og gaaer man ud fra, at den er forfattet af Gautier, er det rimeligt at affattelsen falder i de sidste 15 Aar af det 12te aarhundrede.

Forøvrigt er *Moralium Dogma*, der i sit hele anlæg slutter sig til Ciceros skrift *De Officiis*, for den allerstørste deel sammenflikket af citater af oldtidsforfattere, især af Cicero og Seneca, Sallust, Boethius, af den sam-

---

[1]) M. Philippi Gualtheri ab Insulis *Alexandreis*. Rec. F. A. W. Mueldener. Lipsiæ 1863. [2]) *Alexanders Saga*. Christiania, 1848. Udg. af C. R. Unger efter to haandskrifter i den Arna-Magnæanske Samling i Kjøbenhavn (519, 4° og 226 fol.) [3]) Hver af de ti bøger begynder med et bogstav af hans navn: *Guillermus*. [4]) Matthæi Vindocinensis *Tobias*, rec. Mueldener, Gottingæ 1855, p. 11.

ling sententser, som gaaer under navn af P. Syri *Mimi* (»Seneca«), af Horats, Juvenal, Persius, Lucan og Terents. Af Virgil finder man kun et par citater (p. XXXVII, XLIII, XLVII), og et enkelt af Ovid (p. LIII), af Statius (p. LXXIV) og af Maximian[1] (p. LIII). Hertil komme en mængde steder, der ere laante fra Martinus Dumiensis (»Seneca«), og nogle færre fra Salomon, Gregorius Magnus og Isidor. Demosthenes (p. XXXIII) er formodentlig citeret paa anden haand. Selv i capitlet *De religione* (c. XV, p. XXXII), møder man, efter en definition af Cicero, ikkun lutter hedenske forfattere. I *Li Tresors*, c. LXXXI p. 420, har Brunetto dog tilsat en indledning om *la foi de Sainte Eglise* og, p. 423, en lille slutningsbemærkning:

»Encontre ceste vertu sont mortelment li papelart et li »faus ypocrite, qui monstrent ce que il ne sont, por decevoir Dieu »et le monde.«

Littré har i *Li Tresors* II, II, cap. XCIX søgt oplysning om de livegnes kaar i middelalderen, men følt sig skuffet ved kun at finde citater af oldtidens forfattere[2]. Dette kommer af, at Brunetto har indskrænket sig til at oversætte cap. XXXVIII i *Moralium Dogma*.

Citaterne ere ikke altid valgte med videre skjønsomhed; saaledes vil man i cap. XXVII (p. XLVI infra; *Li Tresors* p. 398) see, at en yttring af Thraso, en *miles gloriosus*, for ramme alvor er brugt som opfordring til

---

[1]) Maximian, der efter nogles mening skal have levet i det 5te aarhundrede, efter andres langt senere, har skrevet 6 elegier, som urigtig have været tillagte Cornelius Gallus. Wernsdorf *Poetæ lat. minores*, Altenburg 1780, III, p. 126 sqq. og VI, p. 207 sqq. J. A. Fabricius *Bibliotheca latina*, Lipsiæ 1773, I, p. 426 og *Bibliotheca lat. med. et infimæ ætatis*, Patavii 1754, 4°, V, p. 59. *Menagiana*, Amst. 1762, III, p. 241—253. [2]) *Journal des savants*, 1865, p. 11.

sagtmodighed; og i cap. XXII (p. XXXVIII infra; *Li Tresors* p. 436), hvor der skjelnes mellem den voldsomme og den trædske krænkelse af retfærdigheden, anføres følgende vers af Juvenals 2den satire:

»Hispida membra quidem et duræ per brachia setæ
»Promittunt atrocem animum« —

Compilatoren udelader uden videre de umiddelbart følgende ord: *sed podice lævi* etc., der tydelig nok vise, at stedet ikke passer her.

Vi have allerede tidligere, p. 52, omtalt middelalderens forkjærlighed for sententser, som ogsaa er tilstrækkelig til at forklare den yndest, som blev *Moralium Dogma* tildeel. Den benyttedes ikke blot i latinske skrifter saasom Guillaume Perraults *Summa*, der dog ikke anfører titelen, og Albertanos *Liber consolationis et consilii*[1], men ved siden af Brunettos oversættelse i *Li Tresors* findes der andre, selvstændige oversættelser baade paa prosa og vers, der føre navn af *Moralités des philosophes* eller *M. de philosophie,* hvilken sidste titel ellers synes lidt besynderlig[2]. Den forekommer ogsaa under navn af *Les dis des philosophes,* en titel, der let kunde give anledning til en forvexling med *Les dicts moraulx des philosophes.* I denne sidste samling, som vi derfor have beskrevet ovenfor, p. 52–54, forekomme ogsaa uddrag af

---

[1]) *Tre trattati d'Albertano,* Firenze 1732, p. 192. Det er sikkert nok den samme bog, der i den første afhandling (p. 129 cf. p. 127) anføres under navn af *Dottrina de' costumi de' Filosofi.* Derimod sigter *Gualtieri* (p. 21) ikke til dette skrift, men til *Amatoria Andreæ Capellani Regii ad suum amicum* Gualterum *scripta.* [2]) Chabaille *Introd.* p. XVI–XVII; Paulin Paris *Les manuscrits françois* etc. II, p. 125—126 cf. p. 123; III, p. 190; V, p. 13; VII, p. 294, 301, 337 (*Les dis des philosophes*). P. Paris lader til at ansee skriftet for en oprindelig fransk compilation.

Moralium Dogma, der dog ere kortere og mindre nøiagtige end Brunettos. At Brunetto har benyttet den latinske original, er ikke blot rimeligt, fordi dette stemmer med hans almindelige fremgangsmaade, men det fremlyser desuden saa tydelig af en sammenligning, at vi aldeles maae forkaste Chabailles mening, at Brunetto skulde have benyttet en fransk oversættelse, en mening, der bliver endnu urimeligere derved, at han øiensynlig antager, at Brunetto skulde have omskrevet en versificeret bearbeidelse til prosa.

Derimod maa det ansees for ganske vist, at den *Trattato di virtù morali*, som for nylig er udgiven af Roberto de Visiani[1] er oversat efter en fransk bearbeidelse af *Moralium Dogma*; men ligesaa vist er det, at den ikke er oversat efter *Li Tresors*, skjøndt den i et haandskrift af *Il Tesoro* er sat i stedet for den syvende bog, der svarer til det afsnit i den franske text, vi her omhandle. I denne oversættelse, der i haandskriftet kaldes *Liber Moralités*, forekommer der nemlig ikke alene udeladelser, men ogsaa forandringer og tilsætninger, som ikke findes hos Brunetto. Skjøndt vi forøvrigt her ikke kunne gjennemgaae disse, skulle vi dog anføre et exempel. Senecas fortælling om Xerxes og Demaratus i *Moralium Dogma* cap. IV (p. XIX) er ganske forbigaaet af Brunetto; i Roberto de Visianis text, p. 30, er den derimod ikke alene optagen, men endogsaa forøget med et svar fra kongen[2].

---

[1]) *Scelta di Curiosità letterarie*, Dispensa LXI, Bologna 1865. [2]) For den classiske philologi kan *Moralium Dogma* naturligviis ikke være af videre betydning, men en og anden læsemaade kan dog have nogen interesse. I det anførte sted af *Mor. D.* læses (p. XIX): *vix patere cælum sagittis*. I sin udgave af Seneca forkaster Fickert denne læsemaade, fordi

Da *Moralium Dogma* er af stor betydning for saa mange gamle texter i forskjellige sprog, have vi ikke taget i betænkning at optrykke den, saa godt vi have formaaet, efter de ældre udgaver og de citerede forfatteres værker, idet vi med omhu have opsporet og angivet de steder, hvorfra de mangfoldige citater ere tagne. I de gamle udgaver ere forfatternes navne rigtignok tidt anførte, men ligesaa tidt ere de glemte, eller urigtig angivne[1], hvilket allerede maa have været tilfældet i det haandskrift, Brunetto har benyttet, da man i *Li Tresors* f. ex. finder Cicero (*Tres.* p. 412) for Seneca (*Mor. D.* p. XXV), Salomon (p. 435) for Sallust (p. XXXVIII), Seneca (p. 448) for Terents (p. LXXIII), og Juvenal (p. 452) for Lucan (p. LXXVI). Man finder forøvrigt ogsaa andre navneforvanskninger, saaledes Ysidores (p. 415) for Hesiodus (p. XXVII) og Hector (p. 440 og 445) for Achilles (p. LXIII og LXIX). Paa de sidstnævnte steder have nogle haandskrifter *Achilles*.

Skjøndt Brunetto iøvrigt holder sig til planen i *Moralium Dogma*, har han dog efter Guillaume Perraults exempel, ladet *Justitia*, der i *Moralium Dogma* er den anden blandt cardinaldyderne, bytte plads med *Temperantia*, der er den fjerde. Foruden de større stykker, som vi senere omtale, har Brunetto desuden hist og her gjort nogle mindre tilsætninger, af hvilke vi fremhæve nogle enkelte. Side 411 i *Li Tresors* er der saaledes

---

sagittis ikke skal findes i noget haandskrift; men at det dog maa have været tilfældet, fremgaaer med vished af den omstændighed, at man ogsaa i den italienske oversættelse finder *l'aire picciola a la volata de le loro saette.* [1]) Da disse navne desuden i almindelighed ere indsatte foran vedkommende sætning, uden nogen forbindelse med texten, virke de saa forstyrrende, at vi have anseet det for rigtigst kun at anføre dem i marginen.

indskudt et citat af *Tobias*, hvorved dog ikke sigtes til selve Tobiæ bog, men til en latinsk paraphrase deraf, forfattet af Matthieu de Vendôme omtrent i aaret 1185[1]:

»Tobies dit: Priere est voiz de misere et parole de dolor.«

I *Tobias* v. 527—528 hedder det:

»Est *rogo* vox miseri, vox importuna, pudoris
»Prodiga, mœroris plena, favoris egens.«

Efter det forhold, der bestod mellem Alain de Lille og Gautier de Lille, der skjældte hinanden ud for *Mævius* og *Bavius*, vil man indsee, at Gautier ikke kunde falde paa at citere *Anticlaudianus*. Det sted som er anført i *Li Tresors*, p. 367, er ligesom adskillige af de foregaaende citater indskudt af Brunetto[2]:

»De ce *Anticlaudiens* dit: [Doctrine] close faut, overte »revient«.

I *Anticlaudianus* l. VII, c. 5 siger Alain om viisdommens skat (gaza):

»Clausa perit, diffusa redit; nisi publica fiat
»Labitur, et multas vires acquirit eundo«[3].

Skjøndt cap. LXXI i *Li Tresors*, p. 391, iøvrigt slutter sig til *Moralium Dogma* cap. XXVI, har Brunetto dog ikke blot i begyndelsen og slutningen tilføiet nogle sætninger af Guillaume Perraults *Summa*, men ogsaa paa egen haand gjort nogle flere uddrag af den mærkelige samtale mellem *Sensus* og *Ratio*, som fører navn af *Liber*

---

[1]) Matthæi Vindocinensis *Tobias*, rec. Mueldener. Gottingæ 1855, p. 7 sqq. cf. *Hist. litt. de la France* XV, p. 420–428; XX, p. 1–2, XXII, p. 55—67. [2]) Cf. *Moralium Dogma* cap. VII. [3]) *Opera*, 1654, fol., p. 394. Slutningen af det andet vers er tagen fra Virgil, *Aen.* IV, 175.

de remediis fortuitorum[1], og som i lang tid antoges for at være forfattet af Seneca, men i virkeligheden er et værk af Martinus Dumiensis. Martin er forøvrigt stærkt paavirket af Seneca, hvis ord han undertiden ligefrem benytter. Som exempel paa en saadan tilføielse af Brunetto anføre vi de sidste linier af side 392:

»Diex fist [al. *Li dieu firent*] trop bien, car nus ne m'en »puet menacier; car la mors igalist le seignor au serf, et les »coronés aus fosseors. Ele emporte en une maniere ceulx qui »sont molt divers«.

Dog er kun begyndelsen tagen fra Martinus Dumiensis:

»Dii melius, nemo hac re mortalibus minari potest.«

Slutningen er derimod laant fra Hildebert:

»Mors dominum servo, mors sceptra ligonibus æquat:
»Dissimiles simili conditione trahens« [2].

Paa samme side finder man en anden tilføining, nemlig en oversættelse af Horats *Epist.* I, 16, 79:

»Mors ultima linea rerum est».

Andre steder have Brunettos tilsætninger udseende af ordsprog, saaledes p. 418:

»Li Maistres dit: Porce que d o n s n'a f o n t, doit chas»cuns garder son aise et son pooir« [3].

---

[1]) L. A. Senecæ *Liber ad Galionem de Remediis fortuitorum*. Impr. Liptzk, 1500, 4°. Denne dialog, der ofte gjør en slaaende virkning netop ved sin korthed, har Petrarca efterlignet i sit vidtløftige værk *De remedio utriusque fortunæ*. Cremonæ 1492, fol. [2]) Hildebertus Cenomanensis, citeret i Vinc. Bellov. *Spec. doctr.* V, 118. I Hildeberti *Opera*, Paris 1708, fol., have vi ikke gjenfundet disse vers. [3]) Cf. *Moralium Dogma* cap. XII.

Denne indledning *Li Maistres dit* skal maaskee her og ved andre slige tilføininger betegne det følgende udsagn som Brunettos eget. Dette er dog meget tvivlsomt; der er nemlig en mængde steder, hvor *Li Maistres* anføres, skjøndt Brunetto ligefrem oversætter *Moralium Dogma* og andre skrifter. Aarsagen hertil er, at det var skik, hvor vedkommende forfatter sluttede et citat for selv at tage ordet, at anbringe ordet *Auctor*, som Brunetto oversætter ved *Li Maistres*. Da afskriverne imidlertid ofte satte dette *Auctor* paa aldeles urigtige steder, er følgen bleven, at *Li Maistres* i *Li Tresors* ikke blot betegner Gautier, Guillaume Perrault, Albertano, men ogsaa kan findes foran yttringer af Cicero, Seneca o. s. v.[1] Hvad der ydermere forøger denne forvirring, er den omstændighed, at Brunetto paa sine steder utvivlsomt bruger *Li Maistres* om sig selv, f. ex. p. 335: *Après ce que li maistres ot mis en rommant le livre de Aristote* etc. At afgjøre, om en yttring virkelig er af Brunetto selv eller ikke, er altsaa en sag, som man i mange tilfælde kun med den yderste varsomhed kan indlade sig paa.

Uagtet originaltexten foreligger til sammenligning, ansee vi det dog for rigtigst at paapege nogle af de puncter, i hvilke den kan tjene til berigtigelse af texten i *Li Tresors*.

Side 350: »Seneques dit: Li conseilliers doit amonester »l'home que il ne se fie en rien en son *bon cuer.*« *Moralium Dogma* p. XIX: »nil felicitati suæ ascribere.«

Der bør utvivlsomt læses *bon eur.*

---

[1]) Af Chabailles register til *Li Tresors* p. 658—59 sees, at han uden videre antager alle disse steder for Brunettos egne udsagn, selv hvor man med lethed kan gjenkjende en oltidsforfatter, f. ex. p. 418 (Cicero).

Side 375: »Li poz garde moult longuement [al. *gardera* »*longuement*] l'odor qu'il print quant il fu *nués*.«

Littré har allerede gjort opmærksom paa, at *nues* ikke er andet end *nuef*, *neuf*, med den sædvanlige udeladelse af endeconsonanten foran *s*. Dette bekræftes naturligviis af *Mor. Dogma*, p. LIV, der viser, at stedet er en oversættelse af Horats:

»Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
»Testa diu.«

Side 376: »Oraces dit: Tu te *apoies as vices* [al. *t'a*»*paies envie*] et laisses vertu.« *Mor. Dogma* p. LV: »Horatius: Invidiam placare paras« etc.

Den rette læsemaade er formodentlig *Tu apaies envie*.

Side 378: »Li honeste home ensuient diligemment ceste »*force* de nature.« *Moral. Dogma* p. LVII (Cicero): »Hanc »diligentem[1] fabricam naturæ imitata est hominum verecundia.«

Baade sammenhængen og originalen tale for at læse *forge*.

Side 389: »Oraces dit: Commence, car se tu prolongues »*les œvres* de bien faire« etc. *Moral. Dogma* p. XL:

»Incipe! qui recte vivendi prorogat horam» etc.

Œvres er fremkommet ved en misforstaaelse af *eures* (heures).

Side 399: »Mais por amenuisier la *cruauté* [al. *creance*] »de ceulx qui dient que li faiz de guerre est plus grans que »cil de la cité, li Maistres dit« etc. *Moral. Dogma* p. XLVII (Cicero): »Sed quum plerique arbitrentur, res bellicas majores »esse quam urbanas, minuenda est hæc opinio.«

---

[1]) Brunetto har maaskee læst *diligenter*.

Side 415 sidste linie er aabenbart forvansket, medens varianten (10) har den rette læsemaade, som man kan overbevise sig om ved at sammenligne den med ***Moralium Dogma*** p. XXVIII:

»Molt malvais qui n'en fait nul semblant, et cil plus mal»vais qui n'en rent guerredon. et cil très malvais qui le oublie.»

Side 416: »Par po la fins de *l'ome* est autele comme la »mauvaise amor.« *Moral. Dogma* p. XXVIII (Seneca): »Fere idem est exitus odii et amoris insani«.

Side 416—17: »Ce que tu ne veuls qui demore entor »toi, semble il que ce soit *changes* [al. *charge*], non mie don.« *Moral. Dogma* p. XXIX (Seneca): »Quod apud te non »vis morari. onus judicas non munus.«

Side 417: »L'une [libéralité] vient de huche, l'autre vient »de vertu. Et celle qui vient de huche est celle qui apetice »plus tost et ***ensuit*** benignité«[1]. ***Moral. Dogma*** XXIX (Cicero): »Altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Item »ea quæ est pecuniæ materiam suam exhaurit. Itaque tali be»nignitate tollitur benignitas.«

Ensuit giver ikke nogen rigtig mening; ***ennuie*** vilde ialfald være rimeligere[1].

Side 422, l. 2: »Il [Dieu] aime plus *l'ame* que cil meis»mes cui ele est [al. ***l'ome que il meismes ne fait***«].

Det er en oversættelse af Juvenals vers i ***Moral. Dogma*** p. XXXIII:

»Carior est illis homo quam sibi.«

Side 422, l. 3: »Salustes dit: L'aide Dieu n'est pas »gaaigniée seulement par desirrer et ***par nient faire*** [al. ***par***

[1]) I *Li Tresors* p. 370, l. 5 f. n. finder man ***ennuie*** som oversættelse af *nocet. Mor. Dogma* p. L: *Nocet empta dolore voluptas* (Horats).

»*veu de feme*].« *Moral. Dogma* p. XXXIII: »Non tamen »auxilia deorum votis muliebribus parantur.«

Side 443 nævnes det som den tjenendes anden pligt, ikke at anbefale andre til sin herre end dem, som fortjene det, hvilket — maaskee ved en misforstaaelse af Brunetto — er blevet til *loer les bons seignors.* I det citat af Horats, som derefter anføres, hedder det:

»Laisse donc à deffendre celui cui sa colpe *aprent* [al. »*aprient*«]. *Moral. Dogma* p. LXVII:

»Quem sua culpa premet, deceptus omitte tueri.«

Aprient, af *apreindre* eller *apriendre*, er øiensynlig den rette læsemaade.

Side 445: »Oraces dit: Cil pert *l'ame* et la [al. *laisse*] »vertu qui tozjors se haste de acroistre son chatel.« Citatet af Horats findes i *Moral. Dogma* p. LXIX:

»Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui« etc.

Lidt længere nede, i gjengivelsen af Horats's vers:

»Clarus erit, fortis, justus, sapiens, etiam rex,«

staaer der *drois* for *rois*, som dog findes iblandt varianterne. Cf. *Moralium Dogma* p. LXX.

Side 455: »Et porce que [por ce quant?] une chose qui »porte semblance de profit est comparée à cele qui semble honeste, »certes, la semblance de profit doit *conchier*, et cele de l'oneste »doit valoir«[1]. *Moralium Dogma* p. LXXX: » ... Utili»tatis species jaceat, honestas valeat.«

Conchier er altsaa *coucher*[2].

---

[1]) Det anførte stykke burde ikke begynde en ny linie, men efter *valoir* burde sættes punctum, da det næste hører til det paafølgende uddrag af Guillaume Perraults *Summa*. [2]) Dersom *Li Tresors* ikke var meget omhyggelig corrigeret, kunde man antage, at det var en trykfeil;

Vi have alt tidligere gjort opmærksom paa, at Brunetto undertiden har misforstaaet sin original og oversat urigtig. Herpaa frembyde sig ogsaa exempler i dette afsnit. Saaledes p. 424:

»Salustes dit: Cil *met plusors souz ses piez* qui trop »*griement* [al. *aigrement*] veult vengier.« *Moral. Dogma* p. XXXV; »Multos pessumdedit qui injurias acerbius »ulcisci voluerit.“

Medens Brunetto vistnok har skrevet *aigrement*, er det tydeligt, at han har misforstaaet *pessumdedit*.

Et andet sted, p. 445, hvor den franske text er saa temmelig meningsløs, er det vanskeligere at afgjøre, om forvanskningen hidrører fra Brunetto selv:

»Cil ne vesqui mal qui *morut en naissant*«. *Moral. Dogma* p. LXIX (Horats):

»Nec vixit male qui natus moriensque fefellit«.

Il Tesoro, der forøvrigt tidt har de samme feil, som den franske text, har her (II, p. 214): *si morì mangiandosi.*

Ogsaa i andre henseender har sammenligningen interesse. Den viser f. ex., at Brunetto gjengiver:

Moralium Dogma.			*Li Tresors.*	
negotiatores	p. LVI	ved	*besoignous*	p. 376, l. 6 f. n.
voluptas	- LXI	-	*volenté*	- 379, l. 5 f. n.
census	- XXIX	-	*chans* (?)	- 417, l. 8 f. n.
lenones	- XXX	-	*lecheors*	- 418, l. 2 f. n.
og *miles gloriosus*	- XXXII	-	*les chevaliers qui quierent vaine gloire*	- 420, l. 10 f. n.

ganske uden exempel ere disse dog ikke: p. 263, l. 2 *porce* ce *que* (cf. ovf. p. 158), p. 395, l. 10 f. n. *Pe* for *Se*, og p. 513, l. 13 *est jugiez* for *estre jugiez*.

ALBERTANI

ARS LOQUENDI ET TACENDI.

Denne afhandling er, tilligemed to andre, forfattet af Albertano, der levede i den første halvdeel af det 13de aarhundrede, og var dommer i Brescia. At dømme efter titelen paa det anførte skrift (nedenfor p. LXXXV), hvor han kaldes ***causidicus***, skulde man troe, at han var advocat, og saaledes kaldes han ogsaa af Huillard-Breholles[1], skjøndt han i et af denne meddeelt document af 12te juli 1231 udtrykkelig benævnes *judex*[2]. Sagen er, at ***causidicus*** i middelalderen ogsaa brugtes i betydning af ***dommer***. Den ældste af disse afhandlinger er: ***De amore et dilectione Dei et proximi et aliarum rerum, et de forma honestæ vitæ***. Den er helliget Albertanos søn Vincenzio, og forfattet under et fangenskab i Cremona, som Albertano i aaret 1238 havde paadraget sig ved at forsvare Castel Gavardo mod Fredrik II. ***Ars loquendi***, rettet til en anden af hans sønner, Stefano, er forfattet i aaret 1245. ***Liber consolationis et consilii***, hvis italienske oversættelse er grundlaget for Christine di Pisans ***Roman de Mélibée et Prudence*** og Chaucers ***The tale of Melibeus***, er forfattet 1246 og rettet til en tredie søn, Giovanni[3].

---

[1]) Huillard-Breholles *Historia diplomatica Friderici IIdi*, Préface et Introduction, Paris 1859, 4°, p. DXXI. [2]) *Hist. dipl.* t. III, p. 291 (Paris 1852). [3]) Paa grund af den store overeensstemmelse antages Chaucer (1328—1400) at have oversat *The tale of Melibeus* efter Christine de Pisans bearbeidelse. Chaucer fuldendte sine *Canterbury tales* 1392. Da Christine (1363—1431) var endeel yngre end den engelske digter, skulde *Mélibée et Prudence* altsaa høre til hendes ungdomsarbeider. Cf. Geoffrey Chaucer *The Canterbury tales* by Th. Wright, s. l. et a., Introd. p. IV.

Medens *Ars loquendi* er trykt flere gange i grundsproget, er dette nok ikke tilfældet med de to andre afhandlinger[1]. Derimod har man af dem alle to forskjellige italienske oversættelser fra det 13de og det 14de aarhundrede, der ere trykte, den ene endogsaa tre gange[2]. Da *Il Tesoro* nu har været trykt siden 1474, er det besynderligt, at ingen endnu har lagt mærke til, at Brunetto har givet en oversættelse eller et udførligt uddrag af *Ars loquendi* i *Li Tresors*, IIden bog, cap. LVI, p. 352—66. Det nævnte capitel skjelner sig fra den øvrige deel af dette afsnit ved, at der her anføres endeel forfattere, som ellers ikke nævnes, nemlig Æsop, (Pseudo-)Martialis, Cassiodor og Petrus Alfonsius.

Foruden en mængde bibelske forfattere baade af det gamle og det nye Testamente anfører Albertano ogsaa *Socrates*[3] (Isocrates), Aristoteles, Cicero, L. A. Seneca, Sallust; Horats, Ovid, *Martialis*[4] (Gofridus Wintoniensis?), P. Syrus (»Seneca«), Dionysius Cato, Æsopus (Moralizatus), *Pamphilus;* Augustin, Cassiodor, Martin af Dumio, Gregorius og Petrus Alfonsius, samt Digesterne. Desuden findes der endeel citater af unævnte forfattere, deriblandt nogle vers, af hvilke eet er af den forøvrigt ubekjendte Primas[5]; andre steder gjenfindes i Ciceros *Tusculanæ*,

---

[1]) Jöcher (*Gelehrtenlexicon*) siger rigtignok, at de alle skulle være blevne trykte 1507. [2]) *Tre trattati d'Albertano*, Firenze 1610, 4°, Firenze e Mantova 1732, 4°, og Brescia 1824, 8°; samt en anden oversættelse, Firenze 1832. 8°; af denne sidstnævnte findes prøver i V. Nannuccio *Manuale*, 2da ed., II p. 44—64. [3]) Forvexlingen af Socrates og Isocrates synes dengang at have været temmelig almindelig, s. nedenfor p. CV (n. 2) og p. CXV, n. 8. [4]) J. A. Fabricii *Bibliotheca latina* Lipsiæ 1773, II, p. 386. Forøvrigt seer man af Albertanos andre afhandlinger, at han godt kjendte den rette Martial, som han efter datidens brug kalder *Martialis Coquus*. [5]) *Menagiana*, Amst. 1762, III, p. 133.

M. A. Senecas *Controversiæ*, Alcuins *Ars rhetorica*, hos Isidor og Andreas Capellanus.

Andreas levede i slutningen af det 12te aarhundrede og var capellan ved det franske hof; hans *Amatoria* er den vigtigste kilde til vor kundskab om *les cours d'amour*[1].

Pamphilus er ikke forfatteren til det skrift *De amore*[2], der i almindelighed gaaer under dette navn; derimod kaldes helten saaledes. Digtet er en dramatisk fremstilling af hans bestræbelser for at vinde Galathea, som tilsidst bukker under for hans list og vold.

Petrus Alfonsius eller Alfonsi, en spansk Jøde, der oprindelig hed Moses, lod sig — 43 aar gammel — døbe Huesca 1105, og fik sit tilnavn efter Alfons den 6te af Castilien, der var hans gudfader[3]. Som nyomvendt viste han sin iver ved at skrive *Dialogi contra Judæos*, der skaffede ham et navn blandt theologerne. Vistnok ikke længe efter skrev han *Disciplina clericalis*[4]. Dette skrift, der for en stor deel øser af østerlandske kilder, blev snart oversat paa franske vers under titelen *Chastoiement d'un père à son fils*, hvilket gav anledning til, at forfatteren under navn af Pierre d'Anfol længe blev henregnet til trouvèrerne[5]. Fra en af dens fortællinger, der vandrede vidt omkring, har Molière hentet stoffet til *George Dandin*.

Ogsaa i *Ars loquendi* finder man et snurrigt exempel paa middelalderens sententsjægeri. Blandt Cassiodors

---

[1]) *Erotica seu Amatoria* Andreæ, capellani regii. Dorpmundæ 1610. Cf. Raynouard *Choix des poésies des troubadours* II, p. LXXX. [2]) Pamphilus *De amore*, Parisiis 1506 & 1510, 4⁰. [3]) Petri Alfonsii *Dialogi contra Judæos*, Coloniæ 1536, *præf.* Ogsaa i *Max. Bibliotheca Patrum* t. XXI. [4]) Petri Alfonsi *Disciplina Clericalis* herausgegeben von F. W. V. Schmidt, Berlin 1827, 4⁰. [5]) *Hist. litt. de la France* XXIII p. 113.

breve (*Var.* III, 7) finder man en skrivelse, hvorved han, i kong Theodorics navn, meddeler den salonitanske biskop Januarius, at der fra en vis Johannes er indkommet klage over, at han ikke har faaet nogen betaling for en olieleverance til biskoppen. Derpaa tilføier Cassiodor: »Bonum quidem *votum* est, si non aliquid immisceatur adversum«, og paalægger bispen, saafremt sagen altsaa forholder sig rigtig, at betale olien. Dette er nu blevet til en moralsk sentents ved en forandring af *votum* til *verum* (*Ars loqu.* p. XCIX, *Li Tresors* p. 354).

Af smaatilføielser vil man ogsaa finde nogle enkelte i Brunettos oversættelse af denne afhandling. Herhen hører f. ex. en oversigt over de forskjellige slags usandhed (p. 355), der støtter sig til Augustins inddeling, men dog ikke synes at være tagen umiddelbart fra denne kirkefader[1]. — Side 365, l. 2 findes følgende tilsætning: »Li vilains[2] dit que hastive lisse fait filz avugles«. Det maa være et af de ordsprog, der betegnes som *Proverbes au vilain*, men det anføres forøvrigt baade som latinsk og græsk ordsprog i Erasmi *Adagia*[3].

Ars loquendi giver god veiledning til endeel rettelser i *Li Tresors*, som tidt findes fuldfærdige i variantlisten. Vi anføre nogle exempler.

Side 354, l. 22: »*Apense toi* [al. *apaise toi*] à la ve-

---

[1]) Cf. Vinc. Bellov. *Spec. doctr.* IX, 94, hvor der henvises til *Summa de casibus* og *Summa fratris V.*; i Guillaume Perraults *Summa de vitiis* IX, 6 anføres ogsaa Augustin, men forøvrigt stemmer capitlet ikke med stedet i *Spec. doctr.* [2]) *Li vilains* anføres ogsaa i *Li Tresors* p. 617, l. 2 og 558, l. 8 (nedenfor p. 200) cf. *Le livre des proverbes* p. Le Roux de Lincy, IIe éd., Paris 1859, II p. 461 og I, p. XXIX. [3]) Francofurti 1646, fol., p. 239; „Canis festinans cæcos parit catulos“, κύων σπεύδουσα τυφλὰ τίκτει. Cf. *Paræmiographi græci*, ed. Leutsch, Gottingæ 1851, II, p. 181.

»rité, quant ele est dite ou par ta bouche ou par l'autrui«. *Ars loqu.* p. XCIX: »Acquiesce veritati sive a te prolatæ »sive tibi oblatæ«.

Side 355, l. 8: »Bons hom ne *cuevre* [al *revelle*] pas »*ses* secrez«. *Ars loqu.* p. XCIX (Martin. Dum.): »Justus »autem secreta non prodit«.

Det samme sted er oversat p. 405—406:

»Li hom justes ne doit pas *descovrir* les choses secretes«

Varianten (*revelle*) giver den rette mening, men ikke det rette ord, der sikkert er *descuevre.*

Side 358, l. 16: »Jhesu Sirac dit: Orguels est *cheables* »devant Dieu et devant les homes«. *Ars loqu.* p. CIV: »Odibilis est coram Deo et hominibus superbia«.

For *cheables* bør man vistnok læse *heables* (haïssable). Saavidt vides, er dette ord ikke anført nogetsteds, men det er netop den form, hvorunder man maatte vente at finde *haïssable* i det ældre sprog.

Side 361, l. 8: »Tulles dit: La *ireson* de chiens doit »om dou tout eschuer«. *Ars loqu.* CVIII: »Ratio cinicorum »penitus abjicienda est«.

Side 363, l. 8: »Seneques dit: Pechier *est* chose laide *et* »deguerpir Dieu II foiz«. *Ars loqu.* p. CXI (P. Syrus): »In »turpi re peccare bis est delinquere«.

Herefter burde man læse »*en* chose laide *est*« etc.

Side 363, l. 17: »Parleure est la dignités dou monde«. *Ars loquendi* p. CXII (Alcuin): »Pronuntiatio est verbo- »rum dignitas«.

Sandsynligviis bør man læse *dou mot* eller *des moz,* cf. *Li Tres.* p. 364, l. 3.

Side 363, l. 2 f. n.: »En tel maniere que eles [les paro- »roles] ne soient enflées ne decassées au *parler* [al. *palais*]«.

Ars loqu. p. CXII—CXIII: »Ne verba sint inflata ... vel »in faucibus frendentia«.

Side 365, l. 13: »... Sanz trop rire et sanz *trop irer* [al. *molt crier*]. Salemons dit que paroles bien ordenées sont »bresches de miel et doucor de l'ame o santé *dou cors* [al. *des* »*os*]«. *Ars loqu.* p. CXVI (Alcuin): »[Verba] sine im»moderato cachinno, clamore nullo proferenda. De quibus »Salomo dicit: Favus mellis, composita verba: dulcedo animæ et »sanitas ossium«.

MARTINUS DUMIENSIS,

DE IV VIRTUTIBUS CARDINALIBUS.

Dette skrift, der ogsaa kaldes *Formula honestæ vitæ*, har, ligesom bøgerne *De Remediis fortuitorum* og *De Moribus*, i lang tid været tillagt Seneca, under hvis navn det ogsaa i mangfoldige udgaver er blevet trykt langt ind i det 16de aarhundrede[1]. Den rette forfatter er Martin[2], en Pannonier, der i sin ungdom drog til Galicien, afsvor arianismen, blev abbed af Dumio, senere ærkebisp af Braga, og døde i slutningen af det 6te aarhundrede (583?).

Foruden en lille indledning bestaaer Martins skrift af 9 capitler, nemlig eet capitel om hver af de fire dyder, eet om hver dyds rette maal og grændse, samt en

[1]) Det findes ogsaa trykt i *Max. Bibl. patrum* X, p. 382. Vi have gjennemgaaet 14 forskjellige texter, deels i særlige udgaver, deels i de gamle udgaver af Senecas værker, samt et haandskrift fra det 14de aarhundrede i det Kongl. Bibliothek, Gl. Kgl. Saml. N. 3397, 8°. Alle texterne ere temmelig fulde af feil. — I Hildeberti *Opera* (1708, fol., col. 997 sqq.) findes en *Libellus de IV virtutibus*, der ikke er andet end en versificeret bearbeidelse af Martins skrift. [2]) Isidori Hisp. *Opera*, Parisiis 1601, fol., *De viris illustribus* c. XXXV, p. 786.

Conclusio præmissorum. Oversættelsen af disse capitler, betegnet med Senecas navn, er indskudt paa forskjellige steder i *Li Tresors*, nemlig *Prudence* c. LIII § 2, p. 347 og LIX slutning, p. 369, *Continence* c. LXVII, p. 383—386, *Force* c. LXVIII slutning, p. 388, og LXXV, p. 403, *Justice* c. LXXVI § 2 begyndelse, p. 405, og XCIV § 2, p. 437, samt nogle ord af *Conclusio* i c. CXII, p. 465.

I den ældste udgave af *L'Etica d'Aristotile* (1568) findes en italiensk oversættelse, der stemmer med den, som findes i *Il Tesoro*, og som vistnok ikke er andet end Bono Giambonis oversættelse, udskilt fra det øvrige af dette afsnit[1].

Vi hidsætte et par steder til sammenligning.

Martin. Dum. *De IV virtutibus.*

Nec præsentibus deliciis inhærebis, nec desiderabis absentes. Victus tibi ex facili sit; nec ad voluptatem, sed ad cibum accede. Palatum tuum fames excitet, non sapores. Desideria tua parvo redime, quia hoc tantum curare debes, ut desinant; atque ita ad exemplar divinum compositus a corpore spiritum, quantum potes, abduce.

Li Livres dou Tresor, p. 384.

Ne te conjoindre as presens deliz, et ne desirrer ceulx qui presens ne sont. Sostien ta vie de po de chose; ne suirre la volenté[2] *de* la viande. Tes palais soit esmeus par fain, non par savor. Tes desirriers prise po, car tu dois porchacier seulement que il defaillent. A l'exemple *dou vin* [Tes. *divino*] composte, part toi du cors et te joing à ton esperit.

Utvivlsomt bør der læses *divin* for *dou vin*, og sandsynligviis *mais la viande* for *de la viande.*

[1]) *Il Tesoro*, 1839, II, p. 243. [2]) See ovenfor, p. 179 og *Li Tresors* p. 386, l. 4 f. n.: *la charnel volenté.*

Martin. Dum. *De IV virtutibus.*	*Li Livres dou Tresor,* p. 385.
[Sales tui sine dente sint]. joci sine vilitate, risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu. Quies non desidia erit: et quum ab aliis luditur, tu sancti honestique aliquid tractabis.	Ti *oil*[1] soient sanz legiereté, et tes ris sanz huchier, et ta voiz sanz cri, t'aleure sanz rumor, et tes repos ne soit pas negligens. Quant li autre joent devant toi, pense aucune honeste chose.

Ifald ordet her havde staaet i gjenstandsformen (*ieus*), vilde det være lettere at forklare sig forvexlingen, men en forvexling maa dog have fundet sted.

Disse steder ere ikke de eneste som kunne berigtiges: p. 386, l. 8 finder man f. ex. *t'ame* for *ta vie*, p. 405, l. 14 *tes homes* for *les homes* etc.

GULIELMI PARALDI
SUMMA DE VIRTUTIBUS.

Dette skrift er, tilligemed en *Summa de vitiis*, forfattet af Guillaume Perrault, som fra aaret 1245 bestyrede ærkestiftet Lyon for Philip af Savoien, der opholdt sig i Rom som statholder over *Patrimonium Petri*[2]. Begge skrifterne ere trykte sammen: Gulielmi Paraldi *Summa aurea de virtutibus et vitiis*, Brixiæ 1494, 4°.

Summa de virtutibus indeholder en stor hob citater, der ere indordnede i et af Guillaume selv opstillet system. Den bestaaer af 5 dele: 1) De virtute in communi, 2) De tri-

---

[1]) Carrers udgave af *Il Tesoro* har *giuochi* efter den særskilte italienske oversættelse, som findes i *L'Etica d'Aristotile* (1568); de ældre udgaver have *occhi*. [2]) *Hist. litt. de la France* XIX, p. 307—316.

bus virtutibus theologicis, 3) De quatuor virtutibus cardinalibus, 4) De donis, 5) De beatitudinibus. Skjøndt Guillaume fordetmeste holder sig til Skriften og Kirkens lærere, forsmaaer han dog ikke oldtidsforfattere, idet han i fortalen beraaber sig paa det tidt anførte ord af Seneca: ***In aliena castra transiens, non tanquam transfuga, sed tanquam explorator.*** Ja, han sætter endog Seneca saa høit, at han til forsvar for ægteskabet anfører hans exempel (VI, 15): ***Seneca etiam uxorem habuit, ut apparet in ejus epistolis.***

Brunettos uddrag af ***Summa*** kunne i almindelighed kjendes paa de forfattere, som deri citeres; navnlig finder man ikke Habakuk, S. Bernhard eller Macrobius andetsteds end i disse stykker. Da Brunetto ikke alene gjør store spring i originalen, men ogsaa tidt sammensætter eet capitel af uddrag af forskjellige skrifter, vilde det blive for vidtløftigt, ganske nøiagtig at betegne de steder, der ere tagne af Guillaumes *Summa:* følgende liste maa være tilstrækkelig:

Li Livres dou Tresor.		*Summa.*
Cap. XLVIII—LI.....	Pag. 338—344.	I ***De virt. in comm.***
— LIX, begynd.....	— 369.	V, 5 d.
— LX............	— 369—370.	VI, 1.
— LX, § 2, slutn. og LXI.	— 371.	VI, 5 c og VI, 8.
— LXIV, slutn.....	— 380—381.	VI, 10, 18, 16, 17.
— LXV...........	— 381 og 382.	VI, 9.
— LXVI..........	— 383.	VI, 19.
— LXVIII.........	— 387.	VII, 3.
— LXXIV, slutn....	— 402.	VII, 6 b, 8 b.
— LXXVI, § 2....	— 406.	VIII, 3, 4.
— LXXXIV-LXXXVII	— 425—430.	VI, 1—15.
— XC, slutn........	— 432—433.	VIII, 6 c, 22.
— CIV, slutn.......	— 455—458.	I ***De virt. in comm.***

Ogsaa her kan man drage nytte af en sammenligning.

G. Paraldi *Summa de Virtutibus* fol. a IIII.

Seneca: Unus dies hominum eruditorum plus patet quam imperiti longissima ætas ..... Seneca: Apud sapientes sunt honesta, apud vulgus simulacra rerum honestarum. Opus de genere bonorum sine gratia lumen esse videtur, et tamen non est vere lumen. Matth. VI, 23: Si lumen quod in te est tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? Tale opus simile est ligno putrido quod hiis, qui in tenebris sunt, lucidum videtur... B.: Melius est pallens aurum quam fulgens auricalcum.

Brunetto Latino, *Li Livres dou Tresor* p. 339.

Seneques dit: Uns seulz jours de sage est *plus seurs* que lons eages de fol. Seneques dit: *Et sages hom est honestes*, mais à la commune gent est la semblance de honesté: car aussi comme li fus porriz semble que il replendisse en leu oscur, tout autressi est la bone œvre qui est contre talent. Por ce dit sains Matheus: Se ta lumiere est tenebre, les tenebres de toi que seront? Sains Bernars dit: Mieus vaut troble or que reluisant coivre.

For *plus seurs* antage vi, at Brunetto har skrevet *plus seuz* (su), ihvorvel dette her neppe er den rette gjengivelse af *patet*[1]. Paa det andet fremhævede sted er det klart nok, at der skal læses *Es sages homs est honesté.*

G. Paraldi *Summa* fol. a VI.

Poeta: Prima hæc est ultio. quod se vindice nemo nocens absolvitur .... De conscientia potest dici quod dixit philosophus Zeno de uxore: Uxor, inquit, aut perpetuale refugium est aut perenne tormentum...

Li Tresors p. 343.

Li poetes dit: Ce est la premiere venjance, que chascuns dampne soi de son vice. La conscience dou malfaisant est tozjors en paine, porce que les œvres de vertu sont meennes choses, et nature meisme se

---

[1]) I *Il Tesoro* (II, p. 101) er den tilsvarende sætning udeladt.

. . . . quia opus virtutis est in medietate; nam vero in mediis delectatur et in extremis contristatur, ut visus delectatur in viridi colore, qui medius est inter album et nigrum. Sicut mulier naturaliter gaudet, quum peperit filium, si autem peperisset buffonem vel aliud contra naturam, doleret: sic anima gaudet quando bonum opus facit, tanquam fructum sibi competentem, et contristatur de malo opere tanquam de fœtu contra naturam . . . Tullius: Optima forma vivendi eligenda est, quam jocundam reddet assuetudo.

conorte en meenneté, et se contorbe dou sorplus et de la defaute, si comme la veue se conorte de la verde color, qui est meenne entre blanche et noire, tout autressi s'esjoïst l'ame des œvres de vertu, si comme de son fruit, et se esmaie des vices qui sont contre li, ainsi comme la prodefame se esleesce quant ele engendre biaus filz, et seroit dolente se ce fussent *chat* ou autre chose contre nature. Use donc tozjors de bien faire; car Tulles dit: On doit eslire la très meillor voie de vivre, car li *un* la feront plus legiere, porce que etc.[1]

Det er naturligviis umuligt at sige med vished, at Brunetto ikke skulde have sat *chat* i stedet for *buffo* (crapaud); men da *bufo* forvexledes med *bubo*[2], er det maaskee ikke usandsynligt, at han har skrevet *chahuan* (chat-huant). Paa det andet sted, som vi have udhævet, er der ingen tvivl om, at der skal læses *us* for *un*[3].

G. Paraldi *Summa* fol. q V verso.

Daniel VI, 22: Conclusit ora leonum et non nocuerunt mihi, quia coram eo justitia

Li Livres dou Tresor, p. 406.

David [al. *Daniel*] dit: Diex serra la bouche dou lion, porce que je avoie justise. — — —

---

[1]) *Porce que* synes snarere at høre til det følgende. [2]) L. Diefenbach *Glossarium Latino-Germanicum*, Francof. 1857, 4°. — Det tilsvarende ord er udeladt i *Il Tesoro* (II, p. 105). [3]) *Il Tesoro* (II, p. 106) har: *l'uomo*.

inventa est in me . . . Prov. XIV, 34: Justitia elevat egentem [gentem] . . . Prov. X, 2: Nihil proderunt thesauri impietatis: justitia vero liberabit a morte. Ps. XVI, 15: Ego in justitia mea apparebo in conspectu tuo . . . Sapientia I, 15: Justitia perpetua est et immortalis. Tullius De Officiis I, 7, 20: Maximus est splendor honestatis [in justitia].

— — — — — Salemons dit: Justise essauce les besoignans. Il meismes dit: *Tresors ne malisces* [al. *Tresor* ne *malice*] ne profitent neent, mais justise garentira de mort. David dit: Ma justise m'amenra devant toi. Salemons dit: Justise est perpetuel et sanz mort. *Seneques* dit: En justise est la très grans resplandissors des vertus.

Som man vil see, skal der læses *Tresor de malice.*

Desuden finder man p. 426, l. 2: *conseil* for *soleil*: citatet af Ciceros *Lælius* § 47 er taget fra *Summa* fol. i VII:

»Solem de mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita »tollunt.«

Side 426, l. 3 f. n.: »Salemons dit: Se tes sers est »leaus, soit autressi comme *tes amis* [al. *t'ame*].«

Varianten giver den rette læsemaade, som man seer i *Summa* fol. i VII verso:

Ecclesiasticus 28 [ɔ: XXXIII, 31]: Si servus est fidelis »sit tibi quasi anima tua«.

Side 427, l. 2 f. n.: »L'uevre est *plaine* d'amor«.

Ifølge originalen, et citat af Gregorius i Guillaumes *Summa* fol. i VIII, skulde man læse *prueve* der bringer bedre mening i stedet:

»Probatio dilectionis est exhibitio operis.«

Side 428, l. 3: »Boeces dit: Fortune descuevre la cer»taineté des amis; car là où ele s'en va, ele te laisse *le tien* »[al. *les tiens*], et enporte *ce que* [al. *cels qui*] tien n'estoit«.

Varianten stemmer med citatet af Boethius (*De consol.* l. II), som er taget fra *Summa* fol. i VIII:

»Hæc aspera fortuna tibi certos sodalium vultus ambiguos»que secrevit, discedens suos abstulit, tuos reliquit«.

Side 430, l. 12 finder man ordet *alacer* som gjengivelse af *lactare* (allaiter), der i originalen er brugt i betydning af at smøre om munden, holde hen med tomme løfter (*amuser par des promesses*). Stedet, der er taget fra *Summa* fol. k III verso, er et citat af Salomon, Prov. XVI, 29:

»Vir iniquus lactat amicum suum«. Brunetto oversætter: »Li mauvais hom *alace* son ami et le decoit de sa bouche«[1].

ISIDORI HISPALENSIS

SENTENTIARUM LIBRI II–III.

Sex capitler i dette afsnits slutning ere sammensatte af uddrag af det ovennævnte skrift. I modsætning til det foregaaende, der handler om det active liv og de fire cardinaldyder, handle disse capitler om det comtemplative liv og de tre theologiske dyder.

Li Tresors.		*Sententiæ.*			
Cap.	CV, p. 458	Lib.	III	Cap.	15.
—	CVI, p. 459	—	III	—	17.
—	CVI § 2, p. 460	—	III	—	18.
—	CVII, p. 461	—	II	—	2.
—	CVIII, p. 461	—	II	—	3.
—	CIX, p. 462	—	II	—	4.
—	CX, p. 463, l. 16 ...	—	II	—	26–27.

[1]) *Il Tesoro* (II, p. 197) har urigtig *lascia*.

Til sammenligning hidsættes:

Isidori *Sentent.* l. III, c. 17.

Sancti viri funditus seculo renunciantes, ita huic mundo moriuntur, ut soli Deo vivere delectentur: quantoque ab hujus seculi conversatione se subtrahunt, tanto internæ mentis acie præsentiam Dei et Angelicæ societatis frequentiam contemplantur.

Malorum tam prava sunt opera manifesta, ut hi qui supernam patriam desiderant, non solum mores eorum, sed et consortia fugiant.

Li Tresors c. CVI, p. 459.

Li saint home qui cest monde refusent, laissent le siecle en tel maniere que il ne se delitent à vivre se en Dieu non; et tant comme il se dessevrent de la compaignie [al. conversation] dou siecle, tant contemplent il la presence de Dieu *et* [al. *à*] *la veue de la pensée dedenz;* mais les praves œvres as mauvais sont si manifestes que cil qui desirrent *la* [al. *le*] *pais des œvres,* fuient lor mors et lor compaignies.

Om det første af de fremhævede steder behøver intet at tilføies; paa det andet seer man let, at der skal læses *le païs deseure.*

Isidori *Sentent.* l. II, c. 2.

Sine fide nemo potest placere Deo: omne enim quod non est ex fide, peccatum est . . . . .
. . . .
Sicut homo libero arbitrio conditus, sua sponte divertit a Deo: ita ex propria mentis conversione credendo, recurrit ad Deum.

Li Tresors c. CVII, p. 461.

Sanz foi ne puet nus homs plaire à Dieu; car tout ce qui n'est par foi est pechié; si comme li hom *qui, par* [al. *qui a*] arbitre et delivre seignorie de soi, par sa volenté se depart de Dieu, tout autressi retorne il par droite creance de son cuer.

Varianten, der stemmer med grundtexten, er ogsaa at foretrække af hensyn til meningen.

De capitler, som ikke findes i et af de skrifter, vi her have gjennemgaaet, ere ikke ret mange og kun af ringe omfang: XLVI, XLVII, LII, LXXXVIII, LXXXIX, XCVII, CXI og tildeels CXII.

Uagtet dette afsnit er sammensat af saa mange forskjellige skrifter, af hvilke endeel atter ere sammenflikkede af en mængde citater af forskjellige forfattere, kan det dog i eenhed og sammenhæng fuldkomment maale sig med hvilketsomhelst andet afsnit af *Li Tresors*. Hvor besynderligt dette end synes, forklares det dog simpelthen deraf, at Brunetto har overholdt det system, som *Moralium Dogma* har laant fra Ciceros bøger *De Officiis*[1].

Man vil erindre, at Giovanni Villani (ovenfor, p. 31) blandt Brunettos skrifter ogsaa nævner en *Libro dei vizj e delle virtù*. Man veed ikke, hvortil herved sigtes, men har formodet, at det maaskee kan være til dette afsnit, som muligviis kan være blevet udskilt fra den øvrige deel af værket, og som Brunetto selv, p. 474, kalder *Li livres des Vices et des Vertus*. Magliabechi antog rigtignok, at han blandt sine haandskrifter ogsaa besad den nævnte bog; men Zannoni har oplyst, at dette er urigtigt, da der i det vedkommende haandskrift tales om begivenheder, der ere indtrufne over 100 aar efter Brunettos død, saasom slaget ved Nicopolis 1396[2].

---

[1]) Det er ikke ganske klart, hvad der skal forstaaes ved *la seconde partie dou grant livre*, som Brunetto nævner p. 613, l. 1. Antager man at han sigter til det her omtalte afsnit, maa *li grans livres* betegne hele 2den bog, der forøvrigt er af mindre omfang end den 1ste. Rimeligere er det dog vist at antage *li grans livres* for en betegnelse af hele *Li Tresors*. [2]) Zannoni, *Prefaz. al Tesoretto* p. XXXVII.

C. TREDIE BOG.

1. FØRSTE DEEL.

RHETORIK.

Gio. Villani siger, at Brunetto havde tydet *la Retorica di Tullio.* Herved antager man, at Villani har sigtet til den oversættelse, som er udgiven under følgende titel: ***Rettorica di Ser Brunetto Latini***, Roma 1546, 4°[1]. Dette skrift, der ifølge indledningen skal være forfattet under Brunettos ophold i Frankrig (s. ovf. p. 13), er en italiensk oversættelse af de 17 første capitler af Ciceros 1ste bog ***De Inventione***, ledsaget af Brunettos commentar[2].

Skjøndt Rhetóriken i ***Li Tresors*** ogsaa slutter sig til 1ste bog ***De Inventione***, er den dog forskjellig fra den italienske oversættelse. Den indeholder foruden gjengivelsen af capitel V til LVI af Ciceros skrift en indledning (cap. I), som er laant fra forskjellige forfattere, der ikke altid ere nævnede. Saaledes ere bemærkningerne, p. 468, om den babelske sprogforvirring, om de tre hellige sprog (hebraisk, græsk, latin) og om Hebræernes, Grækernes og Italienernes[3] udtale tagne fra Isidori

---

[1]) Chabaille *Introd.* p. VII, n. 1; Gamba *Testi di lingua*, 1839, p. 111, n. 352. [2]) Oversættelsen findes meddeelt i Nannucci *Manuale*, 2da ed., p. 251—267. Nannucci gjør opmærksom paa, at Fontanini urigtig har udgivet den for en oversættelse af Ciceros *Partitiones oratoriæ.* — Det ovennævnte skrift maa ikke forvexles med den *Rettorica*, der er trykt i udgaverne af *L'Etica d'Aristotile*; den er en oversættelse af Cornificii *Rhetorica* ad Herennium og hidrører fra Guidotto da Bologna. Nannucci, *Manuale*, 2da ed., II, p. 114 sqq.; Gamba *Testi di lingua* p. 175; Chabaille *Introd.* p. VII. [3]) Strubelyd, ganelyd, tandlyd.

Hispalensis *Originum* L. IX c. 1. Desuden indeholder den nogle indskudte capitler (IV, XI—XIV), der handle om breves affattelse, om den naturlige og den kunstige ordning, om talens udsmykning m. m.; fremdeles et par slutningscapitler (LXIV—LXVI), og endelig en større tilføining (cap. XXXIV), nemlig en oversættelse af Cæsars og Catos taler i Sallusts *Catilina*, efterfulgt af nogle bemærkninger af Brunetto, *Li Tresors* p. 505—517.

Disse brudstykker af Sallust antages ogsaa at være oversatte paa italiensk af Brunetto [1]. Den italienske oversættelse, som den meddeles af Nannucci, indeholder desuden en parallel mellem Cæsar og Cato, samt Catilinas tale til sine krigere. Sammenligner man den med Bono Giambonis gjengivelse af den franske text, finder man endeel afvigelser i udtrykkene; men besynderligt nok gjenfinder man i Brunettos oversættelse de bemærkninger, hvori Cæsars tale analyseres til oplysning af de regler, som fremstilles i Rhetoriken.

Skjøndt Brunetto just ikke følger grundtexten meget nøie, kan en sammenligning dog undertiden være nyttig.

Sallustii *Catilina* cap. LI.

Ita in maxuma fortuna minuma licentia est . . . Equidem ego sic existumo, Patres conscripti, omnis cruciatus minores quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminere, et in hominibus impiis

Li Tresors p. 507.

Por ce devons nos garder [al. *regarder*] nostre renomée, et si di je bien endroit de moi que li forfait as conjurés sormonte toute peine; mais quant l'on tormente aucun home, se li tormens est auques *apers*,

[1]) Nannucci, *Manuale*, 2da ed., II, p. 268 sqq.; Gamba *Testi di lingua*, 1839, p. 260, note.

sceleris eorum obliti de pœna disserunt, si ea paulo s e v e r i o r fuit.

tels i a qui bien sevent blasmer le torment et del meffait ne tiennent nules paroles.

Il Tesoro, II, p. 292, har rigtignok ogsaa *aperto*, men Brunettos egen italienske oversættelse[1] har *el tormento è assai maggiore della colpa.* Det vilde sikkert være rigtigere at læse *aspres* for *apers.*

Side 507, et par linier længere nede, læses *tant connois je bien de ses meurs, et que sa sentence ne s'a t e m p r a n c e n'est pas cruel.* Stedet er blevet meningsløst ved en feilagtig omsætning. Baade originalen og de italienske texter vise, at der bør stake (*de*) *ses meurs et* (*de*) *s'atemprance*; *ne sa sentence* etc.

Sallustii *Catilina* cap. LI.

Nam profecto aut metus aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, quum præsenti diligentia clarissimi viri consulis tanta præsidia sint in armis. De pœna possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque c u r æ neque gaudio locum esse. Sed

Li Tresors p. 507—508.

Por quoi Sillanus *est* fors hom et nobles, esleuz à consul, a les il jugiez, par paor de mal qui en peust avenir? Paor n'a ci point de leu; car Cicerons nostre consules est si discrez et si garniz d'armes et de chevaliers, que nos ne devons riens douter. De la paine dirai je ainsi comme il est: se l'on les oceist, mors n'est pas tormens, ainz est fins et repos de chaitiveté; mors consume toute poine terrienne; après la mort n'est *œvre* [al. *cure*] ne joie.

---

1) Nannucci *Manuale*, 2da ed., II, p. 270.

per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur?

Por ce *ne dit* Sillanus, se tu veuls que on les batist et tormentast tout avant.

Den første sætning er meningsløs, men kan rettes ved en ubetydelig ændring (*et; qui est* eller sligt), paa de andre steder bør vistnok læses *cure* og *me di. Œvre* for *cure* finder man ogsaa p. 471, l. 3 og 512 l. 1 f. n.

Side 511, l. 5 f. n. læses: »Se la citez est prinse à »force, li vaincu n'ont point d'atendance; tout sera en la *mine.*« De sidste ord ere tilsatte; grundtexten (cap. LII) har kun:

»Capta urbe, nihil fit reliqui victis.«

En variant til stedet har *mue;* en anden, der er tagen fra et i Italien copieret haandskrift (*V*), har *manaia.* Littré[1], der gaaer ud fra denne sidste, foreslaaer derfor at læse *en la manaie* (»au pouvoir« des vainqueurs). Ifølge Chabaille læse dog ikke mindre end 11 haandskrifter *mine.* Vi antage, at dette ord kun er en af de feillæsninger, af hvilke vi allerede have fremhævet flere, og at man for *mine* bør læse *ruine*[2].

En lignende feil findes p. 482, l. 2, hvor man, som Littré har gjort opmærksom paa, ikke bør læse *de vis et de sens,* men følge en variant, der har *jus et sanc.*

Foruden de capitler, hvormed Brunetto har forøget sin oversættelse af den 1ste bog *De Inventione,* har han derhos tilføiet en mængde exempler, i hvilke der tales baade om Kirken og Korset, om bisper og præster, om

---

[1]) *Journal des savants,* 1865, p. 13. [2]) *Il Tesoro* (II, p. 297) har *tutta fia umiliata* (la città); Brunettos italienske oversættelse (Nannucci *Manuale,* II, p. 274) har *tutti saranno morti.*

Salomon og S. Peder o. s. v. I Ciceros exempler ere navnene ofte moderniserede; saaledes har han i beretningen om en samtale mellem Aspasia, Xenophon og hans hustru (*De Inv.* I, XXXI, 51) sat *Odebrant* i stedet for Xenophon, medens han selv har overtaget Aspasias rolle, p. 542. Side 529 finder man et exempel, der efter Chabailles mening[1] vidner om den forkjærlighed, han som Guelf nærede for Carl af Anjou:

»Bien doit estre Charles leaus, car il fu filz au roi de France«.

Det er høist rimeligt, at Chabaille har ret; utvivlsomt er det dog ikke, da Brunetto meget vel kunde have laant dette exempel, saavelsom de andre tilføielser, fra en anden forfatter[2].

Side 529 finder man, ogsaa som exempel, følgende ordsprog:

»Nos devons bien croire que cist home soit bons drapiers, »porce que il est de Provins.«

Det er vel sandsynligt, at Brunetto selv har valgt dette exempel, men det er dog muligt, at det kun er en omskrivning af et exempel, han har fundet i en eller anden commentar. Et andet sted finder man nemlig et af de tidligere, p. 183, omtalte ***Proverbes au vilain*** som en gjengivelse af en tilsvarende yttring hos Cicero. Vi anføre stedet, der tillige kan tjene som prøve paa Brunettos oversættelse.

---

[1]) *Introd.* p. XXIII. [2]) Huillard-Breholles nævner i *Hist. dipl. Friderici IIdi*, Pref. et Introd., p. DXXII, et skrift af Albertano da Brescia *De epistolari dictamine*, som Brunetto maaskee kunde have benyttet til sine capitler om breves affattelse.

Cicero *De Inventione*, l. I, c. XLVIII.

Leve [genus argumentationis] est, quod aut post tempus dicitur hoc modo: Si in mentem venisset, non commisisset: aut perspicue turpem rem levi tegere vult defensione hoc modo:

Quum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo, sola ut restituam, paro.

Remotum est, quod ultra quam satis est repetitur . . . . Hujusmodi est illa quoque conquestio:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa accidisset abiegna ad terram trabes.

Li Livres dou Tresor, p. 558.

Legiers est [argumenz] en II manieres, si comme *li vilains* dit: Se je cuidasse que l'on emblast mes bues, je eusse fermé l'estable. L'autre maniere est de covrir une laide chose de legier covertor, si comme fist li chevaliers qui deguerpi son roi quant il estoit en sa haute seignorie, et puis que ses rois fu essiliez, ses chevaliers l'encontra I jor, et dist: Sire, fist il, vos me devez pardoner ce que je vos deguerpi, porce que je me appareill*oie* [Tes. *m'apparecchio*] à aler tout seul à vostre secours.

Loingtains est cil argumenz qui est pris de trop loign, selonc ce que fist la chamberiere de Medée: Diex volsist, fist ele, que on n'eust pas taillié le marrien de quoi sont faites les neis.

Side 552, l. 5, i et exempel, som ikke er taget fra *De Inventione*, nævnes *la feme Lirestis*. Sammenhængen viser tydelig, at dette skal betegne Hermione, Orest's brud, og *Il Tesoro* (II, p. 339) har da ogsaa *la moglie d'Oreste*. Et andet sted er Plato forvexlet med Plautus:

De Inventione I, L, 95.

Plautus [*Trinummus* I, 1]:
Amicum castigare ob meritam noxiam,

Li Tresors p. 561.

Platons [al. *Plautus*] dit: Il n'est mie bon, fist il, que l'on chastie son ami de ses

Immune est facinus, verum in ætate utile
Et conducibile; nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

meffaiz devant *tous* [al. *tens*], porce ne vueil je mie hui chastier mon ami des maus que il a faiz.

Det er saameget besynderligere, at Chabaille har foretrukket *Platons*, som det forekommer os tydeligt, at han iøvrigt har benyttet *De Inventione* ved fastsættelsen af texten i dette afsnit. Som man seer, er forresten citatet af Plautus forvansket i oversættelsen. Dette skriver sig maaskee fra Brunetto selv, der kan have læst *non* for *nam*; men det synes dog indlysende, at man bør læse *tens* for *tous*. *Il Tesoro*, II, p. 349, har ogsaa *tempo*.

I capitel VIII, p. 479 l. 7 f. n., finder man *la tenson* for *la raison*. At dette er den rette læsemaade, seer man ikke alene af det følgende capitel, p. 480, l. 2, som svarer til *De Inventione* I, XIII, 18; men den bestyrkes ogsaa af *Il Tesoro*, II, p. 263, der har *ragione*.

De Inventione I, L, 93.

Inconstans est [genus argumentationis], quod ab eodem de eadem re diverse dicitur: ut, si qui, quum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivi.

Li Tresors p. 560.

Muables est [argumenz] quant li parleres dit d'une meisme chose II diversitez, qui sont l'une contre l'autre, selonc ce que uns hom dist: Quiconques a les vertus, il n'a mie mestier *d'autres* à bien vivre, et puis après dist il meismes que nus ne puet bien vivre sanz santé.

Det er klart, at naar man ikke kan tage *autre* i betydning af *autre chose*, bliver Brunettos oversættelse af dette sted meningsløs.

Ogsaa i en anden henseende har sammenligningen sin interesse, nemlig med hensyn til den oplysning, man deraf kan vinde om ordenes betydning. Saaledes seer man i capitel III, sammenholdt med *De Inventione* I, VII, 9, at *Parable* er en oversættelse af *Elocutio*, medens *Parleure*[1] er en gjengivelse af *Pronuntiatio*; og af det følgende exempel sees, at Brunetto uden videre tilføielse bruger *cors* i betydning af »person«.

De Inventione I, XXIV, 34.	*Li Livres dou Tresor*, p. 528.
Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes.	Les proprietez dou *cors* . . . sont XI: li nons, la nature, la norriture, la fortune, li habis, la volentés, l'estude, li consauls, li œvre, li dis, et la cheoite.

Brugen af *cors* i betydning af »person« er ikke særegen for Brunetto; men ellers finder man det fordetmeste kun i forbindelse med et styret substantiv som *li cors le rei*, »kongens person«, eller med et possessivt pronomen som *mon cors*, »mig selv«. Naar ordet, som hos Brunetto, bruges selvstændigt, kan det let foranledige misforstaaelse, hvad han dog undertiden afværger ved at bruge *cors d'ome*, f. ex. p. 497, l. 4 f. n.

Da originalen er saa let tilgjængelig, ville vi ikke forøge disse bemærkninger, men kun tilføie, at fremstillingen i dette afsnit ofte lider af bredde og tunghed, hvad

---

[1]) *Parleure* bruges dog ikke blot om foredraget, men ogsaa simpelthen om talen, f. ex. p. 475, l. 9; cf. p. 3, l. 2 f. n., samt p. 575, l. 5, hvor Brunetto kalder Rhetoriken *la doctrine de bone parleure*.

der for en stor deel hidrører fra, at Brunetto tidt i begyndelsen og slutningen af sine capitler altfor omstændelig minder om, hvad han allerede har sagt, eller forkynder, hvad han vil sige.

2. ANDEN DEEL.

POLITIK.

Dette afsnit af *Li Tresors*, der allerede har været trykt tidligere[1], er som vi allerede have bemærket, det meest originale i hele værket. Man finder vistnok capitler, der ere sammensatte af lutter citater, f. ex. capitel XXIV, der bestaaer af uddrag af Ciceros bøger *De Officiis* og Senecas *De Clementia* og *De Ira*; men største delen af denne afdeling, *Del Gouvernement des citez*, synes desuagtet at hidrøre fra Brunetto selv[2].

Titelen lover mere, end afhandlingen holder. Allerede i indledningen til hele værket, som er anført ovenfor, p. 91, siger Brunetto, at han i sin fremstilling af politiken især vil holde sig til Italienernes sæd og skik. I selve afhandlingen, cap. I, begrændser han yderligere sin opgave til en fremstilling af, hvad der vedkommer Podestaen og hans embede. Efter nogle almindeligere bemærkninger om staternes og herskermagtens tilblivelse og om

---

[1]) I *Bibliothèque de l'École des chartes* 1840—1841, II, p. 313—349, og, som Chabaille oplyser (*Introd.* p. XIX), i *Rivista enciclopedica italiana*, Torino 1856. [2]) Chabaille (*Introd.* p. XIX) mener at have fundet en mærkelig overeensstemmelse mellem de 3 sidste capitler i dette afsnit og en artikel i en forordning af Ludvig IX fra aaret 1254, som findes i *Li Livres de jostice et de plet* publié par Rapetti, Paris 1850, 4°, p. 342. Ligheden forekommer os at være for fjern til at være af videre interesse.

forskjellen mellem det arvelige, det livsvarige og det tidsbestemte herredømme, siger han, at i stæderne udøves dette sidste »enten, som i Frankrig, i kraft af en over»dragelse fra fyrsten, der sælger det til den høiestbydende, »eller, som i Italien, i kraft af borgernes valg, der kun »lade sig lede af hensyn til stadens og dens undersaatters »fælles vel. Kun om den myndighed, der grunder sig paa »valg, vil han tale, da den anden hverken vedkommer ham »eller hans ven[1]. Dog kan enhver hersker, af hvad for »en art hans myndighed end er, drage gode lærdomme af »hans ord.« Han omtaler derefter det forhold, som bør findes mellem hersker og undersaatter (cap. II), og de egenskaber, som bør findes hos den, der skal vælges til styrer (cap. III).

Naar man er bleven enig om, hvem man vil vælge, skal man ved brev underrette ham derom (cap. IV); og da dette brev maa indeholde en nøiagtig fremstilling af de pligter, vedkommende paatager sig, og af de betingelser der stilles, meddeler han en formular, der gaaer ud paa at opfordre Carl af Anjou til at overtage gouverneurposten i Rom (cap. V).

Efter at have foreskrevet, hvorledes den valgte bør forholde sig ved modtagelsen af brevet og afgivelsen af sit svar, giver han endelig en udførlig veiledning med hensyn til alt, hvad han har at iagttage ved tiltrædelsen, udøvelsen og fratrædelsen af embedet (cap. VI—XXXIII).

En fremstilling af disse regler hører ikke hjemme her, saa meget mindre som den nødvendigviis maatte føre

---

[1]) Hvem han tilegner værket.

til en almindeligere undersøgelse af de italienske fristæders forfatningsforhold. Denne oversigt maa derfor være tilstrækkelig.

I det foregaaende have vi godtgjort rigtigheden af vort tidligere udsagn, at der i *Li Tresors* ikke findes meget originalt. Værket har derimod stor betydning som mindesmærke om det franske sprog i det 13de aarhundrede. Da det behandler de forskjelligste emner, yder det rigt stof for studiet af det oldfranske sprog, der, om det end her lyder fra en fremmeds mund, dog i det væsentlige har holdt sig frit for barbarismer. Ved oversættelsen af de forskjellige latinske skrifter har Brunetto vistnok hist og her optaget ord, som neppe vare gjængse i det nordfranske sprog, men dette var sikkert en nødvendighed, og kan ikke bebreides ham som nogen feil, da han, i modsætning til det 16de aarhundredes sprogberigere, bestandig har søgt at tillempe ordene efter det franske sprogs aand. Det bedste beviis for værkets betydning i sproglig henseende søge vi i den omstændighed, at Littré, der med sin kjærlighed til det oldfranske sprog forener saa megen indsigt i dets love og dets historie, uden videre stiller Brunetto jævnsides med de øvrige franske forfattere fra hiin tid, og uden betænkning benytter exempler fra hans værk i den historiske deel af sin fortrinlige ordbog.

Men jo større betydning værket har, desto vigtigere er det at forvisse sig om textens paalidelighed. Vi have allerede udtalt vor anerkjendelse af Chabailles fortjeneste

som udgiver af *Li Tresors*[1]; og skjøndt vi have taget os for at vise, at texten i adskillige henseender endnu lader endeel tilbage at ønske, troe vi dog ikke, at den i saa henseende er forskjellig fra saa mange andre udgaver af de gamle texter. Forskjellen er kun den, at man her har et middel til berigtigelse, som man maa savne i andre tilfælde. Uagtet vi have bestræbt os for at gjøre dette middel saa frugtbringende, som det efter omstændighederne var os muligt, skulle vi dog villigt indrømme, at det kan give endnu større udbytte, navnlig for den, som har adgang til haandskrifterne og til forskjellige hjælpemidler, der ikke have staaet til vor raadighed.

Skulde dette skrift tilskynde nogen til fornyede undersøgelser, vilde det glæde os, selv om hine i et og andet punct skulde føre til en underkjendelse af vore meninger.

---

[1]) Derimod have vi ikke lagt dølgsmaal paa, at hans Indledning forekommer os at være temmelig uheldig i adskillige puncter.

TILLÆG.

MAG. PHILIPPI GUALTERI

AB INSULIS, DICTI DE CASTELLIONE,

LIBER QUI DICITUR

MORALIUM DOGMA,

DE VIRTUTIBUS ET VITIIS OPPOSITIS

MORALITER ET PHILOSOPHICE DETERMINANS.

AD FIDEM LIBRORUM IMPRESSORUM

RECENSUIT

THOR SUNDBY.

Accedunt: Albertani *Ars Loquendi*,
Versioque Islandica Cap. XXVI[ti]
Moralium Dogmatis.

HAVNIÆ. MDCCCLXIX.

TYPIS LUDOVICI KLEINII.

SUBSIDIA CRITICA.

A. Liber qui dicitur Moralium Dogma. S. l. et a. Hain, Repertorium Bibliographicum, N. 6320.

B. Dogma Moralium Philosophorum, compendiose et studiose collectum. Ex secunda recognitione. Ed. Judocus Clichtoveus. Argentorati denuo, ex Aedibus Schurerianis, Mense Julio. Anno MDXIII.

B.[2] Hildeberti Opera, Labore et studio D. Ant. Beaugendre. Parisiis 1708, fol., col. 961 sqq.

C. Li Livres Dou Tresor, Par Brunetto Latini, Publié Par P. Chabaille. Paris, MDCCCLXIII. Livre II, Part. II: *Les Enseignemens de Moralité.*

D. Il Tesoro Di Brunetto Latini, Volgarizzato Da Bono Giamboni. Nuovamente Pubblicato Secondo L'Edizione Del MDXXXIII (Da Luigi Carrer). Venezia MDCCCXXXIX. Libro Settimo.

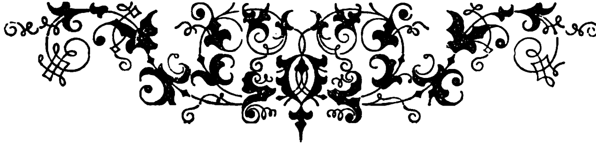
E. Trattato Di Virtù Morali, Edito Ed Illustrato Da Roberto De Visiani. In Bologna 1865. (Scelta Di Curiosità Letterarie Dal Secolo XIII Al XVI. Dispensa LXI).

F. Opera Auctorum Laudatorum.



CORRIGENDA.

Pag. XIX, l. 15: *immerabilia*: innumerabilia
— XXVIII, l. 10 ab imo: *beneficiii*: beneficii.



LIBER, QUI DICITUR

MORALIUM DOGMA,

DE VIRTUTIBUS ET VITIIS OPPOSITIS MORALITER ET PHILOSOPHICE DETERMINANS, INCIPIT FELICITER.

Gemmæ Pulchritudinis, Totius Universitatis Formæ, Et Universi Cleri Speculo,

Domino **Andreæ,**
Sancti Marci De Venetiis Primicerio, Dotibus Omnimodis Insignito

Bartholomæus De Rachaneto,
Solo Nomine Dictus Magister.

De virtute provehi in virtutem,
et Deum in superno facie
ad faciem intueri.

Sæpe infra mentis arcana revolvens, qualiter obtemperarem iis, qui cupiebant habere per me *Dogma Moralium* emendatum, inter ceteros prælatos neminem reperio, cui tanquam vestræ sapientiæ forma competat honestatis. Et hoc didici manifeste, quando me Venetiis morantem, afflictum pæne inopia intolerabili, consilio et auxilio sustentastis. Eram enim ibi sicut Tantalus in undarum copia sitibundus et velut unda auro circumventus, quum vasorum nitentium gemmarumque fulgorem plurimum admirabar, per basilicam, cui præestis, insatiabiliter evagando, quæ potest templum Isidis appellari, et

civitas, unde genus ducitis, Urbs ut Roma antonomatice vocitari. Recte itaque vestram discretionem mihi correctricem in hoc opere invocavi, quum vestrum sonet vocabulum in virtutem, qua vestræ magnitudinis æmulos depressistis, et quum Venetiæ, omnium bonorum venæ, vos refertum virtutum varietatibus genuissent.

Procedemus igitur, non ut editori operis derogemus, sed ut puncta fortia exponamus, quædam extrinsecus apponentes, distinctiones faciendo, quas in sequenti membrana requiratis, virtutum nomina juxta libri seriem continentes; nec curamus hic invidorum latrationibus respondere, præsertim cuidam fumo de genere Pygmæorum, ni-
Psalm. LXXII, 9. tenti ponere os in cælum, cujus lingua transit in terra, quum ipse una cum eis sicut fumus deficiat, et livoris pœna vertatur proprium in auctorem, ut in prologo, quem fecimus super versus differentiales a nobis compilatos, probavimus evidenter. Igitur ad textum procedamus.

Incipit Tabula ad omnem materiam in præsenti opusculo inveniendam.





Quia mores a convictu formantur, et præteritorum cognitio est præsumptio futurorum, Tullius, eloquentiæ latinæ tuba, verens ne suus filius Romanorum vitia sequeretur, bellis civilibus terminatis, librum edidit ethicæ, id est philosophiæ [moralis], qui dicitur *Officiorum*; quod ideo fecit, ut principaliter suam sobolem et secundario ceteros a vitiis deterreret, et post vitiorum egressum aditus virtutibus panderetur.

Magister ergo Galterus, qui *Alexandreidem* fecit, vel secundum quosdam magister Vilhelmus, qui Henricum, filium comitis Endogaviæ de Campania Gallica, instruebat, videns quod illud opus Tullianum esset tanquam pelagus, nec id poterat quilibet de facili habere, istud tanquam manuale specialiter ad illius informationem et generaliter ad utilitatem singulorum legentium compilavit. Ideoque sciendum est, quod materia ipsius est Utile et Honestum. Intentio sua est summatim docere ethicam Tullianam, et Tullium et Senecam imitari. Utilitas est cognitio Utilis et Honesti. Titulus est: Incipit Moralium Dogma. Sunt enim tria dogmata, scilicet rationalis philosophia in trivio, realis ut in quadrivio et physica, et moralis philosophia ut in ethica et tota theologia. In hoc libro agitur principaliter de morali philosophia, unde supponitur ethicæ. Sunt etiam tres partes philosophiæ aliæ: logica, theorica, practica. Logica, id est rationalis, docet loqui, proloqui, eloqui: loqui quo ad grammaticam, pro-

loqui in dialectica, eloqui in rhetorica, unde dividitur in tres partes, quæ dicuntur trivium. Theorica, id est speculativa, dividitur in mathematicam, [theologicam et physicam. Mathematica,] id est disciplinaris, dividitur in arithmeticam, geometriam, musicam et astronomiam, quæ dicuntur quadrivium. Theologica est scientia divinorum, quæ agit de Deo et patria cœlesti. Physica, id est naturalis, agit de naturis rerum superiorum et inferiorum. Practica, id est activa, dividitur in iconomicam, politicam et ethicam. Iconomica est dispensativa familiæ, per quam aliquis informatur bene ad eam regere. Politica est civilis, per quam aliquis informatur ad regendum cives. Ethica dicitur duobus modis. Est enim ethica scientia stricte, per quam aliquis informatur ad regendum se ipsum, quæ proprio nomine dicitur monastica. Large autem dicitur ethica omnis scientia moralis; et sic sumitur in hoc libro, quia docetur non solum, quomodo quis regere possit se, sed etiam alios.

Ut inferius dicenda plenius patefiant, videndum est, quid sit virtus, et quot sint genera virtutum, et quot sint ejus species. Virtus est habitus mentis bene constitutæ. Habitus est qualitas adveniens per applicationem animi difficile mobilis. Est ergo virtus potentialis, habitudinaria et usualis. Virtutes potentiales ab ipsa natura omnibus simul et similiter insunt; nam sicut homo natus est aptus ad utendum ratione, ita natus est aptus ad utendum virtute; unde dicit Aristoteles: Homo est animal mansuetum natura. Virtutes autem habitudinariæ dantur homini per gratiam, quia per gratiam habet homo habilitatem, id est promptitatem, ad utendum hac virtute vel illa, unde homo, quando dicitur habens unam virtutem, habet omnes. Verum est in habitu, sed non in usu. Usuales per effectum operationum habentur; et secundum hoc habet aliquis quandoque unam virtutem in usu, et non aliam.

Virtutum genera sunt quatuor. Primæ sunt politicæ, id est civiles. Secundæ sunt purgatoriæ. Tertiæ sunt purgati animi, quartæ exemplares. Primæ conveniunt illis,

Macrob., *Comm. in Somn. Scip.* L. I. c. 8.

qui regunt rempublicam. Purgatoriæ conveniunt illis, qui proposuerunt se a negotiis sequestrare et vitam ducere innocentem. Tertiæ illis congruunt, qui, omnia postponentes, in cœlesti contemplatione versantur. Quartæ in solo Deo existunt; et ideo dicuntur exemplares, quia ceteræ virtutes imitari tenentur. Primæ igitur virtutes molliunt peccatum; secundæ auferunt; tertiæ obliviscuntur; in quartis nefas est peccatum nominari.

Species autem virtutis sunt septem: quatuor activæ et tres contemplativæ. Activæ sunt quatuor virtutes cardinales: justitia, fortitudo, prudentia, temperantia; contemplativæ sunt fides, spes et caritas. Quælibet autem virtus cardinalis habet duos oculos principales, ut justitia habet discretionem et rectitudinem, prudentia vigilantiam et cautelam, fortitudo constantiam et magnanimitatem, temperantia castitatem sive continentiam et abstinentiam. Istæ sunt quatuor, quæ fulgent in capite justi quasi corona de lapide pretioso. Justitia ponenda est in anteriori parte, quia non debemus judicare nisi de certis; prudentia in posteriori, quia in dubiis consilium est adhibendum; temperantia in dextera, quia in prosperis est cavendum ne dissolvamur; fortitudo in sinistra, quia in sinistris cavendum est ne frangamur.

Auctor ergo iste non de generibus virtutum tractare proposuit, sed de Honesto, id est de virtute cardinali, et de omnibus speciebus honestatis, id est virtutis; secundo de comparatione duorum Honestorum; tertio de Utili; quarto de comparatione Utilium; quinto de conflictu Utilis et Honesti.

Ad hoc notandum est, quod quatuor sunt affectus seu passiones in homine, de quibus Boethius:

Boethius, *De Consol. Philos.* I, 1.

Gaudia pelle,
Pelle timorem,
Spemque fugato,
Nec dolor adsit.

Hi quatuor affectus debent taliter ordinari: primo dolor, secundo gaudium, tertio timor, quarto spes; nam dolor et

gaudium debent esse sibi conjuncta, quia dolor sine gaudio nimium dejicit, gaudium sine dolore nimium extollit. Similiter timor et spes debent esse conjuncta, quia timor sine spe inducit desperationem, spes sine timore facit præsumptionem. Dolor ergo et gaudium sunt duæ molæ, inter quas debemus semper verti. Aliæ duæ sunt timor et spes; et nota, quod dolor et gaudium sunt de præsenti, timor et spes de futuro; item dolor et timor tantum de malo, secundum cum quarto ambo de bono; item primum cum secundo, quia ambo de præsenti; tertium cum quarto, quia de futuro. Isti quatuor affectus errant, nisi quatuor virtutibus dirigantur. Fortitudo ergo necessaria est contra dolorem, temperantia contra gaudium, prudentia contra timorem, justitia autem contra spem.





I.

A. HONESTUM

vel Virtus,
cujus membra sunt:

PRUDENTIA. JUSTITIA. FORTITUDO. TEMPERANTIA.

PRUDENTIA

continet:

Providentiam. Circumspectionem. Cautionem. Docilitatem.

JUSTITIA

dividitur in:

Severitatem. Liberalitatem. Retributionem.

Liberalitas
est duplex:

Operæ.	Pecuniæ.
(Benignitas).	(Largitio).

Largorum
duo sunt genera:

Liberales.	Dissipatores.

Liberalitatis (Benignitatis)
membra:

Religio. Pietas. Innocentia. Amicitia. Reverentia. Concordia. Misericordia.

JUSTITIAE
opponuntur duo:

Negligentia. Truculentia.
Vis. Fraus.

FORTITUDINIS
membra:

Magnanimitas. Fiducia. Securitas.
Magnificentia. Constantia. Patientia.

TEMPERANTIAE
membra:

Modestia. Verecundia. Abstinentia. Honestas.
Moderantia. Parcitas. Sobrietas. Pudicitia.

B. COMPARATIO HONESTORUM.

II.

A. UTILE

cujus membra sunt:

BONA CORPORIS. BONA ANIMI. COMMODA FORTUNAE.

BONA CORPORIS

dividuntur in:

Pulchritudinem. Nobilitatem. Velocitatem.
Robur. Magnitudinem. Valetudinem.

BONA ANIMI

dividuntur in:

Scientias. Virtutes.

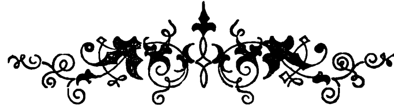
COMMODA FORTUNAE
dividuntur in:
Opulentiam. Prælationem. Gloriam.

Opulentia
dividitur in:
Aedificia. Agros. Clientelas. Peculium. Thesaurum. Ornatum.

B. COMPARATIO UTILIUM.

III.

CONFLICTUS HONESTI ET UTILIS.





MORALIUM DOGMA PHILOSOPHORUM

per multa dispersum volumina tuo quidem instinctu, vir optime et liberalis[1], contrahere meditabar; dumque primo conticinii[2] silentio super hoc perscrutabundus memoriam consulerem, repente somnus obrepsit; et ecce vir sobrio decore[3] quasdam personas, non minus matura gravitate reverendas, antecedebat. Statimque, ut fit, solo animi augurio primum illum esse latinæ eloquentiæ auctorem, Tullium, mihi innotuit; post quem ille moralitatis eruditor elegantissimus, Seneca, cum quibusdam aliis, quos tibi deinceps eorum verba significabunt, se agebat. Una igitur conferentes arbitrabar descriptionibus distinctionibusque moralem philosophiam quasi in arcem[4] nos colligere; mihique ipsi fas erat, quæ vel ab his vel ab aliis audieram, eorum[5] proverbiis interponere. Expergefactus autem, styli officio audita designans, brevitati insistendum decrevi, primo ideo quia fragilis est memoria et rerum turbæ non sufficit. Necesse est igitur quantum recipit emittat et antiqua recentibus obruat; ideoque egregie scriptorem informare[6] videtur qui dicit: Seneca, *De Beneficiis* VII, 28, 2.

Quidquid præcipies, esto brevis, ut cito dicta Horat., *Ars poet.* v. 335—37.
Percipiant animi dociles, teneantque fideles.
Omne supervacuum pleno de pectore manat.

Præter hæc tua diligens instantia mei tam sæpe polliciti consummationem poscebat: per illud certum expertus sum,

1) B²: *liberalis R.* 2) A: *noctis in.* 3) B²: *decore laudabilis.* 4) BB²: *artem.* 5) A: *eroum.* 6) B²: *formare.*

Sallust., *Jug.* c. 64. P. Syri *Mimi*, v. 159.

quod animo desideranti nihil satis festinatur, quodque desiderio mora est omnis celeritas. Ipsius præterea operis fructus, cellula memoriali diligenter reponendus, nullatenus diffusius se tractari permitteret. Nulla enim vitæ[1] pars neque in publicis neque privatis, neque forensibus neque domesticis rebus, morali philosophia vacare potest. In hac excolenda sita est vitæ honestas, in negligenda turpitudo. De ea igitur accipe compendiosam particulam, ac si de magno flumine cyathum tibi sorbillandum quis propinet. Puto autem te huic honestatis formæ non minimam impendere diligentiam. Adeo namque arcto et insolubili complexu inhæres honesto, quod nec vehemens tumultus hujus perniciosissimæ seditionis curam tibi excutit honestatis. Videmus enim, quod licet temporis necessitas ad flagitia te protrahat, mens tamen tua contradicit et reclamat. Præsentis doctrinæ in te uno occurrit imago, quo circa vehementer compatior tibi, immo tuæ, nullius odiosa pressura morbi lacessitæ, liberalitati[2].

Cicero, *De Officiis* I, 2, 4.

CAPITULUM I.

De Deliberatione Capiendi Consilii.

Cicero, *De Offic.* I, 3, 9-10.

Triplex est capiendi consilii deliberatio: prima est de honesto tantum, secunda de utili tantum, tertia de conflictu utriusque. Prima subdividitur in duas species. Namque dubitamus, utrum honestum an turpe sit factum. Dubitamus etiam de duobus honestis, quod eorum sit honestius. Similiter secunda species scilicet consultationis, id est de utili[3], duplex est. Inquirunt enim, utrum utile vel inutile sit factum; inquirunt etiam de duobus utilibus propositis, utrum eorum aliquod utilius sit. Tertia pars,

---

[1]) B²: *enim in te.* [2]) A: *ymmo nullus te odiosa pressura morbi lacessite liberalitati.* B: *immo in te odiosa pressura morbi lacessite liberalitati.* — *Præsentis .... liberalitati* om. B². [3]) B²: *species, id est consultatio utilis.*

quæ est de pugna utilis et honesti, indivisa est. Sunt itaque quinque consultationes: prima, quid honestum [Cap. II—XXXIV]; secunda de comparatione honestorum [Cap. XXXV]; tertia, quid utile [Cap. XXXVI—XLI]; quarta de comparatione utilium [Cap. XLII]; quinta consultatio est, quando videntur utile et honestum adversari sibi [Cap. XLIII—XLIV]. De his igitur in ordinem præfatum[1] dicendum est.

CAPITULUM II.

De Honesto Et Partibus Ejus.

Honestum est quod sua vi nos trahit et sua dignitate nos allicit. Virtus est habitus animi in modum rationis[2] consentaneus. Virtus igitur et honestum nomina, res autem subjecta prorsus eadem. Adeo enim gratiosa est virtus, ut insitum etiam sit malis probare meliora. Quis enim est, qui non inter scelera opinionem bonitatis affectet? Neminem reperies, qui nequitiæ præmiis sine nequitia frui non malit[3]. Cicero, *De Invent.* II. 52-53, 157-159 Seneca, *De Benefic* IV, 17, 2 & 4.

Dividitur itaque honestum in prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam. Prudentia est rerum bonarum et malarum et utrarumque discretio. Justitia est virtus jus suum cuique conferens. Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum diuturna perpessio. Temperantia est virtus cohibens illicitos motus animi, suasu prosperitatis in nos impetum facientes. Cicero, *De Invent* II, 53, 159-164.

Inter has prudentia reliquas tres præcedit, quasi ferens lucernam et aliis monstrans viam; ejus enim est consulere, et aliarum trium agere: consilium debet prævenire actum. Unde ait Sal.: Priusquam facias, consulto[4], et postquam consulueris, mature facto opus est; et Salomon: Palpebræ gressus tuos præcedant; id autem est, quod consilia actus tuos præcedant. Prudentiam sequitur justitia; sed ejus officium Sallust, *Catil.* c. I Salom. *Prov* IV, 25

1) B²: *ordine præfatis.* 2) B; A: *rationi. Virtus — consentaneus* om. B². 3) BB²F; A: *qui nequitiæ suæ præmiis nequitiam malit.* 4) B²: *consulito.*

duo affectus, scilicet timor et cupiditas, et duæ fortunæ, adversitas et prosperitas, impediunt[1]. Sit enim aliquis, quem sapientia sua dignum beneficio tuo faciat, sit etiam alius dicens tibi, quod si illum sapientem tibi adjungas, incurres odium potentis alicujus: ecce timor ab officio justitiæ faciet te cessare. Rursus sit aliquis, erga quem debeam esse munificus, tunc si cupiam servare quod habeo, vel quod utile mihi videtur[2], vel quia non facile recupero: cupiditas justitiæ obviat. Idcirco justitiam duabus columnis fulcire oportet, scilicet fortitudine contra timorem et temperantia contra cupiditatem; in fortunisque[3] prosperitati opponenda est temperantia, fortitudo adversitati. Aliter enim illa extolleret, hæc autem dejiceret.

CAPITULUM III.

De Prudentia.

Prudentiam diximus discretionem rerum bonarum et malarum et utrarumque. Hæc namque virtus discernit bona a malis, et bona ab invicem et mala ab invicem. Hæc siquidem, quum sua vi nos trahat et sua dignitate nos alliciat, sub honesto continetur. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis[4] cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus, labi autem, errare, nescire, decipi et malum et turpe. Hujus partes sunt providentia, circumspectio, cautio, docilitas.

Cicero, *De Offic.* I, 6, 18.

CAPITULUM IV.

De Providentia.

Providentia est præsens notio futurorum pertractans eventum. Hujus officia sunt ex præsentibus futura perpendere et adversus calamitatem[5] consilio præmunire.

---

1) B²: *præpediunt.* 2) B²: *video.* 3) A: *in fortunis quod*; B: *in fortunis patet, quod;* B² om. 4) BF; A: *agnitionis.* 5) B²: *venientem calamitatem.*

Neque enim quod ante oculos situm est sufficit intueri: rerum exitus prudentia metitur. Illud quidem est ingenii ante constituere, quid[1] accidere possit in utramque partem et quid agendum sit, quum quid evenerit, nec committere, ut aliquando dicendum sit: *Non putabam*[2]. Unde Seneca: Consiliatorum autem debet esse hominem admonere nil felicitati suæ ascribere[3], sed stultam fiduciam semper permansuræ potentiæ illi excutere, docere etiam, omnia mobilia esse quæ dedit casus, et majore cursu fugere quam veniunt, nec eisdem gradibus, quibus ad summum ventum est, retro iri, sed inter maximam et ultimam fortunam nil interesse. Nunquam tua faciet esse fortuna, quæ a te natura rerum fecit aliena. Sed falsi amici pro consilio adulationem afferunt, et una est eorum contentio[4], quis blandissime fallat; ex quo immerabilia veniunt peccata, quum, homines inflati opinionibus turpiter irridentur. Unde Juvenalis:

Boeth., *De Cons.* L. II.
Cicero, *De Offic.* I. 23, 81.
Seneca, *De Benefic.* VI, 33, 1-2.
Boethius, *De Consol.* L. II.
Seneca, *De Benefic.* VI, 30, 3.
Cicero, *De Offic.* I. 26, 91.
Juvenal., *Sat.* IV v. 70-71.

Nihil est, quod credere de se
Non ausit, quum laudatur dis æqua potestas.

Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Idcirco multi ignoravere vires suas et, dum credunt se tam magnos quam audiunt, attraxere supervacua bella et in discrimen[5] perventura. Exemplum adulantium et blande fallentium et veri consiliatoris sit istud. Medorum rex, Xerxes, Græcis bellum indixit, cui familiarium alius dicebat, Græcos nuntium[6] belli non expectaturos sed ad primam adventus famam terga versuros; alius dicebat, Græciam non vinci, sed obrui mole exercitus; alius timendum esse ne urbes desertas et vacuas invenirent[7], non habiturum regem, ubi tantas vires exercere posset; alius dicebat vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse classibus maria, militibus castra, explicandis copiis equestribus campestria, vix patere cœlum sagittis. Dum in hunc modum

Cic., *De Off.* I, 26, 91.
Seneca, *De Benefic.* VI, 30, 4.
Seneca, *De Benef.* VI, 31, 1-3 & 7.

---

1) BB²F; A: *construere quod.* 2) B²: *putaram.* 3) B²: *esse ne homo felicitati credat officere.* 4) AB²; B: *intentio.* 5) BB²; A: *discrimina.* 6) AB²; B: *initium.* 7) B²: *Alius esse jam urbes tam desertas, ut vacuas invenirent.*

regem nimia æstimatione sui furentem concitarent, dixit Demaratus[1]: Multitudo ista, quæ tibi placet, tibi metuenda est. Verum est enim, immodica nunquam posse regi; nec diu durare potest quod regi non potest. Nihil tam magnum, quod perire non possit. Acciderunt quæ Demaratus dixit; ex quo apparet, plus providentiæ inesse veris consiliatoribus quam assentatoribus.

CAPITULUM V.

De Circumspectione.

Circumspectio est contrariorum vitiorum cautela. Hujus officium est frugalitatem sic servare, quod avaritiæ fuga dissipationem non incurrat, et sic a temeritate recedere, ut in timorem non cadat[2]. Hujus officium persuadebat qui
Salom. *Prov.* IV, 23. dicebat: Omni custodia serva cor tuum. Sapiens, dicturus enim *custodia*, præmisit *omni*, ne hinc hostibus fores obstruas, aliunde aditum pandas

CAPITULUM VI.

De Cautione.

Cautio est discernere a virtutibus vitia, virtutum speciem præferentia. Ad officia hujus ducit nos dicens[3] Isi-
Isidor. Hisp. *Sentent. L.* II, c. XXV. dorus: Quædam vitia virtutum speciem præferunt, unde perniciosius[4] suos sectatores decipiunt, quia se sub velamine virtutis tegunt. Nam sub prætextu justitiæ crudelitas agitur, et remissa segnities mansuetudo creditur. Et
Cic., *In Verrem* Actio II, L. I, c. 15, § 39. Cicero: Nullæ sunt occultiores insidiæ quam eæ quæ latent in simulatione[5] officii. Nam Trojanos equus idcirco fefellit, quia formam Minervæ mentitus est.

---

1) B²: *Democritus.* 2) *Et sic — cadat* B; om. A; B²: *discedere quod....* 3) BCD; B²: *hujus ducit;* A: *hujus dicit.* 4) BB²CDF; A: *perniciosos.* 5) BB²: *similitudine.*

CAPITULUM VII.

De Docilitate.

Docilitas est prudentia erudiendi imperitos. Hujus officium est, ut per eam homo prius se ipsum, postea alios informet juxta illud Sapientis: Fili mi bibe aquam de cisterna tua, et fontes putei tui deriventur foras, et in plateis aquas tuas sperge. *Bibere aquam de cisterna* est haurire sapientiam de mente propria; *fontes* vero *derivare foras* est scientias in alios docendo transferre. Omnium hominum ita comparata est natura, ut aliena melius judicent quam sua; quod ideo fit, quia in nostra re aut sumus nimio gaudio præpediti, aut nimia ægritudine[1].

Salom. *Prov.* V, 15-16.

Terent. *Heautontim.* III, I, v. 94-97

Circa hanc virtutem duo sunt vitia[2] vitanda: unum ne ignota pro cognitis habeamus hisque temere assentiamus, hoc enim est præsumptio. Quod vitium fugere qui volet (omnes autem velle debent), adhibebit ad res considerandas tempus et meditationem. Alterum est [vitium], magnum studium conferre in res obscuras, difficiles et non necessarias, quod vitium curiositas dicitur. Est enim curiositas non magnæ utilitati nimiam operam dare, sicuti si, relicta morali philosophia, astrologiam, musicam vel geometriam[3] studiose legas. Nam melius est, si pauca sapientiæ præcepta legas sive teneas, et in promptu et in usu tibi sint, quam si multa didiceris, et illa non habeas ad manum. Quemadmodum magnus luctator est, non qui omnes nexus didicit, quorum rarus usus est, sed qui in uno aut in altero diligenter se exercuit (non enim refert quam multa sciat, si scit quantum victoriæ satis est): sic in disciplinis multa delectant, pauca juvant. Licet nescias, quæ ratio oceanum effundat, quid sit quod gemellorum conceptum separet, partum jungat, cur simul natis fata diversa sint: non multum nocebit tibi transire quæ non licet scire neque prodest.

Cicero, *De Offic.* I, 6, 18-19.

Seneca, *De Benefic* VII, 1, 3-6.

---

1) *Quod — ægritudine* BB²; om. A. 2) BCDF; om. AB²E.
3) B²: *Abacum vel Geom.*

CAPITULUM VIII.

De Justitia.

Justitia est virtus conservatrix humanæ societatis et vitæ communitatis. Societatem, id est cohabitationem hominum, sic servat justitia. Dum scilicet homines cohabitant, obtinet unus vel agros vel alias possessiones, quibus eget alius; idcirco concitaretur invidia et seditio nisi justitia adesset, quæ cuique jus suum conferret[1]. Vitæ autem communitatem, id est negotia, taliter custodit justitia: dum eundem modum vivendi, ut mercaturam vel militiam, plures sectantur, quæstus unius minuit lucrum alterius, quæ res livorem moveret, nisi justitia adesset. Hæc virtus

Cic., *De Offic.* II, 11, 38. etiam omnia aspera transcendit. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ sunt contraria his, æquitati

Ibid. II, 11, 39. anteponit. Ac mea quidem sententia omnis institutio vitæ adjumenta hominum desiderat, quæ per justitiam parantur, in primis ut habeat homo cum quibus familiares possit

Ibid. II, 11, 40. conferre sermones. Atque iis qui vendunt, emunt, conducunt, locant contrahendisque negotiis implicantur, necessaria est justitia, cujus tanta est vis, ut nec illi, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, aut furatur aliquid aut eripit, nec in latrocinio sibi locum relinquit. Archipirata, si non æqualiter prædam dispertiat, aut interficiatur a sociis aut relinquatur[2].

CAPITULUM IX.

De Severitate.

Dividitur autem justitia in severitatem et liberalitatem. Severitas est virtus debito supplicio cohibens injuriam.

Cic., *De Offic.* I, 7, 20. P r i m u m ergo officium severitatis est, ut ne cui[3] quis

---

[1]) *Quæ—conferret* BB[2]; om. A. [2]) B[2]: *dispertiatur — interficitur — relinquitur.* [3]) B[2]: *ne quis.*

noceat, nisi lacessitus injuria; secundum, ut communibus utatur pro communibus, privatis pro privatis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt[1], aut victoria, ut qui bello potiti sunt, aut lege, ut qui testamento patrum heredes facti sunt. Et quia ea, quæ natura erant communia, proprium cujusque fiunt: quod cuique obtigit, id quisque teneat[2]. Si quis sibi plus appetit, violabit jus humanæ societatis. Et inde omnis oritur[3] seditio, quod in tuum usum mea privata transferre conaris; nam quietissime homines viverent, si duo verba[4] de medio tollerentur *Meum* et *Tuum*.

Cicero, *De Offic.* I, 7, 21.

Martin Dum. *L. de Moribus;* cf. P. Syri *Mim.* 620.

Tertium severitatis officium est, ex hominum communitate pestiferum genus hominum expellere[5]. Ut enim quædam membra amputantur, si sanguine et spiritu carere cœperunt, ne noceant[6] ceteris, sic ista in figura hominis[7] feritas et immanitas beluæ a communi vita segreganda est. Sunt enim homines, non re, sed nomine. Nam quid interest, utrum ex homine se quis convertat in beluam, an sub hominis figura immanitatem beluæ gerat? Non ergo talibus est parcendum. Nam judex damnatur, quum nocens absolvitur. Cavenda tamen est maxime ira in puniendo, cum qua nemo tenebit mediocritatem, quæ est inter nimium et parum.

Cic. *De Offic.* III, 6, 32.

Cic. *De Offic.* I, 20, 105. Ibid. III, 20, 82.

P. Syri *Mim.* 338.

Cic. *De Offic.* I, 25, 89.

CAPITULUM X.

De Liberalitate.

Liberalitas est virtus beneficiorum erogatrix, quam eandem pro affectu benignitatem, pro effectu beneficentiam dicimus. Hæc virtus in tribuendo et retribuendo tota consistit.

---

1) B²: *vacua invaserunt.* 2) A; B: *Et quia eorum quædam, quæ natura erant communia, propria liquet esse facta, quod cuique obtingit, id quisque teneat;* B²: *eorum quæ natura.* 3) *Oritur* B. 4) A: *pronomina.* 5) BB²: *exterminare.* 6) BB²CD; A: *et nocent.* 7) B²: *figura abutens humana.*

Seneca, *De Benefic.* I, 1, 5. In tribuendo cave ne sis durus[1]. Quis hominum contentus fuit aut leviter[2] rogari aut semel? Quis, quum aliquid a se peti suspicatus est, frontem non obduxit, Seneca, *De Benef.* I, 1, 7. vultum non avertit, occupationes non simulavit? Eodem animo beneficium debetur quo datur, et ideo non est negligenter dandum; sibi enim quisque debet quod a nesciente[3] Ibid. I, 1, 6. accepit; nemo autem libenter debet quod non accepit, sed extorsit.

Seneca, *De Benef.* I, 1, 6. Secundo cave dilationem. Errat enim qui sperat, responsurum sibi illum, quem dilatione lassavit, expecta- Ibid. II, 1, 1 & 2. tione torsit. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit; proximus est enim neganti qui dubi- Ibid. I, 1, 7. tavit: qui tarde fecit, diu noluit. Tantum gratiæ demis, Ibid. II, 5, 2 Ibid. II, 1, 3 & 4. quantum moræ adjicis; quum roganti suffundatur rubor[4], qui hoc remittit, multiplicat munus; optimum est enim antecedere desiderium cujusque, post preces proximum sequi. Non tulit gratis qui, quum rogaret, accepit; nulla enim res carius constat, quam quæ precibus empta est. Ibid. II, 2, 1. Nam molestum est verbum et onerosum, demisso vultu dicendum: Rogo. Vincit[5] autem omne beneficium, quod Ibid. I, 7, 2. obviam venit. Gratius est quod statim de facili quam Ibid. II, 4, 2. quod de plena manu tarde sumitur, quia auctori detrahit Ibid. II, 5, 1. quisquis post illum rogandus est. Nihil æque amarum quam diu pendere. Aequiore animo quidam ferunt præscindi spem suam, quam protrahi[6].

Cicero, *De Offic.* I, 14, 42. Tertio cave, ne beneficium obsit iis, quibus videtur benigne dari, vel aliis. Qui enim dant cuipiam, quod obsit illi, non benefici neque liberales, sed perniciosi as- Ibid. I, 14, 43. sentatores judicandi sunt. Sunt autem multi cupidi gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur. Qui male acci- Cic., *De Offic.* I, 14, 48. pit, ut bene dispenset, potius gravat quam juvat[7]. Id autem tantum abest ab[8] officio liberalitatis, ut nihil ma- Sen., *De Benef.* I, 7, 3. gis sit hujus officio contrarium. Ille ambitioni dedit, et

---

1) B²: *avarus*. 2) BCD; A: *leniter*. 3) B²CD; A: *a se nolente;* B: *a nolente vel nesciente.* 4) A; B: *Quum roganti rubor suffunditur.* 5) B²: *victurum est.* 6) B²: *trahi.* 7) *Qui male — juvat* om. B². 8) A: *tam obest.*

non mihi. Ea igitur utamur liberalitate, quæ prosit amicis[1], noceat nemini. Cic., *De Off.* I, 14, 43

Quarto cave, ne beneficium majus sit facultate tua. Inest enim in tali liberalitate cupiditas rapiendi, ut ad largiendum suppetant copiæ. Cic., *De Offic.* I 14, 44.

Quinto cave exprobrationem. Lex enim beneficii est inter duos, quod alter statim debet oblivisci dati, alter memor esse accepti. Nunquam data vir bonus cogitat, nisi admonitus a reddente. Multum obligavit qui accipere se putavit, quum daret, dedit tanquam recepturus, et recepit tanquam non dedisset. Graves autem exprobratores, et leves quos paulo post sui muneris pœnitet, gratiam omnem corrumpunt, quibus dicitur: *O superbia! nihil a te accipere libet; quidquid das corrumpis.* Seneca, *De Benefic* II, 10, 4. Ibid. I, 2, 3. Ibid. I, 7, 2 Ibid. I, 1, 4. Ibid, II, 13, 1.

Sexto cave malitiosam astutiam infitiandi. Dixit Antigonus Cynico[2] petenti talentum, *plus esse quam Cynicus debeat*[3] *petere*; petenti vero nummum[4] respondit, *minus esse quam regem oporteat dare.* Ecce malitiose negabat, nam posset dare talentum, quia ipse rex erat, vel nummum, quia ille Cynicus erat. Melius Alexander, qui quum daret civitatem cuidam dicenti, non convenire civitatem humili[5] fortunæ suæ, respondit: *Non quæro, quid te oporteat accipere*[6], *sed quid me dare.* Ibid. II. 17, 1. Ibid. II, 16, 1.

Septimo cave de ingrato querelam facere. Meliorem facies ingratum ferendo, pejorem conquerendo. Dubiam verecundiam vox conviciantis clarior rupit. Nemo id esse quod videtur timet, deprehensus pudor emittitur. Non est ille qualem speravimus[7], simus[8] quales fuimus, ei dissimiles. Ingratus est adversus unum beneficium, adversus alterum non erit; duorum oblitus est, tertium in eorum, quæ exciderant, memoriam reducet[9]. Quæ ratio est exacerbare eum in quem magna contuleris, ut ex amico fiat[10] inimicus? Sis munificus in dando, non acerbus in Ibid. VII, 28, 3. Ibid. VII, 29, 1. Ibid. I. 3, 1. Ibid. VII, 30, 2. Cic., *De Officiis* II, 18, 64.

---

1) A: *multis.* 2) B; A: *amico.* 3) B: *deberet.* 4) BB²; A: *minimum.* 5) BB². 6) A: *oportet recipere.* 7) A: *speramus.* 8) B: *scimus*; A: *sumus.* 9) A: *reduceret.* 10) B: *fias.*

Seneca, *De Benefic.* I, 1, 8.
exigendo. Nam quum altius injuriæ quam merita descendant, quid expectat qui offendit, dum obligat[1]?

Officium itaque liberalitatis est omni petenti dare, deos imitari. Si deos imitaris, da etiam ingratis: nam et sceleratis sol oritur et piratis patent maria. Dii, rerum omnium optimi auctores, ignorantibus[2] beneficia dare incipiunt, ingratis perseverant. Non cessant dii beneficia congerere, unam sortiti intentionem, scilicet prodesse. Imitemur illos: demus, etiam si multa in irritum data sunt. Ingratus enim non mihi fecit injuriam, sed sibi. Nam gratum semper beneficium delectat, ingratum semel. Non est magni animi beneficium dare et non[3] perdere, perdere autem et dare magni animi est. Hæc est virtus dare beneficia non utique reditura. Malim non recipere, quam non dare. Qui non dat quod promittit, vitium ingrati antecedit. Beneficium accipere est libertatem vendere. Ideo si promittis indigno, da non tanquam munus, sed dictum tu[4] redime.

Ibid. IV, 26, 1. — Ibid. VII, 1, 31 & 3–4. — Ibid. VII, 32. — Ibid. III, 17, 3. — Ibid. VII, 32. — Ibid. I, 1, 12. — P. Syri *Mimi*, 71. — Sen., *De Benef.* IV, 36, 1.

Cicero, *De Offic.* I, 14, 45.
Quamvis autem omni petenti dare debeas, tamen in beneficio habendus est delectus dignitatis: in quo spectandi[5] sunt mores ejus, cui datur, et animus erga nos et cohabitatio et vitæ societas et ad nostras utilitates officia ante collata, et si non vivitur cum perfectis, sed simulacra virtutis habentibus. Neminem[6] enim puto negligendum, in quo aliqua significatio[7] virtutis appareat. Colendus est maxime quisque in quantum lenioribus[8] virtutibus, modestia scilicet et temperantia, ornatior erit. Nam fortis animus plerumque ferventior est in non sapiente. Multa enim faciunt multi repentino impetu animi, quasi quodam vento, incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda ut ea quæ considerate delata sunt[9]. Primum in officio est illud, ut a quo plurimum diligimur,

Ibid. I, 15, 46. — Cic., *De Offic.* I, 15, 49. — Cic., *De Offic.* I, 15, 47.

1) B: *objurgat*; A: *objurgatur.* 2) B; A: *ignorantes.* 3) AD; BB²: *et perdere.* 4) B: *verbum tuum;* B²: *dictum tuum.* 5) A: *complectandi.* 6) .... *et si non vivitur* .... *habentibus. Neminem*.. ABCD; F: *Quoniam autem vivitur non* ...., *neminem* ....; B² om. 7) A: *signatio.* 8) BCD: *levioribus.* 9) BCD; *Multa—delata sunt* om. B².

ei plurimum tribuamus. Iterum alia causa est ejus, qui calamitate premitur, alia ejus, qui majores res quærit nullis rebus suis adversis. Propensior enim benignitas debetur in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui altiorem gradum ascendere volunt, omnino[1] restricti esse non debemus. Iterum apud bonos melius quam apud divites puto collocari beneficium. Nam qui locupletes sunt obligari beneficio nolunt, sed quum acceperint beneficium quamvis magnum, accipiendo beneficium se dedisse arbitrantur, aut aliquid a se expectari suspicantur. Item si malo opulento benefacias, in illo uno[2] aut forte in ejus familia manet gratia; si autem inopi et bono benefacias, omnes inopes boni præsidium sibi paratum vident in te. Et quum inopi bonum facis, spectatum se, non suam fortunam putat. Ideo si in contentionem venerit res, sequere Themistoclem, qui de nuptiis filiæ consultus ait[3]: *Malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro.*

Cicero, *De Offic.* II, 18, 61-62. — Ibid. II, 20, 71. — Ibid. II, 20, 69. — Ibid. II, 20, 70. — Ibid II, 20, 71.

Dabimus munera non supervacua: mulieri non dabis arma militaria. Dabimus munera non exprobratura[4] cuique suum morbum: ebrioso non dabis vina. Munera duratura taliter quæramus, quia nunquam admonere debemus; et demus munera[5] non tam pretiosa quam rara.

Seneca, *De Benefic.* I, 11, 6. — Ibid. I, 12, 1. — Ibid. I, 12, 4.

Hactenus hæc pertinent ad tribuentes.

CAPITULUM XI.

De Retributione.

Nullum officium[6] referenda gratia magis necessarium est. Nam si Hesiodus[7] jubet reddere majore mensura[8], quam acceperis, utenda[9]: quid debemus facere provocati beneficio? imitari agros fertiles, qui multo plus af-

Cic., *De Officiis.* I, 15, 47. — Ibid. I, 15, 48.

[1]) CF; ABB[2]: *animo.* [2]) A: *viro.* [3]) A: *Themistodem, qui ait.* [4]) B: *exprobatura;* A: *reprobatur.* [5]) B. [6]) AB: *beneficium.* [7]) A: *Ysidorus.* [8]) B: *majorem mensuram.* [9]) B: *utendam.*

Cicero, *De Offic.* I, 15, 48. ferunt quam acceperunt. Quia si non dubitamus officia conferre his, quos speramus nobis profituros: quales debemus esse in eos, qui jam profuerunt? Nam si demus vel non demus, in nostra potestate est; non reddere vero bono viro non licet, etiam si absque injuria id facere possit.

Cicero, *De Offic* II, 18, 63. Primo igitur cave, ne obliviscaris beneficium. Omnes enim immemorem beneficii oderunt, eamque injuriam sibi Seneca, *De Benefic.* III, 1, 2. etiam fieri putant in liberalitate deterrenda[1]. Nam ingratus est qui negat se accepisse beneficium, ingratus qui dissimulat, ingratior qui non reddit, ingratissimus omnium Ibid. III, 1, 3-4. qui oblitus est. Nunquam gratus fieri potest cui totum beneficium elapsum est. Apparet illum non sæpe de red- Ibid. III, 2, 1. dendo cogitasse cui obrepsit oblivio. Nunquam voluit esse gratus qui beneficium tam longe projecit, ut extra con- Ibid. III, 2, 2. spectum suum poneret; memoria enim nil perdit, nisi ad quod non sæpe respexerit[2]. Ideo dico, ne obliviscaris Ibid. III, 3, 3. præteriti beneficii. Ad præterita enim beneficia pauci animum retorquent. Nemo quod fuit in præterito pro bene- Ibid. III, 7, 1-2. ficio tenet, sed tanquam in perdito ponit. Si autem ad judicem te vocat, incipit non esse beneficium, sed creditum; et quum res honestissima sit gratiam referre, desinit esse honesta, si est necessaria.

Ibid. VI, 25, 2. Secundo cave, ne ad beneficium per injuriam accedas. Ibid. VI, 25, 1. Sunt enim quidam nimis grati, immo ingrati[3]. Hi aliquid incommodi precari solent iis, quibus obligati sunt, ut probent affectum beneficiii memorem. Horum animus est similis pravo amore flagrantibus. Illi enim amicæ suæ[4] optant exilium, ut fugientem comitentur, optant inopiam, ut magis desideranti donent, optant morbum, ut assideant[5], et quidquid optarent inimici amantes vovent[6]. Fere idem Ibid. VI, 26, 1. est exitus odii et amoris insani. Sed nequitia est ut extrahas mergere, evertere ut suscites, includere ut emittas.

---

1) B: *deterenda;* A: *deferenda.* 2) B²: *respexit.* 3) *Immo ingrati* om. B². 4) A: *amicitiæ suæ;* B: *plane suo amico.* 5) B *assideant ægrotanti.* 6) A: *fovent;* B: *optant;* F: *amentes vovent.*

Non enim beneficium injuriæ finis est; nec unquam id detraxisse meritum est, quod ipse qui detraxit intulerat.

Tertio cave ne nimium festines ostendere te gratum. Qui antecedit tempus retribuendi æque peccat quam qui non sequitur. Quod apud te non vis morari[1], onus judicas, non munus. Rejiciendi beneficium signum est protinus invicem aliud mittere et munus munere expungere. Pœnitet accepti beneficii quem piget nondum redditi.

Sen., *De Benef.* VI 40, 1.
Ibid. VI, 41, 1.
Ibid. IV, 40, 4.
Ibid. VI, 42, 2.

Quarto cave, ne clam gratiam referas. Ingratus est enim qui remotis arbitris gratias agit. Hoc autem observa in primis, ut benigne accipias. Si benigne enim accipis, retulisti primam gratiam: non ut solutum te putes, sed ut securior debeas. Voluntati enim voluntate satisfecimus, rem rei[2] debemus.

Ibid. II, 23, 2.
Ibid. II, 35, 4.
Ibid. II, 35, 1.

CAPITULUM XII.

De Divisione Beneficentiæ.

Rursum beneficentia alia est operæ, alia pecuniæ. Facilior est ea quæ est pecuniæ, præsertim locupleti. Prima est splendidior et viro bono dignior. De illa scriptum est. Nulli præclusa est virtus, omnibus patet, omnes invitat, non quærit domum, non censum: nudo homine contenta est. Et quamvis utraque gratum faciat, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Item ea quæ est pecuniæ materiam suam exhaurit. Itaque tali benignitate tollitur benignitas Hac quo in plures usus sis[3], eo minus in multos uti possis. Altera vero consuetudine benefaciendi paratiores et exercitatiores[4] facit. Dum Macedonum favorem pecuniæ largitione captaret Alexander, scripsit ad eum pater in hæc verba: Quis error in istam spem te induxit, ut eos tibi fideles putares, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem, sed ministrum et præbitorem putent[5]? Fit enim deterior

Cicero, *De Offic.* II, 15, 52.
Seneca, *De Benefic.* III, 18, 2.
Cicero, *De Offic.* II, 15, 52.
Ibid. II, 15, 53.

---

1) *Morari* om. B². 2) B²: *Dei.* 3) B²: *es.* 4) A: *exertiores.* 5) AB: *putarent.*

qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Non tamen hoc genus benignitatis omnino refutandum est[1]. Nam sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum[2] est, sed diligenter et moderate. Multi enim patrimonia effuderunt[3] inconsulte largiendo. Nihil autem stultius est quam curare, ut id diutius facere non possis, quod libenter facias. Sequuntur etiam largitionem rapinæ. Quum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus inferre coguntur; at majora odia eorum assequuntur, quibus ademerunt, quam favores eorum, quibus dederunt.

Cicero, *De Offic.* II, 15, 54.

CAPITULUM XIII.

De Alio Modo Liberalitatis.

Cicero, *De Offic.* II, 16, 55-56.

Duo sunt genera largorum, quorum alteri dissipatores, alteri liberales. Dissipatores, qui epulis et muneribus histrionum et lenonum pecunias profundunt[4] [in ea], quorum[5] memoriam aut brevem aut nullam omnino sunt relicturi. Liberales sunt, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut amicos in filiarum collocatione juvant, vel in alia[6] re quærenda vel augenda.

Cic. *De Off.* II, 19, 65. Ibid. II, 19, 68.

Beneficentia operæ exercetur alios juvando consilio, defendendo in causis eloquio. Sed admonendi sunt, quum juvare alios velint, ne alios offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent, aut eos, quos non expedit. Si imprudentes[7] offendunt, negligentiæ est, si scientes, temeritatis est. Utendum est excusatione apud eos, quos invitus offendas, quare aliter facere non potueris, ceterisque officiis id, quod est violatum, recompensandum erit[8]. Sed quum ex accusatione et defensione constet[9] causa, laudabilior est defensio; sed tamen accusatio persæpe probata est, quam tamen semel et non sæpe suscipere[10] debemus. Duri enim hominis vel potius vix

Ibid. II, 14, 49. Ibid. II, 14, 50.

---

1) B²: *repudiandum est.* 2) AB²; B: *impartiendum.* 3) BB² CDE; A: *effundunt.* 4) *Profundunt* om. A. 5) B²: *quarum.* 6) B²: *aliqua.* 7) B²: *imprudenter — scienter.* 8) B: *recompensari debet.* 9) A: *constat.* 10) A: *accipere.*

hominis videtur esse, periculum capitis inferre multis. Sordidum est enim ad famam, committere ut accusator nomineris. Diligenter quoque tenendum est, ne innocentem judicio capitis arcessas, quod absque scelere nequit fieri. Nam quid tam inhumanum, quam eloquentiam, ad salutem hominum datam, ad bonorum hominum perniciem convertere? Judicis est semper verum sequi [1], patroni vero non nunquam verisimile, etiam si minus verum sit, defendere. Omnes, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, ira, amicitia atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum [2] providet, ubi ista officiunt. Nam judices sæpe propter invidiam adimunt diviti, et propter misericordiam addunt pauperi. Deponit autem quisque personam amici, quum induit personam judicis. Curandum [3] est etiam ne, tanquam in suam possessionem venerit, sermo excludat [4] alios; sed quum reliquis [in] rebus tum in communi sermone vicissitudinem non iniquam putet [5]. Videas etiam, ne sermo indicet vitium inesse moribus, quod solet evenire, quum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum, aut maledice aliquid dicitur. *Judex* dictus est, quia *jura dictet* sive *jure disceptet.* Jure disceptare est juste judicare. Curandum est etiam, ut eos, cum quibus sermonem conferimus [6], et vereri et diligere videamur. Objurgationes non nunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est et vocis contentione et verborum acriori gravitate; id agendum est etiam, ut ea facere videamur irati [7]. Sed ut ad urendum, sic ad hoc genus castigandi raro et inviti veniemus. Sed tamen ira procul absit, cum qua nil recte, nil considerate fieri potest. Illud etiam acerbitatis, quod habet objurgatio, significandum est causa illius, qui objurgetur, esse susceptum. In illis enim contentionibus, quæ cum

Cicero, *De Offic.* II, 14, 51.

Sallust, *Catil.* c. 51.

Terent., *Phormio* II, 3 (II, 1), 45-47.

Cic., *De Off.* III, 10, 43.

Ibid I, 37, 134.

Isid. Hisp., *Orig.* L. 18 c. 15.

Cic., *De Off.* I, 38, 136.

Cicero, *De Offic.* I, 38, 137.

---

1) B²: *loqui.* 2) *Verum* om. B². 3) *Curandum .... juste judicare:* B; om. AB². 4) F; B: *venerit sermo, excludant.* 5) F; B: *vicissitudine nonnunquam putent.* 6) A: *conferamus.* 7) AB²: *non videamur irati;* B: *Attamen si objurgationes nonnunquam incidant ...., id agendum est, etiam ut ea facere videamur inviti, non irati, sed ut .... veniamus.*

Cicero, *De Offic.* I, 38, 137.

inimicissimis fiunt, etsi nobis indigna audiamus, rectum est gravitatem retinere, iracundiam pellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de seipso prædicare, præsertim falsa, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Cicero, *De Offic.* II, 20, 69.

In his omnibus mores hominum, non fortunam sequi oportebit. Sed quis est, qui causæ inopis et boni, non anteponat gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior remuneratio videtur, in eum est nostra voluntas propensior.

CAPITULUM XIV.

De Alia Benignitatis Partitione.

Rursus alia benignitatis partitio est. Quæcunque virtutes bonis reddunt meritum[1] ejus partes sunt. Reddit enim Deo jus suum religio, pietas parentibus, innocentia minoribus, amicitia æqualibus, reverentia majoribus[2], concordia concivibus[3], misericordia egenis.

CAPITULUM XV.

De Religione.

Cicero, *De Invent.* II, 53, 161.

Religio est virtus divinitatis curam cærimoniamque afferens[4].

Hujus officium primum est perpetrati sceleris pœnitere.

Horat *Carm.* III, 24, 50 54.

.... Scelerum si bene pœnitet,
Eradenda cupidinis
Pravi sunt elementa, et teneræ nimis
Mentes asperioribus
Formandæ studiis.

Ideoque religionis officium est secundum, temporalium mutabilitatem parvi pendere; namque

---

[1]) BB²: *debitum.* [2]) BB². [3]) A: *concivilibus*; BB²: *civibus.* [4]) B²: *divinitati — offerens.*

Truditur dies die
  Novæque pergunt interire lunæ. Horat., *Carm.* II, 18, 15-16.

Immortalia ne speres, monet Annus et almum
  Quæ rapit Hora diem. Ibid. IV, 7, 7-8.

Damna tamen celeres reparant cœlestia lunæ:
  Nos, ubi decidimus,
Quo pius Aeneas, quo dives Tullus et Ancus,
  Pulvis et umbra sumus. Ibid. v. 13-16.

Debemur morti nos nostraque. Horat., *Ars poet.* v. 63.

Ideoque tertium sit hujus virtutis officium, vitam ex toto Deo committere juxta illud poetæ:

Si consilium vis,
Permittes ipsis expendere numinibus, quid
Conveniat nobis, rebusque sit utile nostris.
Nam pro jocundis aptissima quæque dabunt di.
Carior est illis homo, quam sibi. Juvenal, *Sat.* X, 346-350.

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano. Ibid. v. 356.

Non tamen auxilia deorum votis muliebribus parantur; sed vigilando, agendo, bene consulendo omnia prospere cedunt: ubi secordiæ atque ignaviæ te tradideris, nequidquam deos implores; sunt enim irati et infesti. (Sallust., *Catil.* c. 52.) Tunc scito te omnibus cupiditatibus solutum, quum eo perveneris, ut nihil deum roges, nisi quod rogare possis palam. O quanta est dementia hominum! turpissima vota diis insusurrant, et si quis admoverit aurem, conticescent[1], et quod scire hominem nolunt, a deo petunt. Tu vero sic vive cum hominibus, tanquam deus videat: sic loquere cum deo, tanquam homines audiant. (Seneca, *Epist.* X § 5.)

Quartum religionis officium est veritatem servare. Nam liberi et servi personam veritas separat, mendacium jungit. (*Demosthenes**) Ideo hanc virtutem *fidem* putant appellatam, eo quod per eam *fiat*[2] dictum. (Cic., *De Off.* I, 7, 23.) Non tamen promissa servanda sunt ea, quæ iis, quibus promiseris, sunt inutilia; (Ibid. I, 10, 32.)

---

[1]) B: *conticescunt;* A: *conticissent.* [2]) A: *fiet.*

*) Cf. Vinc. Bellov. *Spec. Doctr.* IV, 60.

Cicero, *De Offic.* I, 10, 32. nec si tibi plus noceant, quam illis prosint; quia contra officium est, damnum majus anteponi minori: ut si institueris cupiam te advocatum in causam illius venturum, atque interim graviter ægrotare filius tuus cœperit, non est contra officium non facere quod dixeris. Ibid. III, 25, 95. Sed nec deposita semper reddenda. Si enim gladium quis apud te sana mente deposuerit, et repetat[1] insaniens, reddere peccatum est, officium non reddere. Si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, non reddas depositum; faceres enim contra rempublicam, quæ tibi debet esse carissima. Sic multa, quæ[2] honesta videntur natura, temporibus fiunt inhonesta.

CAPITULUM XVI.

De Pietate.

Cicero, *De Invent.* II, 53, 161. Pietas est virtus per quam sanguine junctis et patriæ benivolis officium et diligens tribuitur[3] cultus.

Seneca, *De Benefic.* IV, 17, 2 & 1. In officia hujus ipsa[4] natura ducit. Quemadmodum nemo in amorem sui coartandus, sic nec lex jubet amare parentes, indulgere liberis. Supervacuum enim est in quod volumus[5] nos impelli. Quocirca plus cavendum est, ne Sallust., *Jug.* c. X. aliquam nostris moliamur injuriam. Quem enim alienum Terent., *Adelphi* I, 1, 30-31. tibi fidum inveneris, si tuis[6] hostis fueris? Qui fallere audebit patrem, qualis erit in[7] ceteros?

CAPITULUM XVII.

De Innocentia.

Innocentia est puritas animi omnem injuriæ illationem[8] abhorrens. Hac virtute dii placantur, unde Horatius[9]:

---

[1]) B: *repetit*. [2]) BB²CD; A: *quæ tibi*. [3]) A: *attribuitur*. [4]) B: *dirigens ipsa*. [5]) BB²: *imus*. [6]) A: *tuus*. [7]) BB²; A: *inter*. [8]) B²: *ultionem*. [9]) A: *Oratius*; B² om.

Immunis aram si tetigit manus
Non sumptuosa blandior hostia
Mollibit[1] aversos[2] penates.

Horat., *Carm.* III, 23, 17-19.

Hanc servare qui volet omnia scelera sua, licet minima, existimet magna[3].

Nam vitiis nemo sine nascitur: optimus ille est,
Qui minimis urgetur.

Horat., *Sermonum* I, 3, 68-69.

Nemo satis credit tantum delinquere, quantum
Permittas: adeo indulgent sibi latius omnes[4].

Juvenal., *Sat.* XIV, 233-234.

Hujus officium est multos allicere, nullius læsione. Nam multis minatur qui uni facit injuriam. P. Syri *Mim.* 427.

Aliud officium: ultionem non quærere. Ridiculum est enim odio nocentis innocentiam[5] perdere. Neque scelus scelere[6] vindicandum est. Multos pessumdedit qui injurias acerbius ulcisci voluerit.

Martin. Dum., *De Moribus.*

Sallust., *Jugurth.* c. XLII.

CAPITULUM XVIII.

De Amicitia.

Amicitia est voluntas bona erga aliquem, causa illius data, qui diligitur[7], cum pari ejus voluntate.

Cicero, *De Invent.* II, 55, 166.

Officium hujus: idem velle et idem nolle.

Sallust., *Catil.* c. XX.

Alterum officium est secreto admonere, palam laudare. Hæc quidem lex est in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec rogati faciamus. Alia lex est, ut cum amico cuncta deliberes, sed prius de ipso, an sit dignus amicitia, videas[8]. Tertia: ne studeas nosse[9] quod ille vult latere; dissimulare enim magis humanum est, quam dare operam id scire, pro quo te[10] amicus oderit. Quarta: ne asperitas amicitiam dirimat, juxta illud poetæ:

Mart. Dum., *De Moribus.*

Cicero, *Lælius* XII, 40.

Seneca, *Epist.* III § 2.

Terent, *Hecyra* IV, 1, 37-38.

---

1) A: *Molliet.* 2) A: *adversas*; B²: *adversos.* 3) BB²: *æstimet.* 4) B: *ipsi.* 5) B²: *innocentem.* 6) *Scelus scelere* BB²CD; om. A. 7) B: *illius tantum qui diligit;* B² om. 8) *An — videas* A. 9) AB: *nosce.* 10) BB²CDE; A: *scire quod nos.*

Lucan., *Phars.* VIII, 534-535.

Adversis non deesse decet, sed læta secutos[1].
Nulla fides unquam miseros elegit amicos.

Seneca, *Epist.* IX § 4.

Si autem vis amari, ama.

CAPITULUM XIX.

De Reverentia.

Reverentia est virtus gravibus personis, vel aliqua prælatione sublimatis, debitæ honorificationis cultum exhibens.

Senecæ Prov. cf. Plin., *Epist.* L. V, Ep. 8, § 5.

Seneca, *Epist.* XI § 6.

Hujus officium est imitari majores. Optimum enim est majorum vestigia sequi, si recte præcedant[2]. Eligendus est autem nobis vir bonus, et semper ante oculos habendus, ut sic tanquam illo spectante vivamus, et omnia tanquam illo vidente faciamus. Magna enim pars peccatorum tollitur, si peccatis[3] testis assistat. Ideo nullum locum putaveris esse sine teste.

P. Syri *Mimi*, v. 496; Martin, Dumiens., *De Moribus*.

CAPITULUM XX.

De Concordia.

Concordia est virtus concives et compatriotas in eodem jure et cohabitatione spontanea[4] vinciens.

Cicero, *De Offic.* I, 7, 22.

Hujus hæc sunt officia, ut præclare a Platone scriptum est: Non nobis solum nati sumus, sed ortus[5] nostri partem patria vindicat[6], partem amici; atque, ut placet Stoicis, omnia ad usum hominum creari, homines autem hominum causa generatos esse, videlicet[7] ut ipsi inter se alii aliis prodessent: idcirco in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, devincire hominum inter homines societatem mutatione officiorum, dando accipiendoque, tum artibus, tum opera[8],

---

[1]) B²: *licet si læta securis.* [2]) B: *recta procedunt*; F: *præcesserint.* [3]) BB²; A: *peccati.* [4]) A: *spontanee.* [5]) A: *sed ortusque;* BB²: *ortusque.* [6]) A: *vendicat.* [7]) CD; A: *verum est;* B²: *verum ut.* [8]) A: *devincire hominem. inter homines societatem sequi tum opera.*

tum facultatibus, tum facile multa multis de jure suo cedendo[1]. Est enim non modo liberale, sed interdum etiam fructuosum, paululum de jure suo cedere[2]. Nam concordia parvæ res crescunt: discordia res maximæ dilabuntur. Sallust., *Jugurth.* c. X.

CAPITULUM XXI.

De Misericordia.

Misericordia est virtus per quam animus[3] super calamitate afflictorum movetur.

Hæc virtus nihil humanum a se alienum putat: aliorum commoda vel damna sua existimat[4], unde Virgilius: Terent., *Heautontim.* I, 1, 25.

Non ignara mali miseris succurrere disco[5]. Virgil., *Aeneis*, I, v. 630.

Qui autem in calamitoso[6] misericors est, sui meminit. P. Syri *Mim.* 796.
Est autem difficilis cura rerum alienarum[7]. Cicero, *De Offic.* I, 9, 30.

CAPITULUM XXII.

De Truculentia Et Negligentia.

Duobus præfatis justitiæ generibus totidem sunt opposita injustitiæ genera, quæ summopere cavere oportet, scilicet truculentia et negligentia[8]. Est truculentia injustitia[9] injustam inferens injuriam. Negligentia vero est non propulsare injuriam, quum possis et debeas[10]. Est autem negligentia severitati contraria, contra ponuntur enim defendere et defensionem contemnere. Similiter truculentia liberalitati repugnat; repugnant[11] enim beneficium dare et injuriam irrogare. Cf. Cic., *De Offic* I, 7, 23.

Truculentiæ causæ sunt metus, avaritia, ambitio.

---

1) BB²; A: *decere* (cedere). 2) *Est enim — cedere.* BCD; A om.; B²: *decedere.* 3) B: *humanus animus.* 4) B; AB²: *æstimat.* 5) B²: om. 6) AB²; B: *erga calamitosos.* 7) B²: om. 8) A: *genera. Summopere — truculentiam et negligentiam.* 9) BB². 10) AB²: *possit et debeat.* 11) B; *contrariantur.*

Cicero, *De Offic.* I, 7, 24. Metus est, quum is qui alteri nocere cogitat[1], timet ne, nisi id[2] fecerit, ipse afficiatur incommodo. Avaritia autem est, quum injuriam aggrediuntur, ut adipiscantur ea

Sallust., *Catil.* c. X. quæ cupiunt. Ambitio quoque, id est amor prælationis, multos mortales falsos fieri coegit[3]; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstimare; magis-

Cicero, *De Offic.* I, 8, 26. que vultum quam ingenium bonum habere. Est autem in hoc genere hoc molestum, quod in magnanimis et munificis sæpius incidit potentiæ cupiditas. Magnanimitas enim promptiores facit ad impugnandum; munificentia vero plura dat auxilia illis; unde ex eorum ambitione majus provenit flagitium; propterea[4] verum est illud, quod legitur:

Lucan., *Phars.* I, 92-93.

Nulla fides regni sociis, omnisque potestas
Impatiens consortis erit.

Ibid. X, 146-147.

Proh cæcus et amens
Ambitione furor!

Et idem dicit:

Ibid. X, 407-408.

Nulla fides pietasque viris, qui castra sequuntur,
Venalesque manus: ibi fas, ubi maxima merces.

Cicero, *De Offic.* I, 13, 41. Dividitur autem truculentia in vim et fraudem: fraus quasi vulpeculæ, vis quasi leonis videtur[5]; utrumque ab homine alienissimum, sed fraus odio digna majore. Totius enim injustitiæ nulla pestis[6] capitalior quam eorum, qui tunc, maxime quum fallunt, id agunt, ut viri boni videantur.

Horat., *Ars poet.* v. 437. Horatius idcirco dicit:

Nunquam te fallant animi sub vulpe latentes.

Juvenal., *Sat.* II, v. 11-12. Juvenalis:

Hispida membra quidem et duræ per brachia setæ
Promittunt atrocem animum.

Ibid. v. 8-9.

Fronti nulla fides. Quis enim non vicus[7] abundat
Tristibus obscœnis?

---

[1]) B: *cupit.* [2]) A: *timet, si id.* [3]) B: *mortalium — subegit.* [4]) AB[2]: *præterea.* [5]) A: *vis leoni videtur attribui.* [6]) ACD; B: *nulla.* [7]) AB[2]: *vitiis* cf. CD.

CAPITULUM XXIII.

De Causis Prætermittendæ Defensionis.

Prætermittendæ autem defensionis, id est negligentiæ, hæ sunt causæ. Aut enim inimicitias aut laborem aut sumptus suscipere nolunt, aut suis occupationibus aut odio ita elongantur, quod eos, quos tueri debent, desertos esse patiuntur. Tutius autem est bonum quam malum negligere. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas, malus improbior. Tutiusque locupletem quam calamitosum: omnes enim, quibus res minus secundæ sunt, nescio quomodo suspiciosi, ad contumeliam omnia accipiunt magis; propter suam impotentiam se semper credunt negligi. In omni autem injustitia permultum interest, utrum perturbatione animi, an consulto fiat injuria. Perturbatio plerumque brevis est et ad tempus. Ideo leviora sunt, quæ repentino motu accidunt, quam ea, quæ præmeditata[1] inferuntur.

Cicero, *De Offic.* I, 9, 28.

Sallust., *Jug.* c. XXXI.

Terent., *Adelphi* IV, 3, 14-16.

Cicero, *De Offic.* I, 8, 27.

CAPITULUM XXIV.

De Fortitudine.

Fortitudo est virtus retundens[2] impetus adversitatis. Hujus autem partes sunt quæcunque hoc[3] efficiunt. Hæ autem sunt magnanimitas, fiducia, securitas, magnificentia, constantia, patientia. Magnanimitas est difficilium spontanea et rationabilis aggressio. Fiducia est certa spes animi, perducendi[4] ad finem rem inchoatam. Securitas autem incommoditates imminentes et rei inchoatæ affines non formidare. Magnificentia est difficilium et præclarorum consummatio. Constantia est stabilitas animi firma et in proposito perseverans. Patientia est virtus contumeliarum et omnis[5] adversitatis impetus æquanimiter portans.

---

[1]) A: *præmeditativa.* [2]) A: *rescindens.* [3]) B: *hanc.* [4]) A: *spes cum procedendi;* B: *spes animi, perducens.* [5]) A: *omnes.*

CAPITULUM XXV.

De Magnanimitate.

Ad magnanimitatis officium persuadet poeta, quum dicit:

Lucan. *Phars.* IX, 380–381.

Componite mentes
Ad magnum virtutis opus summosque labores.

Et alius poeta dicit[1]:

Horat., *Carm.* III, 2, 21–24.

Virtus, recludens immeritis mori
Cœlum, negata tentat ire[2] via,
Cœtusque vulgares et udam
Spernit humum fugiente penna.

Hæc enim virtus, quum ad aspera ineunda pronum faciat, potius communem utilitatem quam sua commoda intendit[3]. Sicut enim scientia remota a justitia calliditas potius quam scientia appellanda est, sic animus ad periculum paratus, si sua cupiditate, non communi utilitate impellitur, temeritatis potius nomen habet quam fortitudinis. Hæc virtus torporem sic excutit[4].

Cicero, *De Offic.* I, 19, 63.

Lucan., *Phars.* I, 281.

Tolle moras! semper nocuit differre paratis.

Et alius:

Horat., *Epist.* I, 2, 41–43.

Incipe! qui recte vivendi prorogat horam[5],
Rusticus expectat, dum defluat amnis; at ille
Labitur et labetur in omne volubilis ævum[6].

Persius, *Sat.* V, 66-69.

Cras hoc fiet. Idem cras fiet. Quid, quasi magnum,
Nempe diem, donas? Sed quum lux altera venit,
Jam cras hesternum consumpsimus; ecce aliud cras
Egerit hos annos, et semper paulum erit ultra.

Cicero, *De Offic.* I, 19, 65.

Ibid. I, 20, 68.

Hujus officium sic monstrat Philosophus: Magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam[7]. Idcirco ista fit in hac virtute cautela avaritiæ. Non enim

---

1) *Componite — dicit* om. A. 2) ABB². 3) BB² *attendit.* 4) Conj.; B: *excitat*; C: *oste*; AB² om. 5) B: *annum*; C: *ævres*; om. A. 6) *Incipe — ævum* BCD; om. A. 7) *Tolle moras — injuriam* om. B².

est consentaneum, qui metu non potest frangi, eum frangi cupiditate, nec qui invictum se a labore præstiterit, eum vinci a voluptate[1]. Secunda est cautela ambitionis; per difficultates enim quæritur claritudo. Quod enim difficilius, hoc præclarius; vix enim invenitur qui laboribus susceptis non quasi mercedem desideret gloriam. Virtutis enim fructum sapiens in conscientia, stultus autem in gloria ponit; per gloriam enim ad prælationes arbitrantur se ascensuros. Vera autem magnitudo [animi] principem se esse mavult quam videri. Qui autem ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Idcirco per gloriam non sunt honores quærendi, verumque est illud poetæ:

Cicero, *De Offic.* I, 20, 68.
Ibid. I, 19, 64 & 65.
Ibid. I, 19, 65.

,Virtus, repulsæ nescia sordidæ,
Intaminatis fulget honoribus,
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis auræ.

Horat., *Carm.* III, 2, 17–20.

Tertia est temeritatis cautela. Temere namque in acie versari et manu cum hoste confligere immane quiddam est et beluarum simile. Si tamen necessitas postulat, decertandum erit, et mors turpitudini anteponenda. Nunquam periculi fuga committendum est, ut imbelles et timidi videamur[2]. Verum est enim illud poetæ:

Cicero, *De Offic.* I, 23, 81.
Ibid. I, 24, 83.

Ignavum scelus est tantum fuga.

Lucan., *Phars.* IX, 283.

Sed vitandum[3] est illud etiam, ne offeramus nos periculis absque causa, quo nihil potest esse stultius. Quare in adeundis periculis imitemur medicorum consuetudinem. Illi enim leviter[4] ægrotantes leviter[5] curant, gravioribus autem morbis ancipites curationes adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est, subvenire autem tempestati quavis[6] ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quam formidata mali. Verum est enim quod in poeta legitur:

Cicero, *De Offic.* I, 24, 83.

---

[1]) A: *voluntate*; B[2]: *cupiditate.* [2]) AB: *videantur.* [3]) B[2]: *cavendum.* [4]) A: *breviter.* [5]) ABB[2] cf. C; F: *leniter.* [6]) B[2]: *viri.*

Horat., *Carm.* III, 4, 65—68.

Vis consilî expers mole ruit sua;
Vim temperatam di quoque provehunt
In majus; îdem odere vires
Omne nefas animo moventes.

CAPITULUM XXVI.

De Fiducia Et Securitate.

Fiduciæ officium est ad consummationem rei festinare, juxta illud:

Lucan., *Phars.* II, 657.

Nil credens actum, quum quid superesset agendum.

Nil est minus decens provectis desperatione perveniendi ad ulteriora[1].

Securitatis officium est contra aspera fortunæ solatium dare, juxta illud:

Horat., *Carm.* II, 10, 13—18.

Sperat infestis, metuit secundis
Alteram sortem bene præparatum
Pectus. Informes hiemes reducit
Jupiter, idem
Summovet. Nec, si male nunc, et olim
Sic erit.

Id. *Epist.* I, 4, 14.

Grata superveniet, quæ non sperabitur, hora.

Martin. Dumiens., *De Remediis Fortuitorum.*

Contra hanc virtutem sic confligit Timor: Morieris. Securitas: Ista est hominis natura, non pœna. Hac condicione intravi, ut exirem. Gentium lex est quod acceperis reddere. Timor: *Peregre* morieris[2]. Securitas: Peregrinatio est vita hominis: quum multum ambulaveris, redeundum est. Stultum est timere quod non possis vitare.

Lucan., *Phars.* VIII, 395-396.

Mors ultima pœna est,
Non metuenda viris.

Martin. Dum. l. c.

Mortem non effugit etiam qui distulit. Timor: Morieris. Securitas: Nec primus nec ultimus: homines[3] me an-

---

1) *Nil — ulteriora* om. B². 2) *Timor — morieris* om. B². 3) B²: *omnes.*

tecesserunt, homines me sequentur. Hac condicione cuncta gignuntur: quod cœpit et desinet. Timor: Sed decollaberis. [Securitas: Quid interest, cæsim an punctim? Timor: Sed sæpe ferieris...] Securitas: Quid refert, quam multa sint vulnera? non potest amplius quam unum esse mortiferum. Timor: Sed peregre morieris. Securitas: Non est gravior foris quam domi somnus. Timor: Sed juvenis morieris. Securitas: Optimum est ante mori quam optes. Martin. Dumiens., *De Remediis Fortuitorum.*

Hæc data pœna diu viventibus, ut renovata
Semper clade domus, multis in luctibus inque
Perpetuo mærore et nigra veste senescant. Juvenal., *Sat.* X. 243–245.

Ideo optimum est mori, quum juvat vivere, nam: Martin. Dum. *l. c.*

Nisi summa dies cum fine bonorum
Affuit, et celeri prævertit tristia leto,
Dedecori est fortuna prior. Quisquamne secundis
Tradere se fatis audet, nisi morte parata? Lucan., *Phars.* VIII, 29–32.

Timor: Juvenis morieris. Securitas: Fortasse me alicui malo fortuna subducet[1], et si nulli alii, certe vel senectuti. Martin. Dum. *l. c.*

Non præmaturi cineres, non funus acerbum
Luxuriæ, sed morte magis metuenda senectus. Juvenal., *Sat.* XI, 44–45.

Non refert quot annos habeam, sed quot[2] acceperim. Si plus vivere non possum, hæc est mea senectus. Quicunque ad extremum fati sui venerit[3], senex moritur. Timor: Insepultus eris. Securitas: Martin. Dum. *l. c.*

Facilis jactura sepulchri. Virg. *Aen.* II, 646.

Tabesne cadavera solvat,
An rogus haud refert, placido natura receptat
Cuncta sinu, finemque sui sibi corpora debent.
Libera fortuna mors est: capit omnia tellus,
Quæ genuit. Cœlo tegitur qui non habet urnam. Lucan., *Phars.* VII, 809–811 & 818–819.

---

[1]) F; AB[2]: *subducit*; B: *subduxit.* [2]) CDF; A: *quot virtutes;* B: *quot utiliter*; B[2] om. [3]) AF; B: *venerit diem*; B[2]: *venit.*

Martin. Dumiens., *De Remediis Fortuitorum.*

Si nihil sentio, nihil pertinet ad me corporis insepulti pœna; si sentio, omnis sepultura tormentum. Non defunctorum causa, sed vivorum inventa est sepultura; alios terra obruit, alios ignis consumit, in quibus[1] parcitur oculis nostris. Timor: Sed ægrotabis. Securitas: Aut relinquam febrem, aut ipsa me. Cum morbo[2] mihi res est: aut vincetur, aut vincet. Timor: Male homines de te loquuntur. Securitas: Malis displicere est laudari. Nullam auctoritatem habet sententia, ubi qui damnandus est damnat. Male de me loquuntur qui bene nesciunt loqui. Faciunt, non quod mereor, sed quod solent.

Seneca., *Epist.* LXXVI § 4.

Aequo animo audienda sunt imperitorum convicia, et ad honesta vadenti[3] contemnendus est ipse contemptus. Ti-

Martin. Dum. *l. c.*

mor: Dolor imminet. Securitas: Si exiguus est, feramus, quia levis est patientia; si gravis, feramus, quia non levis est gloria. Sed dicit Homo: Dura res est dolor. Securitas: Immo tu mollis. Timor: Pauci dolorem ferre possunt. Securitas: Simus ex illis paucis. Homo: Fugiamus dolorem. Securitas: Quid, quod ille sequitur fugientem. Homo: Paupertas mihi gravis est. Securitas: Immo tu paupertati. Non est in paupertate vitium, sed in paupere. Pauper es, quia pauper tibi videris. Homo: Non sum potens. Securitas: Gaude! impotens non eris. Homo: Injuriam potero accipere. Securitas: Gaude! facere non poteris. Homo Magnam pecuniam habet ille. Securitas: Hominem illum judicas, arca est: quis plenis invidet loculis? Homo: Multum habet ille. Securitas: Si avarus est, non habet: si prodigus non habebit. Homo: Multi illum sequuntur. Securitas: Mel muscæ sequuntur, cadavera lupi, frumenta formicæ: prædam, non hominem sequitur ista turba[4]. Homo: Pecuniam perdidi. Securitas: Fortasse te illa

---

[1]) B: *in quolibet;* F: *Non defunctis, sed nostris oculis parcimus;* B[2] om. [2]) AB: *Cum a morbo;* B[2]F: Sensus: *Cum morbo mihi res est.* Ratio: *Aut vincetur aut vincet.* [3]) A: *vadendi;* B: *tendenti.* [4]) A: *turba, scilicet formicæ, lupi et muscæ.*

perderet. Homo: Pecuniam perdidi. Securitas: Et illa quam multos! Homo: Pecuniam perdidi. Securitas: O te felicem, si cum illa avaritiam perdidisti. Homo: Pecuniam perdidi Securitas: Quam ut tu haberes, alius ante te perdiderat. Homo: Oculos perdidi. Securitas: Habet et nox voluptates suas. Homo: Oculos perdidi. Securitas: Quam multis cupiditatibus via incisa[1] est! Homo: Amisi liberos. Securitas: Stultus est qui mortem mortalium deflet. Perierunt perituri. Recepit eos Deus, non abstulit. Martin. Dumiens. *De Remediis Fortuitorum.*

In hunc modum nunquam fidele consilium daturus timor cum virtute init bellum. Sed verum est quod in poeta legitur:

Justum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

Horat., *Carm.* III 3, 1—4.

Sed contra:

Multos in summa pericula misit
Venturi timor ipse mali; fortissimus ille est
Qui promptus metuenda pati, si cominus instent,
Et differre potest[2].

Lucan. *Phars.* VII 104—107.

Fortis enim et constantis animi est non perturbari[3] in rebus adversis, nec tumultuantem[4] de gradu dejici, sed præsenti consilio uti, nec a ratione discedere. Plura enim sunt quæ nos terrent, quam quæ nos premunt: et sæpius opinione quam re laboramus. Ideo ne sis miser ante tempus, quum illa quæ velut imminentia expavisti, fortasse nunquam ventura sint[5].

Cicero, *De Offic.* I, 23, 80. Seneca, *Epist.* XII § 3 & 4.

---

1) BB²F; A: *inscisa.* 2) *Si cominus — potest* B; om. AB². 3) *turbari.* 4) A: *tumultuante gradu*; B²: *tumultu de gradu.* 5) AB: *sunt.*

CAPITULUM XXVII.

De Magnificentia.

Magnificentiæ officia sunt partim pacata, partim bellica.

Cicero, *De Offic.* I, 25, 85.

In pacatis duo præcepta Platonis tenenda sunt prælatis: unum ut utilitatem[1] civium sic tueantur, ut quæcunque agunt ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum ut totum corpus civitatis curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Qui enim partim consulunt partim deserunt perniciosissimam in civitatem inducunt seditionem. Caveant etiam contentionem. Dicit etiam Plato, similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius civitatem administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret.

Cicero, *De Offic.* I, 25, 87.

In bellicis autem officiis illud primum est, ea intentione suscipere bella, ut sine injuria in pace vivatur.

Ibid. I, 11, 35.

Secundum officium est, prius quam aggrediare[2], adhibere diligentem præparationem. Longa namque præparatio belli celerem affert victoriam. Hic autem præparatus[3] in quatuor rebus cernitur, scilicet in clientibus[4], municipiis, sumptu et armis. Omnia autem prius experiri quam[5] armis certare sapientem decet; et melius est tibi prospicere quam adversarium ulcisci accepta injuria.

Ibid. I, 21, 73.

Terent., *Eunuch.* IV, 7, 19.

Ibid. IV, 6, 24.

Tertium officium, ne temere desperes propter ignaviam aut nimis confidas propter cupiditatem. In pericula enim ducit amor habendi immoderatus, juxta illud:

Cicero, *De Offic.* I, 21, 73.

Aurum per medios ire satellites
Et perrumpere amat saxa potentius[6]
Ictu fulmineo.

Horat., *Carm.* III, 16, 9–11.

Munera...
Sævos illaqueant duces.

Ibid. v. 15–16.

Quartum officium est plus turpitudinem, quam mortem horrere, plus ad honestatem, quam ad salutem vel alia commoda spectare; non tamen rumores saluti præponere.

Cic., *De Off.* I, 24, 84, (Ennius).

---

[1]) B²: *unitatem.* [2]) A: *aggredi*; B²: *egrediare.* [3]) BB²: *apparatus.* [4]) BB²: *clientelis.* [5]) BB²CDF; A: *verbis quam.* [6]) A: *potius igne vel ictu*, cf. CD.

Quintum officium est copias suas crebris laboribus exercere. Verum enim est quod in poeta legitur:

Variam semper dant otia mentem. Lucan., *Phars.* IV, 704.

Sextum officium est, postquam ad bellandum ventum est, hortando bonam indolem erigere, modo laudibus animos afficere, modo admonitionibus desidiam[1] discutere.

Septimum officium est in concursu ad primos impetus occurrere, inclinatis opem ferre, labentes fulcire. Seneca, *De Benefic.* VI, 31, 6.

Octavum officium est parta[2] victoria conservare eos, qui non crudeles, non immanes fuere. Cicero, *De Offic.* I, 11, 35.

Nonum vero, fœdera et promissa hostibus[3] servare; non enim iis acquiescendum est, qui dicunt:

Dolus, an virtus, quis in hoste requirat? Virg., *Aen.* II, 390.

Indicat hoc Regulus, qui captus a Pœnis, quum de captivis commutandis Romam missus esset, juravit se rediturum: primum ut[4] venit, captivos reddendos nos censuit; deinde quum retineretur ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. Cicero, *De Offic.* I, 13, 39.

CAPITULUM XXVIII.

De Falsa Opinione Rerum Bellicarum.

Sed quum plerique arbitrentur, res bellicas majores esse quam urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella quæsierunt per gloriæ cupiditatem. Vere autem si volumus judicare, parvi[5] sunt arma foris, si non est consilium domi. De talibus audi historiographum[6] dicentem: Omnes homines, qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam suam silentio transeant, veluti pecora, [quæ natura prona et ventri obedientia finxit][7]; sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est; ast animi imperio, corporis servitio magis utimur. Cicero, *De Offic.* I, 22, 74. — Ibid. I, 22, 74 & 76. — Sallust., *Catil.* c. I.

---

[1]) A: *desideria.* [2]) A: *peracta.* [3]) BB²CD; A. om. [4]) B: *ubi.* [5]) CDF; ABB²: *parva.* [6]) AB²: *poetam.* [7]) CD; ABB² om.

Sallust., Catil c. I. Cicero, *De Offic.* I, 23, 79.

Rectius enim videtur ingeniis, quam virium opibus[1] gloriam quærere. Omnino enim illud honestum[2], quod animo excelso quærimus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendum tamen est corpus, ut obedire consilio et rationi possit.

CAPITULUM XXIX.

De Constantia.

Cic., *De Off.* I, 26, 90. Seneca., *Epist.* II § 1,

Constantiæ vero officium est in utraque fortuna gravitatem retinere. Præclara est enim in omni vita eadem frons et idem vultus. Nam argumentnm bene compositæ mentis est posse consistere et secum morari[3]; unde præcepit poeta dicens:

Horat., *Carm.* II, 3, 1-4.

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem, non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Lætitia.

Ibid. II, 10, 21-24.

Rebus angustis animosus atque
Fortis appare sapienter idem.
Contrahes vento nimium secundo
Turgida vela.

Hæc quidem est lex constantiæ, ut nec in malis persistamus, nec in bonis simus vagi. Est enim etiam in malis constantia, sed quæ virtus non est.

Horat., *Sermon.* II, 7, 6-8.

Pars hominum vitiis gaudet constanter, et urget
Propositum; pars multa natat, modo recta capessens,
Interdum pravis obnoxia.

Juvenal.. *Sat.* XIII, 236-240.

Mobilis et varia est ferme natura malorum,
Quum scelus admittunt, superest constantia: quid fas
Atque nefas, tandem incipiunt sentire peractis
Criminibus; tamen ad mores natura recurrit
Damnatos, fixa et mutari nescia; nam quis

---

1) AB: *operibus*. 2) B²CD; AB: *honestum est.* 3) B: *commorari.*

Peccandi finem posuit sibi? quando recepit
Ejectum semel attrita de fronte ruborem?
Quisnam hominum est, quem tu contentum videris uno
Flagitio? — Juvenal., *Sat.* XIII, 241-244.

Huic virtuti contraponitur inconstantia, quæ est motus animi circa diversas occupationes; in quo vitio adeo absque intermissione laborant quidam, ut hæc dicatur eorum constantia, scilicet esse instabiles. Sunt enim qui in rebus contrariis parum sibi constent: voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia. Hoc vitium tangit poeta quum dicit: — Cicero, *De Offic.* I, 21, 71.

Quid; mea dum pugnat sententia mecum,
Quod petiit, spernit; repetit quod nuper omisit; — — Horat., *Epist.* I, 1, 97-98.

Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis. — Ibid. I, 1, 100.

Romæ Tibur amem, ventosus Tibure Romam. — Ibid. I, 8, 12.

In culpa est animus, qui se non effugit unquam. — Ibid. I, 14, 13.

Cœlum, non animum mutant, qui trans mare currunt. — Ibid. I, 11, 27.

Quo teneam vultus mutantem Protea nodo[1]? — Ibid. I, 1, 90.

Ex hoc vitio oritur, quod nemo sua sorte
Contentus vivat, laudet diversa sequentes. — Hor., *Serm.* I, 1, 3.

Unde idem poeta:

Optat ephippia bos piger, optat arare caballus.
Quam scit uterque, libens, censebo, exerceat artem. — Hor., *Epist.* I, 14, 43-44.

CAPITULUM XXX.

De Patientia.

Patientiæ officium monstrabat qui dicebat:

Gaudet patientia duris.
Lætius[2] est quotiens magno sibi constat honestum. — Lucan., *Phars.* IX, 403-404.

---

[1]) A: *Quo teneam modo* [B²: *nodo*] *mutantem prothea vultum* [B²: *vultus*]. [2]) AB²: *lætior.*

Hæc virtus injuriarum est remedium, nam

Hor., *Carm.* I, 24, 19–20.

...levius fit patientia
Quidquid corrigere est nefas.

Boeth., *De Consol.* L. II.

Sicut econtra impatientia sortem exacerbabis, quam mutare non possis.

Ter., *Phorm.* I, 2, 88.

Quod fors fert, feremus æquo animo.

Ibid. v. 27-28. P. Syri *Mim.* 136. Ter., *Heautontim.* IV, 4 (6), 1.

Insania est enim, adversus stimulum ut calcitres; quia asperum medicum intemperans æger facit. Nulla est res tam facilis, quin difficilis sit[1], quam invitus facias.

CAPITULUM XXXI.

De Temperantia.

Cicero, *De Invent.* II, 54, 164. Id., *De Off.* I, 27, 93.

Temperantia est dominium rationis in libidinem et alios motus importunos. Hæc quidem virtus est totius vitæ ornatus, omnium perturbationum sedatio. Hanc virtutem suadet poeta dicens:

Horat., *Epist.* I, 2, 54-57.

Sincerum est nisi vas quodcunque infundis acescit.
Sperne voluptates! Nocet empta dolore voluptas.
Semper avarus eget; certum voto pete finem!
Invidus alterius macrescit[2] rebus opimis.

Ibid. v. 59–60.

Qui non moderabitur iræ
Infectum volet esse, dolor quod suaserit et mens.

Ibid. v. 62–63.

Ira furor brevis est; animum rege! qui nisi paret,
Imperat; hunc frenis, hunc tu compesce catenis.

Hujus virtutis partes sunt quæ in fœdis motibus dominantur[3]. Hæ autem sunt modestia, verecundia, abstinentia, honestas, moderantia, parcitas, sobrietas, pudicitia.

---

[1]) B: *fiat.* [2]) C: *enmaigrit;* A: *mercessit*; BB[2]: *marcescit.*
[3]) B: *quæ fœdis moribus damnantur.*

CAPITULUM XXXII.

De Modestia.

Modestia est virtus, quæ facit cultum et motum et omnem nostram occupationem ultra defectum et citra excessum sistere. De hac dicit poeta:

> Est modus in rebus, sunt certi denique fines, Horat., *Sermon.* I, 1, 106-107.
> Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

In cultu observandum est, ut[1] a forma removeatur Cicero, *De Offic.* I, 36, 130. omnis viro non dignus ornatus. Malus enim ornatus exterior valde incompositæ mentis nuntius est. Incompositio corporis, ut ait Augustinus, qualitatem indicat mentis. Gratian., *Decret.* P. I, dist. XLI c 8. (Augustin., *Ep* 109 *ad monachas*). Unde historiographus ille, quum mutabilitatem ejus describeret, cujus *conscientia excitam*[2] curis *vastabat mentem*, inter (Sallust., *Catil.* c. XV). cetera etiam hoc notabile indicavit[3]: *Incessus* autem ejus *modo citus*, *modo tardus*. Adhibenda est autem munditia non odiosa neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat[4] Cicero, *De Offic.* I, 36, 130. agrestem et inhumanam negligentiam.

Motus autem alius corporis, alius animi. In corporeo[5] cavendum est, ne in tardationibus adeo molli Ibid. I, 36, 131. gressu utamur, ut pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ quum fiunt, anhelitus movetur[6], vultus mutantur, ora torquentur, ex quibus magna significantia[7] fit, non adesse constantiam. Motus autem animorum duplices sunt: Ibid. I, 36, 132 cogitatio rationis et appetitus voluptatis[8]. Cogitatio in vero exquirendo exercetur, appetitus impellit ad agendum. Curandum igitur est, ut ratio præsit, appetitus obtemperet. Ibid. I, 28, 101. Si non pareant appetitus[9] rationi, cui sunt subjecti lege Ibid. I, 29, 102. naturæ, non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum aut eorum, qui aut metu

---

[1]) AB²: *quod.* [2]) Sall. & A; Grat. & B: *excitata*; B² om. [3]) A: *judicavit.* [4]) A: *tantumque fugiat;* B: *tantumque fugias.* [5]) A: *corpore.* [6]) AB²: *moventur.* [7]) BB²: *significatio.* [8]) B²: *voluntatis. Cogitatio - voluptatis* om. A. [9]) *Appetitus* om. A.

Cic., *De Off.* I, 29, 102. commoti sunt, aut nimia voluptate gestiunt: quorum omnium
Gregorius Magn., *Moral. super Job*, L. V c. 45. vultus, voces, motus, status mutantur. Nam iræ stimulis accensum cor palpitat, corpus tremit, lingua se præpedit, facies ignescit, exasperantur oculi, et nequaquam recognoscuntur noti. Verum est enim illud poetæ:

Juvenal., *Sat.* IX, 18-20.

Deprendas animi tormenta latentis in ægro
Corpore, deprendas et gaudia: sumit utrumque
Inde habitum facies.

Cicero, *De Offic.* I, 29, 103. Ex quibus intelligitur, appetitus omnes contrahendos et sedandos esse.

Occupationes autem pro diversitate morum, ætatum,
Cicero, *De Offic.* I, 30, 107-109. negotiorum variæ sunt. Quemadmodum enim in corporibus magnæ sunt dissimilitudines[1], quum alios videamus[2] velocitate ad cursum[3], alios viribus ad luctandum valere, sic in animis majores sunt morum varietates. Quibusdam enim inest lepos, id est fandi urbanitas; his hilaritas, illis severitas[4]. Alios autem vides callidos ad celandum et dissimulandum; sunt alii simplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Quid enumerem[5] per singula?

Persius, *Sat.* V, 52-53.

Mille hominum species, et rerum discolor usus,
Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.

Terent., *Phorm.* III, 3, (II, 4), 14. Quot homines, tot sententiæ; suus cuique mos est. Ad
Cicero, *De Offic.* I, 31, 114. quas igitur res erimus apti, in iis potissimum occupati
Ibid. I, 31, 110. simus. Et quamvis sint graviora alia atque meliora, tamen nos studia nostra regula metiamur[6]. Verbi gratia: si debilis est corpore, ingeniosus et vivacis memoriæ, non militiam sed studium litterarum sectetur; si autem validus
Cicero, *De Offic.* I, 31, 110. et hebes, militiam, non studium litterarum. Neque enim attinet naturæ repugnare nec quidquam sequi, quod asse-
Ibid. I, 31, 114. qui nequeas. Si vero necessitas nos detruserit ad ea, quæ

---

1) BCD; A: *dispositiones;* B²: *Dei similitudines.* 2) A: *videatis;* B² om. 3) *Ad cursum* A om. 4) B²: *serenitas.* 5) A: *enumerarem.* 6) CD; BB²: *nostræ regulæ metiamur;* A: *nostræ gloriæ metiantur.*

nostri ingenii non erunt, omnis cura adhibenda est, ut ea si non decore, saltem parum indecore faciamus. Nec tam enitendum[1] est, ut bona, quæ nobis data[2] sunt, sequamur, quam ut vitia fugiamus. Cicero, *De Offic.* I, 31, 114.

Aetatum[3] propria compendiose poeta pandit his versibus[4]:

Reddere qui voces jam scit puer, et pede certo
Signat humum, gestit paribus colludere, et iram
Colligit ac ponit temere, et mutatur in horas.
Imberbis juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet equis, canibusque et aprici gramine campi,
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus æris,
Sublimis, cupidusque, et amata relinquere pernix.
Conversis studiis ætas animusque virilis
Quærit opes et amicitias, inservit honori,
Commisisse cavet, quod mox mutare laboret.
Multa senem circumveniunt incommoda, vel quod
Quærit, et inventis miser abstinet, ac timet uti,
Vel quod res omnes timide gelideque ministrat,
Dilator, spe longus, iners, avidusque futuri,
Difficilis, querulus, laudator temporis acti
Se puero, censor castigatorque minorum.

Horat., *Ars poet.* 158-174.

Ideo autem

Laudat præteritos, præsentes despicit annos;

Maximianus, *Eleg.* I, 197.

quia in nostra vita continuum est decrementum[5], quod alibi demonstrat poeta[6] dicens:

Nihil est toto quod perstet in orbe:
Cuncta fluunt, omnisque vagans formatur imago[7].

Ovid., *Metamorph.* XV, 177-78.

---

[1]) B: *tamen enitendum;* A: *tamen evitandum.* [2]) B²F: *non;* om. ABC. [3]) BC; A: *statuum.* [4]) BB²: *verbis.* [5]) AB²: *detrimentum.* [6]) B²: *idem poeta dicens: Damnosa* etc. [7]) *Nihil — imago* om. AB².

Horat., *Carm.* III, 6, 45-48.

Damnosa quid non imminuit dies?
Aetas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

Juv., *Sat.* XV, 70.

Terra malos homines nunc educat atque pusillos[1].

Cicero, *De Offic.* I, 34, 122.

His ita se habentibus[2], adolescentis sit officium majores natu vereri atque ex his deligere probatissimos, quorum consilio utatur[3]. Ineuntis enim ætatis inscitia senum regenda est prudentia. Dum enim animus in dubio est, parvo momento huc vel illuc impellitur. Ineunte autem adolescentia est maxima imbecillitas consilii. Tum[4] id sibi quisque genus vitæ degendæ constituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo cursu vitæ, quam potuit quod optimum esset judicare. Ideoque juvenis sit officium tanquam in speculo vitas omnium inspicere atque ex aliis exemplum sumere et incorporare[5]. Bonum est enim in alieno malo fugienda[6] intueri. Maxime hæc ætas a libidinibus arcenda est, juxta illud:

Terent., *Andria* I, 5, 31.
Cicero, *De Offic.* I, 32, 117.
P. Syri *Mim.* 104.
Cicero, *De Offic.* I, 34, 122.

Juvenal., *Sat.* VIII, 165-66.

Breve sit quod turpiter audes;
Quædam cum prima resecentur crimina barba[7].

Cicero, *De Offic.* I, 34, 122.

Exercenda est etiam in labore animi et corporis, ut eorum in bellicis et civilibus officiis valeat industria; unde poeta:

Horat., *Carm.* III, 2, 1-3.

Angustam amice pauperiem pati
Robustus acri militia puer
Condiscat.

Et alibi:

Horat., *Epist.* I, 2, 68-70.

Nunc te melioribus offer!
Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
Testa diu.

---

1) *Terra — pusillos* om. B². 2) A om. 3) AB²CD; B: *nitatur.* 4) A: *Cum.* 5) *Et incorporare* om. BB². 6) B²CDF; AB: *fugiendo.* 7) B: *Ludus enim genuit trepidum certamen et iram, Ira truces inimicitias et funebre bellum.* Hor. *Epist.* I, 19, 48—49.

Et alius poeta dicit:

> Udum et molle lutum es, nunc jam properandus[1] et acri
> Fingendus sine fine rota.
> [Maligne]
> Respondet viridi non cocta fidelia limo[2].

Persius, *Sat.* III, 23-24.

Ibid. v. 22.

Atque etiam quum animos relaxare et dare voluptati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ludo suo majores natu velint interesse. Ludo enim et joco uti licet, sed sic ut somno et quietibus ceteris, scilicet quum seriis rebus satisfecerimus. Neque facti sumus a natura ad ludum, sed ad seriositatem[3].

Cicero, *De Offic.* I, 34, 122.

Ibid. I, 29, 103.

> Nimirum sapere est abjectis utile nugis,
> Et tempestivum pueris concedere ludum.

Horat., *Epist.* II, 2, 141-142.

> Ludus enim genuit trepidum[4] certamen et iram,
> Ira truces inimicitias et funebre bellum.

Ibid. I, 19, 48-49.

Duplex est omnino jocandi[5] genus, unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum.

Cicero, *De Offic.* I, 29, 104.

Viri vero officia sunt quæ superius poeta enumeravit, in quibus nihil est[6] aliqua lege corrigendum.

Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes vero animi augendæ videntur. Nunquam enim quisquam ita bene suffulta[7] ratione ad vitam fuit, quin res, ætas, usus semper aliquid adportet novi, ut illa, quæ te scire credas, nescias, et quæ tibi putaris prima, in experiendo repudies. Danda est etiam opera, ut amicos et juventutem consilio juvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne desidiæ se dedat. Alioquin dicetur illi, ut ait Horatius:

Cicero, *De Offic.* I, 34, 123.

Terent., *Adelphi* V, 2 (4), 1-4.

Cicero, *De Offic.* I, 34, 123.

> Invidiam placare paras[8] virtute relicta.

Horat., *Serm.* II, 3, 13.

---

1) B²: *præparandus.* 2) B² om. 3) BB²: *severitatem.* 4) A: *strepitum.* 5) B; A: *jocundi.* 6) B²: *in quibus cum jubet.* 7) BB²: *subducta.* 8) B; A: *pares.*

Cicero, *De Offic.* I, 34, 123.

Luxuria vero quum omni ætati turpis tum senectuti fœdissima est. Si ad libidinem accesserit intemperantia, duplex malum est; ipsa enim senectus dedecus concipit, et intemperantia senis juvenem impudentiorem reddit[1]. Verum est enim quod scriptum est:

Juvenal., *Sat.* XIV, 31-32.

Velocius et citius nos
Corrumpunt vitiorum exempla domestica.

Ibid. v. 40-41.

Dociles imitandis
Turpibus ac pravis omnes sumus.

Cicero, *De Offic.* I, 34, 124.

Negotiatorum quoque[2] sunt diversa officia. Prælati quidem officium est æstimare se gerere personam civitatis, retinere decus[3], servare leges, meminisse eas esse commissas fidei suæ. Privati autem officium est pari jure vivere cum civibus non nimis submissum, nec nimis se efferentem[4], velle in re publica tranquilla et honesta. Caveat autem ne in eum cadat illud historiographi[5]:

Sallust., *Catil.* c. XXXVII.

Semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt, vetera odere, nova exoptant, odioque suarum rerum omnia mutare student.

Cicero, *De Offic.* I, 34, 125.

Peregrini officium est nihil præter suum negotium[6] agere, nihil de alio inquirere.

Ibid. I, 42, 150.

Sordidum est eorum officium, qui emunt a mercatoribus, quod statim vendant[7]. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur[8]; nec vero quidquam turpius vanitate.

Ibid. II, 24, 87.

Idcirco res familiaris quæri debet quæstibus, a quibus abest turpitudo; conservari autem res familiaris debet[9] parsimonia. Nullus enim tantus quæstus quam quod habeas arcere[10]. Sic tamen quæri debet, ut imitemur eum de quo legitur:

Seneca, *Epist.* LXII § 2.

Demetrius sic vivit, non tanquam omnia contempserit, sed tanquam aliis habenda permiserit.

Cicero, *De Offic.* I, 42, 151.

Medicina, architectura honestæ sunt iis, quorum ordini conveniunt. Mercatura si tenuis est, sordida

---

1) ACD; B: *et intemperantiam juvenum impudentiorem reddit.* 2) A: *negotiorum quorum;* B²: *negotiorum quoque.* 3) A om. 4) BB²: *offerentem.* 5) AB²: *poetæ.* 6) A: *iter.* 7) BB²CD (*por revendre*); A: *vendunt.* 8) A: *ad commodum mercantur.* 9) A: *dicitur.* 10) B²C (*garder ce que l'on a*); AB: *artem.*

putanda est; si magna et copiosa, multa undique apportans, multis sine vanitate impartiens, non est admodum vituperanda. Agricultura nihil melius, nihil uberius[1], nihil homine libero dignius. Hanc laudat poeta his verbis: Cicero, *De Offic.* I, 42, 151.

Beatus ille, qui procul negotiis, Horat., *Epod.* II, 1-4.
Ut prisca gens mortalium,
Paterna rura bobus exercet suis,
Solutus omni fænore.

CAPITULUM XXXIII.

De Verecundia.

Verecundia est in gestu et verbo honestatem conservare. In compositione namque corporis nostri magnam rationem videtur habuisse natura. Figuram enim nostram, in qua honesta est species, in aperto posuit; partes autem ad necessitatem naturæ datas ideo abdidit, quia deformem aspectum habituræ erant. Hanc diligentem fabricam naturæ imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, ea removent ab oculis omnes sanam mentem habentes, dant etiam operam, ut occultissime pareant necessitati. In verbis quoque servanda est verecundia; quarum enim partium usus sunt necessarii, eas neque partes neque earum usus suis nominibus appellant. Vitiosum est etiam in re severa delicatum inferre sermonem. Quum collegæ in prætura[2] Pericles et Sophocles de communi officio convenissent, et casu formosus puer transiret, dixit Sophocles: O, Pericle, pulchrum puerum! Respondit Pericles: Prætorem[3] decet habere non solum manus, sed etiam oculos continentes. Si Sophocles in convivio idem dixisset, justa caruisset reprehensione. De hac verborum verecundia docet poeta dicens:

Cicero, *De Offic.* I, 35, 126. — Ibid. I, 35, 127. — Ibid. I, 40, 144.

Tristia mæstum Horat., *Ars poet.* v. 105-106.
Vultum verba decent; iratum plena minarum;

---

1) A: *liberius.* 2) A: *præfectura.* 3) A om.

Horat., *Ars poet.* v. 107-118.

> Ludentem lasciva; severum seria dicta.
> Format enim natura prius nos intus ad omnem
> Fortunarum habitum; juvat, aut impellit ad iram,
> Aut ad humum mærore gravi deducit, et angit;
> Post effert animi motus interprete lingua.
> Si dicentis erunt fortunis absona dicta,
> Romani tollent equites peditesque cachinnum.
> Intererit multum, Davusne loquatur, an heros;
> Maturusne senex, an adhuc florente juventa
> Fervidus; et matrona potens, an sedula nutrix;
> Mercatorne vagus, cultorve virentis agelli;
> Colchus, an Assyrius; Thebis nutritus, an Argis.

Quartum vero officium tradit[1] ubi dicit:

Horat., *Epist.* I, 18, 37.

> Arcanum neque tu scrutaberis ullius unquam.

Quintum vero statim[2] subdit:

Ibid. v. 38.

> Commissumque teges, et vino tortus et ira.

Ibid. v. 68-71.

> Quid, de quoque viro, et cui dicas, sæpe videto!
> Percunctatorem fugito, nam garrulus idem est,
> Nec retinent patulæ commissa fideliter aures;
> Evolat, emissum semel, irrevocabile verbum[3].

Idcirco garrulo minime arcanum[4] aperies: non enim potes exigere silentium, si tibi non præstiteris. Si enim garrulum accuses, respondet: Plenus sum rimarum, hac et illac perfluo. Idcirco in hoc incumbe, ut libentius audias, quam loquaris. Summopere autem fuge jurgia; nam contra parem contendere anceps est, cum superiore furiosum, cum inferiore sordidum; maxime autem sordidum[5] est contra fatuum vel ebrium[6] contentionem inire. Nam absentem lædit qui cum ebrio litigat.

Terent., *Eunuch.* I, 2, 25.

Martin. Dumiens., *De Moribus.*

P. Syri *Mimi*, v. 4.

---

[1]) A *tradidit.* [2]) B; A: *statum.* [3]) *Evolat - verbum* v. infra *Ars Loquendi* I, 5. [4]) B: *secretum.* [5]) A: *fatuum* cf. D. [6]) *Vel ebrium* BCD; om. AB[2].

CAPITULUM XXXIV.

De Abstinentia, Honestate, Moderantia, Parcitate, Sobrietate, Pudicitia.

Abstinentia vero et honestas, moderantia et parcitas edulii irritamenta cohibent. Horum autem primum vitium est statutum prandendi tempus prævenire, secundum lautiores cibos quærere. Primum arguit poeta ubi dicit:

Exul ab octava Marius bibit, et fruitur dis
Iratis. Juvenal., *Sat.* I, 49-50.

Secundum ibi:

Noscenda est mensura sui spectandaque rebus Id. *Sat.* XI, 35-38.
In summis minimisque, etiam quum piscis emetur,
Ne mullum cupias, quum sit tibi gobio tantum
In loculis.

Tertium est vitium in accurato apparatu[1] operam dare, quod tangit idem poeta dicens:

Non minimo sane discrimine refert Id. *Sat.* V, 123-24.
Quo gestu lepores et quo gallina secetur.

Et alius poeta:

O prodiga rerum Lucan., *Phars.* IV, 373-78.
Luxuries! nunquam parvo contenta paratu,
Et quæsitorum terra pelagoque ciborum
Ambitiosa fames, et lautæ gloria mensæ,
Discite quam parvo liceat producere vitam
Et quantum natura petat.

Satis est populis fluviusque Ceresque. Ibid. v. 381.

Quartum est nimio appetitu[2] inhiare. Quintum est mensuram refectionis excedere, quod intelligitur, ubi dicit Horatius:

---

[1]) A: *insaturato.* [2]) A: *appetitui.*

Horat., *Serm.* II, 2, 8-9.

Male verum examinat omnis
Corruptus judex.

Ibid. II, 7, 107.

Nempe inamarescunt epulæ sine fine petitæ.

Abstinentia ergo est statutum prandendi terminum non prævenire. Hæc quidem voluptatem esus gratiorem reddit. Nihil enim jocundum, nisi quod reficit varietas, atque

P. Syri *Mim.* 337.

Juv., *Sat.* XI, 208.

Voluptates commendat rarior usus.

Horat., *Serm.* II, 2, 38.

Jejunus raro stomachus vulgaria temnit.

Honestas est nec lautiores cibos quærere nec in apparatu[1] operam dare. Hæc virtus commendatur, ubi dicitur:

Horat., *Carm.* III, 29, 13-16.

Plerumque gratæ divitibus vices,
Mundæque parvo sub lare pauperum
Cœnæ, sine aulæis et ostro,
Sollicitam explicuere frontem.

Moderantia est nimium ciborum appetitum rationis imperio revocare.

Parcitas est mensuram refectionis non excedere.

Sobrietas est excessum in potu cohibere. Hujus officium est arcere[2] mala ebrietatis, quæ his versibus pandit poeta:

Horat., *Epist.* I, 5, 16-19.

Quid non ebrietas designat? Operta recludit,
Spes jubet esse ratas, ad prœlia trudit inermem,
Sollicitis animis onus eximit, addocet artes.
Fecundi calices quem non fecere disertum?

Pudicitia est moderamine rationis petulantiam domare. Nam si libido animum possidet, et ea dominatur[3], animus nihil valet; nemo enim unquam simul libidini et usui paruit. Voluptas enim fragilis est, brevis[4], fastidio objecta[5], quo avidius acta est, eo citius in contrarium recedens, cujus subinde[6] necesse est aut pœniteat aut pudeat

Sallust., *Catil.* c. LI.

Seneca, *De Benefic.* VII, 2, 2-3.

---

[1]) A: *appetitu.* [2]) A: *cohibere.* [3]) A: *possidet. castis pudicitia ne dominetur.* [4]) A: *brevi.* [5]) A: *subjecta;* B[2]: *obrepta.* [6]) B[2]CD: *à la fin, alla fine*; AB: *subjectum.*

quemquam. In qua nihil est magnificum aut quod naturam hominis diis proximi deceat[1]. Res humilis, membrorum turpium ministerio veniens[2], exitu fœda est. Illud quidem abominabile est, propter fœtidum scortum, et ignominiosam corporis partem, animæ libertatem in serviles delicias inclinare et laborem suum alienas delicias facere. Ideo semper in promptu habeat vir fortis, quantum natura hominis bestiis antecedat. Illæ nihil sentiunt nisi voluptatem ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens alitur discendo, cogitando. Quo circa si quis est ad voluptates paulo propensior, modo verendum, ne sit ex pecudum genere. Ex hoc quidem intelligitur, voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, quia latebras quærit. Si quis enim paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat[3] appetitum voluptatis propter verecundiam. Idcirco fugiamus blandissimum voluptatis dominium. Nam voluptates, blandissimæ dominæ, maximas partes[4] a virtute detorquent.

Seneca, *De Benefic* VII, 2, 3.

Cicero, *De Offic.* I, 30, 105.

Ibid. I, 30, 106.

Ibid. I, 30, 105.

Ibid. II, 10, 37.

CAPITULUM XXXV.

De Comparatione Honestorum.

Restat autem secundam quæstionem, eam scilicet quæ est de comparatione honestorum, pertractare.

Cicero, *De Offic.* I, 43, 153-54.

Quum igitur ad cognitionem prudentia, reliquæ vero tres ad actionem pertineant, cognitioni anteponenda est actio. Hoc autem sic probari potest. Sit enim aliquis vehementer cupidus in cognoscenda rerum natura. Huic, dum contemplabitur res cognitione dignissimas, subito nuntiet aliquis discrimen patriæ, cui opitulari ipse possit: nonne omne suum studium abjiciet, etiamsi æstimet se posse numerare stellas et mundi magnitudinem metiri? Prudentia ergo posterior est tribus reliquis. In tribus autem præferenda est temperantia reliquis duabus. Temperantia

---

[1]) A: *proximum reddat.* [2]) A: *minister auro proveniens.*
[3]) A: *occultet.* [4]) B: *sæpe majores partes animæ;* B[2]: *maxime.*

enim homo regit se ipsum, fortitudine et justitia familiam et civitatem. Sed melius est homini dominium sui quam exteriorum secundum illud poetæ:

Horat., *Carm.* II, 2, v. 9–12.

Latius regnes[1] avidum domando
Spiritum, quam si Libyam remotis
Gadibus jungas, et uterque Pœnus
Serviat uni[2].

Seneca, *Epist.* XXXVII, § 4.

Cicero, *De Offic.* I, 45, 159.

Si vis omnia tibi subjicere, te subjice rationi. Multos enim reges[3], si ratio te rexerit. Nihil enim homini bonum sine se bono. Neque enim amore aliarum virtutum contra temperantiam agendum est. Sunt enim quædam ita fœda, ut nec causa[4] conservandæ patriæ facturus sit ea sapiens, quæ etiam dictu obscœna videntur.

Ibid. I, 44, 157.

Ibid I, I, 45, 160.

Inter duas melior justitia fortitudine. Magnitudo enim animi, si a communitate humana sit remota, feritas quædam erit et immanitas. In ipsa autem justitia sunt gradus officiorum. Prima enim diis immortalibus debentur, secunda patriæ, tertia parentibus, reliqua deinceps gradatim.

CAPITULUM XXXVI.

De Utili. De Bonis Corporis.

Cicero, *De Offic.* II, 3, 9.

Hactenus pars honestatis confecta est. Hoc autem, quod nunc agimus, id ipsum est, quod utile dicitur[5].

Id., *De Invent.* II, 52, 157.

Utile dicitur quod propter fructum est expetendum. Hoc autem in bona animi, bona corporis et commoda fortunæ quidam distribuunt. Animi vero bona in scientias et virtutes dispartiuntur[6], de quibus, agendo[7] de honesto, disseruimus.

Corporis bona sunt ut pulchritudo, nobilitas, velocitas, robur, magnitudo, valetudo, quæ sæpe plus incom-

---

[1]) A: *regnas.* [2]) A: *tibi.* [3]) A: *regis.* [4]) A: tam. [5]) B: *ad ipsum quod utile est dicitur.* [6]) AB²: *disperguntur.* [7]) BB²: *agentes.*

modi quam fructus afferunt, dum bonos mores invertunt[1], juxta illud poetæ:

Rara est [adeo] concordia formæ Juvenal., Sat. X, 297.
Atque pudicitiæ.

Nobilitas quoque plus ignominiæ quam laudis degenerantibus afferre solet; quanto enim vita majorum[2] præclarior, Sallust., Jugurth. c. LXXXV. tanto posteriorum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona neque mala eorum in occulto esse patitur. Qui Id., Catil. c. LI. autem demissi in obscuro vitam agunt, si quid deliquere, pauci sciunt, quia fama atque fortuna eorum par est. Sic econtra

Omne animi vitium tanto conspectius in se Juvenal., Sat. VIII, 140-41.
Crimen habet, quanto major qui peccat habetur.

Quod si veram requiris nobilitatem, audi poetam:

Nobilitas *animi* sola est atque unica virtus. Ibid. v. 20.

Prima mihi debes animi bona[3]. Ibid. v. 24.

Quis enim generosum dixerit hunc, qui Ibid. v. 30-32.
Indignus genere est, præclaro nomine tantum
Insignis?

Miserum est aliorum incumbere famæ. Ibid. v. 76.

Nobilitas sola est, animum quæ moribus ornat[4]. Gualter. ab Ins., Alexandr. I, 104.

Malo pater tibi sit Thersites, dummodo tu sis Juvenal., Sat. VIII, 269—71.
Aeacidæ similis Vulcaniaque arma capessas,
Quam te Thersitæ similem producat Achilles.

Quodsi in hac nobilitate aliquis fructus est, profecto is est, quem monstrat Philosophus his verbis: Optima hereditas a patribus traditur liberis, omni patrimonio præstantior, gloria virtutis et rerum[5] gestarum; cui dedecori esse[6] nefas judicandum est. Cicero, De Offic. I. 33, 121.

In aliis autem corporis commodis, quis fructus est

---

1) *Invertunt* om A. 2) A: *majoris*. 3) B² om. 4) B² om. 5) A: *earum*. 6) B; A: *omne*.

Boeth., *De Consol.* L. III.

homini? quem in eisdem bestiæ præeunt. Non enim elephantes mole, tauros robore, tigrides velocitate præibitis.

Juvenal., *Sat.* X, 172—73.

Mors sola fatetur
Quantula sint hominum corpuscula, *quamque caduca*[1].

CAPITULUM XXXVII.

De Bonis Fortunæ. De Prædiis.

Fortunæ autem bona sunt opulentia, prælatio, gloria.

Ad opulentiam referuntur prædia, clientelæ, peculium, thesaurus, ornatus.

Cicero, *De Offic.* I, 39, 140.

In prædiis ædificia et agri numerantur. Cavendum est autem, si ipse ædifices, ne extra modum sumptum prodas et proferas[2]. Observanda est autem in ædificando mediocritas.

Horat., *Carm.* II, 10, 5-8.

Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.

Cicero, *De Offic.* I, 39, 139.

P. Syri *Mim.* 818.

Cicero, *De Offic.* I, 39, 139.

Ornanda est enim dignitas domo; non ex domo tota quærenda; nec domo dominus, sed domus domino debet[3] honestari. Nulla quidem domus parva est, quæ multos recipit amicos. Ampla autem domus, si in ea est solitudo[4], dedecori est domino, maxime si alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim, quum a prætereuntibus dicitur:

O domus antiqua, [heu], quam dispari
Dominare[5] domino!

Audi poetam:

Horat., *Epist.* I, 10, 30—31.

Quem res plus nimio delectavere secundæ
Mutatæ quatient. Si quid mirabere, pones

---

1) ACD; om. BB². 2) B: *sumptus prodeat*; B²: *sumptuum provideas.* 3) A: *decet.* 4) A: *sollicitudo.* 5) ABB²: *dominaris.*

Invitus. Fuge magna! licet sub paupere tecto
Reges et regum vita præcurrere amicos. Horat., *Epist.* I, 10, 32–33.

Et alius poeta dicit:

O vitæ tuta facultas
Pauperis, angustique lares! o munera nondum
Intellecta deûm! Lucan., *Phars.* V, 527–29.

Ideo sequamur in ædificio temperantiam illius, de quo legitur:

Huic epulæ, vicisse famem: magnique penates
Submovisse hiemem tecto. Ibid. II, 384–385.

Laudabilis est enim multa supellex in parvo lare, namque:

Exilis domus est, ubi non et multa supersunt,
Et dominum fallunt, et prosunt furibus. Horat., *Epist.* I, 6, 45–46.

Magnitudo enim domus sollicitudines non expellit.

Intactis opulentior
Thesauris Arabum et divitis Indiæ,
Cæmentis licet occupes
Tyrrhenum omne tuis et mare ponticum[1],
Si figit adamantinos
Summis verticibus dira[2] necessitas
Clavos, non animum metu,
Non mortis laqueis expedies caput. Id., *Carm.*, III, 24, 1–8.

Divesne prisco natus ab Inacho
Nil interest, an pauper et infima
De gente sub divo moreris,
Victima nil miserantis Orci.
Omnes eodem cogimur; omnium
Versatur urna serius ocius
Sors exitura, et nos in æternum
Exilium impositura cymbæ. Ibid. II, 3, 21–28.

Non domus et fundus, non æris acervus et auri
Aegroto domini deduxit corpore febres. Horat., *Epist.* I, 2, 47–48.

---

[1]) AB[2] om. [2]) AB[2]: *sæva.*

Horat., *Epist.* I, 2, 51—52.

Qui cupit aut metuit, juvat illum sic domus et res
Ut lippum pictæ tabulæ, fomenta podagram.

Id., *Carm.* I, 4. 13—14.

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres.

CAPITULUM XXXVIII.

De Officio Domini In Clientelis.

Cic., *De Off.* I, 13, 41. Seneca, *De Benefic.* III, 20, 1.

In clientelis officium sit domini primum necessaria præbere, secundum operam[1] exigere. Errat dominus, si existimat[2], servitutem in totum hominem descendere; pars enim melior ejus[3] excepta est. Corpora obnoxia sunt dominis, mens sui juris est, adeo libera et vaga, ut nec ab hoc carcere, cui inclusa est, possit teneri, quo minus impetu suo utatur, et ingentia agat, et in infinitum comes cœlestibus exeat. Ideo sic cum inferiore vivas, quemadmodum superiorem tecum velis vivere. Quotiens in mentem venerit quantum[4] tibi in servum liceat, veniat in mentem tantundem in te domino tuo licere. Familiaris autem domini officium est primum ad mores domini suos reducere, quem his verbis format poeta:

Seneca, *Epist.* XLVII § 9—10.

Horat., *Epist.* I, 18, 86-92.

Dulcis inexpertis cultura potentis amici;
Expertus metuit[5]. Tu, dum tua navis in alto est,
Hoc age[6], ne mutata retrorsum te ferat aura[7].
Oderunt hilarem tristes, tristemque jocosi,
Sedatum celeres, agilem ignavique[8] remissi;
Potores bibuli media de nocte Falerni
Oderunt porrecta negantem pocula.

Ibid. v. 94-95.

Deme supercilio nubem! plerumque modestus
Occupat obscuri speciem, taciturnus acerbi.

Ibid. v. 65-66.

Consentire suis studiis qui crediderit te,
Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum.

---

1) AB²: *opera.* 2) AB²: *æstimat.* 3) Om. A. 4) A om. 5) AB²: *metuet.* 6) AB²: *cave.* 7) A: *unda.* 8) BB²: *gnavumque.*

Secundum officium est dignos domino commendare, indignos domino[1] cavere. Unde poeta:

Qualem commendes, etiam atque etiam aspice, ne mox
Incutiant aliena tibi peccata pudorem.
Fallimur, et quondam non dignum tradimus: ergo
Quem sua culpa premet, deceptus omitte tueri,
Ut penitus notum, si tentent crimina, serves,
Tuterisque tuo fidentem præsidio.

Horat., *Epist.* I, 18, 76–81.

Nam tua res agitur, pariès quum proximus ardet,
Et neglecta solent incendia sumere vires.

Ibid. v. 84–85.

Tertium officium est cohibere avaritiam et libidinem, unde idem poeta:

Non te semper inops agitet vexetque cupido.

Hor., *Ep.* I, 18, 98.

Non ancilla tuum jecur ulceret ulla.

Ibid. v. 72.

Quartum est abjicere elationem, juxta illud:

Nec tua laudabis studia, aut aliena reprendes.

Hor., *Ep.* I, 18, 39.

Tu cede potentis amici
Levibus[2] imperiis.

Ibid. v. 44–45.

Quintum est a querimoniis supersedere, unde idem poeta:

Coram rege suo de paupertate tacentes
Plus poscente ferent. Distat, sumasne pudenter
An rapias.

Hor., *Epist.* I, 17, 43–45.

Nam tacitus pasci si posset corvus, haberet
Plus dapis et rixæ multo minus invidiæque.

Ibid. v. 50–51.

Quare autem tam studiose sint[3] hæc servanda, docet quum dicit:

Principibus placuisse viris, non ultima laus est.

Ibid. v. 35.

---

[1]) B²: om. [2]) Levibus AB; B²: *lenibus.* [3]) AB: *sunt.*

CAPITULUM XXXIX.

De Officio Servi. De Peculio, Thesauro Et Ornatu.

Servi officium est quidquid ab eo exigitur complere, nec aliqua gravari penuria. Verum est illud poetæ:

Lucan., *Phars.* III, 152. Non sibi, sed domino gravis est, quæ servis[1] egestas.

Summopere autem caveat garrulitatem.

Juv., *Sat.* IX, 120. Nam lingua mali pars pessima servi est.

Talem autem, si fas est, eligat dominum, cui servire non sit indecore[2]; dignitate enim dominantium honestantur obsequia servorum.

De peculio vero, thesauro et ornatu, quæ communi nomine divitiæ dicuntur, est illud Philosophi satis eleganter dictum: Nihil enim tam angusti animi tamque parvi quam amare divitias. Ideo magnus est, qui sic utitur auro ut fictilibus, nec minor ille, qui sic fictilibus ut auro[3]. Nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habèas[4], ad liberalitatem conferre. Nimis enim illiberalis[5] videtur fuisse qui dixit: Ego spem pretio non emo.

(Cicero, *De Offic.* I, 20, 68. — Sen., *Ep.* V. § 5. — Cicero, *De Offic.* I, 20, 68. — Terent., *Adelphi* II, 2 (4), 11.)

A cujus rei nimio desiderio his causis revocari[6] debemus. Prima: quia brevis est vita.

Hor., *Carm.* I. 4, 15. Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare[7] longam.

Ibid. IV, 7, 17–18. Quis scit, an adjiciant hodiernæ crastina summæ[8]
Tempora dî superi?

Idcirco

Ibid. I, 9, 13. Quid sit futurum cras, fuge quærere!

Ibid. III, 29, 29-33. Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit deus
Ridetque, si mortalis ultra
Fas trepidat. Quod adest, memento

---

1) B²: *servit.* 2) A: *indecori*; B: *indecorum*; B²: *indecens.* 3) *Ideo—auro* om. B². 4) A om. 5) A: *liberalis.* 6) A: *revocare.* 7) B²: *addere.* 8) AB²: *vitæ.*

Componere æquus!

Ille potens sui

Lætusque deget, cui licet in diem

Dixisse: Vixi. Cras vel atra

Nube polum Pater occupato

Vel sole puro.

Horat., *Carm.* III, 29, 41–45.

Lætus in præsens animus, quod ultra est,

Oderit curare, et amara lento

Temperet risu! Nihil est ab omni

Parte beatum.

Abstulit clarum cita mors Achillem;

Longa Tithonum minuit senectus;

Et mihi forsan, tibi quod negarit,

Porriget Hora.

Ibid. II, 16, 25–38.

In hoc quidem omnes fallimur, quod mortem[1] prospicimus: magna pars ejus jam[2] præteriit; quidquid ætatis retro est, mors tenet. Ideo in animo fige, te sine intermissione quotidie mori.

Seneca, *Epist.* I, § 2.

Secunda causa: quia amor habendi divitias[3] virtutes invertit, juxta illud:

Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui

Semper in augenda festinat et obruitur re.

Horat., *Epist.* I. 16, 67–68.

Nam neque divitibus contingunt gaudia solis,

Nec vixit male, qui natus moriensque fefellit.

Ibid. I, 17, 9–10.

Sed dicit avarus:

Unde habeas, quærit nemo, sed oportet habere. Juv., *Sat.* XIV, 207.

Et genus et virtus, nisi cum re, vilior alga est. Hor., *Serm.* II, 5, 8.

Nil satis est, inquit, quia tanti, quantum habeas, sis. Ibid. I, 1, 62.

Quantum quisque sua nummorum servat in arca,

Tantum habet et fidei.

Juvenal., *Sat.* III, 143–44.

Nil habet infelix paupertas durius in se

Quam quod ridiculos homines facit.

Ibid. v. 152–53.

---

[1]) BB²: *mortem non.* [2]) A: *non.* [3]) BCD; A: *pecunias*; B² om.

CAPITULUM XX… …et

De Officio Servi. De Pecuni… …cunia donat.

Servi officium est qui… …humanaque pulchris
nec aliqua gravari penur… …contraxerit, ille
…sapiens, etiam rex.

Lucan., *Phars.* III, 152.

Non sibi, sed d… …

Summopere aute… …contrarium cedet illis[2]. Pro virtu-
…pecunia vitium et infamiam, quæ est

Juv., *Sat.* IX, 120.

Nar… …contemnendi eam. Audi poetam:

Talem au… …peregrinos obscœna pecunia mores
non sit … …et turpi fregerunt secula luxu
obse… …Divitiæ molles.

Cicero, *De Offic.* I. 20, 68.
Sen., *Ep.* V
Cicero, *De* I, 20, 6…

Fecunda culpæ secula nuptias
Primum inquinavere et genus et domos;
[Hoc fonte derivata clades
In patriam populumque fluxit].

Quod nobilitas nulla sit ex pecunia, monstrat qui dicit:

Ter… I… …Epod. IV, 5-6.

Licet superbus ambules pecunia,
Fortuna non mutat genus.

Quarta causa est: quia amorem habendi nullus satiat quæstus, nam

Horat., *Carm.* III, 24, 62-64.

Improbæ
Crescunt divitiæ; tamen
Curtæ nescio quid semper abest rei.

Ibid. III, 16, 17-18.

Crescentem sequitur cura pecuniam
Majorumque fames.

Ibid. v. 21-22.

Quanto quisque sibi plura negaverit,
A dîs plura feret.

Ibid. v. 42-44.

Multa petentibus
Desunt multa. Bene est, cui deus obtulit
Parca, quod satis est, manu.

---

[1]) AB[2]: *totum.* [2]) A: *tedet illis*; B: *cedit illi;* B[2]: *dedit illi*; C: *lor torne encontre.*

ʼr enim non est, cui rerum suppetit usus. Horat., *Epist.* I, 12, 4–6.
·i bene, si lateri est pedibusque tuis, nil
ͻterunt regales addere majus[1].

nummi, quantum ipsa pecunia crescit; Juvenal., *Sat.* XIV, 139–140.
optat qui non habet.

Nam dives qui fieri vult, Ibid. v. 176–77.
ͻ vult fieri.

..inta causa: timor quem invehit pecunia.

Pauca licet portes argenti vascula puri, Id., *Sat.* X, 19–22
Nocte iter ingressus gladium contumque timebis,
Et motæ ad lunam trepidabis arundinis umbram:
Cantabit vacuus coram latrone viator.

Sed certe misera est magni custodia census[2]. Id., *Sat.* XIV, 304

Sexta causa est: quia [pecunia] vult servitutem quærentis.

Imperat aut servit collecta pecunia cuique, Horat., *Epist.* I, 10, 47–48.
Tortum digna sequi potius, quam ducere funem.

Idcirco assentio[3] dicenti:

Et mihi res, non me rebus submittere[4] conor. Ibid. I, 1, 19.

Quum hæc ita sint,

Non possidentem multa vocaveris Id., *Carm.* IV, 9 45–50.
Recte beatum: rectius occupat
Nomen beati, qui deorum
Muneribus sapienter uti
Duramque callet pauperiem pati,
Pejusque leto flagitium timet.

Honesta enim res est paupertas læta. Illa vero non est paupertas, si læta est. Qui cum paupertate bene convenit, dives est. Pauper est, non[5] qui parum habet, sed qui plus cupit. Seneca, *Ep.* II, § 4. Id., *Ep.* IV, § 8. Id., *Ep.* II, § 5.

---

1) A: *manus.* 2) *Sed — census* BB²C; om. AD. 3) B: *assentior.* 4) B: *subjungere.* 5) A: *enim.*

Sen., *Ep.* XXI § 7. Si vis dives fieri, non pecuniæ est adjiciendum, sed cupiditati detrahendum. Id., *Ep.* LXII § 2. Brevissima via ad divitias est contemptus divitiarum. Contemnere enim omnia aliquis potest, habere non potest omnia. Id., *De Benefic.* V, 4, 4. Ideo locupletior erat vacuus Diogenes omnia possidente Alexandro. Plus enim erat, quod hic nollet accipere, quam quod ille posset dare. Id., *Epist.* II § 5. Quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis jaceat, si alieno[1] imminet, si non quæsita, sed quærenda computat[2]? Quis sit divitiarum modus[3], quæris: primus[4], habere quod necesse est; proximus[4], quod satis est. Id., *Epist.* IV § 8. Parabile et appositum[5] est, quod natura desiderat[6]: ad supervacua sudatur[7]; ad manum est quod sat est. Boethius, *De Cons.* L. II. Natura paucis minimisque contenta est; cujus satietatem si superfluis urgere velis, aut jocundum, quod infuderis, [sit] aut innoxium[8].

CAPITULUM XL.

De Prælatione.

Prælationis quoque est temperandus appetitus; gravior est enim casus altitudinis.

Juvenal., *Sat.* X, 56-58.

Quosdam præcipitat subjecta potentia magnæ
Invidiæ; mergit longa atque insignis honorum
Pagina.

Lucan., *Phars.* I, 70-71.

Invida fatorum series, summisque negatum est
Stare diu, nimioque graves sub pondere lapsus.

Ibid. I, 81-82.

In se magna ruunt: lætis hunc numina rebus
Crescendi posuere modum.

Ibid. I, 510.

O faciles dare summa deos, eademque tueri
Difficiles!

---

[1]) A: *aliena;* B: *alienis.* [2]) AB: *computet.* [3]) B: *Quod si modum divitiarum.* [4]) A: *primum, proximum.* [5]) A: *compositum.* [6]) B: *Parabile autem est quod natura desiderat et appositum parvo constat.* [7]) A: *subdatur.* [8]) A; F: *injucundum flet aut noxium;* BB²CD om.

Fortunam enim citius reperias, quam retineas. P. Syri *Mim.* 230.

Sævius ventis agitatur ingens
Pinus; et celsæ graviore casu
Decidunt turres; feriuntque summos
Fulgura montes. Horat., *Carm.* II, 10, 9-12.

Fortuna, sævo læta negotio, et
Ludum insolentem ludere pertinax,
Transmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc alii benigna. Ibid. III, 29, 49-56.

Laudo manentem: si celeres quatit
Pennas, resigno quæ dedit, et mea
Virtute me involvo, probamque
Pauperiem sine dote quæro.

Ait enim Seneca[1]:

O Fortuna, tu nunquam es perpetuo bona! Terent., *Hecyra* III, 3, 46.

Secunda vero causa est: quia simulationem aperit. Illis enim difficile est in potestatibus temperare[2], qui per ambitionem sese probos simulavere. Sunt enim multi, non ex animo, sed ex fortuna modo humiles, modo elati, juxta illud: Profecto sic est, omnibus nobis ut res se dant, ita magni atque humiles sumus. Sallust., *Jugurth.* c. LXXXV. Terent., *Hecyra* III, 3, 19-20.

Prælati itaque officium sit, studia multitudinis ad suas utilitates allicere. Omnium enim rerum nec est[3] aptius quidquam ad prælationes tenendas quam diligi, nec alienius[4] quam timeri. Tutius est enim volentibus quam coactis imperare. Subjecti enim, Cic. *De Off.* II, 6, 20. Ibid. II, 7, 23. Sall., *Jug.* c. CII.

Quem metuunt, oderunt; quem quisque odit,
periisse[5] expetit. Cicero, *De Offic.* II, 7, 23.

Malus enim custos diuturnitatis est metus; unde est illud:

---

1) ABCD. 2) A: *obtemperare;* C: *obeir;* D: *ubbidire.*
3) A: *nihil;* BB[2]: *nec.* 4) A: *alienum.* 5) A: *oderit perisse.*

Juvenal., *Sat.* X, 112-13.

Ad generum Cereris sine cæde et sanguine pauci
Descendunt reges et sicca morte tyranni.

Cicero, *De Offic.* II, 7, 23. Ibid. II, 7, 24. Boeth., *De Cons.* L. III. Cicero, *De Offic.* II, 7, 25.

Econtra benevolentia fidelis custos est etiam ad perpetuitatem; præconio enim laudis defunctum perennem facit. Qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi necesse est. Unde Philosophus: Potentem censes, qui satellite latus ambit? qui, quos terret, ipse plus metuit? Dionysius tyrannus, cultros metuens tonsorios, candente[1] carbone sibi adurebat capillos. Alexander Pheræus, ex epulis in cubiculum veniens ad uxorem, præmittebat stipatores, qui scrutarentur arcas muliebres, ne quod in vestibus telum absconderetur. [O miserum, qui fideliorem et barbarum et stigmatiam putaret quam conjugem! Nec eum fefellit. Ab ea enim est ipsa propter pellicatus suspicionem interfectus][2].

Seneca, *De Clem.* I, 1, 7. Terent., *Heautontim.* III, 1, 74.

Meminerit prælatus se privatum fuisse. Nam sæpe spes improbissimas amplectuntur insperata assecuti; omnesque deteriores sumus licentia. Prælatos torquent

Horat., *Carm.* II, 16, 10-12.

miseri tumultus
Mentis, et *curæ* laqueata circum
Tecta volantes ....

Statius, *Thebais* II, 320-21.

Et, qua[3] non gravior mortalibus addita cura,
Spes, ubi longa venit[4].

CAPITULUM XLI.

De Gloria.

Gloria est alicujus magnifici[5], vel bonæ artis late patens præconium. Ad hanc ob hoc spectat humana intentio, quia absque ea nostra virtus paucis[6] innotescit, juxta illud:

---

[1]) Om. A. [2]) [—] F cf. CD. [3]) A: *Et contra.* [4]) *Prælatos — longa venit* om. B[2]. [5]) A: *magnificæ.* [6]) A: *multis.*

Paulum sepultæ distat inertiæ
Celata virtus. Horat., *Carm.* IV, 9, 29-30.

Ut perhibent qui de magnis majora loquuntur, Juv., *Sat.* IV, 17.

secundam[1] vitam dat gloria, ut ait poeta:

Dignum laude virum Musa vetat mori; Horat., *Carm.* IV, 8, 28.

quam rem ut monstraret serio se non[2] dixisse, alibi posuit:

Quum bene notum Id., *Epist.* I,6,25-27.
Porticus Agrippæ et via te conspexerit Appî,
Ire tamen restat, Numa quo devenit et Ancus.

Mors spernit altam gloriam: Boethius, *De Consol.* L. II.
Involvit humile pariter et celsum caput,
Aequatque summis infima.

Gloriam adeo immoderato affectu quærimus, quod boni magis videri quam esse, mali autem magis esse quam videri volumus. Verum est enim illud poetæ:

Falsus honor juvat, et mendax infamia terret. Hor., *Ep.* I, 16, 39.

Gloriæ autem fructus persæpe fuit superbia. Græcus tragicus exclamat: O gloria, gloria in milibus mortalium nil aliud facta, quam aurium inflatio magna. In qua nil fructus esse, si aliis bonis sit destituta, monstrat qui dicit: Boeth., *De Cons.* L. III (Eurip., *Androm.* v. 319).

Gloria quantalibet quid erit, si gloria tantum est? Juv., *Sat.* VII, 81.

Si quis tamen ad gloriam consequendam laborat, talem se efficiat, qualis vult haberi. Quod si ostentatione inani et ficto nomine[3] vel sermone vel vultu stabilem se gloriam consequi posse opinatur, vehementer errat. Vera enim gloria radices agit: ficta autem omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum quidquam potest esse diuturnum. Cicero, *De Offic.* II, 12, 43.

---

1) AB: *secunda.* 2) A: *seriose.* 3) AB.

CAPITULUM XLII.

De Comparatione Utilium.

Cicero, *De Offic.* II, 25, 88.

Quarta quæstio, quæ est de comparatione utilium[1], hoc modo tractatur. Nam commoda corporis cum externis conferuntur hoc modo, valere (id est sanus esse) ut[2] malis quam dives esse. Rursus externa sic præferuntur[3] bonis corporis: malis[4] dives esse, quam maximis viribus corporis uti. Ea quoque, quæ sunt corporis, sibi invicem comparantur. Nam bona valetudo melior est magnitudine[5], vires celeritate. Externa quoque sibi invicem: melior est enim gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis.

CAPITULUM XLIII.

De Comparatione Utilitatis Et Honestatis.

Cicero, *De Offic.* I, 3, 9.

Quintam capiendi consilii prædiximus investigationem esse quæstionem de pugna utilitatis et honestatis. Si enim est utile ad se trahere, honestum vero aliis erogare, persæpe in deliberando animus noster habet ancipitem cogitandi curam, utrum[6] scilicet spreta utilitate honesto adhæreat, vel econtra. Horum duorum oppositionem Ptolemæo regi persuadere nitebatur[7], qui sic perorabat [Pothinus]:

Lucan., *Phars.* VIII, 484-91.

Jus et fas multos faciunt, Ptolemæe, nocentes[8].
Dat pœnas[9] laudata fides, quum sustinet *illos*[10],
Quos fortuna premit. Fatis accede deisque,
Et cole felices, miseros fuge. Sidera terra
Ut distant et flamma mari, sic utile recto.
Sceptrorum vis tota perit, si pendere justa
Incipit, evertitque arces respectus honesti.
Libertas scelerum est, quæ regna invisa tuetur,

---

[1]) Om. AB². [2]) F; AB: *an.* [3]) B: *conferuntur.* [4]) B: *corporeis, ut malis.* [5]) ABB²C. [6]) A: *viris.* [7]) A: *videbat.* [8]) A: *innocentes.* [9]) AB²: *pœnam.* [10]) B: *inquit.*

Sublatusque modus gladiis. Facere omnia sæve
Non impune licet, nisi quum facis. Exeat aula
Qui vult esse pius. Virtus et summa potestas
Non coeunt: semper metuet, quem sæva pudebunt.

Lucan., *Phars.* VIII, 492-95.

Summa vero auctoritate philosophi tria (scilicet bonum, honestum, utile) sic permiscentur, ut quidquid bonum est, id etiam utile censeant, et quidquid honestum est, idem bonum esse astruant. Unde sequitur, omne honestum utile esse[1].

Cicero, *De Offic.* II, 3, 10.

Firmissime itaque tene et nullatenus dubites, ita omne honestum utile esse, quod nihil est utile, nisi sit honestum, nec duo ista numero differre sed sola proprietate. Verbi gratia: hic homo et hoc animal numero non discrepant, quia et hic homo est hoc animal; et nihil hoc animal est nisi hic homo, quia ad hoc, quod sit hoc animal, non exigitur nisi substantia cum animatione et sensibilitate; ad hoc autem, ut hic homo sit, oportet esse rationalitatem[2] cum mortalitate. Proprietate ergo dicuntur hæc discrepare. Similis ratio est utilis et honesti; quum enim idem sint numero, ad hoc, quod aliquid sit utile, exigitur, quod fructum habeat; ad hoc vero, ut honestum sit, requiritur, ut sua dignitate nos alliciat. Quum ergo unum et idem sint, sequitur, nullius rei esse utilem usum, qui[3] a virtutibus discrepet. Idcirco nulla est omnino utilis et honesti oppositio. Quia vero vulgus quemcunque temporalium usum utilem credit, illicitus autem usus[4] honesto obviat, ideo de controversia utilis et honesti proposita est quæstio.

---

[1]) BCD; A: *omne utile honestum est.* [2]) BB[2]: *rationabilitatem.* [3]) B: *quia*; A: *quæ* (*que*). [4]) A: *ludus;* B om.

CAPITUL[illegible] XLIV.

De Co[illegible]tatis Specie.

Cicero, De Offic. II, 25, 88.

Quarta quæ[illegible] hominem incommodo alterius com-
hoc modo tra[illegible] et alterum alteri aliquid detrahere.
nis confer[illegible] augere, magis est contra naturam, quam mors, quam
malis [illegible] quam dolor. Nam principio convictum homi-
boni[illegible] Si enim hæc affectio nobis insita sit, ut quis-
c[illegible] tollit. propter emolumentum spoliet aut violet alterum, est
[illegible] dirumpi[1] societatem humani generis, quæ est se-
cundum naturam. Ut si unum quodque membrum putaret
se plus valere, si proximi membri valetudinem ad se tra-
duxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset[2]:
ita et in humana societate. Nam sicut concessum est,
ut sibi[3] quisque malit acquirere quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri, et hoc natura non repugnante: ita natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates augeamus. Sed sicut contra naturam magis est detrahere alteri causa sui commodi, quam mors, quam dolor: ita magis est secundum naturam pro omnibus, si fieri possit, labores et molestias suscipere, quam vivere sine molestiis in maximis voluptatibus. Præterea qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi[4] assequatur, aut nil existimat[5] se facere contra naturam, aut censet magis fugiendam paupertatem, quam facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat se contra naturam facere, inhumanus est. Si censet, facere injuriam malum esse, sed deterius paupertatem vel mortem, errat; gravius enim est vitium animi, quod est injustitia, quam corporis vel fortunæ, quod mors est vel paupertas.

[illegible] III, 5, 21.

Cicero, De Offic. III, 5, 24.
ibid. III, 5, 25.
ibid. III, 5, 26.

ibid. III, 6, 29.

Forsan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur[6], abstulerit cibum alteri homini ad

---

[1]) B: *dirumpi*. [2]) A: *est*. [3]) *Sibi* om. A. [4]) *Commodi* A om [5]) AB[2]: *æstimat*. [6]) A: *afficiatur*.

illam rem utili[1]? Minime, inquam. Non enim est Cicero, *De Offic.* III, 6, 29.
i vita utilior, quam talis affectio animi, scilicet ut nem violem causa mei commodi. Dum enim vita per- corruptio corporis, scilicet mors, incurritur; si vero affectionem, scilicet neminem violandi, abjiciam, vitium animi incurram. Et sicut gravius est animi quam corporis vitium, sic melius est animi quam corporis bonum, virtus scilicet quam vita. Præterea, num[2] cadit Ibid III, 20, 81.
in bonum virum mentiri, criminari, præripere, fallere causa sui emolumenti? Nil profecto minus: semper est bonus. Est ergo ulla[3] res tanti, aut commodum ullum[3] Ibid. III, 20, 82.
tam expetendum, ut viri boni nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum ista, quæ dicitur, utilitas possit, quantum aufert[4], si nomen boni viri eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? Quare ergo homines emolumenta rerum Ibid. III, 8, 36.
vident, pœnam vero, non tantum legum, sed turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident? Quamobrem hæc de- Ibid. III, 8, 37.
liberatio pellatur e[5] medio. Deliberant enim, utrum id sequantur[6], quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa quidem dubitatione facinus inest, etsi ad id non pervenerint. Ergo deliberanda omnino non sunt, in quibus turpis est ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi spes[7] removenda est. Satis enim nobis persuasum esse debet, etiamsi deos omnes celare possimus, nihil tamen avare, nihil libidinose, nihil inconvenienter[8] esse faciendum. Et si vir sapiens anulum Ibid. III. 8, 38.
habeat hujus efficaciæ, quod eum invisibilem reddat, non tamen sibi plus licere peccare putet, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Nec Ibid. III, 19, 77.
quidquam audebit vir bonus velle, quod non audeat prædicare. Quod si a[9] flagitio ideo te revocas, quod hoc

---

1) ACD; B: *utili, et postea hoc per pœnitentiam diluat, melius est quam si fame periret?* 2) AB^2: *non;* om. B. 3) A: *nulla, nullum.* 4) A: *affert;* B^2 *auferre;* B om. 5) A: *pellatur a;* B: *tollatur de;* B^2: *tollatur e.* 6) A: *deliberent an assequantur.* 7) A: *species.* 8) B: *incontinenter.* 9) A: *Quod substantia.*

homines non lateret, non bonitatem diligis, sed pœnam metuis; atque in hoc ferarum[1] imitaris naturam.

Horat., *Epist.* I, 16, 50-53.

Cautus enim metuit foveam lupus, accipiterque
Suspectos laqueos, et opertum miluus[2] hamum.
Oderunt peccare mali formidine pœnæ.
Oderunt peccare boni virtutis amore.

Cicero, *De Offic.* III, 8, 35.

Quum ex prædictis pateat solum honestum utile esse, si aliqua tibi objecta sit utilitatis species, cui, animum dum attenderis, videas turpitudinem adjunctam, non dico, quod tunc utilitas sit relinquenda, sed intelligendum esse[3], ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Vere autem si volumus judicare, quotiens utilitatis speciem præfert turpitudo, eventu ipsius rei solet redargui. Videmus enim, quando id, quod honestum est, inutile videtur, ad hunc tamen finem reduci, ut ex eo insperatum eveniat[4] commodum. Ut ecce: Damonem et Phitiam[5] ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, quum alteri eorum Dionysius tyrannus diem necis destinasset, is qui morti addictus erat. causa disponendi super suis rebus paucos dies postularet[6]. Interim vas[7] (id est pignus)[8] factus est alter ejus[9] sistendi hac condicione, ut si ille non rediret, isti moriendum esset. Quum autem ad diem ille rediisset, admiratus eorum fidem tyrannus petiit ab eis, ut se in amicitiam tertium reciperent. Vide igitur quomodo utile fuit, et hunc pro amico remansisse, et illum pro amico rediisse, licet utrumque primo periculosum crederetur. Sic semper juxta numinum dispensationem utilem et insperatum exitum habet honestas. Idcirco semper dum id, quod utile videtur, cum eo, quod honestum, comparatur, utilitatis species jaceat[10], honestas valeat.

Cic., *De Offic.* III, 10, 45.

Cicero, *De Offic.* III, 10, 46.

---

[1]) *Ferarum* om. A. [2]) A: *miluis;* B: *milvius;* B²: *præcavet.* [3]) BB²: *est.* [4]) AB²: *veniat.* [5]) B: *Pithiam;* B²: *de Phyntia.* [6]) AB: *postulavit.* [7]) B: *fas;* om. A. [8]) (—) A; om. BB². [9]) A: *eorum.* [10]) A: *lateat.*

CAPITULUM XLV.

Conclusio Operis.

Hæc præscripta servantem licet in tranquillo honestatis vivere et ad normam rationis vitam reducere. Ut enim in fidibus aut tibiis [1], quamvis paululum discrepent, tamen id ab artifice animadverti solet, sic nobis ducenda est vita, ne forte quid discrepet, vel etiam multo magis, in quantum melior est actionum quam sonorum concentus. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima discrimina [2] sentiunt, sic nos, si volumus acres esse vitiorum [3] animadversores, magna sæpe intelligemus ex parvis; ex oculi [4] obtuitu, ex remissis aut contractis superciliis, ex mæstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quidve ab officio virtutis discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quidque [5] eorum sit, ex aliis judicare; ut, si quid in aliis dedeceat, vitemus et ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, si quid delinquitur, quam in nobis ipsis. Unde poeta:

Cicero, *De Offic.* I, 40, 145. — Ibid. I, 41, 146

Quum tua pervideas oculis mala lippus inunctis [6],
Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum?

Horat, *Serm.* I, 3, 25-26

His ergo præscriptis vir, amator honestatis, crebrum et assiduum usum adhibeat. Fere enim omnium moralium doctorum [7] elegantiora verba hæc angusta particula comprehendit. Unde hic facilius ea intueri poteris, quam si, per multorum volumina vagando, dispersa col-

---

[1]) B²: *in fidibus cytharæ.* [2]) *Discrimina* om. BB². [3]) A: *nos volumus aties viarum.* [4]) A: *oculis;* BB²: *oculorum.* [5]) A: *quodque;* B: *quicquam.* [6]) A: *inunctus.* [7]) A: *dictorum.*

homines non lateret, non bonitatem diligis metuis; atque in hoc ferarum[1] imitaris n

Horat., Epist. I, 16, 50-53.

Cautus enim metuit foveam lupus
Suspectos laqueos, et opertum
Oderunt peccare mali formi
Oderunt peccare boni virtu

Cicero, De Offic. III, 8, 35.

Quum ex prædictis pateat s aliqua tibi objecta sit utili attenderis, videas turpitu tunc utilitas sit relinqu turpitudo sit, ibi ut si volumus judic turpitudo, event quando id, q tamen finem

Cic., De Offic. III, 10, 45.

dum. Ut inter se diem dis tr ...t s ia us ihil bra ica- ans- sit. Dis- gere non possis quantum legas. Fasti- ita degustare, quia ubi varia ant, non alunt. Probatos itaque quando ad alios diverti libuerit, ad Et quum multa percurreris, unum excerpe, die concoquas. Illud enim bonum curandum vetustate melius fit. præter hæc etiam ca, quæ de moribus præcepta vide- re ipsa et actu complere incessanter satage. Ut enim ... vel oratores, quamvis [artis] præcepta perceperint[4], quidquam dignum laude sine usu consequi nequeunt[5], sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat.

Aversamini igitur vitia, colite[6] virtutes, ad rectam spem animum[7] sublevate, humilesque preces in excelsa[8] porrigite. Nec frustra sunt in deo positæ spes precesque, quæ quum[9] rectæ sint, inefficaces esse non possunt.

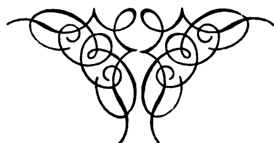
---

1) A: *colliges*; B[2]: *colligeres*. 2) AB[2]: *quia*. 3) *Puto* A; BB[2] om. 4) B: *quamvis præcepta præceperint*: A: *quamvis præceperint*. 5) A: *usu nequiunt*. 6) *Colite — possunt* A; om. B. 7) A: *ac recta spe animum*; F: *ad rectas spes*. 8) F; A: *excelso*. 9) F: *si*.

his est, si dissimulare non vultis, necessitas in-
tis, quum ante oculos agitis judicis cuncta

ATIAS.

**OGMA PHILO-
SOPHORUM.**



Seneca, *Epist.* II § 1-4.

ligas[1]. Multorum enim autorum lectio et omnis generis voluminum aliquid vagum et instabile habet. Verum est namque, quod[2] nusquam est, qui ubique est. Vitam in peregrinatione agentibus hoc evenit, ut multa habeant hospitia, paucas amicitias. Idem accidat necesse est his, qui nullis ingeniis familiariter applicant se, sed omnia cursim et properanter transcurrunt. Non prodest cibus nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur. Nihil æque sanitatem impedit, puto[3], quam remediorum crebra mutatio; nec venit vulnus ad cicatricem, in quo medicamenta tentantur; non convalescit planta, quæ sæpe transfertur; nihilque tam utile est, ut in transitu prosit. Distrahit librorum multitudo. Itaque quum legere non possis quantum habeas, satis est habere quantum legas. Fastidientis enim stomachi est multa degustare, quia ubi varia sunt et diversa, inquinant, non alunt. Probatos itaque semper lege, et si quando ad alios diverti libuerit, ad priores redi. Et quum multa percurreris, unum excerpe, quod illo die concoquas. Illud enim bonum curandum est, quod vetustate melius fit.

Seneca, *Epist.* XV § 5.

Præter hæc etiam ea, quæ de moribus præcepta videbis, re ipsa et actu complere incessanter satage. Ut enim medici vel oratores, quamvis [artis] præcepta perceperint[4], quidquam dignum laude sine usu consequi nequeunt[5], sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat.

Cicero, *De Offic.* I, 1, 18.

Boethius, *De Consol.* L. V.

Aversamini igitur vitia, colite[6] virtutes, ad rectam spem animum[7] sublevate, humilesque preces in excelsa[8] porrigite. Nec frustra sunt in deo positæ spes precesque, quæ quum[9] rectæ sint, inefficaces esse non possunt.

---

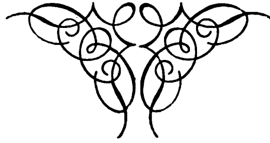
1) A: *colliges;* B²: *colligeres.* 2) AB²: *quia.* 3) *Puto* A; BB² om. 4) B: *quamvis præcepta præceperint;* A: *quamvis præceperint.* 5) A: *usu nequiunt.* 6) *Colite — possunt* A; om. B. 7) A: *ac recta spe ānimum;* F: *ad rectas spes.* 8) F; A: *excelso.* 9) F: *si.*

Magna vobis est, si dissimulare non vultis, necessitas indicta probitatis, quum ante oculos agitis judicis cuncta cernentis.

DEO GRATIAS.

EXPLICIT

MORALIUM DOGMA PHILOSOPHORUM.



ALBERTANI,

CAUSIDICI BRIXIENSIS,

TRACTATUS

DE

ARTE LOQUENDI ET TACENDI.

MCCXLV.

Quis, quid, cui dicas, cur, quomodo, quando requiras.

SUBSIDIA CRITICA.

A. Tractatus de arte loquendi et tacendi. Ab Albertano, causidico brixiensi, ad instructionem filiorum suorum compositus. Coloniæ. Anno dñi MCCCCLXXXVI. Pridie nonas decembris. Ff. 10, columnæ 2, ll. 36; 4; goth.

B. Tractatus de arte loquendi et tacendi. Coloniæ. MCCCCLXXXVII. 4; goth.; ff. 8, ll. 39.

C. Tractatus de arte loquendi et tacendi. Coloniæ. MCCCCXCI. Per Henricum Quentell. 4; goth.; ff. 10, ll. 38.

D. Tractatus de arte loquendi et tacendi multum utilis attendere volentibus. MCCCCXCII. Hain, Rep. Bibl., N. 410.

E. Ars loquendi et tacendi. Coloniæ. MCCCCXCVII. Hain, N. 412.

F. Tre Trattati D'Albertano, Giudice Da Brescia. Riveduti con più testi a penna, e riscontri con lo stesso testo latino dallo' Nferigno, accademico della Crusca (Bastiano de' Rossi). Ristampati per Alberto Pazzoni. Firenze ed in Mantova. MDCCXXXII.

G. Brunetto Latini: Li Livres Dou Tresor. Paris. 1863. P. 352—366.

H. Il Tesoro Di Brunetto Latini. Venezia. 1839. II, p. 115—130.

I. Opera Auctorum Laudatorum.



INDEX.





ARS LOQUENDI
ET
TACENDI.

Quoniam in dicendo multi errant, nec est aliquis, qui linguam suam ad plenum valeat domare, beato Jacobo hoc testante, qui dicit[1]: Natura bestiarum et serpentum, volucrum et ceterorum domatur a natura humana; sed linguam nemo domare potest: ideo ego, Albertanus, brevem doctrinam super dicendo atque tacendo, uno versiculo comprehensam, tibi filio meo, Stephano, tradere curavi. Versiculus hic est: **Jacob., *Epist. Cath.* III, 7–8.**

Quis, quid, cui dicas, cur, quomodo, quando, requiras.

Verum quia hæc verba, in hoc versiculo comprehensa, ponderosa sunt et generalia, et generalitas parit obscuritatem[2] — ut Digestis, *De*[3] *Jure Fisci*, L. *Ita fidei*[4] — ideo illa exponere, ac pro modulo meæ scientiæ, licet non ad plenum, proposui delucidare. ***Dig.* XLIX, 14, 40.**

Tu igitur, fili carissime, quum loqui desideras, a temet ipso incipere debes, ad exemplum galli, qui antequam cantet, ter se cum alis percutit in principio. Itaque antequam spiritus ad os tuum verba producat, te ipsum et omnia verba in hoc versiculo posita requiras. Dico tibi, ut non solum quæras a te ipso, sed requiras, id est

---

[1]) A: *dixit.* [2]) I: ... *quum diversitas rerum obscurum faciat legatum.* [3]) CD: *ut ff.* (ɔ: pandect.) *de.* [4]) ABCDE: *fidere.*

iterum quæras; nam istud reiterationem denotat, ut dicas *requiras*, id est iterum quæras. Sicut enim repetere dicitur quis, hoc est iterum petere, ita requirere dicitur quis, id est iterum quærere.

I.

QUIS ES QUI LOQUERIS

HABET QUINQUE PUNCTA.

Primum Punctum. Tu requires in animo tuo, quis es, qui loqui velis: utrum istud dictum ad te pertineat vel non. Si non, illi dicto te immiscere[1] non debes. *Dig.* L, 17, 36. Sicut enim per leges culpa est immiscere se[2] rei non ad se pertinenti, ut dicit regula juris: ita culpa est loqui Salom., *Prov.* XXVI, 17. istud, quod ad se non pertineat. Unde Salomo in Proverbiis dixit: Sicut qui apprehendit auribus canem, ita qui transit et impatiens commiscetur alterius rixæ. Et *Ecclesiasticus* XI, 9. Jesus filius Sidrach dixit: De ea re, quæ te non molestat, ne certaveris. Unde quidam:

Quod te non tangit, hoc te nullatenus angit.

Quæ res tibi summopere notanda est, quoniam si de rebus ad te non pertinentibus minime curaveris, magnam cordis et animi tranquillitatem tibi comparabis; quod egregie dicit metrista quidam:

Pacificat multum de paucis sumere cultum.

Secundum Punctum. Requiras te ipsum a te ipso, an aliqua perturbatione animi captus sis, scilicet ira, odio vel invidia, aut sis ab animi[3] passionibus alienus. Nam si turbatus animus tuus fuerit, a loquendo abstinere debebis, et motus animi turbatos cohibebis. Ait enim Tul- Cicero, *De Offic.* II, 5, 18. lius: Virtus est cohibere motus animi turbatos, ac ap-

---

[1]) E: *immisceri.* [2]) I; ABCD: *immiscere*; E: *immisceri.*
[3]) CD: *omnibus.*

petitus obedientes efficere rationi: et ideo tacere debet iratus, quia, ut ait Seneca:

Iratus nihil nisi[1] criminis loquitur [loco]. P. Syri *Mim.* 331.

Quare dixit Catho:

Iratus de re incerta contendere noli:
Impedit ira animum, ne possit cernere verum. Dionys. Cato, *De Moribus*, L. II, dist. 4.

Et alius dixit: Lex videt iratum, iratus non videt illam. P. Syri *Mim.* 348.
Et Ovidius:

Vince animos[2] iramque tuam, qui cetera vincis. Ovid., *Heroid.* Ep. III, v. 85.

Inde et Tullius dixit: Ira procul absit, cum qua nil recte fieri, nil considerate[3] potest. Quæ in aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab his, qui adsunt[4], approbari. Vides[5] ergo quanta mala faciunt in homine passiones istæ, ira, odium, invidia, amor, tristitia, libido. Ait enim Salustius: Omnes homines, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet; quoniam non facile animus verum providet, ubi hæc officiunt. Quare animus his passionibus turbatus non verum videt, quia sunt morbi animi ipsum excæcantes; quod egregie testatur Petrus Alfonsius dicens: Natura hoc habet humana, ut, animo quoquo pacto conturbato[6], in vero falsoque discernendo discretionis careat oculo. Et si de ira, irato atque iracundo scire volueris, lege in libro, quem composui, *De Amore Et Dilectione Dei Et Aliarum Rerum, Et De Forma Vitæ*, in titulo *De Amicitia Iracundi Hominis Vitanda.*

Cicero, *De Offic.* I, 38, 136.
Ibid. I, 38, 137.
Sallust., *Catil.* c. LI.
Petr. Alfons., *Dialogi contra Judæos.* Colon. 1536, p. 3.

Etiam certe cavere debes, ne voluntas dicendi intantum te[7] moveat atque ad dicendum inducat, quod appetitus tuus rationi non consentiat. Ait enim Salomo: Sicut urbs patens et sine murorum ambitu, ita vir, qui non potest cohibere spiritum suum in loquendo. Inde Salom., *Prov.* XXV, 28.

---

[1]) I: *nil non.* [2]) ABCDE: *animum.* [3]) FI: ABCDE: *considerari.* [4]) CDE: *absunt.* [5]) BCDE: *video.* [6]) IHG; ABCDE: *quoque perturbato.* [7]) F cf. GH; ABCDE: *se.*

Martin. Dumiens., *De Moribus.* etiam dici consuevit: Tacere qui nescit, loqui nescit. Nam et quidam sapiens interrogatus, cur tantum taceret, an quia stultus esset, respondit: Stultus tacere non potest. *Ecclesiasticus* XXVIII, 29—30. Alibi Salomo dixit: Aurum tuum et argentum tuum confla[1], et verbis tuis facito stateram, et impone ori tuo frenos rectos; et attende ne forte labaris in lingua et sit Salom., *Prov.* XIII, 3. casus tuus insanabilis in morte[2]. Et iterum idem ait: Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet[3] mala. Et etiam Dionys. Cato, *De Moribus* L. 1, dist. 3. Catho dixit:

Virtutem primam esse puta[4] compescere linguam:
Proximus ille Deo, qui scit ratione tacere.

Tertium Punctum. Requiras te ipsum et a te ipso in animo tuo recogites, quis es qui alium reprehendere vis vel aliis dicere vel utrum[5] de simili dicto vel facto Paul., *Ep. ad Rom.* II, 1. valeas reprehendi. Nam dixit beatus Paulus in Epistola ad Romanos: Inexcusabilis[6] es, o homo, qui judicas; nam te ipsum condemnes, si eadem agas, quæ judicas. Et Ibid. II, 21-23. in eadem epistola subdit: Qui ergo alium doces, te ipsum non[7] doces: qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non mœchandum, mœcharis: qui abominaris idola, Dionys. Cato, *De Moribus* L. 1, dist. 30. sacrilegium facis: Deum inhonoras. Et Catho dixit:

Quæ culpare soles, ea tu ne feceris ipse:
Turpe est doctori, quum culpa redarguit ipsum.

Nam bene dicere et mala operari, nihil aliud est, quam se propria voce damnare, ut Augustinus ait. Et alibi Dionys. Cato, *De Moribus* L. III, dist 8. idem Catho ait:

Alterius dictum aut[8] factum ne carpseris unquam,
Exemplo simili ne te derideat alter.

Unde Gregorius ait: Qui bene docet et male vivit, qualiter damnari debet, diu instituit. Priusquam igitur

---

1) ABCDE: *consta.* 2) ABCDE; I: *mortem.* 3) CDE: *sentiat.* 4) ABCDE: *primam puto.* 5) ABCDE. 6) CD; ABE: *incusabilis.* 7) C; ABDE om. 8) ABCDE: *vel.*

alium culpes, a vitiis similibus innocens esse cures; quod idem Gregorius confirmavit dicens: Qui alium arguit de peccatis, a peccatis debet esse alienus, exemplo Christi, qui mulierem in adulterio deprehensam absolvit, et liberavit a pessimis Judæis, qui accusabant et judicabant peccatricem, quum ipsimet scelerosissimi forent. Terreantur hic judices fornicarii, adulteri, avari, injusti, tam spirituales quam seculares, de quibus ait Salomo: Judicium durissimum fiet his qui præsunt; et sequitur: quoniam potentes potenter tormenta patientur. *Sapient.* VI, 6–7.

Quartum Punctum. Requiras a te ipso intra te, quis es qui dicere velis, utrum bene doctus vel indoctus; etiam quod dicere velis bene sapias, alioquin bene dicere non valeres. Nam quidam sapiens interrogatus, quomodo optime posset dicere, respondit: Si tantummodo dixeris quod bene scieris. Et Jesus Sidrach: Si est tibi intellectus, responde proximo tuo: sin autem, sit manus tua[1] super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato, et confundaris. *Ecclesiasticus* V,14.

Quintum Punctum. Requiras, quis erit effectus tuæ locutionis; nam quædam ab initio videntur bona, quæ malum effectum habent. Quæritur non solum principium; sed etiam finem et effectum requirere[2] debes. Unde Pamphilus dixit:

Principium finemque simul prudentia spectat.
Rerum finis habet crimen et omne decus.
Verbi principium, finem quoque conspice verbi,
Ut possis melius præmeditata loqui[3].

Pamphilus, *De Amore.* Paris. 1510, 4.; f. c IIII.

Si autem verbum, quod dicere velis, dubium appareat, utrum bonum effectum habiturum sit an non, silere debes potius quam dicere.

---

1) C: *sit tibi magnus obtura*; D: *Si tibi magnus obtura.* 2) E: *quærere.* 3) ABCDE: *Principium finem spectat prudentia rerum: Finis principium habet omne decus. Verbi principium finem circumspice verbi. Ut melius possis præmeditate loqui.*

Petr. Alfons, *Disciplina Clericalis* VI, 12.

Nam dixit Petrus Alfonsius, qui fuit optimus philosophus: Si dicere metuas, unde pœniteas, semper est melius non, quam sic." Sapienti enim magis expedit tacere pro se, quam loqui contra se, quia paucos vel neminem tacendo, multos loquendo circumventos vidimus, quod pulchre voluit qui ait:

(Dionys. Cato, *De Moribus* L. I, dist. 12).

Nil tacuisse nocet, nocet esse sæpe locutum.

Verba enim sagittis sunt quasi similia: facile dimittuntur, difficile retrahuntur; quare dici consuevit:

Horat., *Epist.* I, 18, 71.

Evolat, emissum semel[1], irrevocabile verbum.

Hoc vult Aristoteles dicens: Quod semel dictum est, amplius resumi non potest. Ergo in dubiis melius est tacere quam dicere, sicut et in factis dubiis melius est non facere, quam facere, ut ait Tullius dicens: Bene præceperunt, qui vetant agere, quod dubites æquum an iniquum sit. Aequitas enim per se lucet, dubitatio autem significationem continet injuriæ[2]. Et alius dixit: Si quid dubites, ne feceris. Certe omne judicium, quod dubitatum fuerit, fugito.

Cicero, *De Offic.* I, 9, 30.

Ad intelligentiam et expositionem hujus dictionis *Quis* multa notari possent; sed ista quinque puncta, superius posita, brevitatis causa tibi sufficiant.

II.

SEQUITUR DE

QUID LOQUERIS.

Prædictis notatis diligenterque cognitis super hac dictione *Quis*, sequitur videre aliqua, expositionis causa, super hac dictione *Quid*; et habet decem puncta.

Ecclesiasticus XXXVII, 20.

Primum Punctum. Requirere debes inprimis, utrum verum vel falsum. Ait enim Jesus Sidrach: Ante

---

[1]) *Semel* C; om. ABDE. V. supra p. LVIII. [2]) ABCDEGH.

omnia opera tua verbum verum præcedat te, et ante omnem actum consilium stabile. Super omnia enim veritas est colenda, quæ sola deo homines proximos facit, quum ipse Deus veritas sit, ipsomet hoc testante, quum dixit: Ego sum via, veritas et vita. Si ergo loqui debeas, veritatem omni modo dicas, mendacio doloso[1] penitus fugato. Unde propheta: Os justi meditabitur sapientiam, lingua ejus loquetur judicium, id est veritatem vel sententiam veram. Unde Salomo in Ecclesiastico: Potius diligendus est fur, quam assiduus in mendacio. Et alius dixit: Acquiesce veritati sive a te prolatæ sive tibi oblatæ. Et etiam Cassiodorus: Pessima consuetudo est despicere veritatem" puram, in qua nihil immisceatur falsitatis, nam ut idem ait: Bonum est *verum*[2], si non aliquid immisceatur adversum. Idem intelligo etiam de simplici veritate; ait enim Seneca: Oratio ejus, qui veritati operam dat, incomposita et simplex esse debet. Ita ergo veritatem loqui debes, ut dictum tuum habeat pondus jurisjurandi, et nihil intersit inter tuam simplicem assertionem et jusjurandum. Nam ut ait Seneca: Dictum, quod non habet sine jurejurando pondus, ejus quoque jurisjurandi pondus vile est. Et iterum idem dixit in libro De Forma Honestæ Vitæ: Nihil tibi intersit, an affirmes, an jures. De religione et fide scias agi, ubicunque de veritate tractatur. Nam etsi jurejurando Deus non invocetur[3], et invocatus non sit testis, tamen non transeas veritatem, nec justitiæ transsilias legem. Quod si aliquando cogaris[4] uti mendacio, utere non ad falsitatem, sed ad veri custodiam. Et si contigerit fidelitatem mendacio redimere, non mentieris sed potius excusabis[5], quia tibi[6] honesta causa est; justus autem secreta non prodit tacenda enim tacet, loquenda loquitur; atque ita apta illi pax est et secura tranquillitas"[7]. Veritatem ergo puram dicas et simplicem, et Deum roga, ut verba men-

Martin Dum., *De Moribus.*

Evang. sec. Joann. XIV, 6.

Psalm. XXXVI, 30.

Ecclesiasticus XX, 27.

Petr. Alfons., *Disc. Cleric.* IV, 13.

Cassiodor., *Var.* L. III, Ep. 3.

Ibid. III, 7.

Martin Dumiens., *Formula Honestæ Vitæ*, s. *De IV Virtutibus Cardinalibus.*

---

[1]) CD: *mendacia dolosa.* [2]) I: *votum.* [3]) ABCDE: *invocatur.* [4]) ABCDE; I: *contigerit.* [5]) GHI; ABCDE: *excusaberis.* [6]) ABCDE. [7]) ABCDE: *atque illa pax est secreta tranquillitas.*

Salom., *Prov.* XXX, 7–9.

dacii longe a te faciat. Nam et Salomo rogavit Deum dicens: Duo[1] rogavi te, Domine, ne deneges mihi antequam moriar: vanitatem et verba mendacii longe fac a me; mendicitatem et divitias ne dederis mihi, ne compulsus egestate furer, et perjurem nomen Dei mei.“ Et sicut non debes loqui nisi veritatem, ita nec facere. Dixit enim beatus Paulus in Epistola secunda ad Corinthios: Non enim possumus adversus veritatem loqui, sed pro veritate.“ Et talem veritatem dicas, quæ tibi credatur, alioquin pro mendacio reputatur; sicut e converso vicem veri obtinet, quod falso creditur, et ideo dixi supra: *dolosum mendacium penitus fugato.* Non est judicandus mendax, qui dicit falsum, quod putat verum; quia, quantum in ipso est, non fallit, sed ipse fallitur. Econtra mentitur, qui dicit[2] verum, quod putat falsum. Nec est liber a mendacio, qui ore nesciens verum loquitur, sciens autem voluntate[3] mentitur, ut beatus Augustinus dicit. Unde mens contraria verbis mendax est et pestifera, ut testatur Aesopus:

Paul., *Ep. II ad Cor.* XIII, 8.

Augustin., *Enchir. de Fide, Spe et Caritate,* c. XVIII.

Esopus Moralizatus, 1489, 4; *f.* a IIII recto.

Omne genus pestis superat mens dissona verbis;

qua quidem peste multi[4] laborant dignitatum cupidi, quod præclare dicit Salustius: Ambitio multos mortales falsos fieri[5] coegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingna promptum habere.

Sallust., *Catil.* c. X.

Secundum Punctum. Tu requiras, quid dicere vis, utrum sit utile, grave et profitabile, aut sit vanum et inane. Verba enim utilia et virtuosa et profitabilia semper dicere debemus, inania vero penitus silere. Ait enim Seneca — De Forma Honestæ Vitæ: Sermo quoque tuus non sit inanis, sed aut consoletur, aut doceat, aut præcipiat, aut moneat. Et Paulus in Epistola ad Timotheum dixit: Profana et vaniloquia evita.

Martin. Dum., *De IV Virtutibus.*

Paul., *Ep. II ad Tim.* II, 16.

---

[1]) *Duo* FGHI; om. ABCDE. [2]) ABCDE: *dicit esse.* [3]) I; ABCDE: *veritatem.* [4]) ACD: *multum.* [5]) ABCDE: *subire.*

Tertium Punctum. Requiras an dicas, quod rationabile sit, an irrationabile. Rationabilia verba sunt semper dicenda; irrationabilia vero sunt tacenda. Nam quod ratione caret, non potest esse diuturnum. Qui autem[1] rationem secum portat, totum mundum vincit. Unde scriptum est: Si vis vincere totum mundum, te subjice rationi. Ratione enim munienda est adolescentia; et etiam dici consuevit: Bene adhibita ratio cernit, quid optimum[2] sit, neglecta vero multis implicatur erroribus.

Seneca, *Epist.* XXXVII § 4.
Cicero, *Disp. Tusc.* IV, 27, 58.

Quartum Punctum. Requiras utrum dicas quid asperum vel durum, aut quid molle, dulce vel suave. Dulcia enim verba sunt proferenda, contraria vero tacenda et penitus omittenda. Dixit enim Jesus Sidrach: Tibiæ et psalterium suavem faciunt melodiam, super utraque autem lingua suavis. Et iterum idem dixit: Verbum dulce multiplicat amicos et mitigat inimicos. Unde et dici consuevit:

Ecclesiasticus XL, 21.
Ibid. VI, 5.

Silva tenet leporem, sapientis lingua leporem.

Et Pamphilus:

Pamphilus, *De Amore*; f. a VII.

Excitat et nutrit facundia dulcis amorem.

Mollia etiam verba et non dura dicenda sunt. Ait enim Salomo: Mollis sermo[3] frangit iram, sermo quoque durus suscitat furorem. Hoc idem Tullius præclare dicit: Non facile dictu est, quantopere conciliet[4] animos comitas affabilitasque sermonis.

Salom., *Prov.* XV, 1.
Cic., *De Offic.* II, 14, 48.

Quintum Punctum. Requiras an dicas quid pulchrum et honestum, an turpe vel malum; nam pulchra et honesta verba dicenda sunt, turpibus et malis dimissis. Ait enim beatus Paulus in Epistola prima ad Corinthios: Nolite seduci; corrumpunt bonos mores colloquia mala. Et alibi idem dixit in Epistola ad Ephesios: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat. Et iterum in eadam epi-

Paul., *Ep. I ad Cor.* XV, 33.
Id. *Ep. ad Eph.* IV, 29.
Ibid. V, 4 & 3.

---

[1]) F; ABCDE: *enim.* [2]) GI; ABCDE: *opportunum.*
[3]) ABCDEF; GHI: *responsio.* [4]) ABCDE: *conciliat.*

Paul., *Ep. ad Eph.* V, 4 & 3.
stola subdit: Turpitudo aut stultiloquium aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, non nominetur in vobis, sicut
Martin. Dum., *De IV Virtutibus.*
decet sanctos. Et Seneca dixit — *De*[1] *Formula Honestæ Vitæ:* A verbis quoque turpibus abstineto, quia licentia eorum imprudentiam nutrit. Et Salomo dixit:
Ecclesiasticus XXIII, 20.
Homo assuetus in verbis improperii non erudietur cunctis diebus vitæ suæ". Sed semper [sermo] in gratia sale sit
Paul., *Epist. ad Coloss.* IV, 6.
conditus; ait enim beatus Paulus in Epistola ad Colossenses: Sermo vester[2] semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis, quomodo oporteat[3] unicuique respondere.

Sextum Punctum. Requiras, ne quid dicas obscurum vel ambiguum; sed dicere debes clarum et apertum. Dicit enim lex: Nihil interest, neget quis aut taceat, an obscure respondeat quantum ad hoc, ut incertum dimittat interro-
Cicero, *Philipp.* III, 9, 22.
gantem. Scriptum est enim: Satius[4] est mutum esse, quam quod nemo intelligat dicere. Hinc est, ut nemo sophistice loqui debeat. Sermo enim sophisticus obscurus
Ecclesiasticus XXXVII, 23-24.
est et deceptorius. Ait enim Jesus Sidrach: Qui sophistice loquitur odibilis est: in omni[5] re defraudabitur; non enim data est illi a Deo gratia.

Septimum Punctum. Requiras, ne quid injuriosum vel contumeliosum dicas vel facias. Scriptum est enim:
P. Syri *Mim.* 427.
Multis minatur[6], qui uni facit injuriam. Unde Jesus
Ecclesiasticus X, 6.
Sidrach dicit: Omnis injuriæ proximi ne memineris, et
Cassiodor., *Var.* L. IX Ep. 2.
nihil agas in operibus injuriæ. Unde Cassiodorus: Injuria unius compago tota concutitur[7]. Et etiam Pau-
Paul., *Epist. ad Coloss.* III, 25.
lus in Epistola ad Colossenses: Qui enim injuriam facit,
Seneca, *Epist.* XCIV § 43.
accipiet quod iniquum[8] gessit. Et Seneca in Epistolis:

---

1) CD: *in De F.* 2) GHI; ABCDE: *vero.* 3) AC; BDE: *oportet.* 4) G: *plus seure chose;* H: *più sicura cosa*; ABCDE: *sanctius;* F: *più senno.* 5) GHI; ABCDE: *et omni.* 6) GHI; ABCDE: *injuriatur.* 7) I: *Injuria unius loci compago tota concutitur;* G: *Por un tortfait sont plusor commeu;* CD: *Injuria unius compaginem totam convertit;* ABE: *Injuriam unius compago totam convertit.* 8) ABCEGH; DI: *inique.*

Ab alio expecta quod alteri feceris. Et hoc in alio de qualibet injuria et contumelia et maxime de illa quæ fit sub simulatione boni; ait enim Tullius: Nulla major aut capitalior est injuria quam eorum, qui tunc quum maxime fallunt, id agunt, ut boni viri esse videantur". Injuriæ namque et contumeliæ tam pessimæ sunt, ut non solum cuilibet noceant, sed et etiam civitatibus et regnis, quæ propterea disturbationes[1] et mutationes patiuntur[2]. Nam ut ait Jesus Sidrach: Regnum[3] a gente in gentem transfertur propter injustitias, injurias et contumelias". Et non solum a dicendo vel faciendo alteri injuriam cohibere te debes atque cessare; sed etiam alteri volenti dicere vel facere injuriam obsistere debes, si commode potes. Ait enim Tullius in primo libro de Officiis: Duo sunt injustitiæ genera: unum eorum, qui inferunt injuriam, alterum eorum, qui ab his, quibus infertur, si possunt, non propulsant injuriam; et est tam in vitio[4] qui non obstat injurianti, quam[5] si parentes aut patriam aut amicos deserat"[6]. *Si commode possunt* dixi, quia demum fieri posse dicuntur, quæ commode fieri possunt, ut lex nostra dixit. Si autem alius tibi injuriam dixerit, tacere debes; nam ut ait Augustinus in libro de Summo Bono: Gloriosius tacendo est injuriam fugere, quam respondendo superare.

Cicero, *De Offic.* I, 13, 41.

Ecclesiasticus X,

Cicero, *De Offic.* I, 7, 23.

Octavum Punctum. Requiras, ne quid irrisorium dicas neque de amico, [neque de inimico][7], neque de quolibet alio; scriptum est enim: Amicum ludere ne joco quidem liceat[8]; et iterum: Bonus amicus[9] læsus gravius irascitur"; inimicus autem propter derisiones de se factas cito ad verba perveniret aut verbera; cuilibet autem irrisio de se facta displicet. Irrisio facit, ut amor inter eos mi-

P. Syri *Mim.* 32.
Ibid. v. 107.

---

1) ABCDE: *distributiones.* 2) C; ABDE: *patiantur.* 3) AC; BDE: *regimen.* 4) ABE: *tamen vitium;* CD: *tantum vitium.* 5) CD: *quantum.* 6) AB: *deserant.* 7) [—] FGH. 8) ABCDE: *amico nec joco ludere quidem liceat;* G: *gaber;* H: *gabbare;* I: *amicum lædere ne joco quidem licet.* 9) ABCDEFGH; I: *animus.*

Amatoria Andreæ *Capellani Regii;* Dorpmundæ 1610; fol. P, 4; regula 19.

nuatur[1], et secundum regulam amoris: si amor minuatur, cito deficit et raro convalescit". Et certe propter irrisiones factas cito diceretur tibi, quod nolles audire; nam dixit Salomo: Qui temere manifestat vitia, sua intempestive audiet crimina. Et Martialis dixit:

Pseudo-Martial.

Deridens alios non inderisus abibis.

Et iterum idem:

Pseudo-Martial.

Si rides[2] alium vel si rideris, utrumque
Culpa est, in aure prius turpe, sequens vero magis[3].

Psalm. XI, 4. — Ibid. CXIX, 3-4.

Requiras, ne quid dolosum dicas neque seditiosum. Dixit enim propheta: Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam[4]. Et idem præclare quærit: Quid detur aut quid apponatur ad linguam dolosam? Et respondet verbo terribili: Dabuntur acutæ sagittæ potentis Dei cum carbonibus desolatoriis". Cavendum tibi summe, ne aliquid seditiosum dixeris; nihil enim perniciosius in civitate, quam seditio: ubi seditio, ibi civium divisio. Sed ut ait Dominus: Omne regnum in se divisum desolabitur, et domus supra domum cadet.

Evang. sec. Luc. XI, 17.

Salom., *Prov* XI, 2. — *Liber Job* XX, 6-7. — *Ecclesiasticus* X, 7. — Ibid. XXI, 5.

Nonum Punctum. Requiras, ne quid superbum dicas; nam dixit Salomo: Ubi fuerit superbia, ibi et contumelia; ubi autem humilitas, ibi sapientia simul cum gloria. Et Job: Si ascenderit usque ad cœlos superbia, et caput ejus nubes tetigerit, quasi sterquilinium in fine perdetur[5]. Et Jesus Sidrach dixit: Odibilis est coram Deo et hominibus superbia, et execrabilis omnis iniquitas. Et iterum: Objurgatio et injuriæ annullabunt substantiam; et domus, quæ nimis locuples est, annullabitur superbia". Et ita clare patet, quod superbia facit hominem odibilem apud omnes, et destruit omnia quæ possidet dona; quod multum egregie testatur quidam dicens:

Primas cf. Vincentii Bellovac., *Spec. Doctr.*, Duaci 1624, IV, 122.

Si tibi copia[6], si sapientia formaque detur,
Sola superbia destruit omnia, si comitetur.

---

1) ABCDE: *minuitur.* 2) A; BCDE: *rideo.* 3) ABCDE. 4) GHI; ABCDE: *maliloquam.* 5) CD: *peribit.* 6) ABCDE; Spec. Doctr. (1624) col. 369: *gratia.*

Decimum Punctum. Denique requiras, ne verbum otiosum dicas; scriptum est namque: De omni otioso verbo redditurì sumus rationem. *Evang. sec. Matth.* XII, 36.

Sit itaque verbum tuum efficax, non inane, rationabile, dulce, suave, molle et non durum, pulchrum et non turpe vel malum, et non obscurum, non ambiguum, non sophisticum, non injuriosum nec seditiosum, non irrisorium nec dolosum, non superbum nec otiosum. Hoc denique trado tibi pro regula generali, quod omnia facta, quæ pietatem, caritatem[1] et verecundiam nostram lædunt, et, ut generaliter dicam, quæ contra bonos mores fiunt, nec nos facere posse credendum est, ut lex nostra dicit. Ergo nec ea dicere debemus; ait enim Socrates: Quæ facere turpe, ea nec dicere honestum puto[2]. Honesta igitur semper dicere debes, non solum inter extraneos, sed etiam inter tuos. Nec enim inhonestis verbis inter suos uti debet[3], qui honestus inter alios esse desiderat[4], quum in omni parte[5] vitæ honestas pernecessaria sit"[6]. — Et certe licet sint infinita exempla super hoc verbo, quæ ad ejus expositionem et intelligentiam dici possent, sed hæc ad præsens tibi, mi fili, dicta sufficiant.

Digest. XXVIII, 7, 15.

Isocrates, *Orat. ad Demonic.* § 15 cf. P. Syri *Mimi* v. 647.

Alcuin., *De Arte Rhetor. Dialogus.*

III.

CUI LOQUENDUM SIT

HABET PUNCTA SEPTEM.

Habito tractatu super his duabus dictionibus *Quis* et *Quid*, accedas ad tractatum super hac dictione *Cui.* Et sunt istius considerationis septem puncta.

---

[1]) I: *existimationem.* [2]) Isocrates: *Ἅ ποιεῖν αἰσχρόν, ταῦτα νόμιζε μηδὲ λέγειν εἶναι καλόν.* [3]) A; BCDE: *decet.* [4]) I (*Antiqui Rhetores Latini*, Argentor. 1756): *qui honestis inter alios loqui desiderat.* [5]) ABEI; CD: *tempore.* [6]) I; ABCDE: *prænecessaria est.*

Cicero, *Lælius* VI, 22 cf. Mart. Dum., *De Moribus*.

Primum Punctum. Quum loqui desideras, requiras cui loquaris, utrum amico vel alteri. Amico loqui bene et certe potes, quia nihil est dulcius, quam habere amicum, cum quo tanquam cum te ipso loquaris. Non tamen talia[1] loquaris, de quibus propalandis et publicandis timeas, si inimicus postea fieret. Ait enim Seneca in Epistolis: Sic loquaris cum amicis tanquam deus audiat, et sic vivas cum hominibus tanquam deus videat. Et alius: Sic habeas amicum, ut non timeas ipsum fieri inimicum. Unde Petrus Alfonsius, propter amicos non probatos: Provide tibi semel de inimicis, et millesies[2] de amicis; quia forsan amicus quandoque fiet inimicus, et sic levius poterit perquirere damnum tuum"[3]. Secretum ergo tuum[4], de quo non vis, ut sciatur, vel non potes habere consilium, quin reveletur, tibi soli habeas, nullique manifestes[5]. Ait enim Jesus Sidrach: Amico et inimico noli enarrare sensum tuum, et, si est delictum tuum, noli denudare. Audiet enim te et respiciet te, et quasi defendens peccatum tuum subridebit[6] te. Et alius ait: Quod secretum esse vis, nemini dicas. Et alius: Vix existimes ab uno posse celari secretum. Et alius: Consilium vel secretum tuum absconditum quasi in carcere tuo est reclusum; revelatum[7] vero te in carcere suo tenet ligatum. Quare dixit: Qui consilium suum retinet in corde, sui juris est melius eligere". Nam tutius est tacere, quam ut taceat alium rogare. Concordat Seneca: Si tibi ipsi non imperasti, ut taceres, quomodo ab alio silentium quæris?" Si autem consilium secretum habere volueris, amicissimo fideli et probato atque secreto illud committas. Suadet enim Salomo: Multi pacifici sint tibi et consiliarius unus de mille. Et Catho:

Seneca, *Epist.* X § 5.
P. Syri *Mimi* v. 334 & 803.
Petr. Alfons., *Disciplina Clericalis* IV, 1.
Ecclesiasticus XIX, 8-9.
Martin. Dum., *De Moribus*.
Petr. Alfons., *Disc. Cler.* IV, 3.
Petr. Alf. *l. c.*
Martin. Dum., *De Moribus*.
Ecclesiasticus VI, 6.
Dionys. Cato, *De Moribus* L. II, Dist. 22.

Consilium arcanum tacito committe sodali.
Corporis auxilium medico committe fideli.

---

[1]) A. [2]) ABCDE cf. Dufresne du Cange, *Glossar.* [3]) ABCDE: *suum.* [4]) C: *tutum.* [5]) ABCDE: *manifestas.* [6]) E; ABCD: *subridet;* I: *odiet.* [7]) I cf. Petri Alfonsi *Disciplina Clericalis.* Herausgegeben von Fr. Wilh. Val. Schmidt, Berlin 1827, 4; *Annot.* p. 101. — ABCDE: *revelante* [revelantem?].

Inimico autem non multum loquaris, nec secreta tua illi detegas. Hoc pulchre docet, qui ait:

Nec confidatis secreta nec detegatis
Cum quibus egistis pugnæ discrimina tristis.

Et alibi idem dixit:

Nulla fides hosti tibi sit qui talia nosti.
Prorsus et hostilis tibi sit persuasio vilis.

Et hoc dico tibi, etiam si cum inimico in gratiam redieris. Scriptum est enim: Cum inimico nemo tuto[1] in gratiam redit". Vapor enim odii semper latet in pectore inimici. Unde Seneca: Nunquam[2], ubi diu fuit ignis, deficit vapor. Quare idem ait: Pro amico potius expedit occidi, quam cum inimico vivere. Unde et Salomo: Inimico antiquo ne credas in æternum: et si humilis vadat, et curvus, non credas illi", captus enim est utilitate et non amicitia: revertitur voluntate, ut capiat fugiendo, quæ non potuit prosequendo. Et alibi idem verbum horribile dicit: In oculis tuis illacrimabitur inimicus, et si viderit tempus, non satiabitur sanguine tuo. Et Petrus Alfonsius dixit: Ne associes te inimicis tuis, quum alios poteris reperire socios; quæ enim mala egeris, notabunt; quæ vero bona fiunt, denigrabunt". Cum omnibus denique caute loquendum et faciendum est; quia multi creduntur amici, qui re vera sunt inimici. Nam omnes ignotos quasi inimicos suspicandos asserit; ait enim: Non aggrediaris[3] viam cum aliquo, nisi prius eum cognoveris; et si quisquam in via tibi ignotus se[4] associaverit, iterque tuum investigaverit, dic te longius ire[5] quam disposueris. Et si detulerit lanceam, vade a dextris: si ensem, vade a sinistris.

P. Syri *Mim.* 148.
P. Syri *Mim.* 504.
Ecclesiasticus XII, 10-11.
Ecclesiasticus XII, 16.
Petr. Alfons., *Disc. Cler.* IV, 4.
Petr. Alfons., *Disc. Cler.* XVIII, 10.

Secundum Punctum. Requiras, utrum insipienti, an sapienti loquaris. Ait enim Salomo: In auribus insi-

Salom., *Prov.* XXIII, 9.

---

[1]) ABCDE: *tute.* [2]) *Nunquam* A; BCDE: *numquid.* [3]) ABCDE: *egredieris.* [4]) ABCDE: *te.* [5]) A: *velle longius ire.*

Salom., *Prov.* XXIX, 9. pientium ne loquaris, quia despiciunt doctrinam eloquii tui. Et iterum: Vir sapiens si cum stulto contenderit, sive irascatur sive rideat, non inveniet requiem. Et Ibid. XVIII, 2. iterum: Non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea *Ecclesiasticus* XXII, 9. dixeris, quæ versantur in corde suo. Et Jesus Sidrach: Cum dormiente loquitur, qui narrat stulto sapientiam, et in fine narrationis dicet: Quis est hic?

Tertium Punctum. Requiras, ne cum irrisore loquaris. Scriptum est enim: Cum irrisore consortium non habeas: loquelæ ejus assiduitatem quasi toxica fugias. Societas ejus, cui loqueris, est alterna affabilitas. Et Sa- Sal., *Prov.* IX, 8. lomo: Noli arguere irrisorem, ne te oderit: argue sapientem, Sal., *Prov.* IX, 7. et diliget te. Et Seneca[1] dicit: Qui corripit irrisorem, ipse sibi injuriam infert: qui arguit impium, ipse sibi maculam quærit.

Quartum Punctum. Requiras ne cum linguoso vel loquaci colloquium habeas, neque cum cinicis, id est latrantibus et mordacibus. *Psalm.* CXXXIX, 12 Ait enim propheta: Vir lin- *Ecclesiasticus* IX, 25. guosus non diligetur[2] in terra. Et Jesus Sidrach dicit: Terribilis est in civitate sua homo linguosus, et Ibid. XIX, 5. temerarius in verbo suo odibilis est. Et iterum: Qui Ibid. VIII, 4. odit loquacitatem, extinguit malitiam. Et alibi idem dicit: Cum viro linguoso ne loquaris, in ignem illius ne sternas[3] Ibid. VIII, 20. ligna. Et alibi idem ait: Nec cum fatuis consilium habeas, non enim possunt diligere, nisi quæ eis placent. Cicero, *De Offic.* I, 41, 148. Item cum cinicis non multum loquaris; ait enim Tullius: Ratio cinicorum penitus abjicienda est". *Cinos* græce, latine dicitur *canis.* Inde *cinici* dicuntur latrantes ut canes, de quibus et similibus dicit Dominus: Nolite *Evang. sec. Matth.* VII, 6 projicere margaritas inter[4] porcos.

Quintum Punctum. Requiras, ne cum malevolis multum contendas. Ait enim Augustinus: Sicut ignis,

---

[1]) *Seneca* ABCDEGH. [2]) ABCDEGH; I: *dirigetur.* [3]) G: *que tu ne boutes;* H: *e che non metta;* AB: *sternes;* CDE: *ne sternes;* I: *et non strues.* [4]) ABCDFGH; E: *ante.*

quanto magis ligna susceperit, semper in majorem flammam erigitur, ita malus homo, quanto magis rationem audierit, semper in [majorem] malitiam excitabitur. Unde Salomo: In malevolam animam non intrat sapientia. Quare Catho dixit: *Sapient.* I, 4. Dionys. Cato, *De Moribus* L. I, Dist. 10.

Contra verbosos noli contendere verbis:
Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.

Sextum Punctum. Requiras, ne de secretis cum ebrioso vel muliere mala loquaris. Dicit enim Salomo: Nullum secretum est, ubi regnat ebrietas. Et alius: Garrulitas mulierum id solum novit celare, quod nescit. Sal *Prov.* XXXI, 4. M. A. Seneca, *Controv.* II, 13, 12. (Portius Latro).

Septimum Punctum. Denique requiras, quibus audientibus aliquid loquaris. Scriptum est enim:

Prospice te circum, si vis proferre sinistrum,
Ne lateat[1] forsan qui maledicat idem.

Et certe multa exempla ad expositionem et intelligentiam hujus dictionis *Cui* poni possent; sed ista in præsenti tibi, carissime fili, sufficiant.

IV.

CUR LOQUENDUM SIT,

requirendum est, et sunt quinque observanda. Nunc accedamus ad expositionem hujus adverbii *Cur.* Et certe istud *Cur* causam requirit.

Requiras ergo tui dicti causam; nam sicut in factis et faciendis causa est requirenda, dicente Seneca: Cujuscunque facti causam require, et quum initia inveneris[2], exitus cogitabis, — ita quoque in dictis causa est requi- Martin. Dumiens., *De IV Virtutibus.*

---

[1]) ABCDE: *liceat;* G: *que aucuns ne fust iqui priveement;* H: *se alcuno fosse ingannevolmente appresso.* [2]) I; F: *quando tu hai trovato lo cominciamento;* ABCDE: *initiaveris.*

Cassiodor., *Var.* L. XII, Ep. 25. renda. Et sicut sine causa nil agitur, nec mundus[1] fortuitis casibus implicatur, ut Cassiodorus dixit, ita sine causa nil dicere debes. Et sicut in qualibet re composita quadruplex causa reperitur, scilicet efficiens, materialis, formalis atque finalis, ita et in dictis nostris quadruplex causa quandoque reperitur. Causa materialis continetur sub *Quid*, formalis sub *Quomodo*, causa efficiens sub *Quis;* sed in præsenti loquimur de causa finali, quam causam quærimus per *Cur.*

Causa igitur finalis tui dicti sit aut pro Dei servitio, aut pro humano commodo, aut pro utroque, aut forte pro amico, aut pro omnibus prædictis.

a. Pro Dei servitio, ut faciunt prædicatores seculares et spirituales.

b. Pro humano commodo, ut causidici et alii oratores. Nam secundum beatum Augustinum licet advocato vendere justam advocationem, et jurisperito vendere justum consilium. Et hic[2], quando dicis verba *pro humano commodo*, requiras, quod sit commodum et quale. Debet enim esse pulchrum, non turpe, quia secundum leges turpia lucra sunt ab hominibus propulsanda. Quare Seneca dicit: Turpe lucrum vel dispendium fugito.
P. Syri *Mim.* v. 152. Et alius valde præclare ait: Lucrum cum mala fama damnum est appellandum. Et alibi scriptum est: Mallem perdidisse quam turpiter accepisse. Debet etiam esse commodum moderatum; componitur enim *commodum* ex
Cassiodor., *Var.* L. IX, Ep. 14. *cum* et *modo.* Nam, ut ait Cassiodorus, si commodum mensuram [æqualitatis] excesserit, vim sui nominis non habet". Debet etiam esse naturale et quasi commune, id est cum commodo nostro et alieno; ait enim lex na-
Digest. L, 17, 206. turæ: Aequum est, neminem cum alterius jactura fieri
Cicero, *De Offic.* III, 5, 21. locupletiorem; quod ait Tullius[3]: Neque timor, neque dolor, neque mors, neque aliud, quod extrinsecus accidere possit, tam est contra naturam, quam ex aliorum incommodo suum augere commodum"; et maxime de exiguitate

---

[1]) I; ABCDE: *iracundus.* [2]) ABCD; E: *hoc.* [3]) A: *quod Tullius magnifice dicit.*

mendici. Ait enim Cassiodorus: Ultra omnes crudelitates[1] est divitem velle fieri de exiguitate mendici. Cassiodor., *Var.* L. XII, Ep. 18.

c. Pro utroque autem, id est pro Dei servitio et humano commodo, dicunt verba sacerdotes et clerici[2]: principaliter pro Dei servitio, et secundario pro suo commodo. Vivere enim debent de altari, ut decreta clamant. Et etiam Paulus in Epistola I ad Corinthios, ubi[3] dicit: Qui altari serviunt, cum altari participant. Ita et Dominus ordinavit his, qui evangelium denuntiant[4], de evangelio vivere"[5]. Quidam tamen clerici causam convertunt[6], quia principaliter faciunt et dicunt verba pro humano commodo et pro bonis præbendis, et secundario pro Dei servitio, quod facere non debent. Paul., *Ep. I ad Cor.* IX, 13–14.

d. Causa vero dicendi pro amico te movere[7] debet, dum tamen verba sint justa et honesta. Lex enim amicitiæ, secundum Tullium, hæc est, ut non rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Nam, secundum regulam juris, non est excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Amici enim crimina si feras, facis tua; et, quod plus est, bis peccat qui peccato[8] obsequium accommodat. Crimen sibi parat, qui nocentem adjuvat[9]. Nam socius fit culpæ, qui nocentem adjuvat[10]. Et maxime in re turpi duplex est peccatum; ait enim Seneca: In turpi re peccare bis est delinquere. Innoxie[11] vero amicum defendere debes, ut verus defensor dicaris; ait enim Cassiodorus: Ille proprie defensor est dicendus, qui defendit innoxie[12]. Cic., *Lælius* XII, 40. Ibid. XI, 37. P. Syri *Mim* 28. Ibid. v. 85. Ibid. v. 475. Ibid. v. 707. P. Syri *Mimi* v. 820. Cassiodor., *Var.* L. IX Ep. 25.

e. Pro omnibus vero prædictis libentius verba fundas utilia, scilicet pro Dei servitio et humano commodo et amici utilitate.

Et licet multa exempla ad expositionem hujus adverbii *Cur* dici valeant, hæc tibi brevitatis causa sufficiant.

---

[1]) CD: *credulitates.* [2]) E: *alii.* [3]) ABE: *tibi.* [4]) ABCDE; I: *annuntiant.* [5]) ABCDE: *vivere debent.* [6]) ABCD: *convertant.* [7]) ABE: *monere.* [8]) ABCDEGH; I: *peccanti.* [9]) I: *Nocentem qui* defendit, *sibi crimen* parit. [10]) I: *sublevat.* [11]) F: *dunque* a diritto *dei atare lo tuo amico;* ABCDE: *inopem.* [12]) I: *tuetur innoxie;* G: *deffent sanz tort faire;* H: *difenda sensa torto;* ABCDE: *defendit inopem.*

V.

QUOMODO LOQUENDUM SIT,

SUNT QUINQUE MODI SERVANDI.

Prædictis auditis et intellectis super hoc adverbio *Cur*, expositionem et intellectum audias hujus dictionis *Quomodo*. Et certe istud *Quomodo* formam et modum requirit. Ergo quum loqueris, modum dicendi requires. Nam sicut in rebus modus est servandus, de quo dici consuevit:

Omnibus adde modum, modus est pulcherrima virtus...

Horat., *Sermon.*, I, 106-7.

(ultra enim modum et citra modum nihil est rectum, quod multum eleganter dicit Oratius:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum...):

Cassiodor., *Var.* L. I, Ep. 19.

et ita in dictis si modus omittatur, nihil laudabile poterit inveniri. Ait enim Cassiodorus: Modus ubique laudandus est.

Modus itaque tuus sit quintuplex, videlicet in pronuntiatione, in velocitate, in tarditate, in quantitate et in qualitate.

Alcuin., *De Arte Rhetorica Dialogus.*

a. Videndum est ergo, quid sit pronuntiatio. Pronuntiatio est verborum dignitas, rebus et sensibus[1] accommodata, et corporis moderatio. Hæc enim intantum excellit, ut[2], secundum sententiam Marci[3] Tullii, indocta[4] oratio laudem consequatur[5], si optime feratur[6]: et quamvis expolita sit, si indecenter[7] dicatur, contemptum irrisionemque mereatur. In pronuntiatione itaque primum exerceri debet vocis et spiritus moderatio, corporis et linguæ motus. Vitia quoque si qua sint oris, diligenti cura emendanda sunt, ne verba sint inflata vel anhelata[8]

---

[1]) I: *vocis sensibus*. [2]) *Ut* ABE; om. CD. [3]) I: *maximi*. [4]) ABCD: *quod indocta*. [5]) ABCDE: *consequitur*. [6]) Alcuini Opera, 1777, fol.: *proferatur*; Antiqui Rhet. Lat.: *pronuntietur*. [7]) A: *indecentur*; BE: *indicetur*; C: *indicenter*. [8]) I; A: *alleuata*; BCDE: *alienata* (*alenata*?).

vel in faucibus frendentia, nec vocis immanitate[1] resonantia, non aspera frendentibus vel[2] hiantibus labiis prolata; sed pressim et æqualiter vel leniter[3] et clare pronuntiata, ut suis quæque litteræ[4] sonis enuntientur, et unumquodque verbum legitimo[5] accentu decoretur, nec immoderato clamore vociferetur, nec ostentationis causa frangatur oratio. Verum pro locis, rebus, causis et temporibus dispensanda est. Nam aliqua simplicitate narranda, aliqua auctoritate suadenda, alia cum indignatione deprimenda[6], alia miseratione flectenda, ita ut vox et oratio semper suæ causæ conveniant." Sequitur ergo, ut quæ læta sunt læto vultu pronuntientur[7]; quæ tristia tristi vultu, quæ crudelia minaci vultu dicenda sunt, quod præclare docet Oratius dicens:

Alcuin., *De Arte Rhetorica Dialogus.*

Horat., *Ars poet.* v. 105—107.

Tristia mæstum
Vultum verba decent, iratum plena minarum,
Ludentem lasciva, severum seria dicta[8].

Observandum est etiam, ut sit recta facies, ne labia detorqueantur, nec magnus hiatus, nec supinus[9] (id est suppressus) vultus, nec dejecti in terram[10] oculi et inclinata cervix, nec elevata[11] aut depressa supercilia: quia nihil potest placere, quod non deceat[12], et secundum Tullium: Caput artis est dicere quod deceat[13]. Labia lambere vel mordere est deforme, quum etiam in dicendis verbis modus esse debeat; et ore non[14] magis quam labiis loquendum est." Dicenda quoque sunt submissa leniter[15], matura graviter, inflexa moderate. Quum magna dicimus, graviter proferenda sunt; quum autem[16] parva dicimus, humiliter; quum mediocria, temperate. Nam etiam in

Alcuin., *De Arte Rhetorica Dialogus.*

(Cicero, *De Orat.* I, 29, 132).

Isidori Hispal., *Orig.* II, 17.
(Cicero, *Orator* XXIX, 100—101).

---

[1]) ABCE; G: *fiere voiz*; H: *fiera boce*; I: *oris inanitate*; D: *in inanitate.* [2]) I: *frendentibus dentibus non* ... [3]) ABCD: *leviter.* [4]) GHI; ABCDE: *materiæ.* [5]) CD: *legittimo.* [6]) I: *depromenda.* [7]) CD: *pronuntiantur;* ABE: *pronuntiabuntur.* [8]) *Dicta* ABCDE; cf. supra p. LVIII. [9]) CD: *sompnus.* [10]) ABCDE: *terra.* [11]) ABCDE; I: *elata.* [12]) ABE: *doceat.* [13]) Alcuin.: ... *decere quod facias;* Cicero: *caput artis est decere.* [14]) Alcuin.: *enim.* [15]) BCD: *leviter.* [16]) ABCDE: *etiam.*

Isidori Hispal., *Orig.* II, 17. parvis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est; sed levi ac pedestri more loquendum est. In causis vero majoribus, ubi de Deo vel hominum salute referimus, plus magnificentiæ et fulgoris est exhibendum. In comparatis vero causis, ubi nihil agitur, nisi ut auditor delectetur, moderate dicendum est. Sed notandum est quod[1], quamvis de magnis rebus quisquam dicat, non tamen semper magnifice dicere debet." Nam, ut auctor est Seneca — *De Formula Honestæ Vitæ*: Lauda parce, vitupera parcius. Similiter reprehendenda est nimia laudatio, sicut immoderata vituperatio: illa enim adulatione, hæc malignitate suspecta est." In præsentia autem sui aliquis laudari non debet. Scriptum est enim:

Martin. Dum., *De IV Virtutibus.*

Laudare præsentem, nec lædere decet absentem.

b. c. In velocitate et tarditate similiter modum requiras. Verumtamen aliud in dicendo est, quam in faciendo: non enim debes esse velox ad loquendum, sed tardus cum moderamine competenti. Ait enim beatus Jacobus in Epistola sua: Esto velox ad audiendum, tardus vero ad loquendum, et tardus ad iram. Et Salomo dicit: Vidisti hominem velocem ad loquendum? stultitia speranda est magis, quam illius correctio. Et Cassiodorus: Hæc est regalis proculdubio virtus, tardius in verba prorumpere, et celerius necessaria sentire.

Jacob., *Epist. Cath.* 1, 19.

Salom., *Prov.* XXIX, 20.

Cassiodor., *Var.* L. X, Ep. 4.

Similiter in judicando tardus esse debes. Scriptum est enim: Optimum judicem existimo, qui cito intelligit et tarde judicat. Inde etiam dici consuevit: Ad pœnitendum properat qui cito judicat." Competens enim mora in talibus non est reprobanda, unde quidam: Mora omnis odio est, sed facit sapientem[2].

P. Syri *Mim.* v. 6.

Ibid. v. 418.

Pariformiter in consiliis requiras tarditatem, et non velocitatem aut festinantiam; in deliberando enim utilia, mora est tutissima. Scriptum est enim de consiliis:

P. Syri *Mim.* v. 160.

---

1) CD; om. ABE. 2) ABCDGH; I: *sapientiam.*

Quod diu[1] tractaveris, id puta rectissimum. Velox enim consilium sequitur pœnitentia. Et iterum: Tria sunt contraria consilio: festinantia, ira et cupiditas.

P. Syri *Mim.* 749. (*Socrates* v. Specul. Doctrin., 1624, col. 316).

In faciendo autem post deliberationem, velocitatem exercere debes[2]. Ait enim Seneca in Epistolis: Minus dicito quam facias, et diu deliberato, cito facito. Celeritas enim beneficium gratum facit. Hoc pulchre dicit Salustius: Priusquam incipias, consulito, et ubi consulueris mature, facto opus est[3]. Et Salomo: Vidisti hominem velocem in omni opere suo? coram regibus stabit, nec erit inter ignobiles. Et Jesus Sidrach dicit: In omnibus operibus tuis velox esto, et omnis infirmitas non occuret tibi[4]. — Non tamen tantam velocitatem exerceas, quæ in operibus[5] perfectionem impediat.

Sallust., *Catil.* c. I. — Salom., *Prov.* XXII, 29. — *Ecclesiasticus* XXXI, 27.

d. In quantitate insuper modum requiras non multa dicendo; nam in multiloquio non deest peccatum. Et Salomo in Eccl. dicit: Multas curas sequuntur somnia, et in multis sermonibus invenitur[6] stultitia. Et alibi idem: In omni tempore, bono[7] erit abundantia; ubi autem sunt verba plurima, ibi frequenter egestas. Et Seneca: Nihil æque proderit quam quiescere, et cum aliis loqui minima, secum multa.“ Moderate tamen loqui et tacere debes; dicit enim Pamphilus:

Sal., *Prov.* X, 19. — *Ecclesiastes* V, 2. — Sal., *Prov.* XIV, 23. — Seneca, *Epist.* CV § 6. — Pamphilus, *De Amore*, f.a VII.

Nec nimium taceas, nec verba superflua dicas.

Audias ergo plurima, respondeas vero pauca. Nam ut ait Socrates: In omnibus placere poteris, si gesseris optima et locutus fueris pauca.

e. In qualitate denique loquendi modum requiras, scilicet dicendo bene. Scriptum est enim: Principium amicitiæ est bene loqui, male dicere vero exordium inimicitiarum[8]. Dicenda igitur sunt verba læta[9], honesta,

Isocrates, *Orat. ad Demonicum.* — Alcuin., *De Arte Rhetorica Dialogus.*

---

[1]) ABCDE: *quamdiu.* [2]) ABE: *velocitatem exercere debet*; CD: *velocitate excedere debet.* [3]) *Consulito*, ... *mature, facto opus est* — ABCDE; cf. supra p. XVII, n. 4. [4]) *Tibi* A om; ABCDE: *occurit.* [5]) ABE: *quæ operibus.* [6]) I: *invenietur.* [7]) I: *in omni opere.* [8]) Isocrates: *ἀρχὴ μὲν γὰρ φιλίας, ἔπαινος, ἔχθρας δὲ ψόγος.* — Spec. Doctr., 1624, col. 490: Socrates. [9]) ABCDEGH: I: *lecta.*

Alcuin., *De Arte Rhet. Dialogus.* lucida, simplicia; plano ore, vultu quieto, facie composita, sine immoderato cachinno, clamore nullo proferenda. De Salom., *Prov.* XVI, 24. quibus Salomo dicit: Favus mellis, composita verba: dulcedo animæ et sanitas ossium.

Et hæc ad expositionem et intelligentiam hujus dictionis *Quomodo* dicta sufficiant.

VI.

QUANDO LOQUENDUM ET DICENDUM SIT, ET QUO ORDINE.

Superest denique videre de intelligentia et expositione hujus adverbii *Quando.* Certe istud *Quando,* tempus requirit. Requiras ergo diligenter[1] tempus simul et ordinem.

Ecclesiasticus XX, 7. a. Ait enim Jesus Sidrach: Homo sapiens tacebit usque ad tempus: lascivus autem et imprudens non observabit tempus. Servando ergo tempus sequaris[2] verbum *Ecclesiastes* III, 7. Salomonis dicentis: Tempus dicendi, tempus tacendi. Martin. Dumiens., *De Moribus.* Cf. Petr. Alfons., *Disc. Cler.* IV, 12. Magna enim res est vocis et silentii temperamentum. Unde Seneca dicit: Serva itaque silentium, donec loqui tibi fuerit necessarium[3]. Et non solum tuum silentium serva, sed etiam aliorum expecta. Expectare ergo debes dicendi tempus, donec tibi præbeat auditum. Ait enim *Ecclesiasticus* XXXII, 6. Jesus Sidrach: Ubi non est[4] auditus, non effundas sermonem, et importune noli extolli in sapientia tua." Importuna enim est narratio tua, quando tibi non præ- *Ecclesiasticus* XXII, 6. betur auditus, et est quasi *musica in luctu*[5]. Nam ut Ibid. XXII, 8. idem ait: Musica in luctu[6] importuna narratio; et qui narrat verbum non attendenti, quasi qui excitat dormientem a gravi somno.

---

[1]) *Diligenter* E om. [2]) E: *sequeris.* [3]) Disc. Cler. IV, 12: *Quidam discipulus dixit magistro: Quomodo habendo me, inter sapientes discipulus computabor?* — Magister: *Serva silentium, donec sit tibi loqui necessarium.* [4]) EI; ABCD: *es.* [5]) CD; ABE: *luctum.* [6]) CDI; BE: *musicam in luctum; Nam — luctu* A om.

Et non solum in dicendo aliis, sed etiam in respondendo tempus expectare debes. Nam scriptum est: Ne properes respondere, donec finis fuerit interrogationis[1]. Nam ut ait Salomo: Qui prius respondet, antequam[2] audiat, stultum se esse demonstrat et confusione dignum.

Petr. Alfons., *Disc.Cler.* IV, 12
Salom., *Prov.* XVIII, 13.

Similiter qui prius loquitur, antequam discat, ad contemptum et irrisionem properat. Unde Jesus Sidrach dicit: Ante judicium para justitiam, et antequam loquaris, disce singula.

Ecclesiasticus XVIII, 19.

b. Ergo suo loco et tempore dicenda sunt, præpostero ordine penitus omisso. 1. Nam si de prædicatione loqui desideras tempore congruo, prius historiam dicas, quæ docet rem gestam, postea vero allegoriam, quæ docet mysticum sensum ad ecclesiam militantem pertinentem, tertio vero tropologiam, quæ est ad informationem bonorum morum. 2. Si vero de epistolis tractes, primo loco pone salutationem, secundo exordium, tertio narrationem, quarto petitionem et quinto conclusionem. 3. Si autem de contionando in ambaciatis[3] faciendis studeas, primo loco et tempore salutationem dicas, secundo vero commendationem tam illorum, ad quos ambaciata dirigitur, quam sociorum tecum ambaciatam[4] portantium, sive narrationem ejus, quod tibi impositum fuerit. Tertio facies exhortationem dicendo suasoria verba ad consequendum id, quod postulatur, quarto in omni postulatione allegando modum, quo id, quod postulatur, fieri valeat. Quinto induces exempla de rebus in similibus negotiis factis et observatis. Sexto denique assignabis sufficientem rationem ad prædicta omnia. Et hoc facias ad exemplum Gabrielis archangeli, qui, quum missus esset a Deo ad beatam virginem Mariam, primo posuit salutationem dicens: Ave gratia plena: Dominus tecum: Benedicta tu etc. Secundo confortationem sive exhortationem de Deo[5]:

Evang. sec. Luc. I, 28.

---

[1]) GHI; ABCDE: *interrogantis.* [2]) AI: *quam.* [3]) ABCD; E: *ambasiatis.* [4]) A: *ambassatam;* B: *ambassiatam;* CD: *ambaciata*; E: *ambasiatam.* [5]) A: *exitationem de deo*; B: *exhortationem de deo*; CD: *exhortationem subjunxit de deo;* E: *exhortationem de deo dicens.*

Evang. sec. Luc. I, 30. Ne timeas Maria: quam exhortationem præposuit archangelus denuntiationi, et hoc ideo, quia beata Maria turbata fuerat in salutatione archangeli. Tertio vero posuit an-
Ibid. I, 31. nuntiationem[1] dicens: Ecce concipies in utero, et paries filium etc. Quarto posuit modi expressionem, quum dixit:
Ibid. I, 35. Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obum-
Ibid. I. 36. brabit tibi. Quinto posuit exemplum, quum dixit: Ecce Elizabeth, cognata tua, pariet filium in senectute sua. Sexto assignavit sufficientem rationem ad prædicta, quum
Ibid. I, 37. dixit: Quia non erit impossibile apud Deum omne verbum.

4. Si autem de legibus et decretis tractare volueris, primo tempore et loco litteram ponas, secundo casum, tertio litteræ expositionem, quarto similia, quinto contraria, sexto solutiones. Et sic de qualibet scientia: quæ ad eam[2] pertineant, secundum præsens, prius et posterius sunt dicenda.

Hæc denique exempla super hoc adverbio *Quando* tibi ad præsens dicta sufficiant.

Tu autem ex ingenio tibi a Deo præstito multa super hoc et super quolibet verbo hujus versiculi: *Quis*, *quid*, etc. pro tuæ voluntatis arbitrio poteris cogitare. Nam sicut in abecedario[3] scripturæ omnes volvuntur, ita super hoc dicto versiculo, quicquid dici vel taceri debet, fere posset inflecti[4]. Hanc igitur doctrinam super loquendo vel tacendo, breviter comprehensam, tibi et aliis tuis fratribus litteratis scribere curavi, quia vita litteratorum potius in loquendo vel in dicendo, quam in faciendo consistit,
Seneca, *Epist.* XV § 2. Seneca hoc testante, qui ait: Stulta est et minime conveniens litterato viro occupatio exercendi lacertos et dilatandi cervicem[5].

Si autem etiam super faciendo volueris habere doc-

---

1) A; BCDE: *ammirationem.* 2) CD: *rem.* 3) *In abecedario* CD; ABE: *abecedario.* 4) D: *intelligi.* 5) ABCDE: *Culpa est minime conveniens litterato viro occupatio exercendi laceratos et dilacerandi virtutem.*

trinam, detrahatur de hoc versiculo istud verbum, *dicas*, et in loco illius ponas hoc verbum *facias*. Unde dicatur:

Qūis, quid, cur facias, cui, quomodo, quando requiras.

Et ita fere omnia, quæ dicta sunt supra, et multa alia poterunt ad verbum *facias* aptari utiliter.

His denique auditis circa prædicta, exercitatione intentissima et frequenti usu te ipsum exerceas — nam exercitatio ingenium et naturam sæpe vincit, et usus omnium magistrorum præcepta superat — ut valeas doctrinam dicendi et faciendi in promptu habere. Deum insuper exora, qui mihi donavit prædicta tibi narrare, ut ad æterna gaudia nos faciat pervenire. AMEN.

Alcuin., *De Arte Rhetor. Dialog.*

EXPLICIT

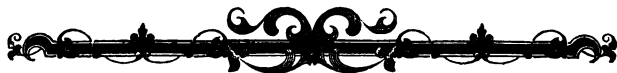
LIBER DE DOCTRINA LOQUENDI ET TACENDI

AB

Albertano, Causidico Brixiensi,

AD INSTRUCTIONEM SUORUM FILIORUM COMPOSITUS.





VERSIO ISLANDICA

CAP. XXVI[ti] LIBRI *MORALIUM DOGMA* INSCRIPTI, E CODICE INEUNTE SECULO XIV[to] EXARATO.[1]

(VIDE SUPRA P. XLII-XLV).

BOK ÞERSA GERÐI MEISTARI VALLTIRR AF SALLIBUR (?)

tueggia manna, ok rœðir hvarr við annan með sinv efni........ heim þenna ok þa er hann byggia. Hann hefir þekt svndrþycki manna at annarr stvndar til friðar ok giœzkv við alla menn ok villdi vm sitt bva. vnna ollvm rettinda ok veita ollvm vingan ok sva vill hann þiggia. Annarr hefir hatt annan. fagar illzkv. elskar vfrið. vnir eigi sinv. tekr ok rænir hvat er hann kann fa. otar ollvm grimleik

---

[1]) E codice membranaceo collectionis Arna-Magnæanæ n. 544, 4to, vulgo *Hauksbók* nominato, qui liber nomen sumit de Hauko Erlandi filio, nomophylace (lögmanni), qui hujus libri partem ipse scripsit, partem scribi fecit, quibus annis incertum; certe ante annum 1334, quo anno mortuus est Haukus, codex jam scriptus est; quasdam codicis partes jam ante annum 1304 scriptas esse, verisimillimum videtur Johanni Thorkeli filio (*Nokkur blöð úr Hauksbók.* Reykjavík, 1865, 8°).

Quæ hic exscripta sunt, codicis sunt folia 46 & 47. Tractatus inscribitur *samtal líkams og sálar*, „colloquium corporis & animæ", quod huic nequaquam congruit, sed ad tractatum, qui hunc proxime sequitur, pertinet.

Þorvaldr Bjarnarson.

ok fiandskap ok vvingan. Nv vndirstoð sa er þetta setti saman at eigi hafa allir menn eina nattvrv. Ef einn er styrkr annarr er breyskr. Ef annarr er harðr þa er annarr blavðr. ok þvi skipar hann tveimr i þersa viðrœðv vm veralldlegt angr ok atbvrði. ok talaz við æðra ok hvgrecki. annat með kveinan en annað með hvggan....
....Hefr æðra kvein sina fyrst vm andlat sem þat se heimsins anmarki. er hans ollvm anmarkvm lycter sem er vart liflat.

Æðra gripr sva til orðs við einnhvern þrekvmann með ognir ok segir sva: „Deyia skalltv!“ Hvgrecki svarar: „Ecki er þetta nymæli. með þeim hætti geng ek i flest hvs. at ek ætla mer vt at ganga. sva var mer ok skipað i heimenn. at ek skyllda or honvm fara“. En(n) mælir æðra: „Deyia skalltv!“. Hvgrecki svarar: „Nattvra manz er þat en eigi pinsl“. Æðra mælir: „Deyia skalltv!“ Hvgrecki svarar: „þat erv allra landa log at lan se golldit; með lani er mer þersi heimr en eigi með giof.“ Æðra mælir: „Deyia skalltv!“. Hvgrecki svarar: „þat er flestra siðr er gongv taka. at venda heim þa er fvllgengit er. Orlendi er manz lif a iarðriki. ok a fostrlandi(t) at vera með fystvm en vtlegð með leiðv. ok er eigi rett at maðr kveini vm þat. at honvm se heim visað or vtlegð“. Æðra mælir: „Deyia skalltv!“. Hvgrecki svarar: „Til þers kom ek ok til þers stvnda ek. ok þangat draga mig allir minir dagar. þenna stefnvdag setti mer nattvra. ok verð ek hann sva at hallda sem hann se með eiðvm bvndin(n). þvi at hann ma enginn aflaga“. Æðra mælir: „Deyia skalltv!“. Hvgrecki svarar: „Heimska er at ottaz þat er maðr ma eigi forðaz hversv lengi sem fyri ferst“. Æðra mælir: „Deyia skalltv!“. Hvgrecki svarar: „Eigi em ek sa en(n) fysti ne en(n) siðasti. margir hafa fyrir mer farið ok margir mvnv eftir“. Æðra mælir: „Deyia skalltv!“ Hvgrecki svarar: „Allt þat er vpphaf hefir þat skal hafa niðrlag“. Æðra mælir: „Heyri ek at litið er þer vm nattvrv davða. Nv lat sva tilbera at hofoð se af þer hoggit“. Hvgrecki svarar: „Pinsl er at skemri. en andlat at skiotara“.

Æðra mælir: „Sva kann tilbera. at margir vinni a þer ok verðir þv fyrir margra manna sarvm". Hvgrecki svarar: „Eigi varðar hve mörg sar erv. eitt man vera bana sar. enda ma ek eigi meira afla en einvm davða". Æðra mælir: „Fysiligra man þer þickia at deyia a þinv fostrlandi en a vkvnnv landi. en þv mant þo vtlegð sæta ok vtanlanz deyia". Hvgrecki svarar: „þvi missi ek eigi fostrlanz mins. at ein er öllvm gata til himna. ein framkoma. engi er hinvm davða vheimol gata". Æðra mælir: „Utanlanz mantv deyia!" Hvgrecki svarar: „Slik þicki mer sœmð min vti sem heima". Æðra mælir: „I œskv mantv deyia. ok man þer þat hörmvng þickia". Hvgrecki svarar: „Samskylldv a nattvra a envm vnga sem a envm gamla. hvn avkar eða vanar vetra tal eftir villd sinni. allir bva vndir einni skylldv. enda er myklv betra vngr at deyia. en sva lengi at lifa at þv œskir at deyia". Spekingr ein(n) Seneca at nafne mælti sva a Latinv: „Meðan er bezt at deyia er mann lystir at lifa. *Hec datur pena diu uiuentibus ut renouata clare domus multis in luctibus mox perpetuo memore & nigra ueste senescat.* þat er heimollt þeim er lengi lifa at æ se hvs þeirra vndir nyiv meini ok æ sorg i eilifum grat ok at þat elldiz i svortvm klæðnaði." (þat var siðr forðvm at davða menn ok aðrar skapravnir skylldi grata i svortvm klæðnaði). Æðra mælir: „Deyia skalltv!" Hvgrecki svarar: „þat er mer margra meina lavsn ok veri þo mikit at eigi veri meira en ek þyrfti eigi elli at ottaz." Jvvenalis segir: „Eigi þarf at ottaz skiotan davða ne harðan. elli þarf at ottaz eigi davða. þvi at elli kvelr en eigi davði. ok er betra er vandræðvm lyktir en þat er nœrir vandræði". Æðra mælir: „Vngr mantv deyia!" Hvgrecki segir: „Sv er min elli er ek fæ". Æðra mælir: „Deyia skalltv ok missa graftar". Hvgrecki segir: „Virgilius segir: Lett er graftar at missa. himin hylr þann er eigi byl(r) legsteinn. litlv varðar. hvart dyr eða elldr svndrleysa mann. þvi at allt sœkir i iörð. hon gat ok hon við tekr". Æðra mælir: „Missa mantv graftar". Hvgrecki segir: „Ef ek kenni þers ecki. þa er mer þat

ecki mein". Æðra mælir: „Vgrafin(n) mantv lig(g)ia. dyr mvnv slita þig. eða vrð man kæfa þig". Hvgrecki segir: „En hvat þo þv liggr iarðaðr inni byrgðr fyll ok snykiaðr með fvnvm kvið. gnagaðr gagnsmogin(n) moðkvm. sva hatrsfvllr at eigi vilia vinir sia þig". Æðra mælir: „Allt lætr þv þetta litið. hvart er davði er með nattvrv eða með vapnvm. ok hvar likame er kastað. enda mantv ok missa iarðarin(n)ar. En hvat mantv þa segia ef sott kvelr þig lengi"? Hvgrecki svarar: „þo at ek missa iarðanar. þa missi ek eigi iarðar. Snvðarlavst er hinvm framfarna groft at oðlaz. þeim er lifa er þat til gagns ok hvgganar. til gagns at þeir dragi eigi með nosvm vþefian þar af at spilla heilsv sinni. til hvgganar at þeir sia eigi nanvng sin(n) svivirðlega liggia. minkar ok harm þvi skiotara er likamr er fyrri folgin(n). en langæ sott er manni freistne. eigi ma i þvi e(i)nv reyna mannen(n) hversv harðr hann er i anmarka eða ravstr i bardaga. eigi reynir siðr mannin(n) sott en orrosta; þrek manz reyna bœði vapn ok rekkia". Æðra mælir: „hvern þrek mantv þa hafa. ef riða skelfer þig"? Hvgrecki segir: „Annað tveggia lætr hon mig eða ek hana. eigi megv við eiliflega saman bva". Æðra mælir: „Litils virðir þv en(n) þetta. en ef sva kemr til af þrai þinv ok einlyndi at menn tali illa til þin".

Hvgrecki segir: „Engi ma orðlax missa en hormvng er mer þat er ek hefir til gort sva. at ek veit eigi retta vorn orðum þeirra. ef goðir menn ok staðfestv menn tala illa til min. en vera kann at eigi sva illa sem vandir. þvi at þat er svmvm hvndvm holldgroið. at opt geygia þeir saklavst. ok er þat meirr af illri veniv en af nattvrv. Sva gera ok vondir menn af illri sinni veniv veita þeir meirr illyrði en af tilverkvm. ok er þat þeirra svivirðing en eigi min." Æðra mælir: „litils virðir þv en(n) þetta. En hvat ef þv verðr vtlægr gerr?" Hvgrecki svarar: „Her villiz þv. hverivm dvganda manni er hvert land sem fostrland. staðr einhverr ma mer fyrir boðinn ver(a) en eigi fostrland. Hvert er ek kem þa kem ek æ i fostrland. Skipti ek fostrlondvm en engv tyni ek. ef nockot er vel með manninvm. þa skiptiz þat eigi með staðnvm." Æðra

mælir: „Æ man þer harmr vera i brottvisan þinni.“ Hvgrecki segir: „Hvat skiptir þat. Ef litill harmr er. þa er lett at bera. en ef mikill er þa er sœmð at viðfrægri en ombvn at meiri.“ Æðra mælir: „Margir alla (afla) ser mikin(n) harm af slikv.“ Hvgrecki segir: „Eigi ener beztv ne ener vitrvztv.“ Æðra mælir: „Fair erv aðrir þvi at harðr lvtr er orlending.“ Hvgrecki segir: „Eigi er harðr. en of fair megv bera. þa vervm i þeirra tali.“ Æðra mælir: „þat er eigi lett. ver ervm breyskir af sialfri nattvrv.“ Hvgrecki svarar: „Ken(n)vm engan veykleik nattvrv. styrkia gerði hon ors.“ Æðra mælir: „Hversu þœtti þer ef ek mætta flyia harmin(n). Hvgrecki segir: „Fella mattv en eigi flyia. hvgga sialfan þig. með gleði skal harme rinda.“ Æðra mælir: „Mer er þvngt fatœki mitt.“ Hvgrecki svarar: „þyngri er fatœke en þer fatœket. litið er þat er nattvra. kveðr ok henni vinz ok er fyrir þvi með þer litið. en eigi með fatœkino. Hvgr þin(n) er fatœkr en eigi sialfr þv. með minna komtv i heimen(n) en enn hefir þv. og minna mantv a brott bera. Ef þv hefir þat sem nattvra beiðiz þa erttv eigi fatœkr. en ef þat þrotar þig. þa er heimili þitt fyri hondvm er við þer tekr til ævens vistar. lifa fvglar ok onnvr kvikvendi ok kvnnv engar iþrottir. ok er kynligt er maðrinn kviðir þar sem hann ser hin kreatyr hialþaz.“ Æðra mælir: „Fair erv þeir er eigi vilia fe hafa. ok hefir margr mikit.“ Hvgrecki segir: „Margir hafa ser fé til mikilla meina. þvi at morgvm veitir þat dramb ok ofrhvga syndir ok savrlifi.“ Æðra mælir: „Ryggir mik þat er ek hefir eigi fe mikit ok riki.“ Hvgrecki segir: „þv segir rangt. þvi at mikit fe ok riki mætti þér rikri maðr af þer taka ok margr annarr atbvrðr. ok væri þa með hinvm synd en með þer skom(m) ok vanvirðing. En nv ma þig eigi sv svivirðing henda.“ Æðra mælir: „En(n) megv mer mattvgir menn sneypv vinna.“ Hvgrecki segir: „Glez af þvi at þv hafir litið megin til illz.“ Æðra mælir: „Mikil gleði er þeim er feið hafa.“ Hvgrecki segir: „Rangt segir þv. þvi at fiargeym(s)la er með hvgsott ok ihvga. en ef geytlanar maðr hefir þa minkar skiott. en ef agiarn maðr

hefir. þa er nytialavst þvi at hann neytir eigi ok er æ þystr at afla en otti at tyna." Æðra mælir: „Orlyndr maðr ma ok fe hafa ok gleðr hann með fe hvskarla sina." Hvgrecki segir: „Ætlar þv at menn fylgi manninvm? eigi er sva. flvgvr fylgia hvnangi. mavrar hveite. vargar ræ. fange fylgia þersir en eigi manne." Æðra mælir: „Hvat velldr þvi at flester menn harma fetion ok sva harma ek?" Hvgrecki segir: „Bettra er at þv hafir fe tynt, en fe þer. haski lifir þer nv at minni. vela þig ef þv hefir tynt fe ok fiarfystvm. En ef fe er farið ok fyst lifir. kvnn þo offvssv at efnvm er vndan kipt þo at fegraði life. þin(n) lvtr er at betri. þvi at þv hefir fe tynt en fe hefir morgvm tynt." Æðra mælir: „Fari þat fe sem ma. ryggir mik feleysi ok þat annað at ek hefir eigi erfingia með fenv." Hvgrecki segir: „Ef þv harmar erfingia leysi. þa glezt af þvi er þv þarft eigi hann at ottaz er þv missir. Morgvm hefir erfingi otta fengit. þvi at hann er með miklvm ihvga ok vendir þat oft til hormvngar. er menn venta ser til hvgganar. Nv virð eigi letti til skaða ne hialp til harms." Æðra mælir: „Litið vinn ek i orðræðv við þig. en fin(n)a man ek þat er mer þickir hormvng vera. hvat villtv vm þat tala ef ek hefir avgvm tynt. sva er þa sem tynt se nytsemð allra lima annarra." Hvgrecki segir: „Mikit illrar synar efni ok mikils hegoma er snvið af þer. Slokt avgv dreckia morgv meini en heil morgvm manne. Avgvn hafa morgvm manne a stvld visað. hordóm ok annað savrlifi ok a marga aðra misverka. ok væri margr sæll ef hann hefþi siálfr avgv sin vt stvngit. en þvi fylgt er þav hafa a visað ok aðrir limir hafa með þeim samþykt." Æðra mælir: „Gagnmæli lyt ek nv sem fyrr litils virðir þv likams limi þina. en hvat vm born þin. er alin erv af likam þinvm. grata mantv frafall þeirra." Hvgrecki segir: „Heimskr er sa er manna missi grætr. rangt er þat at syrgia at helldr hafi Kristr en ek. meira er at virða hans viðrtokv en brott tokv."

Slik er senna æðrv ok hvgreckis sem nv er talt. En sa hefir vel i ollvm malvm. er sva gerir sem spekingr einn mæler: „þat hœfir dvganda manne at kiosa

ser rett efni ok vera siþan staðfastr a. þvi at eigi skekr fastan hvg freka borgar manna er rangt vilia. eigi grimt viðrlit rangs yfirboða.“ þvi at sva segir Lvkanus: „Otti vkomins meins hefir margan dregit i mikin(n) haska. ok er þvi sa styrkaztr. er hann er með staðfestv bvin(n) at (taka) við þvi er hann ottaz.“ Tvllivs segir: „þat byriar staðföstvm manne at drepa eigi þegar er nockot gengr i moti. Lata helldr hvarki ymian eða vmgnaddan visa ser af rettv.“ Seneka segir: „Margir erv þeir lvtir er ors þrongva. opt er otti varr eptir ætlan varri ok sialfsmiði en eigi af son(n)vm efnvm. ok hœfir eigi at maðr geri sig avðkvisv vm fram þorf. þvi at opt fyriverðs þat. er sva þotti sem fyri dvrvm stœði.“ þetta erv spekinga orð. ok er þat likara at varla megi gott efni leggiaz vndir vandar lyktir þar er mal er með rettv reist með drengskap halldit ok með staðfestv fylgt. Nv af þvi at vti er viðrœða æðrv ok hvgreckis þa byriaz her onnvr rœða. er maðr talar við sal sina. ok byriar þar er (eð) siðara sem eð fyrra lettir af.



INDEX.

A.

*) Vi vide ikke, hvorfra Rezzi har taget det brystbillede, som er gjengivet ovenfor, skaaret i træ af den dygtige xylograph, Hr. H. P. Hansen. (Cf. ovf. p. 50 n. 2).

D.

E.

F.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Y.

Z.

Æ.









